

Леся Українка

Андрій Таралка

Оксана Іваненко

Виктор Костюченко
Літературними
стежками

Василь Стефаник

Виктор Близниць

Михайло Стельмах

Бесараб Астайко

Олесь Гончар

Іван Франко

Андрій Мачушко

Віктор Костюченко

ЛІТЕРАТУРНИМИ СТЕЖКАМИ

**Нарис
історії української літератури для дітей
XX століття**

КіЕ історична
серія

Київ — 2009

УДК 82.161.2.09 „19”
ББК 83.3 (4 Укр)

Віктор Костюченко

К 72 Літературними стежками. Нарис історії української літератури для дітей
XX століття. — К.: «К.І.С.», 2009. — 344 с.

ISBN 978-966-2141-32-0

Книжка ця — присвячена українській літературі для дітей XX століття.

То був жорстокий час. Куди жорстокіший за XIX століття. Одних письменників він змусив емігрувати, інших викинув з літератури, ще інших розстріляв, посадив у тюрми або тримав у страху.

Змінювався суспільний лад, видозмінювалися історичні умови розвитку, та не справджувалися сподівання, породжені барикадами національної боротьби початку століття. Так само тривали змагання за суверенність, за незалежність, за любов до України. І на сторожі цих одвічних поривань українського народу письменники ставили своє слово. Яким воно було на дорогах країни дитинства?

Побудована книжка за хронологією. Десять десятиліть — десять розділів. У кожному з них — характеристика суспільних умов, короткий огляд періодики для дітей, чотири-п'ять літературних портретів. У підсумку — перелік важливих для розвитку літератури подій, заходів, з'їздів, пленумів. У кінці книжки вміщено прізвища лауреатів премії імені Лесі Українки та покажчик імен.

Книжка буде цікавою літераторам, філологам, вчителям, студентам і читацькому загалу, всім, хто хоче поглянути на пройдений шлях і письменницькі долі.

УДК 82.161.2.09 „19”
ББК 83.3 (4 Укр)

Віктор Костюченко

Літературними стежками.

Нарис історії української літератури для дітей XX століття.

Комп'ютерна верстка *Олександра Хомяка*
Дизайн обкладинки *Наталії Мартісової*
На обкладинці — офорт «Вітер» *М. Г. Дерезуса*

ISBN 978-966-2141-32-0

© В. Костюченко, 2009
© Дизайн, макет «К.І.С.» 2009

222-17
2010

Від автора

Нариси про українську літературу для дітей, що тут пропонуються, є спробою оглянути її в межах XX століття, оскільки існуючі на сьогодні нариси з історії літератури для дітей явно застаріли.

На початку XX століття література для дітей іде в ногу з класичними національними традиціями літератури для народу. З настанням радянської влади почався відхід від цих традицій. З творів поступово зникає національна проблематика. Якщо література — це естетичне відображення дійсності, то саме такого відображення і не помітно у переважній більшості творів 20-х — 50-х років. Український народ як об'єкт дослідження в літературі, можна сказати, почав відроджуватися лише у творчості шістдесятників.

І тільки наприкінці століття зі зміною суспільних поглядів відпала необхідність ділити письменників за ідейними мотивами — на тих, хто не зрозумів ролі робітничого класу в суспільстві, і на тих, хто зрозумів; на письменників буржуазно-націоналістичних поглядів і письменників-інтернаціоналістів. Так само, віднав поділ територіальний: східноукраїнські, західноукраїнські і письменники діаспори. Нині маємо єдиний український літературний потік. І це дуже важливо.

Українська література для дітей ХХ століття була дуже строкатою і за ідейним рівнем (порушеними проблемами), і за художністю, та автор не ставив за мету визначити, чий внесок у її розвиток більший, чий менший. Тут розглядаються письменники, які активно працювали для дітей, а також ті, чії твори посідали чільне місце у шкільних програмах, й отже, входили в коло дитячого читання.

Останнє десятиліття позбавило митців від цензорських шор і широко відкрило двері письменникам, які тривалий час замовчувалися або оцінювалися різко негативно як ідейно ворожі. Їхні твори з'явилися окремими виданнями, у збірниках, антологіях, підручниках.

У 90-х роках наша література для дітей збагатилася творами письменників, які з різних обставин опинилися в еміграції і через це були недоступні читачам у Радянській Україні. Таким чином зникло табу на теми про події 20-х – 30-х років, що їх і згадувати заборонялося: розкуркулення, примусова колективізація села, голод, репресії тощо.

У пропонованій книзі виклад історії літератури ведеться за десятиліттями. Кожне з них має свої особливості. Вони визначалися рішеннями партійних з'їздів, що формували, спрямовували розвиток, точніше, процес – виробництва, політики, економіки і, звичайно, літератури і мистецтва. Партія проголошувала гасла, і на них мали відгукуватися митці. Особливість України у зіставленні з іншими республіками – всупереч комуністичній ідеології у ній жив дух українства. Його не змогли зламати жодні репресії. З усіх видів мистецтва найбільше хворіла «українством» література.

Ходою гнівною блукаю
В своїм краю чужинцем я.

В.Сосюра

Тож літературні мікропортрети письменників більшою чи меншою мірою, але все ж відображають мінливий час.

Одні письменники мали сміливість на власну думку, через що були розкритиковані і практично вилучені з літературного процесу. Водночас вони зберегли шанс повернутися до читача згодом. Інших же влада підкорила, «дух, що тіло рве до бою», погас. Відступивши від правди, ці письменники ставали лауреатами, але через якийсь час їхні твори вже не цікавили читачів.

Найвиразніше і найповніше час відбивається у фабулі твору. В ній і оцінка реалій (об'єктивна чи суб'єктивна), в ній і настрої, емоції, сподівання. По тому, як письменник висвітлив події, факти, епізоди (в малих формах – думки), можемо уявити його ставлення до часу, до влади.

Офіційне завдання радянської доби – змалювати нову людину – було непосильним, бо й сама дійсність не давала образу нової людини. Спроба зобразити нову людину була, напевно, лише в О.Гончара в романі «Собор», де він створив образ молодого свідомого українця. Що було потім? Відомо, якої нещадної критики зазнав автор.

Мікропортрети написані в есеїстичній манері. Тому в них поряд з науковим викладом є публіцистика, ліричні відступи, біографічні дані.

Літературі для дітей (правильним буде: «література для дітей», а не «дитяча література») властиві всі ті ознаки, що й «дорослій» літературі. Та й твориться вона за тими ж законами художності. А чи існує взагалі специфіка літератури для дітей? Поставимо питання трохи інакше. Батьки народили дитину і виховують її. Їхня педагогіка, форми і методи виховання з роками змінюються? Звичайно. Оце і є головна відмінність (специфіка) – вікова: що сказати, як сказати і коли сказати. Справді, немовляті вони співають колискові, дитині двох-трьох років купують одні книжки, старшеньким – інші. Для одних читачів (слухачів) важливою особливістю (специфікою) літературного твору є повчання, мораль. Дидактизм потрібний для засвоєння дитиною правил поведінки. Учні четвертих-п'ятих класів уже хочуть читати «товсті» книжки, подавай їм пригоди, фантастику. Саме оці активні читачі переступають через «специфіку». Тому так багато книжок для дітей прийшло з «дорослої» літератури, адже по-справжньому талановиті книжки цікаві дітям і дорослим. Як, наприклад, «Зачарована Десна» О. Довженка.

Письменників, які суворо дотримуються «специфіки» літератури для дітей, або суто дитячих поетів, прозаїків, драматургів зовсім небагато. Вони постійно, систематично працюють на певну вікову групу дітей. Це, сказати б, концептуальні письменники, які виробили «свої» погляди, прийоми, манеру спілкування. Так, «свою» манеру спілкування виробив Всеволод Нестайко, віддано працюючи для молодших школярів. Він створив «свою» педагогіку: щоб обов'язково було радісно, весело, смішно, дотепно. Тому відповідний добір ма-

теріалу для сюжету, епізоди, відповідні герої — смішні характери, прізвиська — все заряджено на веселоці й гумор. І, звичайно ж, відповідна авторська мова. А в поезії для дітей «свою» особливу манеру спілкування з дітьми мав Грицько Бойко.

Масив української літератури для дітей ХХ століття — великий, різножанровий. Через те знайомитися з ним, вивчати його, аналізувати цікаво, повчально, але й досить складно — надто вже обсягове завдання. Зрозуміло також, що жоден літературознавець не може претендувати на всеохопність і на непогрішимість суджень, оцінок. Найоб'єктивніший суддя — все ж таки час. Саме він відбере із масиву найкраще і передасть відібране ХХІ століттю.

Книги — мов ріки, які
напоюють собою увесь світ.

«Повість минулих літ»

Вступ

У сиву давнину праматір першою помітила, що виспівне, ритмізоване слово над колискою дитини впливає на її фізичний стан і на її «естетичне» сприйняття дійсності. Через слово дитина пізнає світ. Слово — джерело інформації. Воно формує людину. Воно — джерело життя. Серед тисяч і тисяч джерел є чисті й замулені, видимі й невидимі, благотворні й шкідливі. Вони і підносять її на вершини духу або опускають в болото нищоти та розкладу, або, яка кажуть, роблять її просто чесною і порядною. Пізніше те, що складало чесноти, витворило десять заповідей Бога у «Біблії», що й визначало норми людської поведінки.

Слово — одне з таких ідейно-естетичних джерел відтоді, як людина поставила його Богом над собою. Слово породило народну творчість, акумулювало і генерувало закони, правила співжиття. Слово стало найавторитетнішим засобом виховання дітей, сім'ї, роду, племені, нації.

Слово творило колискові пісні, пестушки, утішки, лічилки, небиліці, скоромовки, казки. «Не вчись, коте, красти, а вчись, коте, роботу робити», — співається у колисковій пісні. Дитина вбирає слово з материнським молоком. В родинному колі переказувалися оповідки з приводу різних подій сімейного життя, календарного року. У фольклорних творах для дітей закладена глибока мудрість, висока мораль, чистота взаємин.

З «дорослого» фольклору прийшли до дітей героїчні казки, казки про тварин, обрядові пісні, загадки, прислів'я, приказки тощо.

Справді-бо, скільки років «Сороці-вороні», яка на припічку роздає дітям кашу? Дає працюватим, слухняним і не дає ледарям, бешкетникам. Народна педагогіка в побуті спиралася на численні фольклорні твори. Народне художнє слово на терені України передавалося серед неписьменного люду лірниками, вертепниками, казкарями, співаками. А вдома те слово інтерпретували батьки, старші брати і сестри, дідуся й бабусі. А часто вони й самі творили. Недарма ж значна кількість казок починається традиційним інтригуючим «жили-були дід і баба». Для більшої вразливості і впливовості у канонічний текст вставляли імена своїх дітей: Іванка, Василька, Оксанки, Мар'янки.

Найулюбленішим жанром дітей були й лишаються казки. З допомогою образів звірів і птахів у казках розв'язуються глибокі морально-етичні про-

блеми, закладаються навик господарювання, розуміння чесно і нечесно нажитого набутку («Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат»), добросусідських відносин («Рукавичка»). Ритмізована, з повторенням окремих елементів казка легко запам'ятовується дитиною («Колобок»). У казках тварини наділені позитивними і негативними рисами: вовк — злий, лисиця — хитра, кіт — лінивий.

Багато народних творів відбивають ще язичеські часи. Скажімо, весняна пісенька «А ми просо сіяли, сіяли...»

Творили й самі діти. Це — ігрові пісні, лічилки-жарти, дражнилки, мирилки, ігрові примовки тощо.

В усній народній творчості зображувалися історичні події, факти, епізоди. Так, битва київської дружини з печенігами, де Кожум'яка подолав велетня і тим самим поклав початок перемозі, оспівана у казці. Героями в ній виступають діти. Саме на умовляння дітей виступити проти ворога відгукнувся богатир, бо вони «як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже: — Ну це ж уже для вас я зроблю». Захист дітей і почуття обов'язку перед ними, а, отже, й суспільством, — такий ідейний зміст казки. Цей історичний сюжет переказано у літописі «Повісті минулих літ».

Пізніше до читання у колі сім'ї стали залучати писемну літературу. Початки її відомі з VI-VIII століть. Але особливого розвитку вона набуває з винайденням слов'янської азбуки болгарськими просвітителями Кирилом і Мефодієм, що надало освітнім процесам нового імпульсу, а грамотність стала престижною, бо стали зрозумілими і «образ букв», і «сила їх»¹.

У Київській Русі поширюється християнство, а з ним швидко прогресує мистецтво перекладу книг з інших мов.

З'являються перші морально-дидактичні і навчальні твори. До цього виду літератури належить і оригінальне «Повчання дітям» князя Володимира Мономаха (1106) — кодекс виховання свідомого громадянина. Звертаючись до дітей, князь просить прийняти ці його настанови «до свого серця» і не лінуватися, а щиро трудитися. Ці настанови — короткі за формою, але глибокі за змістом. Вони й сьогодні не втратили своєї ідейної значимості. Наприклад, не губіть душі (тобто не вбивайте), не переступайте клятви, шануйте старших, захищайте свою землю Київську Русь, дбайте про єдність у державі, на своїй землі, не давайте чинити зло і шкоду, сійте добро тощо.

¹ Повість минулих літ. — К.: Веселка, 1982. — С. 22.

Створюються літописи — перші підручники і перші художні твори. Літописець Нестор опрацював перші літописи і уклав «Повість минулих літ» (1113), другу редакцію «Повісті минулих літ» (1116) здійснив монах Сильвестр.

У XII-XIII-XIV століттях Київська Русь занепадала. Спершу внаслідок міжусобних князівських війн, потім спустошлива навала татар поглибила занепад, пізніше литовські князі переділили українські землі. Завмерла культура, література.

Навчальну літературу (вона ж певною мірою і художня) складають «Псалтир», за яким вчили грамоти, читати, писати, зачували 150 поетичних псалмів; «Октоїх» — нотна книга церковного співу; «Часословець» — книга молитов, духовних пісень; «Апостол» — книга про діяння дванадцяти проповідників християнської релігії, яка завершувала шкільну освіту.

У XV-XVI століттях на українській землі нападають турки, татари. У відповідь на гніт повстають селяни, ремісники, міщани. Відроджується потяг до освіти. В культурному житті народу велику роль відіграють школи (братства), які не тільки впливали на розвиток освіти, науки, літератури і мистецтва. Вони були центрами підготовки високоосвічених кадрів. Найбільшої ваги у суспільстві здобули Острозьке, Львівське і Київське братства, які дали визначних діячів Герасима і Мелетія Смотрицьких, Петра Конашевича-Сагайдачного, Памву Беринду, Лаврентія і Стефана Зизаніїв та ін.

Народжується одне з див світу — друкована книга. І одразу ж у ній було побачено неоціненний смисл для освіти і виховання дітей. Першою друкованою книгою дітям для читання була «Азбука» (1574), створена Іваном Федоровим у Львові. Відомий першодрукар відзначався широтою поглядів, розумів просвітницьке значення книг для народу. 1578 року в Острозі він повторив видання «Азбуки», додавши пам'ятку болгарської літератури «Сказання» Чорноризця Храбра.

Роль художньої літератури відіграють шкільні букварі, що вміщували фольклорні твори, релігійні тексти й авторські вірші.

В освітніх закладах України XVII-XVIII ст. широко використовувалася з педагогічною метою байка, особливо байка-аполога, тобто морального, повчального характеру. Освічені викладачі у своїх лекціях посилювалися на байки Езопа, Гомера, Гесіода, Горація та ін. Учні поширювали їх між людьми, сюжети ці переходили у народні оповідки.

Першим з українських письменників, хто почав свідомо писати твори для дітей, був славетний філософ Григорій Сковорода (1722-1794). В його збірках «Сад божественних пісень» та «Байки Харківські» є ряд творів, ад-

ресованих дітям. Про це свідчать часті звернення до школярів. У творах – дидактичні настанови поєднуються з високою художністю. Оскільки книжок було мало, твори Г.Сковороди поширювалися у списках. Проблемам виховання дітей він присвячував свої лекції, зокрема, «Начальная дверь к християнському добронравію для молодого шляхетства харківської губернії» (1766).

У центрі своєї філософії, як і в центрі світобудови взагалі, Г.Сковорода ставив людину, яка «самопізнанням матері-природи» досягає істин. Посучасному звучать слова філософа: «...виміряли землю, море, повітря, небеса, потурбували задля металів земний живіт..., будуюмо незрозумілі машини, наспаємо прірви, зупиняємо і скеровуємо водну течію... Але горе в тім, що при тому всьому відчувається, начебто бракує чогось великого». А велике народжується, коли все те в'яжеться тісно з суспільними потребами людини. Завжди в серці має бути місце для добра. «Краще мить чесно жить, аніж день в мислях злих». Люди з добром у серці не ганятимуться за «потолоччю золотої монети», за владою. Соціальна ж нерівність породжує «зради, бунти, змови, викрадання скипетрів, падіння держав».

Ідеї добра пропагував він і у творах для дітей. Як от у байці «Змія та жаба»: «Хто труда не докладе, той і до добра не прийде».

Літературне життя поживляється. Збагачуються жанри, тематика. Особливого розвитку набуває жанр байки. Йому віддають перевагу П.Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, Є. Гребінка. Моралізаторська, повчальна суть байки забезпечили їй популярність. Вона увійшла в коло дитячого читання. У 1852 році у Києві виходять для дітей «Байки й прибайютки» Л.Боровиковського.

Дворянство, заможні верстви, яким освіта була доступніша, відділили своїх дітей від мужицьких і почали створювати для них осібні школи, інститути благородних дівичь тощо. І от для категорії цих дітей у Санкт-Петербурзі під патронатом цариці 1843 року створюється журнал для дітей «Звездочка», що поширювався по інститутах, одержували його й багаті передплатники. Виходив він, природно, російською мовою. Скільки його йшло на Україну, встановити важко, але він надходив у Харківський інститут благородних дівичь. Та може ще комусь із авторів, бо журнал вмщував часом матеріали про Україну (Малоросію). Відомо, що серед авторів журналу, зокрема, був і український письменник Г.Квітка-Основ'яненко. Журнал моралізаторський, монархічний. Друкував статті про правила поведінки заможних дівчат, релігійні, історичні, ботанічні, зоологічні, а також «Бабушкины рассказы», зрідка художні твори. Очевидно слід вважати «Звездочку» першим журналом для дітей в Україні.

У Європі на цей час діти уже читали романи «Робінзон Крузо» Дефо, «Мандри Гулівера» Свіфта, «Пригоди Барона Мюнхаузена» Распе, у Росії – «Коньок-Горбунук» Єршова, «Казки» Пушкіна.

В Україні міцнішають феодално-кріпосницькі відносини. Кріпацтво породило таке потворне явище, як наймитівання. Наслідки його в матеріальному і духовному планах були надглибокі. Письменники боролися з ним як з соціальним загальнонаціональним злом.

Немає в світі, певно, такої літератури, як українська, що ціле століття жила темою наймитства.

Т.Г.Шевченко (1814-1861) першим з українських письменників розкрив страшну, руйнівну силу наймитства, що калічило людей і фізично, і морально.

А сестри! Сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії,
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

Твори Т.Г.Шевченка про злиденну долю дітей, їхнє прагнення до світла викликали співчуття. Полум'яне слово протестувало проти експлуатації дітей, сирітського життя на тлі розкішної природи.

Багато творів Т.Г.Шевченка ввійшло в дитяче читання. Найворушливішими образами в поезії Т.Г.Шевченка є образи матері й дитини («Катерина», «Наймичка», «Сон», «На великдень на соломі»). Жахливі картини життя покріпачених селян вражають («Німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть!...»). Тяжким було сирітство самого поета і тому таким болючим постає дитинство в автобіографічних творах «І виріс я на чужині», «Якби ви знали паничі», «І золотої й дорогої».

Полюбилися дітям пейзажні твори Т.Г.Шевченка («Садок вишневий коло хати», «Тече вода з-під явора»).

Великий просвітителю Т.Г.Шевченко промовляв до дітей правдивим, зрозумілим словом, і його «Кобзар» надовго став головним підручником, по якому діти вчилися, по якому виховувалися національно-демократичні погляди. Поет мріяв про навчання в школах українською мовою. Він задумав серію підручників, але уклав і видав лише «Букварь южно-руський» (1861), який вийшов в Петербурзі тиражем 10 тисяч примірників. У «Букварі» відбилися демократичні, гуманістичні ідеали поета, в ньому

вміщено багато фольклорних творів, основна думка яких: добро там, де правда, а де кривда, добра не буде.

Разом з цим поет бачив, що українські діти обділені книгою.

Яким болем пронизані його слова про книгу у «Передмові до нездійсненого видання “Кобзаря”» 1847 року: «Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи друкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі — всі друкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило»².

Українські письменники зрідка адресували свої твори для дитячого читання. З усіх тодішніх письменників Т.Г.Шевченко виділяв лише Марко Вовчок і вірив, що саме вона могла б активно писати для дітей. Коли він проводжав її у поїздку за кордон, то заповідав написати для дітей «копу або з п'ять, а то й сім казок»³. З цього можна зробити висновок, якої суспільної ваги надавав поет творам для дітей.

Незважаючи на колоніальне становище України, її повну політико-адміністративну залежність, український культурний рух помалу глибшав. Цьому сприяло поширення українського писемного слова.

В Україні й поза її межами створюються українські громади з культурницько-освітніми статутами, їх розганяють, а членів арештовують. Метрополія Росія посилює тиск на Україну законодавчими актами. 1863 року видається циркуляр Валуєва, в якому категорично заявлено, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, нема й бути не може». 1876 року — Емський акт, ще суворіший за Валуєвський. В ньому не дозволяються рукописи українською мовою, викреслюються слова «Україна», «український». Звичайно це перешкоджало українському книговидаванню.

Та все ж українська думка міцніла і ставила нові й нові завдання перед літературою для дітей і юнацтва. З'явилася ціла група письменників, які далі розвивали традиції Т.Г.Шевченка. Це — Марко Вовчок, Л.Глібов, Ю.Федькович, І.Нечуй-Левицький, П.Мирний, І. Франко, О. Пчілка, Л. Українка, М. Коцюбинський. Вони розглядали ідейно-художні прямивання літератури в площині національних інтересів. Багато з цих тем були властиві й світовій літературі. Та якими різними були суспільні умови дітей!

Візьмемо для прикладу кілька творів середини XIX століття. У романі «Малюк» (1868) французький письменник Альфонс Доде (1840-1897) змалював образ хлопчика Даніеля. Батьки його збанкрутіли, торгівельна

² Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія.

Кн. I. — К.: Либінь, 1996. — С. 395.

³ Копя — 60 штук (у копу клали 60 снопів). *Прим. автора.*

фірма розвалюється, розпадається родина. Письменник розкриває «темне минуле» хлопця, прагнення його до «рожевого майбутнього». І все ж у тому «темному минулому» була фабрика, лавка, були реалії, що дали йому можливість здобути освіту, стати вчителем, потім актором, вчити грецьку філософію, харчуватися у «кафе для бідних».

Англійський письменник Льюїс Керрол (1832-1898) у казці «Аліса в країні чудес» (1865) змальовує школярку Алісу з аристократичної родини. Вона має добрі манери, грає в крокет і шахи, і з кожною пригодою, що з нею трапляється, повторює набуті знання з історії, географії, біології, віршування.

Химерний англійський фольклор з його несподіваними перетвореннями, перевтіленнями, перевертнями, дражнилками послужив письменнику інтригуючою формою розвитку сюжету і характеристики Аліси, яка живе то «в країні чудес», то в «задзеркаллі». Обидві ці країни — безхмарні, з щасливими мешканцями, ситі, багаті.

Основна ідея казки — будь-що, долаючи сходинку за сходинкою (на шаховій дошці — це лінії), стати з Пішака Королевою.

Американський письменник Марк Твен (1835-1910) — викривач світу наживи, моралі дорослих, які погрузли в безрадісній буденності, протиставляє мораль дітей, які прагнуть радості і свободи. Бешкетник сирота Том Сойер з роману «Пригоди Тома Сойера» (1876) не сприймає усталеного порядку вдома (умиватися, взуватися), порушує дисципліну в школі (вчити з-під палки далеко від життя науку), не вірить церковній благочестивості. Вулиця, острів, пліт, ліс, печера, кладовище — ось що манило хлопця. Том — бідний. І все ж вдома йому пропонують цукор, варення, а у свої мандри бере «свинячу грудинку» і «кукурудзяні млинці».

Кінчається роман дивно — викривач багатства Марк Твен разом із своїм героєм Томом знаходить у печері ящик з 12 тисячами золотих і срібних доларів. «Ми з тобою тепер багаті», — каже друг Тома Гек. Уже якось і перестає віритися, що багатство — зло.

У сусідній російській літературі вже панував Олександр Пушкін (1799-1837). Казки, що їх розповідала йому няня, так вразили поета, що він за чотири роки написав п'ять казок — «легенди старовини далекої». В них діють царі, цариці, царівни і царевичі («Казка про царя Салтана», «Казка про мертву царівну і про сім богатирів», «Казка про золотого півника». У «Казці про попа і про його наймита Балду» і «Казці про рибака і рибку» зображено нижчий суспільний стан. Досконала форма, дивовижна легкість вірша забезпечили казкам величезний успіх у малих читачів.

А що вже говорити про твори українських письменників цього часу, герої яких не мали ні цукру в цукерницях, ні грудинки, ні шахів, ні освіти, ні маєтків, ні кафе, ні, тим більше, творів грецьких філософів і царедворчих розкошів. Соціальні умови життя дітей, як бачимо, абсолютно різні, духовний світ різний, мрії й поривання різні...

Але життя розвивалось. Була й нагальна потреба у творенні літератури для дітей. Мав з'явитися в Україні письменник, який би писав про дітей і для дітей. Ним стала Марко Вовчок (1833-1907). Так надиктував час.

Марко Вовчок – глибокий знавець народного життя. Це про неї казав Т.Г.Шевченко – «обличитель жестоких людей неситих». Марко Вовчок у 60-і роки перебувала за кордоном, мала широкі зв'язки з передовими людьми демократичного спрямування О.Герценом, Д.Писаревим, Жуль Верном. Активна участь у літературному житті, знання мов, перекладацька діяльність зробили її помітною діячкою європейського суспільного руху.

Твори, писані нею в цей час, відзначаються знанням соціальних конфліктів, запереченням ліберально-просвітительських поглядів на життя народу. Особливо боліла письменниці-жінці доля дівчат, жінок. В галереї жіночих образів бачимо типових українок, пригнічених умовами, але гордих душею, сердечних, щирих, готових на самопожертву (казка «Невільничка»).

У повісті «Інститутка» (1882) письменниця зображує два табори сільського життя. Поміщицько-дворянський, що любить «солодко з'їсти, п'яно спити, хороше походити», і селян-кріпаків, які «прокидались і лягали плачучи». Молода поміщиця, що свою науку завершила зі словами «нащо мені те знати, як по небу зорі ходять», і всі свої моральні і фізичні зусилля зосередила на тому, щоб побільшити свої багатства, а тому змушує людей працювати, не довіряє їхнім чеснотам, підозрює, б'є.

Дівчинку Устю, яку забрали до панів у прислугу, так залякали, що вона вже вдячна за те, «що не б'ють». Та все змінилось, коли управляти господарством стала молода пані. Устю і штурхали, і били, і лаяли, і без обиду лишали. Дівчинка так характеризує свою пані – «недобра», «немилосердна», «похижіла», «погляне, то наче за серце тебе рукою здавить». Ось так і жила кріпачка Устя «з бідою та з журбою».

Але вже й протест селян проти такої дійсності наростає. Марко Вовчок першою в українській літературі помітила і відтворила в образах бунтівників Прокопа і Назара («Інститутка»).

Там, у Франції, Марко Вовчок звертається до історичної тематики. Можна сказати, що вона виконала заповіт Т.Г.Шевченка і створила низку казок для дітей: «Кармелюк», «Невільниця», «Маруся», «Дев'ять братів,

і десята сестриця Галя». Письменниця в образах народного повстанця Кармелюка, героїчних учасників визвольної боротьби знаходить ті ідеали, що імпонували її світогляду і були близькими до уявлень про народних месників. Захист вбогих – мета життя Кармелюка. Пісні Кармелюка теж присвячені цій тематиці:

Молодосте – одрадосте, єдина сила.

Порадь мене, як зрівняти нерівне діло.

В оповіданні «Невільничка» визвольна ідея набирає більшого узагальнення. Герой Остап бачить, що «скрізь країна поруйнована, поневолена»... Й йому вчувається, як вона, рідна, кричить: «Рятуй!» Козак Остап несе «визволення своєму народу». Протестують проти вбогого життя дев'ять удовиних синів, що в дитинстві не наїдалися хліба і картоплі, мали одні чоботи на всіх, зазнали наймитської долі. І йдуть брати у розбійники («Дев'ять братів...»).

Українську поезію для дітей збагатив Леонід Глібов (1827-1893), який писав загадки, відгадки, жарти, пісеньки, акровірші. Досконала форма, легкість вірша, близькість їхня до народних джерел сприяли тому, що твори стали дуже популярними. Через природу, красу людини праці автор прищеплює дітям любов до рідного краю, засіває дитячі душі добром. У байках Глібова помічаємо і мандрівні сюжети, що є у Езопа, Лафонтена, Крилова, Красіцького. Злого Вовка діти чітко уявляють з байки «Вовк та Ягня», бо він страшений, здоровенний, сердитий, готовий з'їсти Ягня. Байка викликає співчуття до слабких, бідних.

Оскільки друкувати українською мовою в Україні було складно, то Глібов звернувся до Львівського (Львів належав Австрії) журналу «Дзвінок» (виходив з 1890 по 1914 рр.) – першого українського ілюстрованого видання для дітей, що консолідував довкола себе українських письменників. Тут друкувалися І.Франко, Б.Грінченко, Олена Пчілка, Леся Українка, М.Коцюбинський, та ін. Журнал вмщував переклади творів з інших мов (Г.К.Андерсена, Сервантеса, В.Гюго, Л.Толстого та ін.), новинки науки і техніки, статті на релігійні, історичні теми. З номера в номер публікували загадки і жарти дідуся Кенира (Л.Глібова).

Все ширшого осмислення в історії, літературі та мистецтві набуває ідея самобутності українського народу, його культури. Це заходить у суперечність з офіційною політикою російського самодержавства, і воно нарощує репресивні заходи щодо українства, мови і культури. Видає обмежувальні укази про національну освіту, книговидання, театр.

Соціальні рухи (народницькі, ліберальні, соціал-демократичні) набирають поширення. Ще досить несміливі у них націонал-патріотичні заяви, але загалом інформаційний культурно-освітній і науковий простір формував українську національну ідею. І в цьому велику роль відіграла художня література.

І. Нечуй-Левицький (1838-1918). В романах і повістях «Чорні хмари», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я» широко постало українське життя. Він хотів бачити «душею свою Україну, свою дорогу Україну майбутнього часу. Вона вся вставала перед ним, гарна, як рай, чудова, як дівчина першої пори своєї краси, вся засаджена садками, виноградом і лісами, вся облита ріками й каналами, з багатими городами й селами. Україна вставала перед ним з своїм гордим, поетичним і добрим народом, багатим і просвіченим, з вольним народом, без усякого ярма на шії, з своєю мовою в літературі, з своєю наукою й поезією» («Чорні хмари») ⁴

У «дорослих» творах Нечуй-Левицький створив цілу галерею селянських дітей — працьовитих, дбайливих, чулих до чужої біди. Але відчував внутрішню потребу писати і твори для дітей — це оповідання «Вітрогон», «Вдячний лев», «Мавпа-злодюжка», казка «Запорожці» та ін. В них письменник виступає на захист скривджених, мріє про кращі суспільні умови життя дітей.

Панас Мирний (1849-1920) — визначний майстер соціальної прози, критичного зображення «лиха давнього і сьогочасного». Полотна письменника — масштабні, охоплюють життя селян, інтелігенції, народників, протестантів. Особливо показовим у цьому плані є роман «Хіба ревуть воли...» (1880), в якому зображено сільського хлопця Чіпку. Жив він з матір'ю і бабою. Батька забрали у москалі. Жили бідно — «тільки що з голоду не вмерли». Крім хліба, в хаті нічого не водилося. Голод переслідував хлопця. Коли баба сказала йому, щоб він більше хліба не брав, бо бозя дивиться і покарає, то Чіпка виколов бозі очі, а хліб з'їв.

Роман — багатоплановий, з великою кількістю героїв — представників різних суспільних верств, з екскурсами в історію козацького села Піски. Перед читачами розгортається довге і драматичне життя головного героя селянина Чіпки, який повстав проти системи, який очікував приходу «слухного часу». «І те чуже, і того не можна, й того не роби». Чесний, талановитий людині з низів важко вибитися в люди у таких умовах.

⁴ Нечуй-Левицький І.С. Твори в 10 т. — К.: Наукова думка, 1965. — Т. 2. — С. 149.

Частина з роману про дитинство Чіпки згодом освітянами і видавцями виокремлювалася і пропонувалася для читання дітям як самостійна повість.

Панас Мирний написав спеціально для дітей казки «Казка про Правду і Кривду», «Морозенко», оповідання «Пригода з “Кобзарем”», «Як ведеться, так і живеться». Вражає бідність, в якій живуть мати зі своїм малим сином Пилипком («Морозенко»). «Убожество непроглядне». Пилипко втішає матір, що він завтра на новий рік піде засівати і у них буде що їсти. Мати дістає «последню мисочку борошенця», щоб спекти якусь перепічку, «последне полінце» викидає у піч, кришить «последній бурячок» у борщ, сипле «последню пучку солі». А що завтра? Оце невідоме голодне й холодне завтра насувається на Катрю. Пилипко рано, щоб не збудити маму, біжить через ліс до хрещеного батька. Збивається з дороги і замерзає у лісі. Мати знаходить сина і сама замерзає біля нього.

Трагічна загибель матері й сина викликають у читачів і співчуття до них, і осудження суспільних умов.

Під впливом просвітницьких ідей формується талант Б. Грінченка (1863-1910), який багато зробив для дитячої літератури як письменник і як видавець. Він перший звернувся до жанру науково-художнього («Про грім та блискавку», «Велика пустеля Сахара», «Серед крижаного моря»), пропагував народний фольклор, організував книговидавничу справу. В оригінальних оповіданнях створював образи малих шукачів щастя — сільських і шахтарських дітей («Украла», «Олеся», «Дзвоник», «Ксея», «Панько»). Б. Грінченко — перший на Україні теоретик дитячої літератури, який вимагав від творів для дітей артистизму, відсутності моралізаторства.

Урбанізується місто, зароджуються капіталістичні відносини. В літературі загострилися соціальні конфлікти, виразнішими стали свободолобні ідеали, українська література перестає бути лише сільською.

Соціальні зміни в українському суспільстві, поширення визвольних ідей, виникнення й організація робітничих і селянських правозахисних громад змушували письменство шукати нові теми і нові ідейні засади своїх героїв.

1895 року царизм заборонив друкування українських книг для дітей. Українські письменники долали заборони, цензурні перепони, створювали видавництва, журнали, збірники. На місці закритих виникали нові. Українське слово жило.

Наприкінці XIX початку XX століття соціально-економічний стан трудящих погіршувався. В особливо важких умовах були діти. На захист дитинства підняли голос Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський,

Павло Грабовський, Володимир Самійленко, Адріан Кашенко, Архип Тесленко, Степан Васильченко.

У літературознавчій науці прийнято вважати, що писемна література для дітей зародилася у XIX столітті.

Основною спонукою для розвитку літератури для дітей була безперечно освіта, грамотність, поширення друкованого слова. І тільки у другій половині XIX століття на літературному дереві України з'явилася література для дітей. Вона ще не виокремлювалася в особливий вид, а йшла в потоці книг, писаних для народу. Хоча під кінець століття в журналах «Зоря», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», «Земский сборник Черниговской губернии» та ін. вже з'являються оглядові статті, рецензії, есе, присвячені саме літературі для дітей. Спроби розглядати літературу для дітей, як специфічний вид літератури, покликанням якої є збудження національного самопізнання, належать Б. Грінченку і О. Пчілці. О. Пчілка, скажімо не тільки дотримувалася у творчості формальних вікових вимог (книжки для найменших, для початкуючих читачів, для старших), а й хотіла бачити в книжках для дітей засіб національного виховання, «щоб діти ще змалку були свідомими українцями».

Разом з книгою зростає масовий читач. Твори для дітей були тим камінчиком у духовний фундамент покоління, що свої ідейні, естетичні й моральні набутки передавало наступним поколінням. Кожен вірш, оповідання, повість, роман, писані українською мовою, працювали на збереження й утвердження самобутньої української культури. А якщо літературне слово торкалося душі, і душа підносила над буденністю й ставала на захист скривджених, то слово це рухало національний прогрес.

«Дух, що тіло рве до бою»

Зміна століть, як правило, несе зміну поколінь, зміну ідеологій. В Україні — колонії Росії — XX століття почалося з тривог і розрух, зі сподівань і розчарувань.

Інтенсивний розвиток науки, техніки, виробництва активізував суспільні рухи, а в Україні — ідеї націоналізму. Створюються українські громади, відкриваються українські школи. І хоч діють репресивні царські укази, що забороняли видавати й завозити книжки українською мовою, ставити спектаклі українською мовою, суворо цензурувалися художні твори української літератури, — все ж українська думка, українське слово прокладали дорогу.

Та, здавалось би, така мирна акція, як відкриття пам'ятника І.П.Котляревському 1903 року в Полтаві, перетворилася на гучну — політичну. На відкриття приїхали делегації з Росії і Австрії. Дозволили виступати українською мовою лише галичанам. Іншим — заборонили. Громаду це обурило. Справа дійшла до сенату, який змушений був визнати право на публічне вживання української мови. Все більше українських книжок надходить з-за кордону.

Російські еміграційні центри Лондона, Парижа, Стокгольма, Праги засилають в Росію соціалістичну і марксистську літературу. Часто шляхи цієї друкованої продукції лежали через Україну. Все це разом загострювало ідеологічне протистояння різних соціальних груп населення, радикалізувало інтелігенцію, студентство. Непокора росте у війську. Створюються партії. Точиться міжпартійна боротьба за сфери впливу на маси. На порядок денний висувається гасло: «Геть самодержавство!» — як головне гасло на шляху демократизації Росії. Серед трудящого люду все більше знаходять розуміння соціалістичні ідеї: фабрики і заводи — робітникам, земля — селянам.

Гось петербурзькі робітники з жінками і дітьми виходять на вулиці, щоб висловити цареві свої вимоги про восьмигодинний робочий день, політичну свободу, свободу совісті та ін. Цар зустрів їх залпами і шаблями. Пролілася кров. Це сталося у неділю 9 січня 1905 року. Назвали неділю Кривавою. Це потрясло всю Росію і вплинуло на революціоналізацію і центр Росії, і її окраїни — Україну, Закавказзя.

Революційний рух, поразка Росії у війні з Японією 1905 року налякали уряд, який поспішно вдається до реформ в царині свободи слова, земельних взаємовідносин, організації громад і товариств, права на збори тощо.

Цікаво, що дитячий журнал «Дзвінок» (1905) на цю реформу відгукнувся захоплено, заявляючи, що за Маніфестом царя «Україна вольна», хоч ні про яку волю України в ньому немає й мови.

В Україні на передній план виступає думка київських учених. Передовсім історика Михайла Грушевського (1866-1934), який своїми фундаментальними працями з історії України, історії української літератури, на відміну від імперської історіографії, утверджував самостійність української історії. До речі писав і для дітей.

Молоді літературно-мистецькі сили ще пробували свої творчі крила і, звичайно, такої ваги, як їхні старші попередники, не мали. Одні з них дотримувалися реалістичного прямування, наслідуючи «старих». Інші захоплювалися модернізмом, що йшов з Європи. Між новим літературним прямуванням і старшими точаться гострі дискусії. У них беруть участь І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський. Вони звинувачують молодих у захопленні формалізмом, ідеями творення «мистецтва для мистецтва». А ті — дорікають батьків у обмеженості реалізму.

Українське питання виходить за межі України і набирає гострого звучання. Це й українська освіта, письменство і державна незалежність. Зростає кількість українських видань. Такою була перша хвиля національного відродження.

У Києві українське літературно-мистецьке життя визначається видавництвом «Вік» і журналом «Киевская старина» (1892-1906), газетою «Громадська думка». Перший її редактор Б. Грінченко. Пізніше газета стала називатися «Радою» (1906-1914).

На периферії відомі були часописи «Рідний край» (Полтава), «Дніпрові хвилі» (Катеринослав). Та поступово наступ на українське слово посилюється. І вже з 1906 року число періодичних видань скорочується. 1910 року закривають Київське товариство «Просвіта», під патронатом якого працювали видавництва, газети, часописи.

У перше десятиліття на літературному Олімпі України і далі найповажніше місце посідав **Іван Франко** (1856-1916). І то завдяки своєму багатогранному таланту. Поет, прозаїк, драматург, публіцист, учений, — всю свою діяльність він підпорядкував служінню народові. Франко не ділив його на селянство і робітництво. Художнім словом письменник захищав усіх, хто «в поті чола» добував собі хліб, усіх, кого «гнітуть окови». І закликав до повстання — розбити «скалу», роздробити «граніт». Франко вірив у перемогу народу, який незабаром «вільний власний лан» оратиме. Ця духоборча ідея

пронизує всю його творчість. Вона відбилася певною мірою і на творах для дітей. А писати для них він вважав своїм обов'язком. Для цього письменник мав і педагогічний хист, і свою ідейну програму, підкреслюючи, що діти — читачі мають жити у «світі простих характерів і простих відносин, у світі, де все видно ясно, і симпатії не потребують ділитися. Відси вони винесуть перші і міцні основи замилювання до чесноти, правдомовності і справедливості, а надто любов до природи і охоту — придивлятися близько її творам, прислухатися її таємній мові, чути себе близькими до неї, підглядати, а далі її просліджувати її великі загадки»⁵.

Іван Якович Франко народився у с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту 27 серпня 1856 року. Мати прищепила синові любов до народної пісні, а батькова кузня відкрила йому смисл праці, а ще знайомила з життєвими історіями селян, які не минали кузні.

Бачачи потяг дитини до знань, батьки віддають Івана у школу, де, крім шкільних предметів, навчали польської і німецької мов.

«Життя мені мало всміхалось, а діти були тим весняним сонячним промінням, яке зігрівало моє серце», — писатиме пізніше Франко. Своє сонячне проміння він спрямував на літературних героїв — дітей.

Сталося так, що наступна школа Франка була німецька, при монастирі. Звідси в нього й досконале знання мов — польської і німецької. Школа була консервативна, вчителі — малоосвічені. Лінійки, різки були обов'язковою умовою навчального процесу. Малий Іван зачитувався книжками. Це робив і на уроках. Учитель виявив і пересадив Івана на «ослячу» лаву, де він просидів цілий рік. Та ось на екзамені з'ясувалося, що Франко — найкращий учень, і його пересаджують на першу парту.

Після школи Іван Франко вступає до Дрогобицької гімназії, яку закінчує кращим учнем. Тут він глибоко зацікавився творами Шевченка, Марка Вовчок, Панаса Мирного, читає в оригіналі Гете, Гейне, класиків світового письменства в перекладі на німецьку мову. Пробоє й сам писати.

Хлопець-сирота (перед цим померли його батьки) заробляє на проживання репетиторством, а влітку працює у полі.

Як не важко було матеріально, але Іван закінчив гімназію і вступив до Львівського університету. На цей час припадають і перші публікації власних творів у журналі «Друг». Читацькі зацікавлення привели Івана до підпільної соціалістичної літератури. Його звинувачують у пропаганді заборонених книжок і кидають до в'язниці.

⁵ Франко Іван. Зібрання творів у 50 т. — К.: Наукова думка, 1979. — Т. 20. — С. 74.

З університету Франка виключають. Живе він на гонорари від публікацій віршів, оповідань. Революційні мотиви у творчості поглиблюються. Молодий письменник вірить, що революція і є той єдиний шлях визволення трудящих з-під ярма поневолення. У вірші «Каменярі» він зобразив робітників-революціонерів, які розбивають скалу зла, і тільки по тому «прийде нове життя, добро нове у світ».

Потім Франка ще двічі арештовуватимуть. Але це тільки загартує його волю, зміцнює ідейну переконаність. Вже він активно друкується. Виступає на мітингах. Пише філософські, економічні статті. До нього приходять слава і авторитет. Працює він несамовито і вдень, і вночі, бо ж треба утримувати і сім'ю, в якій уже четверо дітей. Однак це дається важко, статки не приходять. Вдома — бідність і надзвичайна скромність. До ощадливості, невибагливості він привчає своїх дітей.

Весь цей час Іван Франко займається самоосвітою, пише дисертацію, захищає її у Відні, стає доктором наук. Це дає йому право працювати в університеті. Але австрійський уряд не допускає революційного письменника до викладання. Знаного в народі захисника пригноблених Івана Франка, трудящі Галичини тричі висувають до австрійського парламенту, та все та ж політична характеристика письменника стає на заваді.

У політичному і літературно-мистецькому житті в Україні кінця ХІХ початку ХХ століть Іван Франко — постать знакова. У своїх поглядах він еволюціонував від соціалізму федерального до самостійності України як держави. Один час навіть виступав за відокремлення Галичини від Австро-Угорщини і приєднання до подніпровської України.

Політичні погляди Івана Франка відзначалися радикалізмом. Він вірив у повстання, вірив у Прометея і його богоборчий дух, що об'єднає бідноту.

Отак ми всі йдемо в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.

Письменник, громадський діяч, вчений, критик та історик літератури, публіцист, перекладач, видавець, вихователь літературної молоді Іван Франко торував нові шляхи розвитку рідної літератури, збагачував її інтелектуальні обрії. Він однаково сильний і в політичній ліриці, що кликала до революції, і в ліриці інтимній — глибокій на почуття, зворушливій і ніжній.

Значний слід полишив письменник у прозі. Його повісті «Борислав сміється» (1881), «Захар Беркут» (1883), «Перехресні стежки» (1900) відзначаються знанням народного життя, класових суперечностей. Іван Франко створив цілу галерею образів з різних суспільних верств Галичини. Та найбільша його увага робочій людині, яку він захищає від експлуатації.

Велика заслуга І.Франка і як першого теоретика дитячої літератури. Письменнику було 20 років, коли він написав статтю «Женщина — мати», в якій сформулював думки про значення книги у вихованні дітей. Він засуджував примітивізм у творах для дітей, «кисломоральність» і «кислорелігійність». Він вимагав від дитячих письменників давати дітям соціально гострі твори, дбати про їхню форму (стилість, образність). Книга для дітей повинна давати роботу розуму, але без моралізування, повинна виховувати громадянина, але без сюсюкання з дитиною.

Його любов до України була такою всеосяжною, що він то пишається, як і Т.Г.Шевченко, нею, то розчарується з тої «безмірної пустої і дикої площини». У вірші «Сідоглавному» він протиставляє свою любов до вітчизни любові поетів псевдопатріотичних:

Ти любиш Русь за те
Тобі і честь, і шана,
У мене ж тая Русь,
Кровава в серці рана.
Ти, брате, любиш Русь
Як дім, воли, корови,
Я ж не люблю її
З надмірної любови.

Тут Русь — Україна.

У поемі «Мойсей» (1905) І.Франко звертається до свого народу «Народе мій, замучений, розбитий», з докором

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність,
Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

І тут же — невже тобі «записано в сусідів бути гноєм?»

Великий гуманіст Іван Франко значну увагу приділяв питанням освіти народу і, зокрема, дітей. Тому й літературі для дітей і молоді надавав великого значення. «Яка молодь, таке й майбутнє народу», — писав він. Для того, щоб юне покоління виростило і влилося у лави духоборців за народне щастя, йому треба мати «переконаність» і готовність до боротьби. Чи можуть дати таке твори «пустозвонні», фальшиві, з «образами заклятих замків, царів, розбійників, драконів та демонів». Ні. У статті «Женщина — мати» І.Франко радить керувати дитячим читанням, добирати твори моральні.

До таких відносить твори Шевченка, Квітки-Основ'яненка, «Робінзона Крузо» Дефо, «Хатинку дяді Тома» Бічер-Стоу. Форма твору повинна бути проста, чітка і зрозуміла дітям.

Зеленійся, рідне поле
Українська ниво!
Підіймися, колосися,
Достигай щасливо!
І щоб всяке добре сім'я
Ти повік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

Віршів для дітей І.Франко написав мало. У них — традиційний конфлікт між бідністю і багатством. Це вірші «Галаган», «Червона калино, чого в лузі гнешся?» А у вірші «У долині село лежить» зображено кузню, «де кують ясну зброю замість пут». Та найкраще діти-школярі знають революційні вірші І.Франка «Гімн» («Вічний революціонер»), «Каменярі». На час революційного піднесення в Україні вони були дуже актуальні, бо в них відображено віру у перемогу трудящих над світом зла. Образи штурмуючих мас, тиранів, палачів, царів такі ж, як і в «Інтернаціоналі» французького поета Ежена Потьє.

Більше дитячий світ знайшов відображення у прозі Франка. Бідне дитинство письменника, приниження мужицького сина у школі, гімназії дали в майбутньому багатий матеріал. Цілу низку автобіографічних оповідань створив І.Франко. Ось як поціновував М.Коцюбинський І.Франка — дитячого письменника: «А подивіться, з яким теплим, сердечним чуттям, з якою любов'ю малює він дітей. Доволі пригадати оповідання “Малий Мирон”, “Грицева шкільна наука”, “Мій злочин” і інші, доволі згадати написані їм для дітей казки і вірші — і стане ясним, що борець вміє бути голубом: Франко наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем яких він зробився».

В оповіданні «У кузні» письменник змальовує свої найперші дитячі враження від батькової кузні. І хоч написано оповідання вже дорослою людиною, про що говорять характеристики розорення селян, капіталізації бориславських промислів нафти, скуповування євреями у селян земель, та й лексика доросла («велику робучу енергію») тощо, але ми спостерігаємо за малим хлопчиком Іваном, якому у батьковій кузні все цікаво: як працює міх, як виковуються сокири, ободи. Запам'ятовується йому й колективність праці, що її організував батько.

Кінчається оповідання словами, що мають великий смисл. «На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє, мов розтоплене вугля, і яриться в його глибині щось і ще більше, променяєсте, відки раз по разу сарахкотять глькасті зиндри⁶. Се огонь у кузні могого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі».

Взяв І.Франко з батькової кузні багато, взяв символи вогню, молота, искри, кування і «велику робучу енергію».

З любов'ю малює Франко образ хлопчика Мирона («Малий Мирон»), якому кожен день приносить відкриття. Ось він гасає «сам по зелених, цвістих лугах», задивляється у таємничу маленьку річку. І тоді думка його починає «рушатися», чого сонечко таке маленьке, а кажуть, що воно велике, і що таке глибині неба і води. Чому людина бачить і чує. А ліс для нього, то «церква», де він і молиться, і слухає, і дивується. Хлопчик цікавий. Але що з нього буде? Адже пошуки відповідей на його питання можуть привести і до тюрми: «...а скінчить тим, що або згине десь у бідності, самоті та опущенні на якимось підданні або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра передчасом зажене його в могилу, або, стративши віру в святу, високу правду, почне заливати черв'яка горілкою...» Така ось перспектива вихідцеві з бідного селянства.

Зросла серед природи, навчена добру в сім'ї, дитина потрапляє до школи («Грицева шкільна наука»). Радість, піднесення на першому ж уроці стикаються із злом: вчитель потягнув його «різкою по плечах». Ці щоденні побої перетворили Гриця в залякану дитину, яка боїться школи, вчителів-садиста. Не йде йому в голову наука. Провчившись отак рік, він кидає противну школу і йде гусей пасти. А в пам'яті лишилося одне незрозуміле «баба галамага».

Спостерігаючи за щоденним биттям школярів («Schulschreiben»), Мирон тремтить від страху. Від удару вчителя він теж завалився заюнений на підлогу. «Хлопського сина» можна бити — ніхто не заступиться. Тільки у Мирона після цього зародилося в душі пасиня «обурення, погорди і вічної ворожнечі проти усякого неволення та тиранства».

Зовсім іншим Мирон стає вдома («Під оборогом»). У нього кашікули. В полі, на лузі, у лісі він радіє життю, красі, що захоплювала його з малих літ. Приглядається до всього, хоче зрозуміти диво-природу. Хлопець допомагає батькам. Ось він на стіжку сина, і все, що відбувається у передпро-

⁶ Франко Іван. Зібрання творів у 50 т. К. Наукова думка, 1979, т. 21 — С. 170

зовому небі, він наче прочитує, — то ліс гомонить, то хмари «велетенська голова» суне. Вона зла і може понищити людську працю. В якомусь збудженні Мирон гукає хмари: «Не пуш! Вертай назад!» Хмара боком обходить край і йому здається, що то він одігнав хмару, перемиг стихію.

В автобіографічних оповіданнях про дітей І.Франко викриває схоластичну систему навчання, антипедагогічні методи виховання дітей. Все це він показав на прикладах вчителів-невігласів, садистів, які руйнують особистість дитини, відбивають будь-яку охоту до навчання.

А ще був Іван Франко прекрасним казкарем. Казкам з їх глибоким змістом письменник надавав великого значення, бо вони є найпершим вчителем дітей. Він знав їх безліч — українських і народів світу. Для дитячого журналу «Дзвінок» він писав їх з охотою і багато. Часто у народний сюжет казки вносив свої правлення, зміни, доповнення. Так у народній казці «Ріпка» безіменні герої у переробці Франка придбали імена: дід Андрушка, баба Марушка, перераховуються також знаряддя праці. У веселій, жартівливій формі Франко змальовує копання грядки, садіння ріпки, що росла — виростала швидко: спершу була, як мишка, тоді, як буряк, далі, як кулак. А все тому, що дід набирав «води повен рот» і поливав ріпку. Коли ж вона виростала велика-превелика, то тут уже треба було докласти колективних зусиль, щоб її викопати. Стали її тягти дід, баба, дочка, собачка, кицька та витягти не можуть. І тільки, коли мишка вчепилася і додала своєї маленької сили, ріпка піддалася, вивалилася з землі. Отак у маленьку казочку автор вклав великий смисл, коли «розум і труд у пригоді стає».

Захопили І.Франка й світові казкові сюжети. І він поставив собі за мету познайомити з ними українських дітей. «Кожну казку я перероблював основно, приближаючи її до смаку, розуміння й оточення наших дітей і нашого народу, бажаючи й оці чужоземні зробити так само нашими, як ті, що їх оповідає довгими зимовими вечорами наша сільська бабуня дітям у запічку».

1891 року в журналі «Дзвінок», а згодом і окремим виданням вийшла вільна віршована переробка роману Сервантеса «Дон Кіхот». У іспанського письменника «Дон Кіхот» — сатира на лицарські романи XVII століття. Його лицар Дон Кіхот — лиш дивакуватий іспанець, який своєю нестримною фантазією (подвигами) руйнує ілюзорність лицарського доброчинства. У варіанті Франка Дон Кіхот — здегероїзований. В нього — «в голові нема всіх дома». Начитавшись романів, Дон Кіхот уявив себе лицарем, покликаним заступитися за пригноблених і скривджених. А уявивши, почав лаштуватися в дорогу. Найперше треба мати лицарські обладунки. І ось він дістає шолом, що в ньому «гніздилися кури», «спис проржавілий». Виводить із

стайні коня-«драндигу» — одні кістки та шкіра, називає його Росінантом, і вирушає у світ творити подвиги. По дорозі йому трапляється корчма, а лицарю здалося, що то замок. Прислуга корчми — то уярмлені нещасні, яких треба рятувати. Стрілися купці — то розбійники. Стрілися ченці — то вороги. З'явилася отара овечок — то військо. Вітряки — теж військо. І кожного разу в зіткненні з уявним ворогом Дон Кіхот, осміяний і побитий, «з мови видно, що безумний», лежить долілиць. Та все це не зупиняє Дон Кіхота. Обов'язок лицаря кличе його вперед. Він і далі вірить у «щирі змагання» свої. І так аж поки у «вічний сон заснув».

Переспівуючи «Дон Кіхота», І.Франко хотів познайомити українських дітей з «найславнішим» твором світової класики. При цьому письменник проявив себе глибоким психологом, вправним гумористом. Тому так виразно бачимо у переспіві І.Франка марність пустопорожніх ідей і марність зусиль у їх досягненні.

З арабською казкою «Абу-Касимові капці» І.Франко ознайомився в німецькому виданні. Вона захопила його мораллю. Багатий чоловік Абу-Касим зовні видавав себе за обдертого жебрака, носив драні-предрані капці. Саме ці капці й породили низку неприємних пригод. Так, в лазні його капці жартівники підсовують судді, а капці судді — Абу-Касимові. В цьому вбачили злодійство, і «скупендряга» Касим ледь одкупився. Власник капців зрозумів, що капці приносять йому біду, вирішив позбутися їх. І хоч «пристрастилася душа» до них, змушений був утопити в річці. Рибаки вловили капці і кинули йому через вікно у хату, наробивши шкоди. І так кілька разів. Що Касим позбудеться їх, то кожного разу вони повертаються, роблять лихо: то дівчинку вб'ють, а бабу поранять. Відкупиться Касим. То вкопає на кладовищі. Та свідок цього подумав, що то скарб. Відкопає і знову повертаються капці до Касима. Нарешті він викинув їх у канал, що поставив місто водою. Капці засмоктало, затулило трубу, і місто лишилося без води. Це була та межа, за якою вже не стерпіли ні люди, ні влада. Касима арештовують, конфіскують все майно. З багатого він стає жебраком.

І.Франко у казці висміює не лише людські вади, а й продажність чиновників, суддів, поліцейських, тобто державне управління.

Працюючи над перекладами казок російських, німецьких, грецьких, індійських І.Франко прийшов до висновку, що казки про тварин можна об'єднати спільною назвою «Коли ще звірі говорили». Герої цих казок — розумний Заєць, хитра Лисичка, хижий Вовк, дурний Осел. Наділені вони людськими рисами. І мова в казках не про баранів і левів, каже письменник, а про вас, бо я нарочито «даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих».

Ось вигадливий Осел прочив царя звірів Лева, показавши йому «царську печатку» — підкову на копиті. А перемігши Лева на полюванні, Осел довів Левові, що не він цар звірів.

У казці «Лисичка і Журавель» йдеться про приятельство таких різних представників фауни. Спосіб проживання їхній різний. Тому й приятелювання було не тривалим. Лисичка запросила Журавля в гості, поставила перед ним тарілку, а в ній розмазала кашку з молоком. Журавель клював, клював, а спіймати в рот нічого не міг. На другий день Журавель покликав Лисичку в гості. Поставив перед нею горнятко з вузькою шийкою. А там дрібно покришене м'ясо, бурячки, квасолька. Як не крутилася Лисичка, щоб дістати, не виходить. «Відтоді й зареклася Лисичка з журавлями приятельство водити».

Кожна така казочка — це мудрість, правило поведінки. А з боку літературного — це шедеври. Такими є казки «Заєць і Їжак», «Три міхи хитрощів», «Лис і Дрозд». Надзвичайно цікава казка «Фарбований Лис». Про Лиса, якого обставини загнали у бочку з фарбою. Та придбавши нову подобу, Лис не розгубився і оголосив себе царем звірячого царства. Згодом обман виявився і обдурені звірі «розірвали його». Неправдою довго не проживеш.

Казки «Коли ще звірі говорили» видруковано у журналі «Дзвінок» за 1896 рік. Окремою книжкою вийшли 1899 року. Одразу здобули популярність. 1903 року з'явилося ще одне видання. Готувалася ця добірка казок до друку і в Києві. Ось що пише І. Франко з цього приводу: «не можу промовчати того дивовижного факту, що оцю книжечку, чисто педагогічну, далеко від політики ... подавали наші київські земляки до російської цензури, бажаючи передрукувати її також для російських українців. І що ж ви скажете — цензура заборонила її всю, від початку до кінця! От які-то небезпечні ті звірячі історії для цілості російської держави!»⁷.

Популярною також стала казка-поема «Лис Микита». Казка друкувалася у журналі «Дзвінок» (1890). Мала й кілька видань ще за життя Франка. А от 5-е видання, що вийшло у Києві (1914), цікаве тим, що цензура внесла у текст зміни. Так слова «цар», «цариця» замінено на «лев» і «левиця», свиня не хрестить своїх дітей, а миє тощо. Що ж змусило цензуру втрутитися у текст? Справа в тому, що І. Франко владну ієрархічну піраміду Австро-Угорської монархії переніс у звіряче царство. Лев — цар, Левиця — цариця. Ведмідь, Вовк, Лис, Борсук — царедворці, міністри і знатні посадовці. Цап, Заєць, Півень — знедолені.

⁷ Франко Іван. Зібрання творів у 50 т. — К.: Наукова думка, 1979. — Т. 20. — С. 77.

Як і у людському, у звірячому царстві панує брехня, хабарництво, розбій і гноблення. Це добре засвоїв Лис Микита. Одуривши Лева, він врятує собі життя. Стає наближеним до Лева. І далі обманює:

Іншим сіті наставляти,
Але добре пильнувати,
Щоб самим не впасти в сіті.

У лісі все виловлюється і вбивається хижаками. Лис Микита продає сумління, честь і віру». І в такий спосіб утверджує свою мораль вбивати, герзати. Була спроба й повстання проти Лева. Та, скориставшись зрадою, Лев наказує знищити своїх опонентів Неситого, Бурмила і Кота.

Цікавим є характер Барана-патріота, який переважно творить гасла і «овсім практично нічого не робить».

Думка в мене — розбудити,
Просвітити і звільнити
Весь овечий наш народ.

Так письменник викриває демагогію.

У казці «Лис Микита» Франко використав сюжет з народних казок, притч, пісень. Широко подано тогочасний побут, звичаї, соціальні умови різних верств лісових мешканців.

Іван Франко жив і працював у Галичині. Його творчість, партійно-політична діяльність принесли йому надзвичайну популярність і не лише в колах інтелігенції, а й простого люду. На жаль, ця популярність замикалася кордоном з Галичиною. На подніпровську Україну його художні і публіцистичні твори проникали зрідка. Причиною цьому були царські укази про заборону поширювати твори українською мовою, а також та діалектна галицька мова, якою вони були написані.

Іван Франко лишив величезну творчу спадщину. Оглядаючи свій 40-річний творчий шлях, він писав: «Скрізь і завжди у мене була одна провідна думка — служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не сповневірився досі ніколи і не сповневірюся, доки мого життя»⁸.

Заслуга Івана Франка перед літературою для дітей в тому, що він збагатив її тематично, жанрово, познайомив з кращими зразками творчості народів світу. Пишучи для дітей, письменник передусім дбав про педагогічність твору, соціальну спрямованість.

⁸ Франко Іван. Зібрання творів у 50 т. — К.: Наукова думка, 1976. — Т. 3. — С. 282.

З І.Франком українська література для дітей вийшла на нові художні й ідейні рубежі кінця XIX початку XX ст.

Доживав Іван Франко в убогості. Помер 28 травня 1916 року.

Надзвичайною активністю у цей час відзначається діяльність **Олени Пчілки** (Ольги Петрівни Косач, 1849-1930). За часом творчий шлях письменниці слід ділити на дорадянський — плідний, інтенсивний, багатогранний — і радянський — час повного замовчування і обструкції.

Вихована на демократичних традиціях славного козацького роду Драгоманових, з якого вона походить, Олена Пчілка, як і її геніальний брат Михайло Драгоманов, свій демократизм глибоко виявили у творчості. Прозаїк, поет, драматург, перекладач, фольклорист, етнограф, видавець у всіх цих сферах Олена Пчілка сказала своє вагоме слово. А ще ж треба мати на увазі, що воно було словом патріотки, яка в складний для України час трималася української національної ідеї, виступала проти національних утисків і русифікації.

Як мати-берегиня вона на собі відчувала відповідальність за дітей і молодь України. Це й привело її в літературу для дітей. Для них вона пише вірші, оповідання, казки, п'єси, організовує аматорські дитячі театри.

У журналі для дітей «Дзвінок» з'являються її твори. На них помітні впливи народної творчості. Пізніше вона пише пісні, загадки, науково-популярні статті про природні явища, технічні відкриття. 1882 року виходять її переклади окремою книжкою «Українським дітям». Займається видавничою діяльністю. Для дітей 1906 року створює журнал «Молода Україна». До участі в журналі залучає Лесю Українку (свою дочку), Степана Васильченка, Максима Рильського. Знайомить читачів з кращими творами російської та зарубіжної літератури Овідія, М.Лермонтова, Л.Толстого, В.Гюго, Кіплінга, Дж. Свіфта, А.Доде та ін.

Великого значення Олена Пчілка надавала вихованню дітей рідною мовою. «Будемо розмовляти, — розмовляти по-українському. Довго ми ждали цього. Всі діточки мають свою часопись: французи — французьку, німці — німецьку, отак і інші; тільки в нас не було своїх кубельців для українського слова» («Молода Україна», 1908, № 1-12). А в одному з листів вона писала про виховання своїх дітей. «...Я ... завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалу пізнавали її якнайбільше».

Так само дбала вона й про читання дітьми українських книжок. У «Автобіографії» вона пише: «...хоч українських книжок для дітей майже не було, але все ж не так і мало було в сім'ї, де хотіли мати їх: це тим

більш, що тоді у нас не розрізняли ще дитячої і недитячої книжки. Діти з великою охотою читали Кулішові твори, оповідання Марка Вовчка. “Пана Твардовського” Тулака-Артемовського знали напам'ять. Великим вкладом до лектури дітей були андерсенові казки в перекладі Старицького і сербські пісні в його ж перекладі...»

Сім'я Косачів живе у Новоград-Волинську. Українська мова, народне вбрання, дотримання українських звичаїв і свят вдома, все це викликало у начальства підозру, і за родиною Косачів закріпилася назва українофілів. Згодом вони переїзять до м. Луцька. Звичаї цього краю О.Пчілку чарували.

З мовних причин мати не віддавала дітей до школи, бо, мовляв, «школа враз же зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові».

1907 року Олена Пчілка, її дочка Леся Українка, Микола Лисенко і Павло Житецький пишуть листа міністру народної освіти в Петербург на захист української мови і українських шкіл, що має «огромную важность для дела просвещения украинского народа...», а також про те, що «...необходимо дать украинскому народу возможность учиться на его родном языке»⁹.

Початок століття в особистому житті Олени Пчілки був тяжким: помирають син Михайло — вчений і літератор, чоловік Пестро Антонович, після тривалої хвороби — дочка Леся. Інтенсивною роботою вона, очевидно, хотіла притлумити свої болі.

У роки реакції письменниця залишає Київ, їде у Гадяч, туди переїзять і редакції журналів «Рідний край» і «Молода Україна», які вона редагує.

Не змінила Олена Пчілка своїх поглядів й у радянський час, не пристосувалася до пролетарської ідеології. І хоч її обрали членом-кореспондентом Академії наук України, але одночасно влада приклеїла їй жупел буржуазної націоналістики. Творів її не друкують. А коли й згадують, то обов'язково як матір геніальної Лесі Українки. Це робилося з метою розмежувати ідеологічні платформи матері й дочки. А розмежувати їх неможливо, бо вони — одне ціле. Читаймо листування Лесі й матері і переконаймося, яка то висока атмосфера родинної спільності існувала у Косачів.

В Олени Пчілки є вірш «Вишеньки-сережки»:

Ой вишеньки-черешеньки!
Чи великі гроші
Заплатила за вас мама?
Такі ж ви хороші!

⁹ Українка Леся. Документи і матеріали. — К.: Наукова думка, 1971. — С. 200.

Іздалека вже вас видно,
А як стільчик взяти,
Отоді-то вже вас можна
Добре пильнувати!

У дочки Лесі теж є вірш «Вишеньки» дуже близький за сюжетом і образами до материного.

Ці два вірші матері й дочки розкривають дивовижну єдність, красу взаємин.

Олена Пчілка у своїй творчості для дітей дотримувалася народної педагогіки, і в цьому її мистецька вартісність. Чи візьмете ви її жартівливі вірші («Морквяний вояк», «Дивна хатка»), чи безконечники («Цікава казочка»), чи казки («Журавель та Чапля»), чи оповідання («Збентежена вечерея») чи ін., у них помітні глибокі зв'язки з народними традиціями, звичаями, мовою.

Був собі журавель
Та журавочка,
Наносили сінця
Повні ясельця.

Вірші пробуджують у дітей любов до природи, а вона у віршах — то весняно-оптимістична, то літньо-величава. Зимою і восени вона буває мінлива — то сумна, то грайлива.

Садок марніє потихеньку,
Пожовклі падають листки.
Вітрець не віє вже тепленько, —
Жене понурії хмарки.

У віршах «Весняні квіти» оспівується весна:

І проліски, і травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна —
Всі квіти весняні,
Веселі, кохані,
З-під листя виходять,
Голівки підводять...

У віршах про тварин письменниця прагне прищепити дітям і любов до них, і співчуття, і бажання піклуватися про менших братів. Так, у вір-

ші «Змислений котик» Олена Пчілка змальовує образ розумного котика, який

Всякі загадки він знає —
І арифметичні,
Коли хочете, розкаже
Дроби десятичні.

Великий цикл складають вірші про маму і дитину, їхні взаємини:

І все життя твоє буду, дитя моє,
Серцем тебе пильнувать.

Байки Олени Пчілки написані в краших традиціях української байки. У них — напружений сюжет і повчальна мораль. Великий вітряк згорда дивиться на маленького вітрячка і дорікає йому мізерією роботи. А малий вітрячок відповідає, що його робота хоч і «дрібна», зате «ревна». Мораль байки: так і серед людей. Один робить і вихваляє себе, а другий робить ділечко в житті хоч тихо, помаленьку, зате й не зчиняє з цього шуму» («Маленький вітрячок»).

Цікавими і повчальними є оповідання Олени Пчілки для дітей. Їх чимало. Ось хоч би оповідання «Хлопчик та ведмідь». Хлопчик-сирота, блукаючи, потрапив до повітки, де був ведмідь. У темноті подумав, що то собака і врівся біля нього. Так вони потоваришували. Пан, побачивши таке мирне співжиття, узяв хлопчика до себе на службу. Кінчилося сирітство. Пан вивчив його і вивів у люди.

З 1914 по 1920 Олена Пчілка написала цілу низку п'єс для дитячого театру. У них викривається міщанство. Так, як і Михайло Старицький, письменниця багато уваги приділяє образам української інтелігенції.

Свої педагогічні знання і бачення виховного процесу Олена Пчілка втілила у редактованому нею журналі «Молода Україна». Журнал як єдиний орган на Наддніпрянській Україні відіграв помітну роль у вихованні підростаючого покоління. Найперше, він був патріотичний. Вона прискіпливо добирала автуру. В журналі друкувалися Б.Грінченко, М.Старицький, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Леся Українка та ін. Багато до журналу писала сама Олена Пчілка. Це і оповідання, і вірші, і розповіді «зі світознання», і «сміховинки» тощо. Історичну тематику забезпечував Андріан Кащенко («В гостях на Запоріжжі», «Мандрівка на пороги»). Активно популяризувалася на сторінках журналу творчість Т.Г.Шевченка, український фольклор.

Жовтнева революція принесла Олені Пчілці розчарування. Вона не сприймає заходів радянської влади, бачить у них «все тую московську по-

луду», виступає з критикою. 1920 року її арештовують, але змушені випустити, побоюючись, що ув'язнили матір Лесі Українки. У ці роки вона займається переважно етнографічними роботами.

Творчий доробок Олени Пчілки, її життєвий шлях тільки зараз вивчають. Зрідка з'являються і її твори. А спадщина — багата і може прислужитися державному будівництву незалежної України.

За кілька днів до смерті Олени Пчілки її прийшли знову арештовувати. Але оскільки «старушка» (так зайшли кадебісти називали письменницю) не вставала, то її залишили у спокої.

4 жовтня 1930 року Олени Пчілки не стало. Похована у Києві на Байковому кладовищі.

Чорна тінь репресивних органів висіла над славним родом Косачів. Дочки Леся, Ольга, Оксана, Ізидора переслідувалися, позбавлялися роботи, арештовувалися. Арештовувалися і їхні чоловіки. В різний час вони опинилися за кордоном, але й там не зрадили ідеалів України.

У високоосвіченій інтелігентній родині Косачів все підпорядковувалося гармонійному розвитку дітей. Малювання, вишивання, музика, театральні вистави, літературні вечори — ось те середовище, в якому оберталось дитинство **Лесі Українки** (Лариси Петрівни Косач, 1871-1913). Жодного дня не сиділа вона за шкільною партою, не відповідала біля дошки, не бігала з ровесниками гучними коридорами. Вчителями її були мати-письменниця Олена Пчілка, батько-юрист Петро Антонович, українська атмосфера родинного життя.

У сім'ї панувало художнє слово, постійно чулися німецька і французька мова. Діти привчалися шанувати рідну мову, пісню. В чотири роки Леся вміла читати. Дитячі ігри були переважно літературного походження. Гралися у Робінзона, що потрапив на безлюдний острів, у Вілу — героїню сербських пісень, у Жанну д'Арк — визволительку Франції.

Коли Лесі було 9 років, несподівано для неї за революційну діяльність заарештовують її улюблену тьотю Елю. Тяжко пережила цю звістку Леся і написала свій перший вірш «Надія»:

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

Допитлива Леся, яка виявляла нахил до малювання, музики, мов, рано потрапила під ідейний вплив свого дядька Михайла Драгоманова — визначного письменника, публіциста і громадського діяча. Дядько підписував

свої твори — Українець. Звідси майбутній псевдонім Лесі — Українка, який дала їй мати.

Дівчинка росла наполегливою. До всього їй хотілося дійти самій. Відчути чари нічного лісу — і вона крадькома йшла у ліс. Проникнути у таємниці Луцького замку, поблизу якого жила, — і вона збирає про нього перекази. Замок відразу стає місцем розваг дітей. Тут вони створили своє таємне товариство, що мало «мету». Наслідуючи дорослих, члени товариства запозичили всі конспіративні умовності: варту, пароль, клятву.

Взимку 1881 року на святі Водохрещі Леся застудилася. З цього часу починається її тяжка, виснажлива боротьба з хворобою. Коли Лесі було 13 років, у неї назбиралося вже кілька віршів, і мати, порадившись з дочкою, публікує один з них («Конвалія») у пресі.

Леся захоплюється зарубіжною літературою, історією стародавнього світу, середньовіччя, минулим України. Під їхнім впливом вона витворила культ лицарства. І не для того, щоб потім стилізувати у творах. Вона увібрала в своє серце ідеологію лицарства, мораль: відвагу, вірність обов'язку, віру в ідею, честь, жертвність. Як і «лицар мрій дитячих», вона проголошує:

Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита!

Її полонили ідеали волі, рівності, братерства. Ці «три величні золоті зорі» й стали для неї провідними, і до кінця свого життя вона шукати-ме шляхів їх реалізації. Може, тому й обирає за взірці образи Прометей, Спартака, Жанни д'Арк, Кармелюка, які офірували своїм життям для блага народу. «Я любила вік лицарства», — пише вона у вірші «Мрії». Замки, вежі, катакомби, скелі, тюремні мури, кайдани, вогонь, меч, слово — символи, що їх часто вживає Леся Українка, зображаючи поступ народу до кращої долі, яснішої». Рисами лицарства вона наділяє не тільки чоловіків, а й жінок.

Вивчаючи історію свого народу, Леся Українка порівнює її з історіями інших народів і щораз питає, «де поділась наша воля, слава наша смутна».

До тебе, Україно, наша бездоляная мати,
Струна моя перша озветься.

Леся Українку дивувало, що такий народ, як український, з багатющою історією, культурою, не має своєї державності, змушений перебувати у політичній, економічній і культурній залежності від Росії. Її вражали масштаби духовного поневолення:

Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чуються вільні пісні —
У сні?

Леся прагнула активної участі у громадському житті, перекладала українською мовою художню і політичну літературу, налагоджувала зв'язки з соціалістичними гуртками, таємно перевозила підпільну літературу на Україну з-за кордону. Знаючи небезпеку, яка чатувала не неї, вона дібрала собі прізвисько Лука (**Леся Українка**).

З початку 90-х років письменниця зав'язує тісні контакти з Іваном Франком, які потім переросли в міцну дружбу. І. Франко для неї був людиною активної політичної дії, глибоким науковцем, письменником-мислителем, який закликає розбити скалу темряви і гноблення.

Хвороба змушувала її жити то в Італії, то Єгипті, в Криму, на Кавказі. 1905-1906 рр. вона стежить за революційними подіями. Та поліція пильнувала кожний крок поетеси. 1907 року її арештовують, але не знайшовши нічого підозрілого, відпускають.

Волелюбні ідеї торкнулися і її творів для дітей. Написала їх вона небагато. Але розуміння Лесею Українкою необхідності розвитку дитячої літератури було, можна сказати, концептуальним. В її листуванні читаємо і про перекладацькі плани творів для дітей, і видання світової класики, а також написання оригінальних творів з життя дітей інших країн. Мріяла вона і про дитячу періодику. Планам не судилося здійснитися, бо прожила вона всього 42 роки. Померла 1913 року.

Перші твори Лесі Українки для дітей — то власні спогади про своє дитинство «На зеленому горбочку», «Літо краснее минуло». Незабаром журнал «Дзвінок» друкує її вірші «Мамо, іде вже зима», «Вишеньки», казки «Метелик», «Біда навчить». А 1893 року у збірці поетеси «На крилах пісень» вміщено вже цілий цикл під назвою «Дитячі».

1903 року вийшла у світ її книжка «Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини і Звягельщини на Волині».

Леся Українка розуміла, що, пишучи для дітей, треба враховувати вік дитини. Це добре видно з творів самої Лесі Українки. Малим читачам вона адресує вірші «Вишеньки», «Мамо, іде вже зима», для молодших школярів — казки «Біда навчить», «Метелик», «Лелія», для старших — «Давню казку», «Роберт Брюс — король шотландський» та ін. Спільним для них є розуміння поетесою волі як обов'язкової умови життя всього живого на землі:

На них помітні впливи народної творчості, яку Леся Українка любила. У віршах для дітей вона використовує діалог, зменшувальні, пестливі слова:

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».
«Нащо ж співає? Чудна!
Краще б шукала зерна!»

Так відбувається розмова мами з сином про пташку, яка не тікає від зими у теплі краї. А чому? Бо «не покине країни рідної, не боїться зими навісної». У такий спосіб прищеплюються малому слухачеві чи читачеві патріотичні почуття («Мамо, іде вже зима»).

У поемах «Давня казка», «Роберт Брюс...» поглиблюється тематика, порушуються питання: що таке соціальна нерівність, боротьба трудящих за свободу і незалежність, мобілізаційна роль мистецтва і, навіть, взаємини народу і влади. Соціальний конфлікт графа Бертольдо з громадою («Давня казка») привів до повстання. Громада не схотіла коритися визискувачеві, загарбникові чужих земель і під впливом чародійних пісень співця об'єдналася для боротьби з ним. І як не намагався Бертольдо підкупити співця грошима, славою, той не піддався:

В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недаром люди кажуть,
Що в панів біліші кості!
Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллється
Як пробити пану груди?

І хоч поки ще в краї панують нащадки графа, а сам співець-поет перебуває у в'язниці, змагання ці скінчаться і «настане правда нова».

У поемі-легенді «Роберт Брюс — король шотландський» розповідається, як шотландський народ після сьомого повстання переміг англійських колонізаторів і поставив свого короля Роберта з наказом боронити волю, «самостійність народу», не зазіхати на чуже добро, дбати про своє королівство. Якщо ж не виконуватимеш наказ народу,

Ми тебе королем увінчали,
Ми тебе й розвінчаєм самі.

Поємі «Роберт Брюс...» понад 100 років, а вона й досі актуальна, бо й сьогодні ще шотландський народ бореться проти англійців за свою самостійність.

У казці «Метелик» два герої — кажан Лилик і метелик. Кажан живе у темному льоху, а метелик прагне світла. І хоч, наблизившись до вогню, він гине, але гине за щасливу мить пожити у світлі на волі. «А хіба ж розумніша була б його смерть, якби він навіки заснув у темнім льоху? Те світло спалило його, — але він рвався на простір! Він шукав світла!». Казка «Біда навчить» побудована за схемою народних казок: горобчик звертається до зозулі, сови, бузька, сороки, щоб вони навчили розуму. І лише крук підказав — «поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш». В алегоричних образах птахів вгадуються люди. Пусте цвірінкання не дасть розуму. Він прийде у щоденній корисній праці.

Творчість Лесі Українки вивчається у старших класах. Діти мають змогу ознайомитися з її полум'яною поезією «Слово, чому ти не твердая криця...», «Contra spem spero!», «Досвітні огні». У драматичних творах «У катакомбах», «Осінь казка» вона засуджує рабство — фізичне і духовне. Нарешті у феєрії «Лісова пісня» проспівано гімн гармонії у природі і у стосунках людини з природою. В історичній драмі «Бояриня» молодода українка Оксана не може змиритися з тим, що їй треба відмовитися від рідної мови, звичаїв, культури на угоду іншій мові, іншим звичаям, іншій культурі. Ніщо не може зламати національну гідність Оксани. Драма «Бояриня» в радянський час замовчувалася.

Які ж заповіді лишила Леся Українка нам, спадкоємцям, і слави, і страждань українського народу? Бути з народом, любити народ. Виховувати в собі дух волі, незалежності. Творити ідеали, які б служили народові. У вірші «Коли втомлюся я життям щоденним...» Леся Українка заглядає в прийдешність, позаду лишає світ відсталий, несправедливий, де звали

Ученістю — непевнее блукання,
Бездушну помсту звано правосуддям,
А самоволю деспотичну — правом.
Всім гордим-пишним честь була і слава,
Зневаженим-ображеним — погорда.

Тому оті три зорі, про які мріяла Леся Українка, — свобода, рівність, братерство — і сьогодні кличуть українців до побудови справедливої, гуманної держави, світу «красного, вільного».

Михайло Коцюбинський (1864-1913) починав творчість з літератури для дітей. Свій перший вірш «Наша хатка» він видрукував 1890 року у

журналі «Дзвінок» (№ 8). Перші оповідання «Харитя» (1891), «Ялинка» (1891), «Нюрнберзьке яйце» (1891) теж адресовані дітям. Прочитавши «Харитю», Панас Мирний писав: «У такій невеличкій приповідці — та такого багато сказано! Та як сказано? Чистою, як кринишна вода, народною мовою; яскравим, як соняшний промінь, малюнком; невеличкими домірними нарисами, що розгортають перед очима велику — безмірно велику — картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибину думок, темні поривання душі, забої невеличкого серця!.. Та так тільки справжній художник зможе писати!»

Народився Михайло Михайлович Коцюбинський у сім'ї дрібного урядовця у Вінниці. Після школи і духовного училища юнак мріє вступити у Кам'янець-Подільську духовну семінарію. Але раптово помирає батько. У великій сім'ї Коцюбинських Михайло був найстарший, і всі турботи про менших лягають на його плечі. У 13 років Михайло уже вчитель. Тому й мрії про освіту лишилися нездійсненими. 1891 року він складає іспит на народного вчителя і їде працювати. Займається самоосвітою, багато читає. А дитяча аудиторія спрямувала його літературні зусилля на творчість для дітей.

В оповіданні «Харитя» змальовано образ восьмирічної дівчинки. Помер батько, мати тяжко хвора. Мораль маленької Хариті сформована умовами бідності, що вимагали від неї трудитися так, як трудилися її батьки. Їхній приклад успадкувала дівчинка. Отож, коли мама захворіла, Харитя береться порядкувати у хаті, наслідуючи її: принести води, приготувати вечерю. А це ж є робота поза хатою. Більш складна — вижати ниву. І харитя налаштує себе, що завтра «візьме серп і піде в поле».

Письменник зосередився на психологічних переживаннях дівчинки і в її діях розкриває красу душевних поривань.

За допомогою пейзажу письменник передає настрої дівчинки. «Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці». Та ось пп налякала перепелиця. «Харитя скаменіла на місці. Однією рукою стиснула жменьку жита, другою — серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито». Коли ж наблизилися молодичі і спитали, що ти робиш, дівчинка відповіла: «Жну ... мати слабі лежать ... нема кому хліб вижати... з голоду згинемо зимою».

Кінцівка оповідання оптимістична. Зрештою все владналося, люди допомогли хліб вижати і завезти в стодолу. Мати видужала.

Природно напрошується питання, а що ж жде цю працелюбну чисту дівчинку далі в щоденному доланні нестатків?

Таким же турботливим є й хлопчик Василько з оповідання «Ялинка». Драматизм розгортається довкола зеленої ялинки, що батько подарував синові. Та так склалися обставини, що треба продати ялинку і викупити у шевця чоботи для матері. Василько плаче, йому жаль розлучатися з красунею-ялинкою. Але в погляді батька прочитав «невимовний смуток». Різдвяна ніч принесла Васильку багато переживань: з одного боку жаль роздирав його душу, з другого — усвідомлення «так треба». Та ще ж, як виявилось, Василько мусить її одвезти покупцеві. У лісі сани обломалися. І хоч це було у нічному лісі і хлопчику було страшно, та Василько випряг коні, сів верхи, щоб повернутися додому. Але заблудився і опинився у сусідньому селі у дядька.

Письменник психологічно правдиво передає і стан хлопчика Василька, і переживання батька й матері, які кинулися на пошуки. Та ще більше запанікували, коли побачили сани з ялинкою.

І в цьому оповіданні кінцівка щаслива. Всі вдома, і Василько «весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі».

Оповідання «Маленький грішник» зовсім не схоже на два попередні. По-перше, дія відбувається не в селі, а в місті. По-друге, герої його — діти дна Гаврилко і Марійка, які живуть з милостині і крадіжок. Під їхній вплив потрапляє Дмитрик — хлопчик, який живе з матір'ю. Мати його важко працює, розносячи відрами воду.

Зі співчуттям малює письменник портрет хлопчика: «На Дмитрикові була стара руда материна юпка з клаптиками вати, що висіли крізь дірки з пошарпаної одежини, довгі рукава теліпались нижче рук, заважали йому. Русяву головку прикривав старенький картузик з одірваним козирком».

Старший на два роки Гаврилко тисне на Дмитрика своєю «дорослістю», силою: то він змушує його просити у панів, то відбирає гроші, що мама дала на хліб, а ще — привчає до цигарки, заохочує пограбувати діда-каліку. І хоч Дмитрик усвідомлює, що «так погано чинити», все ж вивільнитися з-під впливу Гаврилка йому несила.

Як би там було, хто зна, та до чесного, трудового життя Дмитрика повертає смерть матері. Пережив він це болісно. Ось обливаючись сльозами, він біжить вулицею «все далі і нічого не бачить перед собою», потрапляє під кінські копита. Вже у лікарні Дмитрик роздумує над своєю сирітською долею. «... не хочу й бачити того Гаврилка, що навчив мене руку простягати. Буду щось робити, на хліб заробляти. Добрі люди допоможуть...»

Якщо порівняти перші оповідання М.Коцюбинського з творами П.Мирного, можна помітити великий вплив майстра реалістично-побуто-

вої прози на молодого письменника. В листах до П.Мирного це визнавав і сам М.Коцюбинський: «Ваші твори мали великий вплив на мене». Це відчувається і в його народницьких поглядах на село, де «тяжка нужда», «безпросвітна темнота людська» і покірність долі.

Та поступово соціальні відносини на селі стають антагоністичними. Література реагує на це гостріше, у творах з'являються герої-протестанти.

90-і роки дев'ятнадцятого століття і початок 900-х років двадцятого селянські і робітничі рухи активнішають. Пожвавлюють роботу громади. М.Коцюбинський живе в Чернігові, бере участь у роботі місцевої «Просвіти». Але це вже не той письменник, що був. Думка його палає протестом проти самодержавства. Він підтримує І.Франка, соціальну заостреність його творів. У авторефераті, що його прочитав М.Коцюбинський у «Просвіті», звучать заклики до боротьби. «Розбити тверду скалу неправди, пробитись до світла, хоч би довелося вкрити кістками шлях до нового життя».

В оповіданні «Подарунок на іменини» (1912) М.Коцюбинський аналізує ситуацію, що виникла в родині поліцейського наглядача. Його син Доря-Зайчик — іменинник. У затишній квартирі поліцейського — мир і взаєморозуміння. Але те враження зовнішнє. Син добре вчиться. Мати в подарунок купила заводний пароплав. Але батько вважав, що «забавлятися цяцьками» хлопцеві не годиться. І вирішив повезти сина показати йому страту.

Наївний і добрий Доря хоче вгадати, що то буде за поїздка. На річку? У невідомий город? У такому безхмарному стані хлопець перебував усю дорогу, аж поки коні не стали. І раптом він чує страшні слова: «Повісять баришню зараз». Бурею все зайнялося у душі його. Він хоче захистити жінку. Кричить: «Не треба!.. Не руште!» І з словами «хуліган, оселедець» кидається на батька, але летить «у траву, збитий кулаком з ніг». А перед очима у Дорі «все ще гоїдалась чорна фігура» страченої. Конфлікт між батьком і сином, то конфлікт між добром і злом. Черствий, вихований на репресіях батько подивований тим, що його син має таку вразливу душу. І протест проти батька-ката, то протест проти насильства.

Для підсилення враження письменник добирає цікаву деталь. Всю дорогу, поки вертали додому, Дорю супроводжувала пташка, яка ніби співчуває йому і протестує проти жорстокості дорослих.

М.Коцюбинський все більше задумується, «кудою йти? де правди шукати?» Вивчає матеріали селянських повстань на Україні. У творах «Для загального добра», «На камені», «В пугах шайтана», «Тіні забутих предків», повісті «Fata morgana» М.Коцюбинський виступає уже проти існую-

чого несправедливого ладу, патріархальних устроїв, експлуатації та духовного уярмлення.

Для найменших М.Коцюбинський написав низку коротких оповідок «Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників», «Івасик та Тарасик» та ін. Сам письменник не надавав їм якогось значення. Але їхній педагогічний заряд виявився таким змістовним і виховним, що вони й досі друкуються. Дочка М.Коцюбинського Ірина пригадує: «Ми уважно слухаємо про дурних, упертих цапків, які не хотіли поступатись один перед одним і загинули. Про Івасика і Тарасика, про десять робітників-пальців, що допомагали працювати. Нас, дітей, дуже здивувала ця казочка. Ми ворушили своїми пальчиками і дивувались, що вони такі маленькі, але можуть бути помічниками в роботі».

Все частіше у цей час письменник скаржиться, що має «так мало сил і здоров'я». Він хворів на астму. Та не складає своєї письменницької зброї — слова. «Не сокира рубає, а той, хто її держить», — каже письменник у новелі «Persona grata» (1907), і, отже, загострює тим самим увагу на системі, що тримала ту сокиру у руці.

Великий людинолюб, захисник знедолених М.Коцюбинський у творах для дітей зобразив своїх маленьких героїв працюючими, добрими, чесними. Письменник-вчитель досконало знав дитячу психологію, знав народну педагогіку, глибоко володів барвами українського слова, і тому його твори цікаві й сьогодні.

Помер Михайло Коцюбинський 25 квітня 1913 року. Похований у Чернігові.

Архип Тесленко (Архип Юхимович, 1882-1911) — один з найтрагічніших постатей в українській літературі. І не лише тому, що безперестану борсався в тенетах бідкування, поневірявся по судах, етапах, тюрмах, засланнях, захворів на туберкульоз, і прожив коротке життя: усього 29 років. В силу багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин письменник обрав трагічне як засіб естетичного відтворення дійсності. У своїй творчості він прагнув художньо осягнути процеси, що відбувалися на селі, і відображав у своїх творах стихійний, традиційний наймитський протест проти багатіїв і чиновництва.

Лохвиччина — батьківщина А.Тесленка. Тут він народився 18 лютого 1882 року в селі Харківцях. Звідси його майбутні герої: наймити, селяни, писарчуки, вчителі, ченці, шукачі правди, звідси він черпав соціальні конфлікти. У поліцейських паперах його характеризують як людину крайніх поглядів.

Він вірив у неминучість демократичних перетворень, боровся проти чорносотенства.

Але чому ж тоді ідейна програма А.Тесленка видається на перший погляд обмеженою? Чому життєва позиція більшості його героїв ґрунтується переважно на судженні: «... для чого так жить?!» і чому такі невизначні мрії його позитивних героїв про «щось гарне, велике?»

Цілком природно, що картини, пов'язані з дитинством, похмурі. Маленькі герої їх приречені на бідкування, а то й на смерть. Як ось Маринка, яка «із тринадцяти літ у найми пішла» (оповідання «Хуторяночка»). Або Павло, який після смерті батька «по наймах усе» («За паспортом»). Або Маруся з оповідання «У городі», яку батько змушує «найматись, та й нас будеш піддержувать». Щемке відчуття болю викликає згорьована мати, яка учить свою дитину жебракувати, бо «хто й повірить, що ти тільки раз учора годувала дитинку скориночками?» («Наука»).

Наймита — це люди, позбавлені будь-яких засобів на існування. Це люди, які згодні продати свої руки, щоб мати шматок хліба. Не найнявшись, вони знову змушені повертатися до своїх нетоплених домівок, до голодних дітей. «Чим ти годуватимеш дітей тих?... що ти за батько такий?» («За паспортом»). «Ну, годувать їх, зодягать треба, а чим?» («Дід Омелько»). Доля наймитських дітей трагічна. «Та старшеньких було село, та усі ж і на тім світі ... з татусем» («У схимника»). «Скільки вони вже діток поховали, повіряджали на той світ!» («Поганяй до ями»).

Зрідка кому з наймитських дітей щастило на якийсь час потрапити до школи. Тих учнів, хто докопувався до всього, цікавився, хотів знати більше, ніж давала школа, виключали. Виключали також за мудрствування: «...пле-велів нам у пшениці не треба» («Поганяй до ями»), за те, що «розсуждав, залазив у ересь» («Немає матусі!»). Інші через нестатки школу кидали. Класичним на тему школи є оповідання «Школяр». Обдарований Миколка жадібно тягнеться до навчання. Письменник з любов'ю малює образ хлопчика: «сумиренький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та ще й такий чорнобривенький, білолиценький, носок невеличкий, щічки кругленькі, ще й чубок кучерями».

Бідність породжує у сім'ї конфлікти. Миколка просить їсти, він не хоче їсти той борщ, що «воня, аж нудить кислотинням». І батько б'є сина. Миколка показує, що чобітки подерлися, а батько «по пиці його, по пиці халлявами». Зрештою, школа стає причиною сварок і бійок вдома. «Школа — здиство, школа — грабіж...» Надумали Миколку оддати у найми. І хоч вчитель допоміг Миколці — дав чобітки, заохочував його до навчання, та доля

жорстокою була до хлопця. Картина зустрічі вчителя з хлопчиком-поводирем вражаюча. Вчитель пізнає в обірваному хлопчикові Миколку.

- Миколко, це ти?
- Я... — та скривився, скривився.
- Як це ти, що це?..
- Та ... та... їсти нічого, топить нічим, удягтися...

Письменник не описує внутрішній стан Миколки, батька, вчителя. Засобом діалогу розкриваються їхні переживання і тяжкий матеріальний стан, і мрії про навчання, і безграмотність батьків. Речення — уривчасті, короткі, — підкреслюють відчай батька, який хотів би кращої долі сину, «хоч би хоч ти не страждав». Та, окрім наймитування, не бачить перспектив Миколці. Мати теж бідкається, що «отакий хлопець та в найми». А які поривання у Миколки! «... Як гарно ... вчитися, а вони ... в найми...» І як то ожив Миколка, коли почув, що можливо батькові стане легше, і він оддасть його у «хторокласну» школу. Та мрія була нездійсненна.

Чи є якісь в житті дороги для наймитів? Є. Тесленко їх простежує. Одна з них — заробітчанська. Полишає людина своє село і наймається по господарствах, по економіях. Заробітки! Це — «одичавить, пірнуть у темряві, у багнюці» («Поганяй до ями!»). Багато з них у наймах поповнювали лави безробітних, старців, здобували собі хвороби, годували блощиць у нічліжках. Кінчали життя вони самогубством. Багато самогубств у творах А.Тесленка.

Друга дорога — пошуки правди, дорога складніша, небезпечніша. На цій дорозі письменник бачить писарчуків, сільських вчителів, молодих людей, виключених із шкіл, семінарій. Суспільні погляди кожного з них окремо — невиразні. Але всі разом створюють колективний портрет розбурханого суспільними рухами села. Героя оповідання «Поганяй до ями!» виключили із школи за те, що в Бога не вірив і «до віри докопувавсь». А що книги читав, заступавсь за людей, то його оголошують бунтівником, «демократом, забастовщиком» і засуджують. Поява на селі нової, демократичної інтелігенції пов'язана з революційними подіями 1905 року. Такою є вчителька Оленка з повісті «Страчене життя». У змаганнях з місцевими багачами, «ситими, тупими», зламалася її ідея працювати для народу, зламалася й вона сама.

Не лише окремих представників чиновництва, духовництва розвінчує письменник. Він викриває інституції: волосну старшину, сільські школи, казенні палати, монастирі, постоялі доми, канцелярії, тюрми, церкви,

Думу — все, де не знаходить трудяща людина захисту. Саме в цьому широта програми А.Тесленка.

Червоні світанки осявали 1905 рік, селянські маси хвилювалися, повставали. На цей час у Тесленка вже склалась рукописна збірка з п'яти оповідань — «Хуторяночка», «За пашпортом», «Маруся», «Мати», «Дід Омелько», — він повіз її до Києва. Спроба видрукувати не вдалася. Він повертається додому. Тут його заарештовують за поширення соціалістичної літератури. Вина не була доказана, і його випускають на волю. «Не знаю, де моя воля й до вечора буде», — писав А.Тесленко в листі до Грінченків улітку 1906 року. Восени цього ж року його знову заарештовують і висилають на заслання у В'ятську губернію.

Повернувся А.Тесленко з тюрми тяжко хворим і 1911 року помер.

Біографічні моменти у творах Тесленка виходять за межі власне особистого, бо відбивають типові обставини тогочасної дійсності, яка на порядок денний винесла питання: «Для чого так жить?» Зацькований письменник справді не бачив виходу. Звідси й трагізм у творах.

Лаконізм, розмовні інтонації, розповідь від імені оповідача з народу, неповненість кожної фрази соціальністю, контрасти, драматичні діалоги — такі стильові особливості прози А.Тесленка. Хвилюють нас його образи, тримають у полоні психологічні й соціальні картини, змушують переживати людські долі.

Трагізм Тесленка — в безвиході, і, як наслідок, «страчене життя».

Вражає силою свого таланту, мистецькою вивершеністю творів **Василь Стефаник** (1871-1936). Це ним захоплювався Степан Васильченко і ставив молодим письменникам за зразок. У «Щоденних записках» він занотовує: «По суті, ще не опановані форми Чехова, Короленка, Стефаніка. Тепер тільки дочитуються. Перша для цього умова — треба дати сильний зміст. Хто не дасть змісту, хто не художник — не дасть форми».

Дуже високо поцінував В.Стефаніка М.Горький: «Прочитайте, ви побачите, як коротко, сильно і страшно пише ця людина».

Ця сила помітна в оповіданнях про дітей «Новина», «Кленові листки», «Катруся». Тематично В.Стефанік і далі розвиває традицію української літератури — зображувати злидні селянських дітей, безпросвітність.

Що ж дало таку силу В.Стефаніку? Він був у гуші народу і там «почорнів з розпуки». Оця чорнота вилилася на папір. Нелегка селянська доля, злиденне життя, його трагізм — коло проблем, що ними цікавився письменник Стефанік. Конфлікт довкола землі, наймитство, виснажлива праця

селян — теми його творів. «З їх губів зливав слова, з голів вичитав мислі, а з сердець виссав почування», — так образно говорив письменник про свою естетику відтворення дійсності.

Особливу увагу він приділяє образів матері. Це і мати, уярмлена чоловіком-деспотом, і мати, забита злиднями, і мати, яку ці злидні звели в могилу. Малий Василь любив свою матір. Він бачив її нерівноправність у сім'ї. І бачив, що саме її духовність, любов до світу, людей, природи і є тим потужним струменем, що впливає на виховання дітей. Хоч часто і вона безпомічна чимось допомогти своїй дитині.

Дитинство В. Стефаніка минало в достатках — родина була багата. І все ж селянський уклад життя, одяг, звички накладали на хлопчика свої барви. Тому у школі і в гімназіях, де вчився, він був мужицьким сином. До нього ставилися з насмішками. Це впливало на малого Василя і труїло його життя.

Далі він вчиться у Краківському медичному університеті. Закінчити його не вдалося. Він захоплюється громадською роботою і творчістю. 1897 році у Чернівецькій газеті «Праця» опубліковані оповідання В. Стефаніка. 1899 році вийшла збірка новел — «Синя книжечка», 1900 року — «Камінний хрест», 1901 року — «Дорога», 1905 року — «Земля».

Не можна твердити, що В. Стефанік писав для дітей. Думається, що та доза трагізму, що є в новелах про дітей, надто велика для дитячої психіки, для сприйняття. Криза сім'ї, в якій діти — тягар, притягувала письменника. Аналізує він її у новелах «Катруся», «Новина», «Осінь», «Лесева філія», «Кленові листки» та ін. Найчастіше причиною кризи в сім'ї є батько — добувач матеріальних засобів життя.

У новелі «Катруся» батько виголошує над хворою дочкою розпачливі монологи про вартість життя і смерті. «Коби-с вже або суда, або туд!» «А звідки ж я наберу на вас, на докторі, на аптики...» Батько не вірить у чесність медицини, як не вірить, що зможе допомогти дочці, і просить її смерті.

У новелі «Новина» селянин Гриць Летючий веде топоти своїх дітей, бо вдома «не було ніякої ради», ні їсти, ні вдягтися. Меншеньку «з усієї сили кинув у воду». Старшенька відпросилася: «Не топіте мене, не топіть!» І щось ніби повернулося у голові батька. Він відпускає її, показує їй стежечку, котрою треба вертатися додому, дає прутика, щоб відбитися від собак. А сам йде здаватися владі, пророкуючи дочці майбутню наймитську долю.

Жахливу картину бідності малює письменник у новелі «Осінь». Батько Митро латає жінчині чоботи, а Митриха — драну одужу. Зі злості він кидає

чоботи: «Ані вбути, ані вгорнути, ані нагодувати...» Ходить босі, то, може пивидше смерть забере.

Накликання смерті, прохання смерті своїм дітям, дружині, матері повторюється з новели в новелу і здійснює великий емоційний вплив на читача. Не треба й розлогих соціальних картин зубожіння. Достатньо кількох речень.

Страшна сцена розправи дітей над своїм батьком-пияком («Лесева філія»). А мати заохочує їх. Хлопці з буками «підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били». Це робилося перед корчмою, куди батько піс украдений з дому ячмінь. Дружина вдалася до такого способу покарання, бо всі інші вже не давали наслідків — «він все до коршми відносить».

«А звідки ж я тобі того хліба наберу?» — побивається Іван, відзначаючи народини ще одної дитини в сім'ї. Хвора після пологів мати сидить з дітьми, відчуває свій близький кінець і вмовляє їх не даватися мачусі бити, дружити між собою... Мати тихо заспівала над дитиною про кленові листочки, що розлетілися по полю і ніхто їх не збере...

Після 1917 року В. Стефанік писав мало. Жив переважно у с. Русів на Станіславщині (тепер Івано-Франківщина). Помер письменник 1936 року.

Своєрідність письма В. Стефаніка в тому, що кожна його фраза насичена соціальним змістом. Діалоги емоційні. Конфлікти глибокі. Цікавою є також мова творів В. Стефаніка. Він писав покутською мовою (тобто діалектом), яку він знав досконало і глибоко. Літературну мову України сприймав, шкодував, що не володіє нею і заявляв, що треба «ломити кордон... що є "у мові, в літературі"».

Духоборчі ідеї І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Олени Пчілки мали великий суспільний розголос. Правда, розголос був переважно в колах інтелігенції.

Початок століття позначився тим, що пішли за межу Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Архип Тесленко, Михайло Старицький, Павло Грабовський, Марко Кропивницький, Іван Карпенко-Карий. Для України це — втрати тяжкі...

Але життя тривало. Великих зусиль до поживавлення національної ідеї у Києві докладають Олена Пчілка, Євген Чикаленко. Популярними стають твори Володимира Винниченка, Олександра Олеся.

Перше десятиліття ознаменувалося визначною подією в українському житті — вийшов у чотирьох томах Грінченків «Словарь українского языка» (1907), що ним радянська влада забороняла користуватися.

На селі і в робітничих центрах України спалахують нові заворушення. Збідніле селянство масово виїздить в еміграцію в пошуках кращої долі. Радикалізується національно-визвольний рух. Політичні діячі, відчуваючи реальну загрозу «неділимій Росії», спільно формують у Києві шовіністичні союз ім. Михаїла Архангела і клуб російських націоналістів.

1908 року Указом Сенату культурну і просвітню діяльність в Україні визнано шкідливою.

Надходить велике змагання двох одвічно ворогуючих ідеологій — «єдиної і неділимій Росії» й ідеології «самостійності, відродження і соборності України». Незабаром вибухне Українська революція 1918 — 1920 р.р., в якій активну участь братиме художнє слово.

Література

1. Єфремов Сергій. Історія українського письменства. — К.: Феміна, 1995.
2. Історія української літератури. Т. I. — К.: Наукова думка, 1987.
3. Каченко Адріан. Оповідання про славне військо Запорозьке низове. — К.: Веселка, 1992.
4. Коцюбинський Михайло. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1969.
5. Молода Україна. — К.: Веселка, 1993.
6. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спати! — К.: Веселка, 1991.
7. Рідна школа. — К.: Веселка, 1993.
8. Стефаник Василь. Катруся. — К.: Веселка, 1971.
9. Тесленко Архип. За паспортном. — К.: Веселка, 1984.
10. Українка Леся. Мріє, не зрадь! — К.: Веселка, 2009.
11. Українське слово. Хрестоматія. Книга IV. — К.: Рось, 1995.
12. Франко Іван. Грицева шкільна наука. — К.: Веселка, 1990.

Червоні світанки

Перша імперіалістична війна принесла Росії розруху, голод і жертви. Сподівання на те, що війна відволікатиме народ від страйків і повстань, не справилися. Навпаки, солдати, що поверталися з фронтів, посилили антисамодержавні настрої. Партії соціалістичної орієнтації виступали проти війни. Особливо вдало поразки Росії у війні використовували більшовики. Так само, як вони вдало використали заборону царським урядом святкування 100-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка 1914 року. На цьому прикладі вони викривали царизм і його колоніальну політику по відношенню до народів, що населяли Росію.

У 1914 році всі українські видання були закриті. Українське письменство з новою силою мусило боротися за статус українського слова.

Революційний рух у країні наростав, глибшав і ширшав. Під його тиском 2 березня 1917 року цар Микола II змушений був відректися від престолу. Впала монархія. До влади прийшов Тимчасовий уряд.

А 9 березня 1917 року у Києві було створено Центральну Раду, проголошено Українську Народну Республіку. Так почалася Українська революція. І в першому ж своєму зверненні голова Центральної Ради (перший президент) Михайло Грушевський заявив: «Уперше, Український тридцятип'ятимільйонний Народе, ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація». Ти маєш право «на заведення рідної мови по всіх школах од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інституціях», «...домагайся, Народе, того ж права для української мови від пасторів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні».

З березня 1917 по січень 1918 рр. Центральна Рада працює напружено: створює україномовні військові загопи, армію, що прийняла присягу на вірність Українській Народній Республіці, друкує відозви до народу, приймає чотири Універсали, в яких викладена програма будівництва незалежної (автономної) України, звертається не раз до Тимчасового уряду Росії з проханням визнати Центральну Раду. Але Росія не визнає її на тій підставі, що вона, мовляв, обрана не народом, а створена зверху.

По Україні виникають численні повстанські загопи на підтримку УНР, відбуваються військові сутички. Імперіалістична агресія проти Росії ще триває. Проливається кров, деморалізована російська армія втрачає свою боєздатність. Солдати кидають фронт і повертаються додому — озброєні й озлоблені.

На цей час в Україні були вже доволі дієві більшовицькі осередки. Особливо в містах. А їхнє гасло — «Вся влада радам робітників і селян!» —

імпонувало масам. Суспільство було розколоте. Центральна Рада, що й сама не відзначалася єдністю, не могла гуртувати народ навколо національної ідеї.

Повстанські загони добре засвоїли тактику «проти» і не уявляли собі стратегію «за що» вони борються. Звідси отой комедійний потяг до створення республік в межах села, району, округи, а то й регіону. Так, скажімо, діяли Медвинська, Трипільська, Чигиринська, Гайсинська, Холодноярська і десятки інших республік. Їх творили переважно отамани. Між повстанцями не було єдності. Покажемо у цьому відношенні є батько Махно, в загоні якого часом налічувалося до 80 тисяч чоловік. Він сповідував ідеологію анархізму, але приєднувався то до більшовиків, то до війська УНР. Багато хто з отаманів не проти був просто пограбувати населення.

А ще ж існував військовий примус. Приходили, наприклад, денікінці, оголошувалася мобілізація. Приходили інші й собі оголошували мобілізацію. Війська УНР зазнають поразок. Під Крутами гине студентський загін, що вийшов зупинити червоне військо під командуванням Муравйова. Юнаки були порубані червоними. Муравйовці пробілися до Києва і влаштували на його вулицях погроми. Вони стріляли у всіх, хто говорив українською мовою. Кілька разів Київ переходив з рук в руки.

На хвилі цих збурених протистоянь все ж в українській громаді зародилися сподівання. Створюються національні газети, журнали. Серед них і дитяча та юнацька преса: «Каменяр» (Київ, 1918), «Зірка» (Вінниця, 1919), «Гасло» (Прилуки, 1918) та ін. Вік їхній, як правило, короткий. Таким був київський журнал для «середньошкільної молоді» «Каменяр», що проіснував два роки. Журнал відзначався доволі радикальною програмою. Він писав, що влада «найкращих наших діячів заковує в кайдани і поповнює московські тюрми». Журнал виступав за «українізацію шкіл, де більшість учнів українці», за навчання українською мовою, за поповнення шкільних бібліотек творами української літератури і книгами з українознавства.

У Києві було створено організацію шкільної молоді «Осередок». Такі організації виникли на Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині, Херсонщині.

Але в той же час монархісти, кадети і малороси організували свої шовіністичні гуртки. Почався наступ на «Осередок», який звинувачували у «насільственной» українізації. Поступово учнівський національний рух згасав. Реакція перемагала. І сам журнал «Каменяр» змушений визнати, що несила «пробити у скелі шлях до світла, до щастя свого занедбаного народу».

Революція пробудила українське суспільство, яке шукає ідеали своєї самореалізації, створює свій уряд — Центральну Раду, партії, комітети, ради на місцях, зосереджуючись на духовних засадах, що формують і об'єднують націю: законотворчість, освіта, друковане слово, творення державного апа-

рату тощо. Треба сказати, що національна ідея в Україні періоду революції не була всеохоплюючою. Однак рух селянських, робітничих і солдатських мас під прапорами самостійності був помітним на всій території України.

Ціла плеяда українських інтелігентів (письменники, композитори, художники, артисти) вітали Українську Народну Республіку. Серед них письменники Володимир Самійленко, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Микола Вороний, Василь Чумак, Василь Пачовський, Микола Хвильовий, Грицько Чупринка, Григорій Косинка, Володимир Винниченко, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Степан Васильченко, Максим Рильський, Олександр Довженко, Олена Журлива та багато інших. З'явилися перші метафоричні образи оновленої України: «Одчиняйте двері — наречена йде!» (П.Тичина), «І вид пречистої надії стоїть у синій глибині» (М.Рильський).

Та на початку жовтня 1917 року в Петрограді відбувається Жовтнева революція. До влади прийшли більшовики.

Бачачи загрозу неділимій Росії в Україні, Ленін і більшовики організують масову ескалацію російської (Жовтневої) революції, що посунула на Україну разом із червоними військовими загонами, спеціально підготовленими агітаторами і агітаційною літературою. Ленін встановлює для України посаду надзвичайного комісара і призначає ним Г.Орджонікідзе, який єдиав більшовицькі сили України 1917-1918 рр.

Протистояння між незалежниками (Київ) і більшовиками (Москва) загострюється. Плутаючись у невизначеності, у своїх власних суперечностях в середині Центральної Ради, остання підписує з німцями у січні 1918 року угоду про «право» окупувати Україну. Це було фатальною помилкою політиків з Центральної Ради. Окупація німцями України підірвала її авторитет. І хоч петлюрівські війська ще ведуть бої з червоними, та сили їхні тануть.

Національна ідея ще живе і під свій прапор скликає патріотів.

Цікавий ось такий епізод з того часу. Майже детективний. Через 90 років віднайдено пригодницьку повість для дітей «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» і перевидану у видавництві «Ярослав вал» 2007 року. Автори цієї повісті — видавець Злотополец і січовий стрілець Федів, який напевно володів німецькою мовою, бо саме йому запропоновано у 1918 році перекласти на українську мову з німецької твір Кампе «Новий Робінзон». Ознайомившись із твором, Федів відмовився перекладати нецікавий твір і запропонував написати про пригоди українського Робінзона. Так з'явилися «дивовижні пригоди козака Миколи». Твір — це захоплення славою України, волелюбністю народу, високим патріотизмом.

Козакові Миколі, який брав участь у визволенні невільників у Кафі, не повезло. Він потрапив у полон. Його прикували до галери у Туреччині. Звідти він тікає на байдаку через океан. Потрапляє у катастрофу. А далі, як і належить Робінзону, Микола вибирається на безлюдний острів, влаштовує свій побут. Як і Робінзону, йому потрібен абориген П'ятниця, і з'являється індіанець Чінкадавін. На острові Микола запроваджує порядки, як на Козацькій Січі. Острів оголошується територією України. Над ним полощеться жовто-блакитний прапор. Микола навчив української мови індіанця. Навіть папуга кожного дня вигукує: «Тут живе Микола, запорожець зі славної України?» Повертається на Україну Микола саме в час, коли Хмельницький очолив боротьбу проти поневолювачів. Вступає до війська і гине у битві з москалями під Конотопом.

Пригодницька повість про козака Миколу пронизана глибокою любов'ю до України, її минулого, лицарів-козаків, які боролися за рівність, братерство і свободу, за незалежність свого краю.

Повість була актуальною, бо вийшла у час великої битви за самостійність України. Не втратила актуальності й сьогодні.

Тим часом в Україні розпочалася громадянська братовбивча війна, спровокована експансією більшовицького війська в Україну для придушення Української революції. Поет Сосюра так скаже:

О, не даремно, ні, в степу гули гармати.
Лялася кров і падали брати.

Восени 1920 року петлорівські війська будуть розбиті. Українська революція придушена. Радянська історіографія і не згадуватиме про неї. На їхню думку була одна лише Жовтнева. Вона тривалий час і вимірюватиме життєздатність. Хто прихильно зустрів — живи. Хто опинився в еміграції — то ворог. Хто лишився, але вагався — житиме під ковпаком репресивних органів. До «ворогів» потрапило багато творчих людей. Серед них О.Олесь, С.Черкасенко, Є.Маланюк та ін. М.Рильський, П.Тичина, В.Сосюра перекувалися на радянський лад. А хто не піддавався — розстрілювали...

Як же почувала себе в цей несприятливий час література для дітей? Лише поодинокі постаті письменників свідомо віддають свій талант і серце дітям. Найпомітніша — постать **Степана Васильченка** (Степана Васильовича Панасенка, 1879-1932). Він, мабуть, перший в українській літературі відмовився від практики змальовувати дитину як об'єкт виховання. Для нього дитина служила і об'єктом, і суб'єктом художнього відображення дійсності. Через образи дітей С.Васильченко порушував суспіль-

но вагомі питання: освіти, моралі, долі талантів, громадянської свідомості. Твори для дітей він не вирізняв із ряду творів для дорослих. Визначення «дитячий письменник» прийшло до нього значно пізніше, коли почали літературу для дітей формувати у самостійний різновид. Та це, зрештою, не має значення. Факт той, що С.Васильченко своїми високохудожніми творами про дітей увійшов у коло дитячого читання і посів там чільне місце. С.Васильченко, який створив глибокі національні характери села кінця XIX початку XX століття, витворив «свою» естетику бачення селянства. Показуючи життя своїх персонажів, я вважаю за неприродне малювати їх і їхнє життя одними сумними фарбами. І неприродне, і непотрібне, навіть шкідливе. Я гадаю, що не слід навмисне гасити бадьорість, життєздатність, радість життя, яка мусить бути в усякому житті, навіть у житті сільської голоди. Це аж нітрішки не буде присипляти їхню класову обороноспроможність, — навпаки, буде стимулом до боротьби за світ, за сонце, за красу й радість в житті» («Мій шлях»).

Він увійшов у літературу зі своєю особливою манерою розповіді — утаємниченою, довірливою, щирою, іронічною. Письменник дивовижно поєднував у собі мрійливість, тому його герої витворюють «прекрасний світ» у мріях, думках, у мареннях, з гумором, що так і виблискує у сценах сільського життя і у дорослих мужиків («Мужицька арихметика»), і у дітей, які наслідують батьків, сусідів. Чарувала читачів і мова письменника — барвіста, точна у відтворенні характерів і типових обставин.

Народився Степан Васильченко 8 січня 1879 року в стародавньому містечку Ічня на Чернігівщині. Дитинство майбутнього письменника минало серед розкішної природи. Старі ліси, ставки в лепешнику і лагідне літнє сонце... Все це скрашувало убоге життя хлопця. Родина була велика, жили бідно, але вдома шанували книжку, особливо «Кобзар» Т.Г.Шевченка і «Тараса Бульбу» М.В.Гоголя. Народні оповідки, пісні і друковане слово, що звучали вечорами, розвивали в Степана інтерес до імпровізації. Він творить і розповідає братам свої казки.

Закінчував школу Степан кращим учнем. Два роки посилено готується до іспитів в учительську семінарію у Коростишеві. Навчання в семінарії не вдовольняло допитливого хлопця. Навчальні предмети викладалися погано. Степан уяснив собі, що єдиний шлях здобути знання — це самостійне студіювання. Треба самому досягати мети в постійній наполегливій праці. Це стало правилом на все життя.

Духовний світ С.Васильченка формувался тоді, коли серед семінаристів і студентів таємно співалась пісня «Шалійте, шалійте, скажені кати...», утворювались гуртки, читались листівки, брошури антисамодержавного змі-

ту. Заворушення, розмови про землю, про волю... Звичайно, не була байдужою до всього цього і протестантська душа майбутнього письменника С.Васильченка. Хоч і не зовсім виразні були мрії молодого випускника, але й вони кликали до чогось кращого, до боротьби з існуючим світом гноблення.

1898 року С.Васильченко закінчує семінарію і їде працювати в село Потоки на Канівщині. Молодий вчитель з енергією і запалом береться до педагогічної роботи. Він посилено працює над методикою викладання, бо в класі сто учнів (чотири групи), різні підручники, різні завдання, різні вимоги тощо. Відкриває для дорослих вечірні класи, організовує співочий і драматичний гуртки. Їх учасники дають вистави перед селянами у себе в селі і виїжджають до сусідів.

Вночі юнак сідає за свій щоденник і виливає жалі-смуток, гіркі роздуми і пекучі болі. Одного разу написав статтю до газети «Биржевые ведомости» про знущання місцевої влади з селян. Її, хоч і в спотвореному вигляді, було надруковано. Це викликало в селі сенсацію. Багатії і місцева інтелігенція почали цуратися вчителя. Скоро його було вижито з села.

І починаються неспокійні мандри С.Васильченка з школи в школу, з місця на місце. Спершу переводять його до Богуслава. Тут ще більше він засумував за людьми, з якими встиг зблизитися, за відносною волею, що була в Потоках. Знову сутичка з попом, знову повчання: «Грамота мужику — меч безумному». І нема тому бідному вчителю просвітку: або принижуйся у «вищому» товаристві, або топи свої болі у горілці. «Трудно найти сільського учителя, не скаліченого життям», — писав згодом у «Записках вчителя».

Природний талант і художнє чуття, виховане на зразках народної творчості й літератури, спонукали до писання. Після першого ж опублікованого оповідання «Посвящение», що викликало у начальства невдоволення, прийшло повідомлення про звільнення.

Протокольне визначення «підозрілий» міцно закріплюється за молодим учителем. Його переводять в інше місце. Тільки-но приступить до роботи, тут же надходить наказ про звільнення. З Київщини С.Васильченко перебирається на Полтавщину, та й там не засиджується на одному місці. І спадає на думку ідея, а чому б йому не продовжити навчання.

1904 року С.Васильченко вступає до Глухівського учительського інституту — «мужицького університету». То був час страйків і заворушень. Карні експедиції жорстоко розправлялися з повсталими. Страйкувало і глухівське студентство. Правда, з оглядкою, несміло. Це не влаштувало запального С.Васильченка. Після півторарічного навчання він кидає інститут і знову

мандрує із школи у школу на Полтавщині. Працювати все так же було важко. За першими вибухами революції надійшла незабаром люта реакція.

У глухій школі у Брусові С.Васильченко вперше в своїй практиці почав навчати дітей українською мовою. Це був сміливий виступ проти влади, яка провадила антиукраїнську політику. Царський уряд жорстоко переслідував українську культуру.

Уже вкотре С.Васильченка звільняють з роботи, і він їде на Донбас. Але тут його арештовують, підозрюючи в організації горлівського повстання. Півтора року борсався С.Васильченко в тюремних сітках. Літературної роботи не кидав. В бахмутській тюрмі від осетина Хостнаєва записує цілий цикл осетинських казок, що вразили юнака волелюбними прагненнями, «буйною фантастикою» і прекрасною побудовою. При виході письменника з тюрми ці казки відібрали, і він пізніше відтворить їх по пам'яті. До циклу «Осетинські казки» належать «Чорний орел», «Чарівна коза», «Левень», «Княженко». Герої казок — представники трудящих мас, що борються за світле життя.

Винісши з тюрми тиф, С.Васильченко потрапляє в бахмутську лікарню. Трохи очунявши, їде в свою милу Ічню до матері. Вчителювати йому категорично заборонили, і він живе з приватних лекцій. Весь вільний час віддає літературній роботі. С.Васильченко пише й друкує оповідання «Роман», «На чужину», «Мужицька арихметика», «У панів» та ін. Так в літературі з'явилось ім'я Степана Васильченка. Прихильно до нього поставилася київська газета «Рада», яка власне й запропонувала йому роботу. Цей період життя був надзвичайно плідним.

Твори С.Васильченка тематично можна згрупувати в цикли: 1) про життя селян; 2) про дітей і школу; 3) про сільську інтелігенцію; 4) про революцію 1905 року.

Картини селянського життя були б неповними, коли б С.Васильченко не дав стільки чудових новел про дітей. З особливою силою в них проявився оптимізм письменника, віра в талант дітей, які хочуть наблизити світле майбутнє.

У новелі «Доц» С.Васильченко показує тяжке життя бідняцьких дітей. В землянці над дорогою сидять «три обідрані, бідні примари». Мати пішла горниці панам прибирати. «Дала їм мати хліба й на сніданок, і на обід. Давно вже й поснідали, і пообідали, й, позбиравши ошимки, пополюдали, та й знову їсти захотіли». Надворі дощ щедро поїть землю. І коли він перестав, зашишалась земля під ласкавим сонцем. Вийшли голодні діти на

шлях, де їхали люди з базару. Хочеться малим попросити гостинця в людей, та старшенька дівчинка гримає на них.

Аж ось іде бабуся, підійшла до них, приголубила. Не було в бабусі гостинця, обласкала їх, погладила кожного по голові, і діти веселіше пострибали під хату дождати матері з роботи, щоб дала їсти. Картина природи після життєдайного дощу, що напоїв землю, протиставляється голоду дітей.

Новела «Дощ» відзначається надзвичайною стислістю, лаконічністю мови. Письменник вживає короткі речення, що заміняють широкі описи. «Тихо, й нудно, і спека пекельна...» Трьома штрихами, які могли б вирости у самостійні картини «Тиша», «Нудьга», «Спека», письменник створює широке полотно, яке відображає передгрозову пору.

Близька ідейно і тематично до новели «Дощ» новела «Віконце». Єдиною радістю взимку в холодній хаті для малої Марійки є віконце. Воно її зв'язує з великим і привабливим світом там, за вікном. Але батько і її мати женуть її від вікна, бо вона простуджена. «Не затуляйте віконця, не затуляйте!» — просила дівчинка матусю, коли почула про намір закрити вікно. Одного разу, коли вона прокинулася, у хаті було темно. До вікна — воно забите. Настала ніч. Зникла радість. А навесні дівчинка осліпла.

Серед новел С.Васильченка про дітей є цілий ряд гумористичних. До таких належать «Басурмен», «Свекор», «Мужицький ангел» та ін.

Сюжет новели «Басурмен» будується на життєвому конфлікті між малим Семеном і матір'ю. Мати хоче повернути сина до віри в Бога. Правда, вона й сама не дуже богобоязна. Мовна характеристика героїв гумористична. Ось сцена моління:

«Раз по раз тихе молитовне буркотіння переривається сердитими вигуками:

- Стій рівно! Бий поклони! Не верти головою, як коняка!

І далі знову лагідне побожне:

- І остави нам... долги наша... якоже і ми...»

Сполучаючи релігійно-урочисту лексику з лексикою вульгарно-розмовною, письменник тим самим досягає гумористичного звучання. Малий Семен протестує проти незрозумілої йому віри, проти примусу.

«Набитий, Богові неугодний, вигнанець із рідної хати», біжить Семен «у далекі, невідомі світи». І далі йде широкий ліричний відступ — милий Семенові світ на леваді, серед квітів і пісень джмелів. І здається Семенові, що цей світ він розуміє, і світ розуміє його: «Семен піднімає вгору руки, ніби

підбираючи мотузки од небесних дзвонів, і починає працювати руками й ногами, і голос його, як і грім, розноситься далеко по всьому зеленому світу».

У повісті «Циганка» (1911) відтворено неповторні шкільні роки. Письменник створив цілий ряд колоритних образів школярів. Тут і «митець на всякі вигадки, цікавий оповідач і великий насмішник» Макар, і «низенький, опецькуватий», «ледаркуватий, добродушний» Василь на прізвисько Піхтір. Надзвичайно поетичним є образ дівчини з темною косою, чорними, як дві тернини, очима, з довгими стрілочатими в'ями.

Радісним і енергійним, метким на вигадки, допитливим — всім їм по закінченні школи малюється приваблива життєва дорога у великий і звабний світ. Та чи відкрита ця дорога оцим сільським дітям? В заключних розділах повісті вчувається сум письменника над долею своїх героїв. У них віднято право на навчання, на вільну працю.

В оповіданнях «На чужину», «У панів», «Мужицька арихметика», «Крамольна ніч» письменник відтворив настрої села, зрослу свідомість людей. Мужики («Мужицька арихметика») хочуть читати книги про «волю та землю», та ще прикидають, як би ту панську землю «та поділити поміж нашими громадянами». Ось так звичайна книжка з арифметики викликала у простих людей зовсім іншу реакцію (кепкування, веселощі), ніж та, на яку розраховував пан, даючи книжку.

Художньої виразності й динамічності С.Васильченко досягає вмільм використанням живої народної мови. Ось хоч би й фрази Охріма «мороч голову — скільки то всієї землі в пана», «давай будемо лічити панову землю, коли своєї катма», «коли вдома чорт має чого рахувати, то давай...»

Та навіть сільський пристав («Крамольна ніч») помічає, що міняється село і «кує крамолу», бо вже у чари української тихої ночі влітаються революційні співи. І пристав притьмом пише «бумагу» начальству про сільських «мазепинців», тобто противників самодержавства, прихильників ідеї самостійної України.

Новели про 1905 рік складають цикл «Осінні новели», до якого входять «Осіній ескіз», «Чайка», «Фіалки», «Лісова новела», «На калиновім мості». 1905 рік був роком ідейного гартування С.Васильченка. Це помітно на образах протестуючої інтелігенції, яка вірила, що «розпадаються мури» і йде «воля», «рівенство й братерство».

1914 року мала вийти друга збірка оповідань С.Васильченка (перша, «Ескізи», вийшла 1911 року). Та почалась війна, збірник конфіскували і потягли видавців до суду. Автора мобілізують і посилають у діючу армію командиром роти. «Окопний щоденник», що вів С.Васильченко на фрон-

ті, характеризує ставлення письменника до війни, командування, до підготовки і ведення боїв. «Орудій, патронів обмаль, люди невчені...». «Дали зброю — берданки, а жодна з них не палить». Війна принесла голод, руїни, пухлих дітей і хворих старих. Це вразило письменника. У творах цього часу з'являється і розчарування, відчуття безперспективності, страху. Не минула війна і малого хлопчика Штефана («Русин»). У вікно він бачить, як «червоний світ, мов червоною водою, сполоснув білу стіну, криваво», «червоним блиском засвітилось скло та позолота на іконах». З жаху він шукає маму і відчуває, що його хтось сіпає за сорочку. Дивиться — аж то свиня. Жах хлопчика побільшується.

Здавалося б фронтового офіцера С.Васильченка війна загартувала. Після лютневої революції у Петрограді 1917 року його, людину освічену, письменника, посилають на військові з'їзди, — спершу од полку, потім од дивізії, а далі на всеукраїнський. З'їзди фіксували політичний антагонізм між партіями соціал-демократів, лібералів, націонал-патріотів.

Німці, що окупували Україну і бачили, що Центральна Рада слабка, на так званому «з'їзді хліборобів» проголошують гетьманом України П.Скоропадського. У складних умовах політичної і воєнної боротьби Центральна Рада проіснувала недовго — по 1920 рік, здаючи Київ то денікінцям, то червоним. А «по селах, — пише С.Васильченко, — вставляли клуби жовто-бурого диму». Втомленому письменнику захотілося усамітнитися. До того ж розболілося серце. Він відвідує могилу Т.Г.Шевченка у Каневі і їде в Ічню, відсторонившись від політики.

Там у низенькій батьковій хаті затишно думати, переглядати і оцінювати все, що з ним і з Україною сталося. «Скрізь навкруги — як на пожарині» («Під святий гомін», 1918). І б'ється думка, шукаючи, як загасити «яд людської ненависті і злоби». Пише й пише письменник свої оповідання, в яких хоче захистити і вдовиного сина Івашка від злиднів («Мужицький ангел»), і жидка Марчика від погромів («Про жидка Марчика, бідного кравчика»). І плаче душа письменника: «незчисленними полками побитого війська лежать в сумних тінях поламани, покорчені, побиті золоті стебла, а між ними їх ватаг, лежить нерухомий, світить під зорями неживими очима» («На золотому лоні»). Гинув золотий цвіт української нації — молодь.

С.Васильченко прислухається до заяв нової радянської влади, а вони привабливі, бо обіцяють селянам — землю, робітникам — фабрики і заводи, місцевим громадам — самоуправління у формі рад, народові — освіту і т. ін.

1920 року він разом з хоровою капелюю «Думка» здійснює подорож по Україні. На хвилі перебудовчої ейфорії С.Васильченко знову береться за

вчителювання, їде до Києва і працює вчителем у трудовій школі ім. І.Франка на Лук'янівці. У школі він і жив. Багато пише, багато друкується.

Тим часом навколо «позагрупового» С.Васильченка створюється задушлива атмосфера. Його, як пише Ю.Смолич у книзі «Розповідь про неспокій триває», — «дружно упосліджували». Не друкуються його твори, в яких виразними були національні мотиви: потреба державної незалежності, захист української мови, висміювання малоросів. Цим темам присвячений цикл шаржів (за визначенням автора) «Обивательські жарти», «Московський гедзь», «Туге слово» та ін. У думі-казці «Ось і Ась» викривається імперська політика Москви. Перша ж пролетарська літературна критика заявляє, що він «не знайшов себе в революції», лишився «чужим радянській дійсності». Це його лякало в прямому розумінні слова.

1919 року в Києві був убитий поет Василь Чумак — земляк з Ічні. Він не міг цього не знати. У цьому ж році убито художника Олександра Мурашка, який жив на Лук'янівці — поблизу школи, де працював С.Васильченко. 1921 року від рук агента чека загинув композитор Микола Леонтович, творчістю якого захоплювався письменник. У тому ж році чекісти вбили письменника Чупринку. Офіційно інформація про згадані злочини списувала вину то на денікінців, то на «невідомих» бандитів. Зараз доведено, що більшовицька влада з перших днів свого існування взяла курс на винищення української творчої інтелігенції.

Нагляд був і за школою ім. І. Франка, де вчителював С.Васильченко, і гуртувалися українці. Догадувався письменник про це чи ні, тільки бачимо, як з великою готовністю він відгукується на гасла влади. Закликає влада посилити антирелігійну пропаганду, і глибоко віруючий письменник пише новелу «Червоний вечір», в якій діти викривають шарлатана. Вони перемагають своїх забобонних батьків. А лейтмотивом у новелі слугує популярна у 20-і роки пісня «Долой, долой монахов, раввинов и попов». У село приїхав безногий «святий», який грає на скрипці без струн. Бугай, що зірвався з прив'язі, загнав безногого «святого» на дерево. Зраділа такій справедливості природа, зраділи школярі.

Так само і з авіаційними справами. Треба авіація — нате повість «Авіаційний гурток» (1925). Село має перебудуватися економічно і культурно. Школярі Петро, Андрій і Матвій під керівництвом учителя-ентузіаста Петра Михайловича задумали збудувати діючу модель літака. Справа була нелегка. У дітей запал то згасав, то знову розпалювався.

З твору видно, що ідея ця — будівництва літака у технічно відсталому селі — надумана, але письменник з усіх сил намагається її розв'язати, ще

й доточує до неї фантастичні проблеми електрифікації, механізації, агротехніки. Словом перебудова села — так перебудова на повну котушку. Але втрачено чуття міри. С.Васильченко загубив свою манеру психологізувати своїх героїв, обумовлювати все життєвою правдивістю. Тому його авторські роздуми — це гасла, а герої повісті — ходульні. «Єй-право, мабуть, з цього діло буде!» — каже дід Назар. «З біноклем у руках, з блискучими значками на грудях сиділи на рові Петро й Андрій» і мріяли.

Ось у такий спосіб письменник показав перемогу «нового», але це вже писав не той знавець українського села, що раніше, не той митець, що колись дбав аби ідея твору не випирала, «не кричала», а ховалася в художньо-естетичних і мовних барвах українського слова, в національних характерах. У повісті «Авіаційний гурток» ідея — на передньому плані, художність — на другому.

У 1927 році С.Васильченко їде лікуватися у Сочі. Здоров'я було погане.

Дуже порадувала його в цей час звістка, що незабаром вийде з друку повість «Олив'яний перстень» (1927). Повість присвячена життю підлітків, їх колективній праці, творчим дерзанням, дружбі й товаришуванню.

Київські школярі Кость, Валерій і Вітя їдуть на Полтавщину провідати своїх шкільних друзів Василя і Настю Бондарів.

Село жде оновлення. Прийшла колективна праця. Діти беруться «обслідувати економічний стан села, вияснити число незможників, куркулів, зробити доклад про ясла, виявити число грамотних, неграмотних, жінвідділ, лікнеп, читальня...» С.Васильченко начебто прагне повернутися у село, з якого виїхав більше десяти років тому. На жаль, тих процесів, що відбувалися в українському селі другої половини двадцятих років, він не знає. Не знає, що з села масово виселяють заможних господарів-хліборобів (влада назвала цей процес розкуркуленням), силоміць заганяють людей у колгоспи (колективізують), одбирають худобу, реманент (усуспільнюють). Це породжує тисячі конфліктів. Тому село, як бачимо в повісті, постає з офіційних газетних інформацій. Ось стара, убога школа: «...А те ж і собі: і Ленін, і Шевченко, і “куточок”, і “хай живе”. А від ланів віє “силою великого, могутнього, бадьорого”».

Майстер портретних характеристик С.Васильченко надолує незнає село поглибленою психологізацією своїх героїв, зображенням їхніх стосунків між собою і ставленням до людей. Цей матеріал йому давала вчительська робота.

В останні роки свого життя С.Васильченко посилено працював над твором про Т.Г.Шевченка. З п'яти частин повісті «Широкий шлях» він встиг

закінчити тільки першу — «В бур'янах». Як живий постає перед нами хлопчик Тарас. Битий і гнаний долею з наймів у найми, хлопець не втрачав людської гідності. Не схилив перед кривдниками своєї буйної голови. Ростило його сонце, заколихувала у бур'янах пісня, світла й приманлива, як вечірня зоря. Єдина радість, єдина втіха, що лишилась у хлопця, — це малювати й читати. Була у малого Тараса ще одна риса — близько до серця брав людське горе. Розповідь С.Васильченка — схвилювана, ніби він говорить про своє дитинство.

С.Васильченко любив дітей, їхній сміх, їхні клопоти, любив школу, вдень гамірну, як вулик, вночі порожню і тиху, любив зимові вітри-пустуни, осінні квіти. Важко було розлучатися педагогові, закоханому у свою професію, з школою, дітьми. Важко було письменникові поривати з тим середовищем, з якого вийшов, у якому брав теми й образи, якому присвятив всього себе. Та мусив. Все дужче й дужче боліло серце. І він роботу кинув.

Умови життя були дуже скромні. Нестатки дошкуляли. Дружина Килина Михайлівна і син Юрко підтримували його. Останні п'ять років жив майже забутий побратимами по перу і читачами.

11 серпня 1932 року Степан Васильченко помер. На панахиді виступив поет Микола Вороний. Він сказав, що «за життя небіжчик любив українське сало й перед смертю його бажав, та, на жаль, — не дали...» 1934 року на слідстві арештованому Вороному пригадали цю фразу, кваліфікуючи її як контрреволюційну...

С.Васильченко досягнув, особливо у дорадянській творчості, справжніх вершин, бо мав талант незвичайний, і був той талант національним. Мало сказати — він любив Україну. Вона повсякчас жила в ньому тривожною думкою про долю народу, працею і мудрою піснею, своєю славою. Він вчився у Шевченка, Гоголя, Чехова, Стефаніка.

Письменник дбав, щоб у творі був глибокий зміст, яскраві характери. Зосереджуючи увагу на душевних конфліктах людини, її почуттях, переживаннях, С.Васильченко разом з тим широко використовує у творах описи природи, слухові й зорові образи, народну пісню, ревно дбає про мелодійність всього твору. Дуже вимогливо ставився він до письменницької праці. Його новели мають по кілька варіантів.

Реалізм творів С.Васильченка поєднується з романтичною мрійливістю. Найчастіше подія з життя навіюється спогадами: то її принесуть осінні вітри («Приблуда»), то викличе пісня («На калиновім мості»), то примарить-ся у сні («Осінній ескіз»).

Вимогливий майстер художнього слова, він був у нього закоханий. В його творах знаходимо оригінальні символи, алегорії, метафори, епітети тощо. Наприклад, у новелі «Дощ» «обіззався грім», «зітхнув густий хуторський парк», «пішла хвиля», «ковтала воду сухая земля».

Майже у всіх творах письменника присутня народна пісня. З пісні він бере і образи, й мелодику. Як от, приміром, у новелі «Крамольна ніч». «А в лузі під калиною полощеться зірка в криниці, ключі витягає. Вийшла мати води брати, питається ясної зорі: зоре-зоряниця! що ти бачиш з високого неба?» Вживання повторів, властивих народній творчості, робить мову образнішою, глибше передає переживання героїв.

А якою активною виступає у новелах природа! Вона і дійова особа, і допомагає розкрити психологічний стан людини, і підкреслити контрасти. «Тільки трійко дітей під землянкою тьмарили красу зеленого куточка, як три прив'ялі квітки, що забули виставити на дощ».

Є у С.Васильченка поезія в прозі «Легенда». В ній розповідається про художника, в якого горіло серце, але фарби не загорялись або, якщо й загорялись, то ненадовго. І образ носився невловимий. Художник вирвав з грудей серце і його полум'ям випік образ, випік навіки.

Отак і С.Васильченко віддав своє гаряче серце рідному народові, запаливши ним навіки незгасні барви чарівного українського слова.

В українську революцію рвійно увійшов **Олександр Олесь** (1878-1944). Академік Сергій Єфремов називав його музою «музою гніву та зневір'я». Вже у своїй першій збірці «З журбою радість обнялась» (1907) він у глибоко ліричних поезіях відобразив надії й сподівання на волю. Олесь повірив у силу духу, що тіло рве до бою. Повстання — його ідеал. І сам він увесь у стражданні «по ідеалу». Тому у віршах піднесеність, радість, що народ встане, «розіб'є кайдани» і «зацвіте й мій край». Своє переживання поет обрамлює передчуттям пробудженої весни. Вона йому бачиться барвистою «в щасливій долі». Навіть айстрам «ввижалась ... казка ясна».

Схвилюваний і зачудований, Олесь виголошує:

Яка краса: відродження країни!
 Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
 Мовчали десь святі під попелом руїни,
 І журно дзвін старий по мертвому гудів.
 Коли відкільсь взялася міць шалена,
 Як буря, все живе схопила, пройняла, —
 І ось, — дивись, в руках замаяли знамена,
 І гімн побід співа невільня сторона.

Народився О.Олесь (справжнє прізвище Кандиба Олександр Іванович) 14 грудня 1878 року в селі Верхосулі на Сумщині. Природа наділила хлопця надзвичайною чутливістю до краси, гармонії, природи. А дитинство його минало серед широких слобожанських степів. Ця матінка-природа й пробудила в ньому спів. Ось як описує цей стан у ранньому вірші поет:

Весь божий світ сміявся, радів...
 Раділо сонце, ниви, луки...
 І я не виніс щастя-муки,
 І задзвеніли в серці звуки,
 І розітнувсь мій перший спів...

Навчався Олександр Олесь у Дергачівській хліборобській школі, у Харківському ветеринарному інституті.

Важливою подією в житті майбутнього поета була поїздка 1903 року до Полтави на відкриття пам'ятника І.П.Котляревському. Слухав виступи і промови українських письменників. Звучання українського слова, що пробивалося крізь царські заборони до людей, справило на поета величезне враження. Він бачив цілий гурт подвижників українського слова Михайла Коцюбинського, Олену Пчілку, Михайла Старицького, Лесю Українку. Тут, у Полтаві, він по-іншому зрозумів свою місію поета-оборонця народних інтересів.

Був переддень революції 1905 року. У поезіях О.Олесь переважають громадянські мотиви, звучать заклики повставати, кувати мечі, скидати нуга рабства, бо «ранок встає». Доскопалі з боку форми, пронизані ліризмом, вірші О.Олесь мали шалений успіх у молоді. Без перебільшення можна сказати, що вони готували Українську революцію 1917 року.

Залюбленого в Україну, в українське слово, О.Олесь надихали національні змагання. Окрилений успіхом першої збірки, Олесь видає одна за одною кілька поетичних книжок «Поезії. Книга II» (1909), «Поезії. Книга III» (1911), «Драматичні етюди. Книга IV» (1914), «Поезії. Книга V» (1917).

Пророчими виявилися слова «з журбою радість обнялась». Наступні більшовицьких загонів на придушення Української революції страшає поета. Він бачив сторозтерзаний Київ, кров на вулицях. Поряд з прометеїстичними мотивами з'являються мотиви журби.

Тихо, тихо сходяв білий лебідь кров'ю,
 То, здавши рани, крила рознімав...
 І в знесиллі бився...

У 1917-1918 рр. поет пише публіцистичні статті, головна думка яких — «Україна не стоїть на твердих ногах».

1919 року О.Олесь з дипломатичним паспортом УНР виїздить за кордон. Назавжди. Спершу до Будапешта, а потім до Праги. У Києві лишилися дружина і син. Повіз з собою журбу, яка вже не покидатиме його до самої смерті.

Можливо ота туга й навернула Олеся до творчості для дітей. Досі він не виділяв поезій для дітей в окремі цикли. Вони розсіпані по збірках і чарують своєю мелодійністю, довершеністю. Картини природи, звернення до матері, колісанки і веснянки, зворушують своєю щирістю («Не беріть із зеленого луку верби», «Веснянка», «Роси, роси, дощику, ярину»). Поет вміє захопити дитину інтонацією, несподіваним сюжетним ходом, а то й казковістю. Як ось у популярному вірші «Ялинка», в якому зайчик не дав хлопчикові зрубати ялинку. Зрештою вони помирилися.

Низько, низько я зігнувсь
І ще нижче скинув шапку...
Зайчик весело всміхнувся
І подав сіреньку лапку.

Життєва практика в Радянській Україні складалася так, що той, хто не сприйняв Жовтневої революції і опинився в еміграції, — ворог. Олесь не був винятком. Тому дорога до видавництва поета-патріота була закрита. Він на сорок років був викинутий з літератури. Тому і для дорослих, і для дітей він лишився невідомим. І лише 1958 року за наполегливої участі М.Рильського томик «Вибране» О.Олеся вийшов друком на Україні. І як то було важко Рильському в тих умовах воєнничої необ'єктивності щодо поета-побратима писати передмову до його вибраного і «зі смутком» визнавати «його вільні й невільні провини, хибні кроки...».

Спостерігаючи за життям України з еміграції, Олесь все більше переконувався, що стан рідної країни нагадує роздробленість часів Київської Русі. Він пише цикл «Минуле України в піснях. Княжі часи» і адресує його дітям. Як і все, що писав О.Олесь, цей надзвичайно цікавий для характеристики світогляду поета цикл, з'явився друком за кордоном. Він про те, як важливо вчити дітей на прикладах з героїчної історії України. У вірші «Печенізька облога Києва» розповідається про малого хлопчика, який пробрався крізь ворожий табір і повідомив своїх воїнів про печенізьку облогу і тим самим врятував місто від загарбників. Поет малює образ сміливого хлопчика, ім'я якого історія не зберегла, який під виглядом пастушка, що шукає коня, пройшов крізь «хмару» ворожого війська, дійшов до Дніпра, а там кинувся у хвилі і попередив воеводу Предтечу про загрозу місту. Факт цей історичний. Про нього розповідає «Повість минулих літ».

Для вірша «Похід Ігоря Святославина і бій з половцями» Олесь переклав подію, що у «Слові про Ігорів похід». У поета цей похід був переможний. На заваді князю не стало навіть сонячне затемнення. Ігор здобув перемогу і в руках тримає «білу ханську хоругов».

Під кінець свого життя О.Олесь створив цілий поетичний театр для дітей. Це — п'єси «Івасик-Телесик», «Лісовий цар Ох», «Лисичка, котик і півник», «Микита Кожум'яка», «Бабусина пригода», «Бабуся у гостях у Ведмеда», «Ведмідь у гостях у бабусі», «Злидні».

У віршованій казці «Злидні» зображено життя двох братів — багатого і бідного. Жадоба наживи вбиває у багатого брата все людське. З'являються зверхність, запопадливість перед сильними, нетерпимість до убогих.

І в цих дитячих п'єсах Олесь висловлює свої зболені думи: Україна, її визволення від ворога (Змія), її захист. Це особливо помітно у п'єсі «Кирило Кожум'яка». Князь роздумує

Невже країна вся байдужа,
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого,
В державі нашій молодій?!

І хоч сюжет історичний, та поет вмів впливати в нього деталі сучасності. У репліках воевод вчуваються настрої, схожі з настроями людей періоду Української революції. Одні готові — «скоритись долі», інші — «досить гнутись». Одні — «є ж у нас борці хоробрі», інші — «де вони — вкажи ти».

Зрештою Микита перемагає Змія. П'єса закінчується славленням багатиря.

У казках про Бабусю і Ведмеда відображено гармонійні стосунки між людиною і твариною. Добрість, лагідність, співчуття — такі риси вдачі Бабусі, що, зрештою, і є тим підґрунтям, на якому вибудовується її товаришування із звіром.

Творчість О.Олеся для дітей ще чекає свого дослідника. А вона — значна. У ній — велика любов до України, великі сподівання на незалежність і великий виховний заряд.

А ще була у О.Олеся велика гордість за сина Олега. Він дав синові поетичний хист, національну ідею. Талановитий вчений-археолог, блискучий поет, один з провідників націоналістичного руху в Україні 1930-1940 рр., — таким був Олег Ольжич. У травні 1944 року його арештовують у Львові,

переправляють у концтабір у Саксенгаузен, де у червні місяці того ж року закатовують.

Довідавшись про смерть сина, батько Олександр Олесь, помирає у липні 1944 року. Похований у Празі...

Визначний письменник і яскравий політик (перший прем'єр-міністр уряду УНР 1918-1919 рр.) **Володимир Винниченко** (1880-1951) «заходив» і у дитячу літературу і лишив там помітний слід. Його з'яву привітали І. Франко, Леся Українка. Та зла доля так розпорядилася творчим набутком письменника, що він став невідомим у себе на Україні. Ще у 1928-1930 рр. вийшло у Харкові його 24-томне зібрання творів, але одразу ж по тому настали часи заборони. В радянській енциклопедії (1969) Винниченко характеризується, як «один з верховодів української буржуазно-націоналістичної контрреволюції». І тому він був викинутий з історії української літератури. У багатьох країнах світу виходять його твори, лише в Україні понад 50 років — замовчування. Його книги знищувалися. А люди, які їх переховували, потрапляли до тюрем. Не друкувалися і твори для дітей.

Народився письменник 25 липня 1880 року на хуторі Веселий Кут на Єлисаветградщині. Системної освіти не здобув: гімназію покинув через нестатки. Згодом екстерном складає іспити за гімназію і вступає до Київського університету, звідки його виключають за політичну діяльність.

Соціал-демократичний рух на Україні захопив юнака, і він йому віддається повністю. Боротьба за соціальні й національні права українського народу стає основним мотивом творчості. А революціонери — перетворювачі світу — головними героями.

Завдяки своїй письменницькій популярності, політичній активності Винниченко був у епіцентрі подій в Україні. Він був ідеологічним локомотивом Української революції, співавтором відомих 4-хуніверсалів Центральної Ради. 1919 року емігрував. Жив у Франції, писав художні твори, в театрах йшли його п'єси, малював картини (лишилося близько ста), дискутував із Сталіним з приводу будівництва держави Україна, полемізував з Горьким щодо української мови («Одвертий лист до М. Горького», 1928). І тужив за Україною. «Коли б за один тиждень перебування на Україні треба було цілий рік їти пішки, з захватом згодився б, і пішли б ми удвох (з дружиною), і яке було б щастя!» — писав він у щоденнику.

Ще й досі творчість цього великого письменника не вивчена, ще й досі його архів в Америці, ще й досі його творчість шукає в Україні видавця.

1989 року видавництво «Веселка» спромоглося видати томик творів для дітей «Намісто». Експресивність, зіткнення контрастів, випробування

волі, сили, правди, витримки властиві дорослим творам і творам для дітей. Винниченко відкрив світ дитинства міської околиці. Пустощами і витівками він не відрізняється від світу сільських дітей. Але є в ньому й відмінне — приміські дітлахи тягнуться до колективності, у них часто з'являються гроші, що є предметом випробування на жадібність. На ґрунті протиставлення бідних і «благородних» дітей розгортає письменник драматичні протистояння, що часом кінчаються смертю. Таємничим постає світ босячнї.

Цілий цикл оповідань мають назви українських народних пісень «Віють вітри, віють буйні...», «Гей, хто в лісі обізвися...», «Ой, випила, вихилила...», «За Сибіром сонце сходить...» та ін. Використання пісень у оповіданнях підсилює психологічний стан героя, його переживання.

Ось хлопчик Гринь («Віють вітри, віють буйні...»). Він з багатой сім'ї. Вдома він — володар, цар, Бог. Все підпорядковується йому, навіть наймичка Сонька-Рябуха терпить від нього насмішки й знущання. Та ось настає темрява, Гринь лякається. Він уже не володар, не цар і не Бог, а шукає у некрасивої наймички захисту, просить розповісти казку. І Сонька оповідає, як зла царівна у своєї дочки забрала красу, а її наділила ряботинням і веліла відвести у ліс. Та вовки дівчинку не роздерли, її забрав якийсь чоловік, і вона в нього і досі — наймитице. «Ніхто її не любить, бо вона ряба та погана». Сонька співає крізь сльози пісню «Віють вітри...» Жаль охоплює і Гриня. Він теж плаче, відчуваючи, який був несправедливий до наймички.

В оповіданні «Ой випила, вихилила...» розповідається про цілий гурт дітей Гришку, Мусю, Юшку. Серед них виділяється своєю майстерністю грати у «пувички» (гудзики) бідова дівчинка Ланка, яка, «бувало, як вирветься на вулицю, то з радості аж танцює вся. Кругле личко грає ямками на щоках та підборідді, кирпатенький носик задикуватого стирчить догори, очі прискають сміхом...» Але після того, як її мати захворіла — ноги не ходять, — дівчина змінилася і не така весела, та й гра у «пувички» у неї стала цілеспрямованою: їй треба виграти цебер, щоб мама могла парити ноги. Цебер коштує немало, і вона одважується одрізати у генерала «пувичку», щоб за нього викупити цебер. «Пувичку» Ланка одрізає, але затія провалюється, генерал викликає поліція, і той веде Ланку в поліцію за крадіжку. Розповідь дівчинки розчулила поліція, і він її відпускає. Таким чином добувається цебер для хворої матери. На radoщах Ланка співає:

Ой випила, вихилила,
Сама себе похвалила...

Письменник тонко передає психологічний стан Ланки: ось вона готується одрізати гудзик у генерала, а ось її переймає страх, що не добуде це-

бер. Поліцай, хоч і «сердито хмурить жовті кошлаті брови», та все ж історія з цебром для мами щось у ньому зачепила. До Ланки повертається веселість і вигадливість. Навіть уже сцену з поліцаєм вона розповідає по-своєму: «Ніхто мене не пускав. Сама вирвалася і втекла. Як штовхнула городовика в живіт, так він і покотився. А сама навтьоки! Вся поліція за мною через увесь город гналася, в свистки сюрчала. Може, й тепер ще десь жечуться». Мета досягнута, є надія допомогти мамі. Так оптимістично закінчується оповідання.

З великим захопленням автор розповідає у оповіданнях «Гей, не спитьсь...» і «Гей, чи пан, чи пропав...» про голубів. Тільки не про цих ненажер, що ви їх бачите кожного дня. А про тих — справжніх, що в небі виписують красу. Івашко і Любка — брат і сестра, мріють саме про таких голубів і збирають кошти на голуб'ятню і на голубів. Вони й відкладають свої скромні копійки. Часом, щоб заробити, вдаються до хитрощів: продають бабці тримасну кішку (їй хотілося тільки тримасну), в якій третя масть — жовта — намальована дітьми. А то жебракують на базарі, мовляв, Микола-Вгодник велів свічку поставити у церкві. І ще чимало різних вигадок. І все для того, щоб назбирати необхідну суму на придбання голубів і влаштування голуб'ятні. Та от, коли діти були вже близькими до мети, у місті стався страйк. Їхнього доброго знайомого дядька Павлуса арештовують і тримають зачиненим у заводі. Його можна визволити, але для цього треба «струмент», щоб перепиляти ґрати. З сумом діти розлучаються із своїм скарбом. Зате врятовують від тюрми дядька.

Івашко і Любка зі своєю мрією про голуб'ятню і голубів переходять у друге оповідання «Гей, чи пан, чи пропав...» Тут їм повезло більше. Вони знаходять прекрасного голуба, а незабаром дядько Павлусь передає їм гроші, що колись його врятували. У дітей — свято. Є голуби, є голуб'ятня.

Захоплення голубами так детально і так поетично описано, що здається і сам письменник був голуб'ятником. Як заводити голубів, як утримувати, як вчити злітати, сідати, як слухатись команди з землі. Ну, посібник тобі для тих, хто хоче завести голубів. А як поетично описує голубів, коли вони у «льоті» у безмежній блакиті неба. Поезія! Івашко і Любка біля своїх голубів у постійних клопотах очищаються душею. Тут і переживання: коршун напав на найкращого голуба, а він, жертвуючи собою, забивається у якусь труднодоступну діру і тим самим рятує всю зграю. Івашко і Любка визволяють голуба.

Ряд оповідань присвячені екзаціям над дітьми. Це і оповідання «Та немає гірш нікому...», «Кумедія з Костем». Часто був битий хлопчик байстрик

Костя. Його били «ланові, кухарки, скотарі, свинопаси». Письменник розкриває як сходяться у двобої сліпа лють дорослих з беззахисністю дітей.

Сповнене драматизму оповідання «Федько — халамидник». Штукар, витівник, одчайдуха і розбишака Федько, якого не раз карали вдома, мав одну дуже принципову рису — він ніколи не брехав. Та ось весною, коли йшла крига річкою, і він з сином хазяїна, в якого жила сім'я Федька, провалилися у льодяну воду, вперше сказав неправду. Він взяв вину на себе, що пібито він, Федько, штовхнув Толю. Федька вдома, уже хворого, жорстко б'ють. Наслідок — він помирає. А «ніжній, делікатній, смирній» дитині Толі, якому були чужі співчуття, правдивість, цікаво лише «подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника».

Майстер портрету, діалогу, прискіпливий аналітик психології героїв, в тому числі і дитячої, Володимир Винниченко створив свій стиль художньої прози — динамічний, побудований на психологічних і соціальних контрастах, що змушують читача глибоко переживати. Мова його дитячих творів, це — мова дітей міської околиці. Навіть його авторська мова своєрідна, пересипана лексикою, не властивою дітям. Наприклад: «пререгатииви самої влади», «ворожі сили змови», «за межі конституції», «ач причепилася московська пеня, вплила в чоловіка, як трясця», «долю свою в кайдани закувати» та ін. Але вона відбиває історичний час, настрої і погляди самого автора.

Помер письменник на чужині 6 березня 1951 року у селі Мужен біля Канн у Франції.

З помітних постатей письменників цього часу, які писали для дітей, можна назвати Дніпрову Чайку (1861-1927) і Уляну Кравченко (1860-1947), які друкувалися переважно у журналі «Дзвінок».

Дніпрову Чайку писала вірші в народному дусі «Весна», «Дівчина-чайка». Та найбільш відомі її лібрето опер для дітей «Коза-дереза», «Пап Коцький», «Весна-красна», «Проводи Сніговика Снігуровича». На деякі з них написав музику Микола Лисенко.

У творах Уляни Кравченко переважають шкільні, виховні мотиви, а також вірші про природу «Веснівка», «Цвіги», «Поспіши, дитино мила», «Щаслив, хто рідну матір має» та ін. Та іноді у її твори вривається вітер часу, і тоді вона закликає боротися «в ім'я свободи, рівності, збратання».

Художня література цього десятиріччя то спалахувала національними сподіваннями на волю, то в безнадії опускала руки, і дитячий читач обертався переважно в стихії традиційної народної творчості.

Шевченкове «борітеся – поборете», Франкове «лупайте сю скалу», Лесине «досвітній огонь запали» кидали українську суспільну думку в утопічні поривання скинути існуючий порядок. Часом розрізнені, ідейно не згуртовані групи підхоплювали ці гасла, йшли на барикади, проливали кров, а скеля «порядку» стояла, і досвітні вогні цим «порядком» гасилися. Для цього державний лад мав добре вимуштрувану репресивну службу, каральні експедиції, тюрми.

Новий «порядок», що його принесли на Україну 1917 року більшовики, мав у своєму розпорядженні військо, такі ж репресивні органи. До них додалися й нові: ЧК – незвичайні комісії, загони швидкого реагування, допри (дома примусової роботи), продзагони, що відбирали хліб у селян.

Оскільки побудова соціалізму не мала практичних науково обґрунтованих рекомендацій, то на місцях ця побудова зводилася до примусових заходів у всіх сферах людської діяльності.

Примусово насаджувалася і нова ідеологія.

Література

1. Васильченко Степан. Твори в 3 т. – К.: Дніпро, 1974.
2. Васильченко Степан. Мужичський Ангел. – К.: Веселка, 2000.
3. Винниченко Володимир. Намисто. – К.: Веселка, 1989.
4. Дивосвіт «Веселки» (Антологія) т. I – К.: Веселка, 2004.
5. Злотополець Вал., Федів І. Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові. – К.: Ярославів вал, 2007.
6. Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995.
7. Історія української культури тт. I – IV К.: Наукова думка, 2001, 2005, 2008.
8. Історія української літератури. Т. I. – К.: Наукова думка, 1987.
9. Олесь О. Вибране. – К.: Радянський письменник, 1958.
10. Українське слово. Хрестоматія. Книга IV. – К.: Рось, 1995.

Більшовиченята

20-і роки. Все вимірюється ставленням до Жовтневої революції. Велика група українських письменників, які не сприйняли Жовтня, серед них і ті, хто писав для дітей, емігрувала на захід. Це – Володимир Винниченко, Євген Маланюк, Спиридон Черкасенко, Олександр Олесь та ін.

Радянська література для дітей на Україні започатковується на крутозламах історії, в період перебудови суспільних відносин, вироблення нових морально-етичних цінностей, критичного переосмислення набутків старої школи, науки, літератури й естетики. Якихось особливих ознак вона не має, хіба що, крім героїзації подій революції.

У перші роки радянської влади активно розвивається народна творчість: казки, пісні, частівки, прислів'я. З'являються нові тексти професійних і самодіяльних авторів на популярні мелодії старих пісень.

Чи міг уявити собі французький поет-пісняр Ежен Потье (1816-1887), учасник Першої французької революції (1871), що його пісня «Інтернаціонал» стане гімном комуністичної партії Росії та ще деяких комуністичних партій?

Написана в дусі народницької поезії, з обов'язковими образами Світу голодних і рабів, Армії труда, Останнього смертного бою, вона легко лягла на душу соціалістів і комуністів, які вірили у єднання пролетарів всіх країн і у свою месіанську роль визволення світу від влади багатіїв. Та для більшовиків Росії, які після перевороту 1917 року в Петербурзі, почали створювати нову владу, «Інтернаціонал» служив ще й керівництвом до дії. Особливо слова

Весь мир насилья мы разрушим
До основанья, а затем
Мы наш, мы новый мир построим...

На місцях слова «до основанья» сприймалися буквально. Почали знищувати всіх «колишніх» – поміщиків, капіталістів, дворян, священників, купців, офіцерів царської армії, воїнів білих армій, службовців Центральної Ради, гетьманату, Директорії, захисників Української народної республіки, учасників численних повстанських загонів проти радянської влади, стару інтелігенцію, багатих селян. Керівник і натхненник більшовиків Ленін давав вказівки: «Що більше число представників реакційної буржуазії і реакційного духівництва вдасться нам ... розстріляти, то краще». Потім до цих списків додалися списки «українських буржуазних націоналістів», а далі списки «ворогів народу». І так тривало десятки років.

Іншу частину підозрюваних у нелояльності до радянської влади виселяли з України у Сибір, на Далекий Схід. Головне — «до основанья...»

Ще іншу частину громадянства «перевиховували» на місцях у тюрмах, допрах, а також з допомогою масових агітаційно-пропагандистських заходів (хат-читалень, безбожницьких гуртків, незаможницьких комітетів, осередків по боротьбі з неграмотністю, дитбудинків тощо).

Голова Ради народних комісарів України болгарин Христо Раковський відзначався кривавими широкомасштабними зачистками у селах і містах по виявленню антирадянських елементів. Він вимагав, наприклад, в районах, де рух опору радянській владі був помітний, вилучати все чоловіче населення від 19 до 45 років, лаштувати їх у загони для примусової праці. Раковський був активним організатором і виконавцем Червоного терору в Україні.

На цьому ґрунті виникали тисячі конфліктів соціальних, моральних, психологічних. Найменший спротив — придушувався. Але світ про це не знав. Друкувалося лише те, що славило радянську владу, комуністичну партію, революцію і Червону армію.

У такий спосіб було знищено й свідомі націонал-патріотичні сили. Отже, й згасала віра в ідеї національної незалежності України. Решта, так званий пасивний елемент, мусила миритися з фактом Жовтневої революції.

На передній план виходить найактуальніша проблема — виховання нової людини-інтернаціоналіста. З фронтів громадянської війни повертаються у поруйновані міста і села бійці, озброєні «Інтернаціоналом». З властивим молоді запалом вони беруться за справу. Паралельно з класовою чисткою різних соціальних груп населення переглядаються й духовні засоби впливу. Випробування на пролетарську зрілість проходять не тільки «свої» митці, письменники, тогочасні літератори, а й класики — вітчизняні та зарубіжні. За цим стежила Головополітпросвіта УРСР, вимагаючи від видавців для перегляду і рецензування твори Верхарна, Синклера, В.Короленка, В.Вересаєва, М.Горького¹⁰.

У цій неспокійній атмосфері формуються заходи по подоланню безграмотності, вироблення вимог до освіти, книговидання. У перші роки це знаходило і розуміння, і підтримку людей. Поряд з приватними видавництвами створюються державні, які почали видавати твори для дітей.

Популярною книгою стала збірка Павла Тичини «Сонячні кларнети» (1918). На тлі всієї тогочасної української літератури — явище показове.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф.166, опис 3, спр. 133.

Вона пронизана гуманізмом, любов'ю до природи і до людини — часточки цієї природи. Містилося в ній і кілька власне творів для дітей — «Хор лесових дзвіночків», «А я у гай ходила» та інші. Вони зворушували ніжністю, прозорістю, надзвичайною музикою слова.

18 січня 1919 року при Наркомосвіті УРСР створено видавниче бюро, яке замовляло дитячі та юнацькі книжки у різних видавництвах України.

Публікувати книги для дітей на Україні почав літературний відділ Всеукраїнського видавництва (Всевидав, пізніше — Держвидав України), створений у травні 1919 року. За перший рік ним видано близько 150 назв книжок, з них сто — українською мовою.

Широку діяльність розгорнуло Всеукраїнське видавництво, яке видало кілька збірок віршів для дітей, народні казки, «Малій Кобзар» Т.Г.Шевченка, заснувало серію «Для читання в школі» і оголосило конкурс на дитячу книгу. Діти одержали твори С.Руданського, І.Нечужа-Левицького, М.Коцюбинського, Г.К.Андерсена, О.Пушкіна, М.Лермонтова та інших письменників.

Як не трудно було Україні, але нова доба прагла нового слова, і художня література намагалася промовляти до сучасників саме отим новим словом. Це були твори про революцію. А революція була одна — Жовтнева. Про те, що була Українська революція, говорити не дозволялося. Така настанова більшовиків. Українську революцію витлумачують як буржуазно-націоналістичну контрреволюцію. Інші теми творів — класове розшарування, паростки колективних начал у праці, боротьба з куркулями¹¹, героїка Червоної армії тощо.

Пропагандистська машина влади вдало протиставляла світ поміщиків, капіталістів у творах Т.Г.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, А.Тесленка, С.Васильченка світові, який має прийти. Це буде «новый мир».

Ще нічого не збудовано, ще діти не нагодовані і не одягнуті, але відмежування од старого світу йде глобально в школах, вузах, підручниках, засобах масової інформації. А крім цього, утверджується думка, що діти за

¹¹ 1908 р. вийшов «Словарь української мови» Б.Грінченка у чотирьох томах. Є в ньому і спокійне, нейтральне слово «куркуль» — «пришлый, захожий из другой местности человек, поселившийся на постоянное жительство». За 12 років по тому це слово зазнало різного переосмислення. Радянська влада вклала в нього безмір ненависті до селянина-господаря. Куркуль стало політичним жупелом. Куркуль — і цього досить, щоб тебе ув'язнили, заслали, розстріляли. І тебе, і твою сім'ю, твій рід. Прим. автора.

кордоном у Польщі, Німеччині, Китаї, Англії живуть в умовах експлуатації, злиднів, тоді як у нас, уже прийшло «щасливе» і «радісне» дитинство.

Брак літературних творів на тему Жовтневої революції змушує ідеологічних стратегів канонізувати твори, що відбивали події Української революції, як це сталося з поемою В.Сосюри «Червона зима». У поемі зображено бойовий шлях юнака, який, як і автор, козак 3-го Гайдамацького полку, боровся за незалежність України. У текст поеми були внесені зміни, які повністю зняли жовто-блакитну спрямованість, що дозволило оголосити В.Сосюру зачинателем української радянської літератури, а саму поему — твором про Жовтень. Або, скажімо, вірш В.Сосюри «О, не даремно» (1921). Як він потрактовувався? Автор відобразив, як під впливом Жовтня мати стала атеїсткою і тому зняла з своїх дітей «дукатики й хрести». Неправда. Голод 1921 року змусив віруючу українську матір зняти з дітей прикраси, щоб добути хліба. Голод гуляв по Україні. І вірш В.Сосюри — відгук на нього. Та й надруковано його у збірнику «На сполох» з сумним грифом «Офіра голодуючим від групи поетів». Сімдесят років у школах вивчали ці твори в неправдивому тлумаченні.

У ці роки влада реформує школи, в яких з'являється навчання рідною мовою. Утворюється піонерська організація. Відкриваються нові журнали «Червоні квіти» (1923), «Красная звездочка» (1923), «Більшовиченята» (1924), «Октябрьские всходы» (1924), «Червоною доріжкою» (1924), а також газети «Юный спартак» (1922), «На зміну» (1925) та ін.

У київському журналі-газеті «Більшовиченята» матеріали можна розділити на дві групи: перша — політична інформація, нариси про диткорівський рух, життя шкіл і дитбудинків; друга — художні твори. Правда їх було мало. Програмовим для журналу було гасло: «До боротьби за робітничу справу — будь напоготові». Усім керує партія, і треба виконувати її вказівки. «Залізний закон» партії — думати про все людство, а не про себе. Ти — жовтень, піонер, і ти — радісний, щасливий. Наприклад, пасеш корів і читаєш «Більшовиченята». Звідки дізнаєшся, що в Америці страйкують піонери. І «ніде так погано не живеться дітям, як у панській Польщі». Німецькі піонери пишуть: «Ви на волі, а ми в неволі». Ми ж — «щорік, то все ближче до соціалізму».

В оповіданнях, вміщених у журналі, найпоширеніші сюжети — хлопчик своєчасно повідомив про напад бандитів, або про підпал, або про зруйнувану залізничну колію. Хлопчик цей — справжнє більшовиченя.

Отак у усіх матеріалах журналу вчувається агітаційна риторика, яка закликає дітей боротися за комунізм з малих років. Ви, малі, і є тими «кова-

лями нової ери». Все має бути підпорядковане пролетарському розумінню сучасного моменту. На зміну старої науки прийшла нова матеріалістична, наука Маркса.

Засуджується релігія як опіум народу. Закриваються, руйнуються церкви. Все має перейматися класовим чуттям. Навіть Т.Г.Шевченко теж знав «про Марксову науку», бо інакше, як би він став поетом-революціонером (Є.Кирилюк «Пам'яті Великого Кобзаря», «Більшовиченята», № 27, 1929).

Подібне до журналу «Більшовиченята» ідейно-громадянське прямування витримується і в інших виданнях. Так видавництво «Юний лєнінець» своє завдання бачило в тому, «щоб дати організованій групі пролетарських дітей і їхнім керівникам гарні і дешеві книги, які мають змінювати і розвинути класову свідомість покоління». Такої орієнтації дотримувався журнал «Червоні квіти». Правда, в ньому більше місця займають художні твори. З прозаїків тут друкуються Андрій Головка, Олександр Копиленко, Варвара Чередниченко, Дмитро Бедзик, з поетів — Павло Тичина, Володимир Сосюра, Валер'ян Поліщук, Іван Дніпровський та ін.

На титульній сторінці — гасло «Пролетарські діти всіх країн, єднайтеся!»

Журнал друкує матеріали про жовтеньський, піонерський і спартаківський рух на Україні, життя шкіл, дитбудинків, пропагандистські статті про експлуатацію дитячої праці за кордоном, міжнародний хижий капітал, про переможний Жовтень, що надихає пригноблених до боротьби. Класова ненависть бідних до багатих переймає всі твори. «Хто не робить — той більше їсть». Перевиховуються діти — «В бога не віримо ми», — і йдуть новз церкву (Н.Забіла «Дитяче різдво» — «Червоні квіти», № 15, 1924). Перевиховуються й дорослі. В оповіданні В.Чередниченко «Як Сашко пана вчив» («Червоні квіти», № 8, 1924) малий хлопець учить пана, як дрова рубати, як розпізнавати дерева, коли на них немає листя. Багато в журналі маршових поетичних текстів, що закликають дітей єднатися, бути напоготові до боротьби за справу пролетаріату.

У журналах для дітей 20-х років часто виступає Петро Панч. В оповіданнях змальовує героїку революції. Та найбільше зачитувалися діти оповіданням «Малий партизан» (1933), яке потім переросло у повість «Син тарашанського полку» (1937).

Підлітків цікавлять повісті і романи Юрія Смолича «Господарство доктора Гальванеску» (1928), «Ще одна прекрасна катастрофа» (1930). У них проблеми науки автор вплітає у фантастичні розповіді.

Судячи з того, що найактивніше у 20-і роки публікувався **Андрій Головка** (1897-1972)¹², можна зробити висновок, що серед читачів він був найпопулярніший, та й особливості доби відтворив найглибше. Андрій Васильович Головка увійшов у літературу і одразу посів у ній помітне місце. Вже перші його твори розкривають драматичні події 1918 і пізніших років. Це були роки розрухи за німецької окупації і громадянської війни, голоду, роки розхристаності, пошуків завтрашнього дня. Образи дітей-подвижників, дітей-мрійників несли позитивний емоційний заряд, віру в майбутнє і саме цим полюбилися читачам. Його оповідання увійшли в коло їхнього читання.

Відразу ж А.Головка одержує у критиків (і справедливо) позитивні оцінки, посідає перші місця у рейтингах. І здавалося, що й небо над ним безхмарне і ніщо не порушує його душевної рівноваги і письменницької праці. Принаймні у літературознавчій науці про А.Головка ніяких негативів не помічається, як нічого ви не прочитаєте і про нього як про людину. Саме такий тип літературного портрета письменника був прийнятний у радянській науці: народився, вчився, написав, видав, у творі зобразив керівну роль партії, нагороджений орденами, помер. А що то була особистість, якій ніщо людське не чуже і яка увібрала в себе не тільки позитивні риси доби, а й суперечливі, драматичні, а то й трагічні, — а ні слова. А оскільки таких відомостей немає, то багато які моменти з біографії письменника А.Головка сьогодні пояснити важко, а тим більше пов'язати з впливами на творчість...

Народився Андрій Головка в селі Юрки на Полтавщині 4 грудня 1897 року. Сім'я була заможна і тому якихось нестатків малий Андрій не відчував. Дитинство хлопця було радісним: вдома — спокій і благополуччя, на вулиці — дружні хлопчачі ігри. Довкола — надпільські луки, а далі — степ та й степ. Ріс Андрій правдивим, одвертим, наполегливим.

Та ось прийшов 1905 рік, рік революції, повстань і заворушень по всій Росії. І життя висвітлилося по-іншому. Виявляється, що й у їхньому селі є бідняки, що вони тяжко працюють і мріють одібрати землю у багатіїв і поділити між собою. Підпалили й батькові ожереди соломи. У село навідуються козаки, ловлять протестантів, карають нагаями. Восьмирічному Андрієві життя відкрило інший світ, світ соціальної нерівності, що навіть гурт його товаришів ділить на бідних і багатих. Несправедливо це, — думалося хлопцеві.

Потяг до книг зростає. 1908 року Андрій вступив до Кременчуцької реальної школи. Його ідейні обрії розширилися. З ним були твори О.Пушкіна,

¹² Центральний державний архів літератури і мистецтва України. Автобіографія. Ф. 18, опис 3, спр. 24.

М.Гоголя, М.Некрасова, М.Горького. Але в цих обрях з'явилася і нова, така приманлива, зірка. Хлопця буквально потряс «Кобзар» Т.Г.Шевченка. Під його впливом пробуджуються національні інтереси Андрія. А тут ще й підпільна діяльність: він бере участь у таємному товаристві «Юнацька спілка», співробітничав у учнівському рукописному журналі «Рідна мова». Ідейне оновлення, що відбувалося в ньому, привело до україномовного писання віршів. Основним мотивом у них було освідчення сина до безталанної «паньки». За час навчання назбиралося їх у юного автора багато.

Та була ще одна людина, яка лишила помітний слід у житті Андрія. Це — Пушкар, мандрівний студент, який приносив хлопцям на квартиру, де вони жили, особливі книги з історичного минулого України, про славних лицарів-запорожців, що боролися за волю краю.

Учень Андрій Головка почав викликати підозру у начальства школи. На останньому році навчання його виключають. Під час обшуку на квартирі було вилучено підпільний журнал, вірші, літературу. Педрада вирішила, що А.Головка не може навчатися далі, бо читає шкідливі книги і пише вірші злочинного змісту. Пізніше, згадуючи цю подію і українофоба-шефа школи, що сказав тоді «Ви заразний чоловік», Андрій Головка писав: «Самий факт виключення і оцю лють стріляного вовка, представника ворожого мені середовища, я сприймав тоді як своєрідний “атестат зрілості” моєї і моїх віршів (саме вони фігурували як основна причина для репресій), віршів не просто явища “ізящної словесності”, а зброї, хай недосконалої ще, але такої, що вже й зараз таїть цілком реальну небезпеку для супротивника... Оця подія з мого юнацтва, мабуть, і вирішила отоді увесь мій життєвий шлях і навіть саму професію мою, як письменника».

Юнак повертається до рідної домівки. Багато читає. Пише прозу. Уже й повість «З-за хмар» є. Не була надрукована.

Та вдома був недовго. Почалася війна 1914 року, і А.Головка вступає (приховавши, що має «вовчий квиток») до Чугуївського училища прапорщиків. За скороченою програмою закінчує навчання і весною 1915 року їде на фронт. Бере участь у боях. Приглядається до настроїв солдат, серед яких ширяться вільнолюбні ідеї. Його обирають до солдатського комітету. Часто виступає на мітингах, диспутах.

Як бачимо, тут багато спільного у Головка з життям Васильченка. Військова частина, у якій служив Головка, була в національному плані менш підготовлена, ніж частина, де служив Васильченко, і тому він вийшов з війни з настроями розгубленості і політичної непевності. «Блукаю в шуканні», — казав майбутній письменник потім.

«Революції зрадів», — пише А.Головко у «Автобіографії». Ця фраза радянською критикою сприйнята, мовляв, зрадів Жовтневій революції, і відтоді вона була визначальною у характеристиці світогляду письменника. Насправді, він зрадів революції лютневій 1917 року, що означало кінець війни, що прийшов мир, «рушниці багнетами в землю» і додому.

Йому присвоюють чин поручика і направляють у м. Торжок Тверської губернії, де він готує вояків для фронту.

Сюди донього приїздить кохана Тетяна, і вони одружуються. Молода сім'я щаслива. Восени Тетяна-вчителька повертається у своє село Троянівка, де працювала, а згодом приїздить і Андрій, теж вчителює. Він шукає усамітнення: «В життя суспільне не кидаюсь». Оскільки друкованих книг не було, він пише оповідання і читає школярам. У них — багато мрій, сонця.

Аж тут — гетьманщина. До влади прийшов гетьман Скоропадський. Андрій Головко ховається по селах від мобілізації. Але в грудні 1918 року його мобілізують петлюрівці. То був час, коли «грізні вибухали повстання». Освіченого А.Головка направляють у Кременчук. Там він працює в газеті «Нове життя», вступає до соціал-демократичної партії. Українську революцію сприймає, називає її «національною», тільки хотів би «очервонити» її. Може це означало озброїти червоними гаслами? Але ще ж 1918 рік. Навряд, щоб очервонення як ідеологія уже оволоділа А.Головком.

Після поразки петлюрівців під Харковом, завданої червоними, А.Головка лишається у Кременчуці. Тільки тепер працює у більшовицькій газеті «Маяк». Опановує нову ідеологію. Мирно співіснує з вчорашніми ворогами. Тільки «трошки воювали в питаннях національному, селянському». Одержує звістку, що народилася дочка Галинка, і їде до Троянівки.

Червоних вибивають денікінці. А.Головка знову переховується від мобілізації по селах. «А навколо по хуторах білі гасають...»

В Україну їде більшовицька армія, щоб придушити активний опір радянській владі. А.Головка — то вчителює, то — вдома.

Адовкола вирує жорстока боротьба за Україну. Вибухають повстання. Їх придушують. Організуються українські повстанські загони. Їх знищують німці, білополяки, денікінці, червоні. А.Головка зачався в собі і пише вірші, в яких самотність, туга, песимізм і невиразні заклики до боротьби за щастя народу. Збірка віршів «Самоцвіти» вийшла 1919 року в Кременчуці.

«Я став задихатися. Тягло в боротьбу». Весною 1920 року А.Головка мобілізують (радянські дослідники в один голос — йшов добровільно) у Червону армію. При цьому слід мати на увазі такий дуже важливий мо-

мент — він приховав, що є офіцером царської армії. З офіцерами розмова була коротка — під стінку і куля.

Що воно за рік отой 1920? Чому саме у 1920 майже одночасно і «добровільно» записувалися у Червону армію поручик царської армії А.Головко і прапорщик Петро Панченко (Панч), козак петлюрівського війська Володимир Сосюра? Чому вони зріли, зріли і дозріли у 1920 році? А чи не були тут інші — політичні причини? Думається, що були. Був страх. Була боротьба за самозбереження.

З перших днів радянська влада організовувала «масовий терор». Влада поділила суспільство на дві групи: ті, на кого може спиратися у своїх діях, і ті, хто підлягає ізоляції, знищенню. Особливу недовіру викликали військові царської армії та українські повстанці. Рятуючись від можливих переслідувань, Сосюра з петлюрівської армії їде у Червону, а Панч — з царської.

У Головко — інше. Він — і колишній офіцер царської армії, він — і петлюрівець. Ймовірно, що цим молодим сільським інтелігентом влада цікавилася. І в Червону армію його погнав страх. Бо просто так, щоб людина, яка поринула з головою у творчість і щойно видала книжку «Самоцвіти», раптом кидала перо, хапала гвинтівку і «хвильня і збентежена» записувалася у Червону армію, повірити важко. До того ж його політична свідомість була на рівні невиразного «тягне в борню» (яку?), «в горіння» (яке?).

Після боїв з Врангелем і Махном 1921 року А.Головка дезертирує, приїздить у Харків і деякий час працює у школі Червоних старшин. Та його захоплює письменницька робота. Він відчуває, що життєвого досвіду у нього достатньо. От хіба що освіти бракує. Він накидається жадібно на книги, зокрема й на філософію Фрейда — творця «реакційної ідеалістичної течії», як кваліфікувала його радянська наука. Свідомо зацікавився Фрейдом чи випадково, тільки прояви цього зацікавлення помітні у його ранніх творах: п'єсі «Хочу», повісті «Можу», в яких автор підкреслює примат біологічного в людині над соціальним.

Тут, у школі, згадали, що А.Головка — поет. Армія вимагала нових пісень, їх не було. Поетам, в тому числі й Головку, надходить соцзамовлення: дати нові слова на мелодії старих народних пісень. А.Головка написав «Ой, по конях» (на мотив «Засвистали козаченьки»), «Ой, ти, дівчино» (на мотив «Ой, ти, дівчино, горда та пишна»). Він читає й читає, вчиться на творах М.Горького, М.Коцюбинського майстерності, штудіює зарубіжних авторів. І багато пише. У Харкові обережно їде на спілкування з молодими літераторами, що групувалися за соціальними ознаками. Письменник-селянин — дорога у «Плуг». Письменник з міста — у «Гарт». А крім цих було

ще багато угрупувань: «Музагет», «Гроно», «Молодняк» та ін. У кожної організації своя літературна платформа.

Тим часом у родині А.Головка назріває конфлікт. Дружина вимагає, щоб він кинув писанину і віддався сім'ї. А.Головко затіяв будувати хату. Він придбав 3 десятини землі і мав клопотатися біля неї. З батьками стосунки обірвалися. Умови життя склалися важкі. А його ж голова вже була переповнена образами, сюжетами, картинами, що просилися на папір. Манера писання в нього була незвичайна. Він нервово ходив кімнатою, виголошував уголос діалоги, монологи, описи, потім швидко прямував до столу, записував, і знову схоплювався, вигукував, бубонів. Дружина з підозрою дивилася на нього. І так повторювалося з ночі в ніч. Творча душа А.Головка металася в чотирикутнику: сім'я, господарство, відсутність засобів до існування і потреба творити. Йому й самому здавалося, що нерви здають. Спалахнула була думка повернутися на лекторську роботу у школу Червоних старшин, та раптом виявляє, що він у документах «красноармеец». А зараз він хто? Дезертир? Це його так приголомшило, що він уявляє себе вже арештованим, стоїть перед трибуналом і жде розстрілу.

У пошуках засобів до існування він їде в сусіднє містечко Білики. При оформленні документів йому запропонували заповнити анкету. Коли побачив у ній графу «бувший офіцер», Головко налякався так, що миттєво зник...

Повернувся у Троянівку, зібрав свої рукописи і подався до Харкова, який зустрів молодого автора прихильно. Його одразу приймають до спілки «Плуг». Виходить перша книжка «Дівчинка з шляху» (1925). Перед ним одчиняють двері журнали «Червоний шлях» (повість «Можу», № 1, 2, 1923), «Червоні квіти» (оповідання «Товариші», № 3-4, 1923, оповідання «Пилипко», № 2, 1924). А потім один за одним з'являються твори «Червона хустина», «Інженери», «Зелені серцем», «Пасинки степу», «Удовині діти», «Бур'ян».

Триває війна. Село Михнівку захоплюють німці, і «все повертають на старе»: худобу одбирають, людей б'ють, контрибуцію накладають. Хлопчик Пилипко з розмов батька і дядьків зрозумів, яка загроза нависла над селом, і в нього зароджується план допомоги своєму селу. А допомогти можуть партизани, які десь у лісі, а з ними і брат Пилипка. Вночі Пилипко на коні мчить до сусіднього села, відшукує свого дядька і разом з ним сповіщає їх про німців у селі. Партизани звільняють село від німців. Та в бою падає пораненим Пилипко. Такий сюжет оповідання «Пилипко».

Вчинок хлопчика не стихійний — свідомий. Автор не шкодував барв, щоб розкрити і внутрішній світ маленького героя, і змалювати його зовнішність. Пилипко пам'ятає, що брат казав: «Турнемо німця», але й жахається, що можуть відібрати корову-голівницю, боїться за батька, якого можуть скарати за сина партизана. На його очах німці й гайдамаки катують батька шомполами. І кричить мати, і кричать діти. «Хлопець аж зуби зціпив». Мабуть це й підказало йому, що треба рятувати батьків.

Який же він, цей Пилипко? «У нього очі наче волошки в житі. А над ними з-під драного картузика волосся — білявими житніми колосками». Сорочка і штанці «полатані-полатані». З бідних. Цей виразний портрет одразу запам'ятовується. Мільйони дітей у школі знали цей портрет, ставали дорослими і по ньому впізнавали свого улюбленого письменника Андрія Головка.

У короткому оповіданні автор зумів відобразити всю складність тогочасної дійсності періоду боротьби з німцями, побут, настрої, умови життя «спокоханого села», людей, що «ховались» по городах, екзекуції німців і гайдамаків. У селян тільки й мови про те, що робити, як бути. Тікати з села? Дати звістку партизанам? Так село ж оточене вартою.

Вчинок Пилипка — героїчний. На читача впливає не лише сам подвиг в ім'я громади, а й естетика твору. Образ волошок у житі і білявих колосків в оповіданні повторюється кілька разів. То хлопчик сам схожий на них, то колоски й волошки схилилися над ним, пораненим, то його партизани несуть на руках, а по волоссячку, що як колоски, «стікала кров».

Мова оповідання — головківська, особлива, багата на короткі речення, часто без присудка, чи підмета, замість них тире. Це створює динаміку, напругу. Щедро використовує речення з одного слова: «тихо», «степ», «ніч», «змовк», «збили». Багато — звуконаслідувальних слів: колосочки — «...ш», батоном — «лясь ... лясь» та ін.

Оповідання «Пилипко» має два варіанти (афтограф не зберігся). В одному діють німці, в другому — гайдамаки. Письменник, допрацьовуючи, на диво механічно або вилучає слова «німець», «німці», або замінює їх на слова «гайдамака», «гайдамаки». Таких випадків чотири. Слова «повстанець», «повстанці» замінює на «партизан», «партизани». Таких випадків одинадцять. А слово «ватажок» на — «командир».

Ці зміни не впливають на розвиток сюжету, інтриги, не поглиблюють характери, не вдосконалюють стиль і мову. Тоді що це? Щось же було, що керувало автором. Він чогось боявся. Чого? Переслідування за своє «кру-

чене» минуле? І вирішив повстанців, які боролися проти більшовиків, замінити партизанами, загонами яких створювала вже радянська влада.

Таке авторське цензурування змінило ідейну спрямованість і час, коли розгорталася подія в оповіданні, з 1918 року на 1920 рік.

В даному разі це й є оте «очервонення», про яке вже згадувалося. Треба було заявити, що його позиція — радянська.

Але це тема для окремої розмови. Отож повернемося до розгляду творчості А.Головка для дітей.

Глибоко А.Головка торкнувся теми голоду. В оповіданні «Дівчинка з шляху» розповідається про голодну матір, яка покинула свою хату й пішла згорьована зі своїми дітьми шукати шматка хліба. «Хоч шматочок отакісінький!» Діти виснажилися так, що мати змушена була лишити Марійку на шляху, потім помер Василько, а Федько подався у найми. Марійці пощастило — її підбрали добрі люди і переправили у дитбудинок, де дітям затишно, є їжа і дружна дитяча сім'я. Мати через якийсь час знаходить дочку. Вона тут поблизу влаштувалася у радгосп і обіцяє часто навідуватися. Діти у дитбудинку живуть надіями, що завтра буде ще краще. Про це краще їм розповідає дядя Яша. «Дружно до роботи ставатимете. Дружно й радість ділитимете. Гарно буде!» Оце й усе майбутнє. Скупе. Дуже скупе.

У оповіданні «Товариші» — той самий шлях. Голодних «багацько йшло». Жінки з дітьми. А за ними — сироти Мирон і Яшко. «...Хіба кісточки кінські обгризати будемо?» Заходили в хутори, щоб найнятися на якусь роботу. Їм відмовляли. Голодні верталися на шлях, щоб умирати. Інші йшли далі і марили шматком хліба. Яшко — у наймах. Живе у клуні. Переховує і Мирона. За це господарі виганяють хлопців. Через сільраду виганці збираються з господарів стягти «не менш пуда» зерна. І за цей пуд «курульського» зерна, — думалося Миранові, — можна придбати і сопліку Яшкові, і нові картузи, ще й з допомогою сільради вибудувати якусь надію на життя. Наївно і, як бачимо, непереконливо.

І «Дівчинка з шляху», і «Товариші» нічим особливим у художньому плані не відзначалися, хіба що вражаючими описами голоду, смертей — доволі деталізованими і натуралістичними. Та ще неймовірним бажанням персонажів жити. Інстинкт змушував людей мобілізувати останні сили, чіплятися за найменше милосердя.

Хрестоматійним стало оповідання «Червона хустина». Сюжет простий: дівчинка Оксана випадково натрапила у гречці на пораненого партизана. Вона переймається долею людини і хоче їй допомогти. Оксана — працелюбна, вихована, товариська. І батькам допоможе, і з дівчатами грає у

«крем'яшки, вишиває», пасе корів. Мама пошила їй хустинку і пофарбувала у червоний колір. Оксанка пишається нею. Словом веде себе так, як дитина, і до розуміння класових проблем їй ще далеко. Та вульгарно-соціологічна критика приписали їй ідейність, що вона, буцімто, «всеєю душою на боці тих, хто відстоює права бідних». Корова зайшла у гречку, і Оксана побігла завернути. Там побачила пораненого. Між ними відбувається цілком природна розмова, яка може бути у дорослої людини з дитиною, під час якої з'ясовуються й обставини, хто він, чого опинився тут, у гречці, хто поранив. Оксана дала води і обіцяла, що взавтра принесе і їсти, й пити. По дорозі призналася подрузі. Та розповіла батькові. Батько-куруль організував козаків. Двоє на конях в'їхали в гречку. Пролунало два постріли. Партизана вбито. Оксана з вузликом з харчами запізнилася. Те, що побачила, її вразило, — «Перед очима в неї туман заколихавсь». Вона стягла з голови червону хустину і накрила обличчя партизана.

Оповідання «Червона хустина» друкувалося у двох варіантах. Тут розмова йде про другий варіант, який А.Головка здійснив 1947 року. У першому ж варіанті зрадницьку роль відіграв підкурульничник батько Оксани. Це він підказав козакам, де шукати партизана. Можливо перший варіант гостріший за конфліктом, але за народною педагогікою природнішим є варіант другий. Сім'я — та сім'я, яку не роздирають конфлікти.

Оповідання «Червона хустина» завдяки використанню народнопісних образів, пейзажних описів, довірливої манери розповіді надзвичайно ліричне. Образ дівчинки Оксани у червоній хустині серед білої гречки вражає, хвилює і виховує у читачів почуття людяності та співчуття.

В оповіданні «Інженери» відтворено трудові будні дітей дитбудинку. Труднощі в тому, що їхні грядки на кручі, а колодязь — внизу під кручею. І Проблеми з поливом. Щораз носити воду важко. Діти самі придумали пристрій, що подає воду нагору. Перемога колективної думки. «І навколо сонця, сонця! І радісних облич», — так оптимістично закінчується оповідання.

Після «Інженерів» А.Головка для дітей не пише. Його зацікавлення пов'язані з молоддю.

Тим часом обстановка в родині А.Головка вкрай загострюється. Напружено триває осмислення свого минулого. Він пише оповідання «Крученим шляхом», в якому герой Юрко потрапляє у банду, але після кількох грабіжницьких рейдів, де «рубали міліцію, комуністів, продробітників», розчаровується, здається червоним, йде до «великого будинку ГПУ з каяттям...» Юрка виправдовують, і тепер він ходить у комсомольський

клуб, слухає лекції з «політекономії». Нарочитість, «очервонення» очевидні і в цьому оповіданні.

А влітку 1924 року сталася трагедія. А.Головка вбиває дружину і дочку. Є протокол допиту. Але далі розслідування не мало продовження. А.Головка лікується у психлікарні у Полтаві. А в 1925 році уже живе під Харковом у с.Пісочин.

Середина двадцятих років у Радянському Союзі і в Україні характеризується розгортанням грандіозних планів по створенню соціалістичної індустрії, соціалістичного сільського господарства. Плани своїм огромом захоплювали і дивували не тільки наших людей, а й зарубіжних. Пропагандистська машина розтиражувала ці плани. Канали, греблі, залізничні дороги, криголами, оводнення пустель, трактори, електрифікація і т.д. і т.д. Ця загальносуспільна думка про перехід народного господарства на соціалістичні рейки виключала будь-яку альтернативну думку. Спробували були деякі партійні лідери (Троцький, Зінов'єв) засумніватися у можливостях соціалізму на тому етапі низькопродуктивного виробництва, і їх було оголошено ворогами, троцькістами і поступово знищено. В селі ворожим соціалізму класом оголошено куркульство. Проти нього влада розгорнула широкий наступ.

У 1924 році у селі Димівці на Миколаївщині куркулі вбили сількора Малиновського. Цій події надано політичного розголосу. Відбувся «Димівський судовий процес». Питання розглядалося у ЦК партії. Писала про це газета «Правда». Нібито справу вивчав і письменник.

Нинішні дослідники творчості А.Головка доводять, що вбивство Малиновського сталося на побутовому ґрунті, і даних про те, що він був сількором немає. Отже, справа фабрикувалася з метою нацькувати бідноту на селян-господарів і відкрити дорогу масовому їх знищенню. І навряд чи цю справу тримав у руках письменник.

Андрій Головка своїм романом «Бур'ян» (1927) влучив у нав'язувану ціль: в ньому і гостра класова боротьба, і перемога радянської влади над куркульством. Роман вийшов у рік 10-річчя Жовтня. Був відзначений на республіканському конкурсі. Потрапив до підручників середньої школи. Успіх роману був фантастичний: його читали вголос у хатах-читальнях, у студентських аудиторіях, у виробничих колективах, на зборах. А в школах впродовж 60 років старшокласники писали твори на тему «Образ комуніста Давида Мотузки у романі А.Головка «Бур'ян»».

Хто ж такий Давид Мотузка? Юнак-українець, який служив у Червоній армії в Узбекистані у другій половині 20-х років. Середня Азія. Шалені кла-

сові бої. Спротив радянській владі. На яких стежках, у якій пустелі, в якому населеному пункті лежала та приваблива ідея колективного господарювання, що так зчарувала українського селянина Давида Мотузку? І як він її підібрав, взяв у серце і везе на Україну? Де він її бачив, оцю облаштовану, реально існуючу в конкретних вимірах ідею — колектив, праця, наслідки? Хіба що вчитав у газетах. І невже ті туманні демагогічні рядки так ошелешили хлопця? Треба віддати належне А.Головку, його правда в одному: ідея колгоспів чужа українському селу, привнесена ззовні й в життя втілювалася насильницькими методами. Проте на цьому увага не акцентувалася.

Повертається червоноармієць Давид зі своїм брошурним розумінням колгоспного облаштування села. І хтозна, як би розгорталися події у рідній Обухівці, якби не стрівся Давид із «сибіряками»-переселенцями з Зеленого Клину, які по-сусідству з Обухівкою «живуть комунією». Треба і в нас так! — думає вчорашній червоноармієць. Оце і всі докази у перевагах колективного господарювання над індивідуальним.

Давид відзначається працьовитістю, чесністю, правдивістю. Він захищає бідних, вірить у світле завтра і т. ін., а ще він комуніст, носить партійний квиток, ходить у шинелі й будьонівці. Саме тому він і перемагає зграю куркулів на чолі з Матюхою, зграю неревертнів міліціонерів на чолі з Сахновським. А якби він був не комуністом, то не мав би таких рис характеру? І чим вони відрізняються від загальнолюдейських рис порядності, і в чому їх комуністичність?

Не віриться, що такий незалежний письменник, як А.Головка, просто «відгукнувся на поставлену партією задачу створення образу нової людини». Письменник змалював село, яке він добре знав, з усіма його конфліктами, різними типами селян. Давид був більше начитаний, ніж місцеві селяни, більше ознайомлений з поточною політикою, непримирений до зла, несправедливості. Зрозуміло, що довкола нього гуртувалася молодь. Він усвідомлює своє лідерство і очолює у селі боротьбу за кращий, завтрашній день. Типова ситуація. Таких ситуацій українське село пережило не одну. Як це було з Чіпкою в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», з Миколою Джерею в однойменній повісті І.Печуя-Левицького, з Хомою Гудзем у романі М.Коцюбинського «Гата morgana». Всім їм властивий «аристократизм духу». Роман «Бур'ян» не про дітей і не для дітей. І згадали ми його лише тому, що твір вивчався у школі і був посібником для виховання у дітей «більшовицьких» рис.

Містифікація роману «Бур'ян» і його головного героя Давида Мотузки є справою тодішньої критики, що «працювала» на радянський час. Політиці треба було, щоб роман «Бур'ян» був твором про перемогу над класовим

ворогом — куркульством, а Давид Мотузка — новою людиною на селі. Цей твір був проголошений явищем «соціалістичного реалізму». У такому патетичному обрамленні роман жив окремо від реального задуму А.Головка — показати село, вияви корумпованості влади, мрії молодих про «нове» життя.

Треба сказати, що радянська дійсність на селі, вочевидь, більше не надихала А.Головка і не давала йому, вихідцеві з народних глибин, матеріалу, який би його влаштував. Може тому він не розвинув долю своїх Пилипків і Оксанок у пізніші роки. Може тому, поборовшись з бур'янами, він не створив нового твору, в якому ті колективні взаємини розкрилися б в нових художніх відкриттях. А може письменника зупинили справжні реальні події, що руйнували громадсько-моральний лад українського села, руйнували насильницькими методами, репресіями?

Він, наче б на противагу вимогам часу писати про сучасний день, повністю зосередився на історичній тематиці: роман «Мати» (1932) про революційні події 1905-07 рр., роман «Артем Гармаш» (1951) про революційні події 1917-18 рр. Та й над ними працював повільно, бо бачив «викривлення історичного процесу...» На Україні було дуже неспокійно. Кривава машина сталінського режиму почала молотити українське селянство, українське робітництво, українську інтелігенцію.

У січні 1929 року групу українських письменників запрошують у Москву «для налагодження і зміцнення культурних зв'язків». До цієї групи входить і А.Головка. Згодом з цієї групи лишилося в живих кілька чоловік. Решту знищено.

Того ж 1929 року у Харкові відбувається суд над членами СВУ (неіснуючої Спілки визволення України). 45 вчених, творчих працівників, звинувачених у буржуазному націоналізмі, було засуджено. Почався тотальний наступ на українських письменників. Андрій Головка, автор «Бур'яну», боявся за свої «гріхи». Він категорично відхрещується від літературних організацій «Плуг», ВАПЛІТЕ.

Праця А.Головка на літературній ниві відзначена урядовими нагородами. Він — лауреат Шевченківської премії, та найбільше поцінування, напевно, у численних листах читачів, які зізнаються улюбленому письменникові, що виростили на його оповіданнях «Пилипко» і «Червона хустина».

Незважаючи на «віяння» часу, А.Головка зберіг твердість і непоступливість.

З 6 по 12 грудня 1948 року відбувався Другий з'їзд письменників України. О.Корнійчук у виголошеній доповіді, як і вимагалось тоді, кри-

тикував буржуазних націоналістів, а їх «вродило» чимало. Особливо дісталось М.Рильському, Ю.Яновському, І.Сенченку, О.Довженку. Та були два письменники — В.Сосюра і А.Головка, про яких не знав, що говорити. Поетом В.Сосюрою саме цікавилися органи безпеки, а А.Головка після роману «Мати» (1934) 15 років мовчить і «про себе не заявляє».

А.Головка це обурило. Він покинув з'їзд. Ось що каже стенограма:

«Хрущов: Мене сказали, що А.Головка после доклада А.Корнейчука зашел в Союз, оставил билет и сказал: “Я больше не ваш”.

Корнейчук: “Да”...»

8 грудня головуєчий О.Гончар надає слово для виступу А.Головку. Пауза. Головка — нема. Керівництво Спілки і ЦК стурбоване. Хто був парламентарем від влади у Головка, не відомо, тільки він появився на з'їзді аж 9 грудня, щоб твердо заявити: «Я не мовчу, а працюю над великою річчю». (ЦДАМ ЛІМ України. — Ф.590. — Опис І. — Спр. 56, т.т. І, ІІ.)

Не раз і потім — зосереджений, утаємничений, незалежний — грюкав він дверима у високих інстанціях, на письменницьких з'їздах і пленумах, на засіданнях президії Спілки письменників, коли його громадянське сумління не погоджувалося з офіційною думкою. А не погоджувалося часто.

...Хто добре знає творчість А.Головка, той не міг не помітити, що багато творів письменника починаються описом Шляху, а кінчаються описом Сонця. То воно сходить, то заходить... Це ціла біолого-соціальна концепція А.Головка. Шлях — то буття України, козацтво, чумацтво, це те, що дає біологічне життя мільйонам людей, які вийшли на нього, йдуть, борються, живуть, вмирають. Сонце — то духовна субстанція. До сонця людина завжди, як і все живе, прагне.

1972 року у холодний грудень Андрій Головка полишив свій земний шлях, на якому так болоче шукав для Пилипків і Оксанок щастя...

Всі, хто знав **Павла Тичину** (1891-1967), відзначають його надзвичайну доброту, ніжність, людяність, уважність. На пленумах ЦК Компартії України, в Академії наук, дійсним членом якої він був майже сорок років, у школах, на зустрічах з молодими літераторами, в редакціях — повсюди в карих очах Павла Григоровича жевріла постійна готовність вислухати співрозмовника.

І, може, саме з того, що сільський хлопчина з Пісок на Чернігівщині міг так повно, глибоко й натхненно вбирати в себе барви і звуки рідної землі, й поставали знамениті тичинівські рядки. Вже його перші довірливі, мелодійні інтонації звернули на себе увагу. Їх помітив Михайло Коцюбинський,

який у листі до молодого поета радив: «У нас, наприклад, дуже слабка література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів... можна було б видати».

Невідомо, як зреагував тоді П.Тичина на пораду перекладати твори для дітей, тільки в нього самого з'являються прекрасні поезії. Вони були новаторські за змістом, формою, інтонацією. Це — «Сонячні кларнети» (1918). У віршах збірки переплелася космічне й земне — багатобарвне, багатозвучне. «Горять світи, біжать світи музичною рікою». Незважаючи на складні умови на Україні 1914-1917 рр. — «зловісна доля, жорстока доля» — поет ніби стоїть над усім цим і слухає, як «звучить земля, як орган», і славить «сонце», «пісню», «любові усміх» і «яблуновоцвітну» жде весну: «Одчиняйте двері — наречена йде». Так, поет передчував зміни в людині, в суспільстві, в природі, але й боявся їх. Одчинились двері:

Горобина ніч!
Всі шляхи в крові!
Незриданими сльозами
тьмами...

Правда, часом Тичина спускається на землю і бачить одвічний золотий гомін Києва, що звівся на боротьбу з «чорнокрилям», бачить «в могилах поле мріє» й питає: «За що тебе розп'ято? За що тебе убито?» І траурним маршем звучать слова з вірша «Пам'яті тридцяти» про київських юнаків, які 29 січня 1918 року полягли під станцією Крути у нерівній бою з більшовиками, і своєю смертю на коротко, але зупинили наступ кривавого Муравйова на Київ. Студенти, гімназисти, які впали у бою, захищали Українську революцію, Українську Народну Республіку.

Саме її — нову Українську державу — вітав «сонячними кларнетами» Павло Тичина. Радянська влада заборонила вірні «Пам'яті тридцяти». Вона пересіяла збірки поета «Сонячні кларнети», «Плуг» (1920), «Вітер з України» (1924) і рекомендувала до вивчення у школах лише ті вірші, що, на її погляд, оспівують Жовтень, серед них — «На майдані», «Як упав же він з коня», «Дума про трьох вітрів», хоча насправді і характер подій, і настрій, і лексика відображають побут українських повстанців. Відомо, що більшовики отаманів не обирали («— Хай чабан! — усі гукнули, — за отамана буде» — вірш «На майдані»), та й з вигуком «слава» йшли на бій теж повстанці («— Слава! Слава! — докотилось і лягло до ніг» — вірш «Як упав же він з коня»).

А ще цікаві названі збірки тим, що в них розміщено дивовижно світлі вірні для дітей. Ніжний і тривожний Павло Тичина в «ясному дні» бачить їх, радісних, щасливих: «А я у гай ходила», «Хор лісових дзвіночків».

А я у гай ходила
по квітку ось яку!
А там дерева — люлі.
І все отак зозулі:
Ку-Ку!
Я зайчика зустріла,
Дрімив він на горбку,
Була б його спіймала —
Зозуля ізлякала:
Ку-Ку!

І вам здається, що це донечка стоїть перед татусем і розповідає про свою пригоду. А ще вчувається у віршах для дітей прихований сум. Не маючи власних дітей, Павло Григорович розмовляє з уявними своїми дітьми, що славлять день, сонце, сніг розкішні і усмінене жито. Простота, глибока безпосередність і краса поетичного дитячого світу.

Вірші для дітей П.Тичини передруковувалися сотні разів у дитячій періодиці, потрапляли до букварів і читанок. Друкуються й нині.

Використовуючи художні засоби народних дум, пісень, казок, поет творить нові, вже літературні, думи, пісні, казки. Так, у вірші «Дума про трьох вітрів» автор малює Вітра-Сніговія, Безжурного Буревія і Легіта-Теплокрила. Саме оцей третій Теплокрил «летить, співає, До всіх із ласкою та по-рідному промовляє, Жодного села, хатинки не минає...» Такий Вітер люди приймають і радіють йому. А не тому, що «по-чужому» говорить, і не тому, що «хати перекидає».

П.Тичина любить «землю, землю свою», але хотів би пробудити Дніпро — «сон-дрімайло», щоб воскресити «царство тихе, праве, мудре на закон».

У змаганні царя з мужиком перемагає останній, бо має чарівну дудку і чарівне слово, за яким «усі люди на сто літ уперед дивляться» («Дударик»). Мудрість же Дударика в тому, що він «одкрив» людям, що вони можуть жити без царя і без царині. Казка написана 1924 року. Царя у Росії скинули 1917 року. Отже, «відкриття» Дударика дещо запізниле.

Казку «Івасик-Телесик» П.Тичина осучаснює. Перша половина майже така, як і у традиційній казці. А ось друга — припасована до сьогодення. Телесик сидить на дереві і просить гусей взяти його на крилята. А ті кажуть, що за нами летить орел, нехай візьме. Як і належить у казці, за третім разом

орел узяв Телесика. Орел — це літак. Приземлилися і повели тогочасні діти Телесика у хату, напоїли, нагодували і давай вчити грамоти. На час написання казка була актуальною, бо суспільство боролось з безграмотністю.

Радянське літературознавство одногласно проголосило, що П.Тичину породив Жовтень, і йшов він до Жовтня прямо, без сумнівів, переживань. Запереченням цьому є твори перших збірок поета. У збірці «Вітер з України» є вірш «Три сини» (1924), в якому зображено трагедію України, трагедію матері, яка має трьох синів — один «за бідних», другий «за багатих», а третій — «просто бандит». Бандита брати убили, «а два брати знов далі б'ються — ніяк їх не рознять».

Під кінець 20-х років П.Тичину партійна преса критикує за націоналізм. Це налякало поета, тим більше, що почалися масові арешти письменників. Він пише збірку «Партія веде» (1934) і цим рятує собі життя. Основні ідеї цієї і наступних збірок — бити, бити ворога, оспівувати переваги соціалізму над капіталізмом. Таким чином П.Тичина майже повністю відмовився від естетики «сонячних кларнетів». На зміну їй прийшла нова прагматична комуністична естетика. У творах переважають репортажі про поїздки у МТС, у колгоспи, на заводи. Багато місця займають персоніфіковані вірші, тобто вірші присвячені Кірову, Джамбулу, Бучмі, Кримському, Рильському, Петрусенку та ін. Бідніше художня палітра поета.

Але школа вчила:

...всіх панів до 'дної ями,
буржуїв за буржуями
будем, будем бить!
будем, будем бить!

І саме оці барабанні, партійні вірші подавалися як зразок художності. А така «художність» породжувала лише масове пародіювання і все далі відштовхувала поета від читача. Іноді в окремих віршах відроджується той давній Тичина — «Я утверждаюсь», «Матері забуть не можу».

Авторитетний дослідник творчості П.Тичини Леонід Новиченко у 70-і роки дуже обережно, але зауважує, що: «Деякі хитання в бік суворого, сказати б, ригоризму, що вів до аскетичного самообмеження в почуттях, дають себе знати не тільки в прямих висловлюваннях поета, — вони в ряді випадків і “зсередини” засушують його вірші, штовхаючи автора на стежки настирливої дидактики, одноманітних риторичних загальників»¹³. А почалося це з вірша «Партія веде».

¹³ Новиченко Леонід. З потоку десятиліть. Павло Тичина. «В серці у моїм...» — К.: Дніпро, 1970. — С. 34.

Тичина займав високі державні посади. Мав високі нагороди (п'ять орденів Леніна!), звання, але в останні роки життя почувався самотнім. В одному з останніх віршів «В серці у моїм...», «поет просить не ставити йому в провину, що “не оспівав калину”».

1967 року Павло Тичина помер, але у народній поетичній пам'яті лишилося сонячно-кларнетним.

Проблематика художньої літератури для дітей у 20-і роки визначалася в основному рішеннями з'їзду комуністичної партії, яка вимагала від письменників пролетарської ідейності. Класичний реалізм зазнавав критики. Письменник І.Кулик, наприклад, називав його «старий стоптаний чобіт», неоднозначно ставився й до таких строкатих тогочасних стильових пошуків, як імпресіонізм, символізм, експресіонізм, футуризм. Та, віддавши данину тій чи іншій течії, письменники, як правило, поверталися до «старого чобота», тобто до реалізму.

1922 року в Одесі з'являється юнак, за плечима якого Херсонське військово-фельдшерське училище, фронти імперіалістичної війни, робота медика на Кіровоградщині і активна діяльність на культосвітній ниві. Це був **Іван Микитенко** (1897-1937) — людина надзвичайної працездатності і організаційних здібностей. Він вчиться у медичному інституті, пише й друкує в пресі нариси, фейлетони, статті, читає лекції у робітничих аудиторіях, створює п'єси-агітки і ставить їх, а ще заробляє на прожиття вантажником у порту, двірником, відвідує літературний гурток «Потоки Октябрю», керує гуртком української мови.

У журналістській тематиці І.Микитенка (а була вона різновимірною — боротьба з куркулями, контрреволюціонерами, спекулянтами, бюрократами) відточувалося перо майбутнього письменника.

Народився Іван Кіндратович у Рівному на Херсонщині. У 1911 році вступив до Херсонського військово-фельдшерського училища. А в 1914 році сімнадцятилітній хлопець опинився на війні.

1926-1928 рр. Іван Микитенко пише кілька оповідань. Їхній герой Гавриіл Кириченко — школяр — об'єднує ці оповідання. Письменник з них укладає повість, яка згодом з'явилася друком під назвою «Дитинство Гавриіла Кириченка». Це частина великого автобіографічного твору, що його письменник не встиг дописати. Повість стоїть в ряду з творами Степана Васильченка про стару школу, в якій і освіта, і виховання були на низькому рівні, з малограмотними програмами, фізичними знущаннями. Допитливий, кмітливий Гавриіл завжди вступає у конфлікт з дійсністю. Це призводить часом до комічних наслідків. То він з «пістолета» стріляє на

уроці у вчительку, то псує їй воду у ванні, то не доніс вчительці «шинку»-хабара, щоб її задобрити, то отцю Олександрю підсунув замість вина чорнило, то витягує з батькового пальта вату, щоб кадити, як отець Олександр.

«Гаврилко — дитина енергійна і розумна. Дійсність не могла ні задовольнити потреби характеру хлопця, ні відповісти на питання, що хвилювали його. Власними силами шукала дитина шляхів у життя, на дорозі цих пошуків неминучі були й витівки, що виходили за межі норм поведінки учня. Спотикаючись і болісно падаючи, Гаврилко приходив до розуміння того, що «нема правди на світі» і «бога нет». Це цитата з нарису «Іван Микитенко» («Дніпро», К. — 1970) літературознавця І.Зайця. З цього пасажу не второпати, яка дійсність не задовольняє «потреби характеру хлопця», і яка не може відповісти «на питання, що хвилювали» його? Та й про пошуки «шляхів у життя» у повісті немає мови.

І.Микитенко створив образ хлопчика Гаврилка, бешкетника і вигадника, не схожого на своїх однолітків. Так він себе поводить вдома, на вулиці, у школі, у церкві. Це його вдача. У пригодах розкривається його характер. Та й виникають пригоди з бажання зробити щось добре або героїчне, до чого ніколи б не додумалися товариші. Але це не означає, що він уже досягнув мало чи не класовим чуттям, що «нема правди на світі», і «бога нет». Це розумування породжене наслідуванням дорослих.

Психологічно вчинки Гавриіла вмотивовані. А що за ними неминуче зринають конфлікти, то винна в цьому не царська дійсність. Радянська дійсність такі конфлікти теж породжувала. Вчинок (причина) — розплата (наслідок). Так народна педагогіка пояснює дитячий бешкет. І це розуміє письменник. Тому у своїх відступах у повісті часом каже так: «...ти, неспокійна людино! Пливи на своїх непевних кораблях».

Гумористичне звучання повісті досягається добором комічних ситуацій і мовною характеристикою героїв. У вчительки вона покручена російська. У отця пересипана церковно-слов'янізмами. Російськомовна школа породжувала у дітей цілий лексикон слів і виразів, що у читача викликають сміх: «мендаль», «куфня», «спортю».

Жаль, на наш погляд, що характеристика Гавриіла різними людьми майже однакова — негативна. У вчительки Гавриіло — «інквізитор моїх нервов», «крокоділ нещасний». У отця він — «болван», «пошол із алтаря к чортовій матері». У батька — «шарлатан ти першої марки». У матері — «свиня ти нескребена».

У коло дитячого читання увійшла і повість І.Микитенка «Вуркагани». Як підказує назва, це повість про безпритульних. Письменник добре знав

їхнє життя, закони вулиці, взаємини, порядки, що існували у перших неупорядкованих дитбудинках. Діти до них потрапляли, як правило, поїсти, поспати. «Вольності» в дитбудинку нічим не відрізнялися від «вольностей» вулиці, базару, вокзалу та ін.

Та суспільне «дно», що його майстерно змалював І.Микитенко, живе не тільки темними обладками, злодійством, поножовщиною. Серед вуркаганів є такі, що можуть стати корисними суспільству, з них вийдуть люди.

Малому Альошці колись стрівся студент-художник, який заронив у нього іскру «художественну». Відтоді, де б не був, Альошка шукає глини і ліпить з неї. Його фігурки утверджують у ньому самому упевненість і стійкість проти зла. Вони змушують вуркаганів по-іншому дивитися на Альошку і поважати його талант. А талант — це копітка праці. Зрештою, ці фігурки стають засобом до життя. Його витвори подобаються людям. У дитбудинку, потім у психлікарні, а згодом знову на вулиці Альошку не покидає ідея вивчитися на митця.

Протилежним Альошці є Матрос. Авторитет у злодійському світі він заробив завдяки силі і кулакам. Матрос насміхається над слабким, боязливим Альошкою. Так триває допоки не побачив «Чорта», виліпленого малим скульптором. Матрос не тільки схотів мати фігурку у себе, у нього пробудилося почуття поваги до Мамалиги, як прозивали Альошку, і ще, що дуже важливо, бажання будь-що допомогти хлопцеві потрапити у «художественну» вчитися.

І.Микитенко не ставить питання про перевиховання безпритульних, а фіксує побачене і акцентує проблему безпритульності.

Закінчується повість тим, що Альошка й Матрос ідуть шукати омріяне чисте і чесне майбутнє.

Роман І.Микитенка «Ранок» (1933), в якому Альошка і Матрос зустрічаються, не мав такого широкого визнання серед дітей, як попередні два твори. Причина, очевидно, в тому, що «Ранок» — твір багатоплановий. На початку йдуть великі описи куркульського і незаможницького села, бойових дій партизанів і білогвардійців, монастирського життя. Сама ж трудова комунa з правопорушниками з'являється аж у другій частині роману. Тому фабула утратила динаміку. Та й Альошка з Матросом нічим із загалу персонажів не виділяються. Загубив автор і життєдайні їхні мрії — вчитися у «художественному».

У романі багато розмов про виховання і перевиховання. Твір справді був відгуком на вимоги комуністичної партії (постанова ЦК ВКП(б) 1928 року

«Про заходи до поліпшення юнацької і дитячої преси») про створення літератури, що виховувала б дітей у душі колективізму та інтернаціоналізму.

30-і роки на Україні сповнені трагедій. Голодомор видушив селянство, фабриковані за вказівкою Сталіна судові процеси нищили українську інтелігенцію і науковців, письменників, художників.

І.Микитенко як драматург, мав шалений успіх. Його п'єси йшли в Союзі і за кордоном. Він учасник і організатор багатьох письменницьких форумів в Україні, в Росії і за кордоном. Комуніст І.Микитенко свято вірив в ідеали комунізму і чесно дотримувався лінії партії.

1937 року І.Микитенко — голова Спілки письменників України був розстріляний енкаведистами в урочищі Биківня під Києвом. Так само, як були розстріляні попередні голови Спілки письменників «буржуазні націоналісти» Іван Кулик, Антон Сенченко.

Тогочасна вульгарно-соціологічна критика ставила **Валер'яна Поліщука** (1897-1934) в один ряд з Лесею Українкою, О.Олесем, П.Тичиною. Йому пророкували славне майбутнє. Він захоплювався літературою, мистецтвом, біологією, математикою, філософією.

Народився Валер'ян Львович у селі Більчому на Волині в селянській родині. Хлопець змалку тягнувся до знань. Поетичні його задатки певно зародила в ньому мати, яка вдома все «приказувала віршами».

Згодом батьки переїзять до Катеринослава. Тут він закінчує гімназію з золотою медаллю. Тут же виходить і його перший віршований твір «Сказання давніше про те, як Ольга Коростень спалила».

1917 року вступає до Петроградського інституту цивільних інженерів. Його вабить архітектура. Та з якихось причин (можливо й зі страху — починалась революція) Валер'ян Поліщук опиняється у Кам'янецькому університеті в Україні. Наполегливий, працьовитий, правдивий, він поринає у літературну роботу. 1921 року Поліщук у Харкові. Йому підвладні літературні жанри — романи, вірші, байки, нариси, статті, афоризми. У коротенькому зверненні «До читача» («Козуб ягід», 1927) письменник так пояснював своє прагнення відкрити світ і поділитися цим відкриттям з людьми: «... Ягоди душі, що стигли й падали з дерева моєї свідомості, яка має своє коріння в ґрунті упертого думання й пізнання світу наукою та мистецтвом».

У цих творчих прагненнях Валер'ян Поліщук досягав мистецьких вершин, новаторства. Політичної декларативності у нього мало. Та його прямота у висловлюваннях не завжди знаходила розуміння.

В.Поліщук охоче писав для дітей. Вірші друкувалися у хрестоматіях і підручниках, у періодиці, а композитори на його слова писали музику.

Вірші відзначаються версифікаційною культурою, сюжетністю, легкістю («Коліскова»).

Захоплення В.Поліщука біологічними науками відбилися й на поетичних творах для дітей. Автор зачудований багатством світу, життєздатністю кожної живої істоти, її зусиллями боротись за своє життя. У вірші «Бездрик-кумедрик та комашка-горопашка» розповідається про бездрика (сонечко) і комашку, які зрозуміли силу дружби.

Пам'ятай, комашко:
Сили всі ворожі
Ми в єднанні й дружбі
Завжди переможемо!

Зима, весна, літо, осінь однаково любі поетові. І їхню красу поет намагається передати дітям. А ще його дивує зв'язок всього живого в природі («Що їх врятувало?»).

У віршованому оповіданні «Шпаченя» В.Поліщук показує, як наполегливість, винахідливість і сміливість виводять шпаченя, що випало з гнізда, на «власну дорогу», як воно засвоює науку старших:

Научали, як годиться
Пташеняті в світі жити,
Як минати небезпеку:
Яструбів, кішок, лелеку,
Колочок, тернових шил.
Як ловити мушку спритну,
Як узяти почвару бридку...

Не слід боятися людей, особливо тих, що у червоних галстуках (піонерів) з шпаківнями в руках.

В оповіданні «Діти» В.Поліщук зображує двох дітей — бідного хлопчика і багату дівчинку. Дівчинка з балкона кричить птахам булку. Голодний хлопчик просить дати йому для братика. Дівчина кинула крихту. Це обурило хлопця. «На, жери сама!», жбурнув їй назад і гордо з «вистрибом» побіг далі.

Веселий вірш «Мудрий слон», що живе у зоопарку. Він збирає цілі гурти дітей. Слон — добрий. Але й дратувати його не слід. Хлопчик простягає яблуко, але дати — не дає. Слон схопив у хлопця картуза і викинув. Мудрість слона в тому, що він не завдав хлопцеві чогось більшого. Отож з тваринами будь уважний і відповідай на їхню доброту добротою.

Доля відміряла В.Поліщуку короткий життєвий шлях. Вже у 1927 році він зазнає суворой політичної критики, а 1929 року пише лист до редакції

газети «Комуніст» і просить Компартію, Радянське суспільство і пресу не ганьбити його, пролетарського письменника, що схибив, не називати ворогом. Адже має десять літ радянської літературної праці, яка в міру розуміння й таланту «підпирає ідею комунізму».

Критика В.Поліщукові не повірила. Його твір «Орден зеленого світлячка» оголошується куркульсько-націоналістичним, бо в ньому немовби обстоювалася ідея «утворення української незалежності Кубані».

Наївний, 1934 року він ще їде до Москви на перший всесоюзний з'їзд письменників. На нього він справив неприємне враження: скрізь панував страх бути засланим.

Восени цього ж року В.Поліщука арештовують. У звинуваченнях фігурують і його афоризми, тепер спрямовані проти нього самого. Наприклад, «...в одному кінчиківі нігтя закопано стільки мудрості, що її не охопити Айнштейнові з Леніним укупі». Мовляв, це ж підрив віри у ленінізм. Загалом же його звинувачують в участі у сфабрикованому Центрі антирадянської боротьбистської організації.

Третього листопада 1937 року (назустріч 20-річчю Великого Жовтня) В.Поліщука розстріляли.

Дружина Олена Іллівна виростила дітей — сина і доньку, зберегла твори, документи, а деякі, боячись, що не вбереже, заучила нанам'ять...

У 20-і роки в Україні й Осетії на освітянській і літературній нивах помітною була діяльність **Варвари Чередниченко** (1896-1949). Варвара Іванівна Чередниченко народилася у Києві. Тут закінчила гімназію. У пошуках роботи батьки опиняються у Москві, і дівчина без спеціальної освіти їде працювати у недільну школу. 1913 року Варвара повертається до Києва, навчається у Фребелівському вчительському інституті, що готував працівників дошкільних закладів, починає писати, упорядковує для малечі книжку «Дзельнь-Бом». Із проголошенням у березні 1917 року Української Народної Республіки діяльність Варвари Чередниченко активізується. Ідеї незалежності України їй зрозумілі і близькі. Працює у Київській «Просвіті», друкує брошури, листівки, влаштовує вистави, пропагує твори українських письменників.

1918 року вона переїздить до Полтави. Німці, що окупували Україну, запідозрили Варвару Чередниченко в целояльності і віддали під трибунал. Вирвавшись на волю, вона продовжує писати, редагувати, виступати з лекціями, неприховано виявляючи симпатії національним ідеям. З приходом у Полтаву денікінців підозрілу Варвару Чередниченко допитують, на квартирі влаштовують обшуки. І тільки втручання письменника Володимира Короленка врятувало її від чергового арешту.

Після громадянської війни вона живе в Харкові. Працює в Народному комісаріаті освіти, завідує відділом дитячої літератури у Державному видавництві України і, як і раніше, пише й видає власні твори «Софія Перовська» (1924), «Зшиток Софії Сояшник за 1905 рік» (1925), «Дитбуд та дуб» (1927), «Весела компанія» (1928).

Ідеї радянської влади по вихованню нової людини, практика керівної роботи на високих посадах поступово відсовують національні ідеали Варвари Чередниченко. Вона переймається громадам планів радянської влади і у своїх творах на сучасну тематику стає рупором цих планів. Її твори стають «рекомендаціями» для читання в учнівських колективах. А попит на таку літературу був величезний. Збірник «Весела компанія» супроводжує гриф: «Державний науково-методичний комітет Наркомосвіти УСРР дозволив до вжитку як книжку для читання в шкільних бібліотеках учня установ соцвуху». Такими «практичними» потребами виховувати, кувати нову людину були озброєні всі журнали і газети для дітей, які й ставали предметом обов'язкової читки вголос.

Слід зауважити, не применшуючи значення творчості Варвари Чередниченко того часу, що її твори «хворіли» нарисовістю. От хоч би й «Зшиток Софії Сояшник...» Це — щоденник 14-річної дівчинки, яка спинає свою увагу на державних питаннях (нехай би собі!), але трактування їх — не за віком доросле. Поцінування війни з Японією, маніфест царя 1905 року, мрії дівчинки стати революціонеркою. А ось Оріся грається в школу. Для цього користується книгою «Капітал» Маркса. Протоколом із засідання Катеринославської громади школярів авторка хоче підкреслити важливість діяльності учнів:

Слухали: Український парід кількістю другий парід у Росії, але йому, як і іншим народам, заборонено розвивати свою культуру.

Ухвалили: Присягаємо служити все життя українській культурі.

Ніби все й правильно, ніби й можливе таке думання у 14-річної дівчинки, але без її психології, без врахування вікових особливостей, без власного ставлення до подій, які нею не пережиті, — все це скидається на розумування дорослої людини (в даному випадку авторки), яка взялася за щоденник 1905 року через 20 років по тому і задекларувала вже усталені оцінки тогочасних подій.

Більш вдалим у Варвари Чередниченко було звернення до історико-біографічного жанру. Треба сказати, що тут вона себе виявила знавцем історії в реальних деталях, а герої цих творів постають живими посіями часу, умов, настроїв, звичаїв, побуту.

В оповіданні «Софія Перовська» автор розповідає про життя революціонерки-народниці, учасниці замаху на царя Олександра II, і її страту через повішення у Петербурзі.

Оповідання «Останній лист» присвячене письменнику Тесленку, який борсався у важких умовах, прикутий до ліжка сухотами. В лікарні, відчуваючи свій кінець, Тесленко пише останнього листа, в якому розпорядження — куди, до якої газети і що надіслати з своїх творів. І помирає, забутий всіма. Стурбовані одні лише урядники, щоб під час похорон не було демонстрацій. За возом, на якому лежала труна, ніхто не йшов. «...Йшло до виднокруга сонце, а попереду чекала ніч».

В оповіданні «Історія одного вірша» Варвара Чередниченко з надзвичайною схвильованістю відтворює трагічні події 29 січня 1837 року, коли Росію потрясла смерть Олександра Пушкіна. Сюжет розгортається у домі О.Пушкіна, де товчуться поліцейські, чиновники, де опечалені перемовляються друзі; і друга лінія — дім, де вражений поет Михайло Лермонтов пише свій знаменитий вірш «На смерть поета». Письменниці вдалося зобразити і дух часу, і деталі того Петербурзького холодного січня, і настрої, і думи передових людей Росії і її чинуш.

Вийшовши на історико-біографічний жанр, письменниця очевидно відчула свої сили в ньому, і тому вже до кінця життя не зраджувала йому.

Правда, ще була повість «Весела компанія». Це — низка розповідей про життя піонерів 20-х років. Схоже, що писалися вони в різний час. Якогось сюжетного стержня повість не має. Та й ідеологічна нарочитість проглядається у змалюванні дій і вчинків героїв. Немов би знову авторка рекомендує ось так і на таких прикладах виховувати дітей. В розповіді «Семеро товаришів» Тихін, щоб зробити електромашину, намагається у днищі пляшки пробити дірку. Б'ються пляшки, ріжуться склом руки... У розповіді «Герой свого батька» школяр перевиховує свого батька-п'яничку дивним способом. Він прийшов на завод, де працював батько, і виголосив лекцію «Про харчову промисловість». І цим поклав початок лекційним заняттям.

Знову ж таки — це не докір письменниці. Був такий час, були такі вимоги. І освітянка, вчителька, письменниця Варвара Чередниченко у своїх творах відобразила їх. 1928 року вона переїздить до Південної Осетії, вивчає мову цього маленького народу, та разом і грузинську, бере активну участь у культурно-мистецькому житті. У роки війни працює в Саратові на радіостанції імені Т.Г.Шевченка. Після війни вона повертається до Києва, але зустріли її тут більш, ніж холодно. Твори її не друкували. Видавці мовчали. Колишні друзі не відгукувалися. Вона працює над романом-хронікою «Фастів» про Семена Палія, що побачив світ після її смерті.

Померла Варвара Чередниченко 22 квітня 1949 року.

1929 рік комуністична партія оголосила роком великого перелому. Малось на увазі у поступі до соціалізму. Справді, перелом був. Закладено початки перебудови індустріальної промисловості, майже завершено колективізацію сільського господарства, ліквідовано опозицію всередині партії. Замовчується лишень, а якими зусиллями цей перелом досягався. На великі будови соціалізму було кинуте десятки тисяч в'язнів. Людей села примусово загнано у колгоспи, забравши («усупільнивши») у них тягло і реманент. Опозиціонерів ізольовано від суспільства.

Партія, виконуючи заповіт Леніна про партійність літератури, почала керувати літературою і мистецтвом. Для цього сформувала так званий соціалістичний реалізм — метод-мірку, за якою визначалися художні та ідейні (тобто комуністичні) якості твору.

Не можна сказати, що справа видання дитячої літератури була пущена на самоплив. Відома ціла низка постанов партії, в яких наголошувалося на важливості розвитку книговидавництва для дітей. Наскрізно у них була вимога, щоб література відповідала комуністичному вихованню. Та часом, як от у постанові 1928 року «Про заходи для поліпшення юнацької і дитячої преси», були й неполітичні цілком виправдані мистецькі вимоги. Наприклад, більше книжок на сучасну тему, дбати про «жвавість викладу», «привабливу фабулу», не допускати «тенденційного» агітування тощо.

Загалом же література для дітей розвивалася в традиціях реалізму.

Література

1. Головка Андрій. Пилипко. — К.: Веселка, 1967.
2. Головка Андрій. Бур'ян. — К.: Молодь, 1965.
3. Дивосвіт «Веселки». Антологія літератури для дітей та юнацтва в трьох томах. — К.: Веселка, 2004–2005.
4. Микитенко Іван. Повісті про дітей. — К.: Молодь, 1956.
5. Микитенко Іван. Брати. Вуркагани. Ранок. — К.: Держлітвидав, 1962.
6. Поліщук Валер'ян. Вибране. — К.: Дніпро, 1969.
7. Тичина Павло. Вибране. — К.: Дніпро, 1969.
8. Чередниченко Варвара. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1971.
9. Ярьмыш Юрій. Детская литература Украины. — М.: Детская литература, 1982.

Після терору проти українського селянства Україну охопив страшний голод. Офіційно його визначають 1932-1934 роками. Насправді, як показують наукові джерела, почався він 1930 року.

Здоровому глузду важко уявити, що творилося тоді. Все замовчувалося, приховувалося від преси, від зарубіжжя, науковців. Влада злякалася навіть сліпих кобзарів, які ходили від села до села і могли мати інформацію про голод. Їх зібрали у Харкові ніби на з'їзд, арештували і знищили.

Що говорити про тогочасну літературу? Ще ніколи вона не була такою далекою від свого народу. Ще ніколи не була такою сліпою, такою брехливою і заляканою. Доведені до відчаю, стріляються її кращі представники (Микола Хвильовий, 13 травня 1933), гинуть по тюрмах і засланнях.

У п'єсі О.Корнійчука «Платон Кречет» (1934) є персонаж — школярка Мая, яка вчить вірш: «Барабани епохи б'ють, б'ють, б'ють ... веселі піонери ідуть, ідуть, ідуть». Справді точно підмічений символ часу на тлі конфлікту між старою медициною і новою радянською — гуманною, що дбає про здоров'я народу і бореться зі смертністю в лікарні. Яка фальш! Помічати смертність в одній лікарні і не помічати мільйони смертей, ріки сліз, море горя могли такі письменники-гнучкошиєнки, як Корнійчук.

Що й казати — барабани епохи заповнили і періодику, і книжки для дітей. Уявіть собі журнал «Весела бригада» 1934 року. 12 обкладинок, 12 портретів піонерів на всю сторінку, 12 усмішок. Одне це вже мало утверджувати думку, що щасливе дитинство прийшло. А зодчими цього щастя є вожді Ленін і Сталін, вожді меншого рангу — радянські й партійні діячі Калінін, Ворошилов, Каганович, Кіров, ще меншого — керівники республіки. На Україні — секретарі ЦК Постишев, Косіор. Склалася ціла бібліотека книжок вождистського змісту: історико-біографічні твори, нариси, казки, пісні.

Ось тому «хай гримить наша пісня про щастя». Успіхи, що їх здобуває народ на заводах і шахтах, у селі, це успіхи здобуті під керівництвом «вождів». У зв'язку з цим виникають і різні трудові завдання. Валентин Бичко бачить завдання («Весела бригада» № 3, 1934) у догляді за тваринами:

Оточимо юних телят і лошат
Живою людською любов'ю.

Що ж рекомендує «Весела бригада» дітям читати? Сталіна «Промова на I Всесоюзнім з'їзді колгоспників-ударників», Сталіна «Про роботу на

селі», Сталіна «Звітна доповідь на XVII з'їзді партії про роботу ЦК ВКП(б)» і збірку Павла Тичина «Партія веде».

У «Пісні про Кірова» («Піонерія», № 1, 1935) Павло Тичина оспівує вождя Кірова, який загинув (як тоді писали) від рук ворога (насправді убивство сплановане Сталіним). І які ж барабанні слова добирає поет!

Сланець, торф і метал,
Біломорський канал!
А які ж твої слова
про Сергія Кірова?

Слова викликають не співпереживання у зв'язку з убивством, а ніби втягають у якусь гру. Естетика цього твору не сприймалася дітьми у школі і викликала недовіру до поета, іронію до сказаного.

Активно барабанив журнал «Піонерія». Дивовижний віршотворець В.Бичко з однаковою тональністю, однаковими художніми засобами, однаковою патетикою писав про Леніна і про Сталіна:

На цих от полях, отут,
Зерна сталінського статуту
Урожайми проростуть.

(№ 3, 1934)

У своїх вихвалюючих доходив поет часом до абсурду:

Яке нам щастя випало! Любити
Осінні трави і весняний грім,
Де ходить він, — по тій землі ходити
І з ним повітрям дихати одним.

(«Він», № 1, 1937)

Тобто із Сталіним.

Не було такого вождя у Москві і Харкові, якого б не оспівав В.Бичко. Крім Леніна і Сталіна, це — Орджонікідзе, Каганович, Єжов, Косіор, Постишев, Молотов.

Загалом «оспіувати» щось — працю на шахті, у колгоспі, на заводі, у артілі — набуло поширення. «Оспівування» підтримувала критика. Павло Тичина «оспіував» артілі, Володимир Сосюра — шахти, Валентин Бичко — піонерів, Павло Усенко — комсомол, Ярослав Гримайло — робітництво. І звичайно, все це поза проблемами реальної дійсності.

Література для дітей теж оспівувала.

Гальмувала розвиток дитячої літератури в Україні досить потужна і впливова Харківська педагогічна школа, що по суті відкидала художність дитячої книжки, а на перше місце ставила наявність виробничого чи природничого епізоду у творі. Питома вага книжки, оповідання, вірша вимірювалася зв'язками з трудовою діяльністю людини. А в них мало відобразитися комуністичне ставлення до праці.

«Теорія» Харківської школи вульгаризувала саму суть естетичного виховання дітей, а літературу для дітей орієнтувала на політизацію, на барабанщину. Особливо помітною у цьому прямуюванні була Є.Яновська, що видала книжку «Нужна ли сказка пролетарскому ребенку».

Під впливом теоретиків-вульгаризаторів перебував пізнавальний журнал для дошкільнят «Тук-тук» (1929-1935) — орган Центрального бюро Комдитруху та Наркомосвіти. Дітям рекомендувалося засвоїти, що таке п'ятиденка (робочий тиждень), п'ятирічка (державний план розвитку), вибори, колективна праця, загальні збори, Перше травня і т.д. І хоча діти їдять борщ з кропивою (як пишеться в одному оповіданні), вони щасливі, та ще й «гроші, що їх видано нам на подарунки від правління клубу ім.Калініна за нашу виставу 2-го березня, ми віддаємо на індустріалізацію нашої країни» («Тук-тук», № 7, 1929).

«Теоретиків» Харківської школи помітили у Москві. Проти них виступили відомі вчені й письменники, зав'язалася дискусія. До неї долучилися центральні газети. Брав у ній участь і Максим Горький, який виступив з низкою статей на захист художності дитячої книги, зокрема «Про безвідповідальних людей і про дитячу книгу наших днів», «Літературу — дітям» та ін. В Україні дитячу літературу від вульгаризації захищали у Харкові — Н.Забіла, у Києві — С.Васильченко.

А ще позначилася на розвитку педагогіки і літератури для дітей заборона на історичну пам'ять. Влада боялася патріотичного минулого українського народу і тому відбрала у дітей українську історію і замінила історією СРСР. Ніхто не наважувався писати історичні твори про народних ватажків, видатних просвітителів, вчених, культурних діячів. Російські царі, князі, полководці заповнили підручники. А в 30-і роки до цього додалася ціла низка ще й німецьких прізвищ: Маркс, Енгельс, Лібкнехт, Люксембург, Тельман, Цеткін. Ось з кого треба було брати приклад. Підручники орієнтували дітей на німецьку комуністичну ідеологію, німецькі ідеали. Не було такого села, міста, районного і обласного центру, де б не було вулиць, площ, артілей, колгоспів, радгоспів, заводів, фабрик, установ, піонертаборів, піонерзагонів, що не носили б цих імен. Українські діти без історичної пам'яті легко піддавалися інтернаціональній дресировці.

В Україні пошуки противників радянської влади тривали. Їх виявляли у всіх галузях народного господарства. Оскільки підозрювані мали різну ідейну характеристику (колишній петлюрівець, колишній боротьбист¹⁴, троцькіст, диверсант, польський шпигун і т.д.), то для зручності ведення справи влада ввела термін «ворог народу».

А в цей час (1932) у далекій Свердловській області піонер Павлик Морозов доносить владі на батька-куркуля. Селяни вбивають хлопця. Цей спонтанний вчинок піонера був розтиражований пресою по всьому Союзу, прирівняний до подвигу. Про нього писали газети, виходили книги. Популярною була повість А.Яковлева «Піонер Павло Морозов».

Серед українських школярів «подвиг» Павлика зродив таке гідотне явище, як донощиттво на батька-багатія, батька-куркуля, батька-священнослужителя, батька-віруючого. Донощиттво заохочувалося. У сім'ях поспіль зринали «класові» конфлікти.

Ось у таких складних умовах засновується видавництво для дітей — Дитвидав (1934). Випадково чи ні — дата його народження збіглася з датою народження Тараса Григоровича Шевченка — 9 березня. Але що дивно — збігався й трудний життєвий шлях видавництва української літератури для дітей з трудною долею поета.

Та, напевно, організаційна і практична робота видавництва почалася ще з кінця 1933 року, бо вже в постанові ЦК КП(б)У про тематичний план Дитвидаву на 1934 рік зазначається, що «за час роботи Дитвидаву з 1.12.33 р. випущено 41 назву..., на виробництві 61 назва...»

Поданий тематичний план складав 215 назв, «пересічний тираж книжки 22,5 тис...»

Постановча частина схвалює план:

1) Рекомендує видати серію з історичної й географічної літератури (15 назв) масовим тиражем.

2) Вважає за доцільне розпочати підготовку до видання 1935 року дитячої енциклопедії, розрахованої на дітей віком від 11 до 15 років. З цього питання доручається секретарю ЦК Хвилі і директору видавництва Барун в місячний термін підготувати пропозиції.

3) Пропонує видавництву розпочати план видань з історії партії і комсомолу...

¹⁴ Партія боротьбистів боролася проти радянської влади. Пізніше влилася у комуністичну партію. Всіх членів партії боротьбистів сталінський режим репресував. *Прим. автора.*

До документу додано темплан на 16 сторінках. У плані серед українських авторів П.Тичина, Н.Забіла, М.Трублаїні, П.Панч. А.Головко, понад 50 авторів російської та зарубіжної літератури¹⁵.

Незабаром до ЦК ЛКСМУ надійшла (секретно) доповідна записка «Матеріали про Дитвидав».

Подаємо коротко переказ доповідної. З неї видно, що головний удар був спрямований на директора Барун. Батько її був торговцем і відомим підрядником. Про останнє Барун приховала від партії. Формувала її єврейська націоналістична партія. Перший і другий чоловіки були виключені з партії. Барун мала зв'язки з наркомом освіти Скрипником, який був оголошений націоналістом і незадовго до цього застрелився.

Цікавими у доповідній записці є характеристики працівників Дитвидаву: Вольфензон — троцькістка, Фердман — дружина терориста, Рябиніна — троцькістка, Шлеймович — троцькіст, Бурчанський — бундівець, Бранцева — чоловік націоналіст, Ковганюк працював з націоналістами, Фрід — брат меншовик. Звільнені з роботи Фесенко — арештований, Лось — меншовик, Штаерман — вихваляв терористів, Рош — виключена з партії.

Пропозиції комісії:

1) Барун звільнити з роботи і вирішити питання її партійності.

2) Негайно зміцнити апарат працівників Дитвидаву¹⁶.

Це одна з тисяч фабрикованих справ.

У березні 1937 року Барун виключають з партії. Вийшла вона з тих кровожерних років живою чи ні — невідомо.

Одна за одною підряд відбуваються 1934 року в республіці дві поважні події: нарада з питань дитячої літератури і Перший всеукраїнський з'їзд письменників. Обидві події не знайшли широкого висвітлення у пресі. Мабуть влада побоювалася за їхнє ведення і за наслідки.

На нараді виступив нарком освіти В. Затонський, який критикував вульгаризаторську харківську школу педагогів, що фактично заперечувала класичну літературу. До позитивних здобутків він зарахував твори Забіли, Копиленка, Трублаїні, Владка. Наголосив, що дітям потрібні книжки про партію і революцію з героєм — новою людиною. «Ця нова людина повинна

бути загартована в сучасних класових боях, смілива, готова до бою з класовим ворогом й силами природи...» В нараді взяли участь російські письменники К.Чуковський, А.Барто, С.Маршак.

На Першому всеукраїнському з'їзді письменників, що починав свою роботу в Харкові, а закінчував у Києві, виступили секретарі ЦК КП(б)У Косіор, Попов, голова Раднаркому Любченко, наркомосвіти Затонський, голова Спілки письменників Кулик. Така бригада партійців не тільки забезпечувала політичний рівень з'їзду, а й унеможливила вільний обмін думками.

Та про який вільний обмін думками може йти мова? Тут хоч би хто не прохопився словом про безпідставні арешти, голод. Бо вже на час проведення з'їзду за ґратами сиділи Василь Бобинський, Остап Вишня, Микола Вороний, Мечислав Гаско, Володимир Гжицький, Олесь Досвітній, Сергій Сфремов, Дмитро Загул, Михайло Івченко, Мирослав Ірчан, Михайло Козоріс, Іван Крушельницький, Максим Лебідь, Федір Малицький, Сергій Пилипенко, Дмитро Рудик. Тож основне, що звучало на з'їзді, письменники повинні боротися з контрреволюцією, бути віддані ідеям партії і писати твори, гідні героїчної епохи. Багато з тих, хто був на з'їзді, восени того ж року будуть арештовані.

На Першому всесоюзному з'їзді письменників (1934) з промовою виступив М.Горький, як його тоді називали — «великий пролетарський письменник». Він ні словом не обмовився про дитячу літературу. Зате С.Маршак виголосив співдоповідь «Про велику літературу для маленьких», в якій професійно, без політичної тріскотні наголосив на важливості літератури для дітей у вихованні, розглянув поезію, прозу, казку, науково-художні твори, і закликав дивитися на дитячого письменника не як на «виконавця дрібних педагогічних замовлень утилітарного характеру».

На з'їзді з питань літератури для дітей виступила від України Наталя Забіла. Це був її перший публічний виступ. Він не відзначався чимось особливим. Знову той самий осуд практики Харківської школи педагогів. Але й одвертого пошуку ідеологічних ворогів теж не було. Назвавши серед українських письменників, які писали для дітей, Марко Вовчок, Грінченка, Винниченка, Олесья, вона зауважила, що їхні твори «були пронизані народницьким або нацдемовським духом», а дехто опинився по той бік барикад. Із сьогоднішніх згадала М.Трублаїні, В.Владка і О.Іваненко. Сказала, що треба зміцнювати зв'язки з братніми літературами. Не може дитяча книжка «уподібнюватися сухим політичним трактатам чи посібникам з техніки і економіки».

¹⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, опис 20, спр. 6441.

¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, опис 20, спр. 6441.

З 1935 року журнал «Тук-тук» припинив своє існування, злившись з журналом «Жовтень». І хоч в журналі побільшало художніх творів, та було ще досить і виробничої, і вождистської тематики. Ідалі журнал переконував, що діти в Японії і у Польщі живуть в умовах експлуатації і бідності. Новим у журналі була поява нарисів із світу сучасної науки і техніки, здебільшого сенсаційних. Наприклад, як загнудати хмари (М.Романівська), як рятуватися на парашутах вистрибуючи з літака, коли на ньому виникла пожежа (М.Трублаїні).

Жоден номер журналу «Піонерія» 1937 року не вийшов без матеріалів (пісень, віршів, нарисів) про Сталіна. А у 12 номері навіть вміщено його промову на передвиборних зборах виборців у Москві 11 грудня 1937 року. Справді-бо «Піснею про Сталіна» (слова М.Рильського, музика В.Косенка) починався день і закінчувався. «Батько радянських ребят» виборов, дав, проклав, забезпечив, накреслив. І звичайно ж, на шляху будівництва соціалізму стояли «люті злочинці». Другий номер журналу «Піонерія» дає спеціальну вклейку «Вирок мільйонів», в якій розвінчує чергову групу опозиціонерів, а військова колегія засуджує їх до страти.

А тим часом в Україні голод косить людей, дітей. «...загальне число померлих від голоду може дорівнювати приблизно 7 млн., близько 3 млн. з яких були діти»¹⁷. А скільки поламаних доль! «Як свідчить статистична звітність репресивно-каральних органів, 1935 року в Україні було заарештовано 24934 громадянина, 1936 – 15717, 1937 – 159573, 1938 р. – 108006 громадян»¹⁸. Інженерами людських душ називав письменників Сталін. Та що їх там шкодувати! «... відомо, що 1930 року в Україні зі своїми творами виступали 259 письменників; після 1938 року з них залишилися діючими тільки 36; натомість: розстріляно – 17, покінчили життя самогубством – 8, арештовано і заслано в концтабори – 175; зникли безвісти – 16 і лише 7 померли своєю смертю»¹⁹.

По Україні були звільнені з роботи 4000 вчителів як «класово ворожі елементи».

Все це супроводжувалося руйнуванням церков, храмів у селах і містах. Серед них були визначні пам'ятки історії і культури. Всього на кінець 1936 року було зруйновано 80% всіх церков. Деякі з них перетворили в музеї атеїзму, склади. 1932 року декретом уряду СРСР за підписом Сталіна оголошена «безбожна п'ятирічка», яка мала на меті до 1 травня

¹⁷ Конвест Роберт. Живна скорботи. – К.: Либідь, 1993. – С. 334.

¹⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. – К.: Либідь, Військо України, 1993. – С. 378-379.

¹⁹ Лаврінченко Юрій. Розстріляне відродження. – К.: Просвіта, 2005. – С. 8.

1937 року «ім'я Бога забути». Хіба два боги могли існувати в країні? Мав бути один – Сталін.

1940 рік – останній перед війною. Чим живе література для дітей в Україні? В основному переважає тема військова: подвиги танкістів, льотчиків, прикордонників, моряків. Викриття шпигунів і диверсантів, які мало не щодня порушували кордон. 1938 року на Далекому Сході біля озера Хасан Червона армія розбила японські війська. З'явилося багато антисамурайських творів. Перші оповідання О.Гончара «Яблуко довголіття» («Піонерія», № 5, 1940), «Пісня Сімоняна» («Піонерія», № 6, 1940) теж торкаються цієї тематики.

Пісні, кінофільми, художні твори, періодика, так би мовити, – духовні наставники. Певною мірою вони мілітаризували школярів. Впливала на них також широкодіюча мережа шефства шкіл над військовими частинами, рух «Ворошиловський стрілок», військові ігри. Все це разом сприяло вихованню радянського патріотизму, що відіграв вирішальну роль у Великій Вітчизняній війні.

Важко було письменнику тих років, що присвятив свою творчість дітям, дитинству, вистояти під політичним тиском, не скотитися до рівня ілюстратора соціальних замовлень. В Україні таких були одиниці. Серед них **Наталя Забіла** (1903-1985), для якої художність твору для дітей була передусім. Закон художності вона сповідувала у своїх творах послідовно і твердо захищала його як теоретик літератури для дітей. «Література мусить бути джерелом радості і натхнення», – кредо письменниці.

Між письменниками точилися і точаться й сьогодні дискусії, чи є література для дітей окремим різновидом творчості. Дехто не хоче зізнатися, що є. І справа не в спрощеності подачі матеріалу для дітей. А справа в «ключику», яким письменник вирішив зачарувати душу маленького читача, збагатити її засобами естетичного і психологічного відтворення дійсності, засяяти добром. Ось такий «ключик» був у Наталі Забілі.

Літературу для дітей умовно можна розділити на дві групи: а) книжки для дошкільнят; б) книжки для школярів молодшого віку. Кожна з цих груп має свою специфіку. До обох цих груп Наталя Забіла має безпосереднє відношення.

Народилася Наталя Львівна Забіла в Санкт-Петербурзі²⁰ 1903 року в родині дворян. Батько був сином знаменитого скульптора П.П.Забіли. До

²⁰ До 1914 р. – Санкт-Петербург. З 1914 по 1924 – Петроград. З 1924 по 1991 – Ленінград. З 1991 – Санкт-Петербург. *Прим. автора.*

речі пам'ятники М.В.Гоголю у Ніжині і О.І.Герцену у Ніщі (Франція) — роботи скульптора П.П.Забіли. Родинні зв'язки сім'ї Наталі Забіли ведуть до Віктора Забіли — друга Т.Г.Шевченка, художників М.М.Ге, М.О.Врубеля. Батько закінчив два факультети — історико-філологічний і економічний, знав кілька мов. Мати вчилася у художній школі. Літературно-мистецька аура на генетичному рівні, культурно-освітні традиції міста Санкт-Петербурга безперечно впливали на малу Наталю, яка рано почала віршувати й малювати.

На жаль, про шкільні роки дівчинки мало відомо. Вчилася в гімназії. Була свідком вуличних заворушень. Оцей неспокійний час, очевидно, і вирішив питання, де жити. У 1917 році велика сім'я Забіл (чотири сестри і три брати) опиняється у селищі Люботин поблизу Харкова²¹. У цих краях їй доводилося вже бувати: медицина радила хворобливій дівчині побільше їсти полуниць з хлібом. Незабаром «почалася громадянська війна, — згадувала Наталя Львівна, — батько залишився в Петрограді, зв'язку з ним не було, й мати з цілою купою малих дітей опинилася у зовсім безпорадному стані. Довелося нам, старшим, якнайшвидше кінчати з навчанням і йти працювати. Підготувавшись самотужки за літо, я “перестригнула” через сьомий клас гімназії, закінчила восьмий і з сімнадцяти років почала свій трудовий шлях. Спочатку працювала в Люботинському Укрпрофсожі, потім у залізничній школі — вчителькою». У Люботині вона обиралася депутатом сільської ради, була делегатом повітових з'їздів рад. Тут вона вступила в комуністичну партію і очолила жінвідділ Люботинського райкому партії. Але з якихось причин згодом з партії вийшла.

1925 року Наталя Забіла закінчує Харківський інститут народної освіти. На цей час вона вже активно друкується у періодиці. Пише і для дорослих, і для дітей, ніби ще вибирає свою стежку. У віршах для дорослих помічається захоплення формою. Як от у вірші «Осінь»:

Тихо лине до синього берега
Хвильнозливний Дніпро наче велетень.
В небі хмари примарними скелями
Зорній мед п'ють заціпенілим келихом.

(«Плужанин», № 1, 1926)

Та очевидно вроджений педагогічний талант підштовхував Наталю Забілу до творчості для дітей. Вона знала, що діти люблять коротенький сюжет, дієвий і повчальний. Перші твори принесли авторці і радість, і гір-

²¹ Деякі дані біографії Н.Л.Забіли взяті з листа внука письменниці Божка О.Т. до автора цих рядків. Прим. автора.

коту. Їх добре зустріла громадськість і негативно — псевдонауковці від педагогіки, які вимагали від авторки більшого прагматизму у творах для дітей. Тому вони розкритикували «розважальність» у поетичній казці «Пригоди автобуса» (1928). Ось його сюжет: вночі автобус виїхав з гаража, бо йому набридло возити дітей, і поїхав по місту, а далі закотився у ліс, а там бензин закінчився, і він став. Вдень лісові звірята позалазили в автобус і стали його обживати. Автобус уже й шкодував, що так вчинив. Аж тут льотчик помітив автобус, приземлився і поділився бензином. Радий автобус повертається до міста катати дітей. Дотепно, грайливо, казково. Ритмізована проза чергується з легкими веселими віршами.

Та критика є критикою. Наталя Забіла піддається їй. Ось як сама поетеса згадує про це: «Я тоді на перших порах їм повірила, спробувала писати за їхніми настановами — без казкових образів, без фантастики і фантазії...» Нічого не виходило, і поетеса на деякий час перестає писати для дітей, а пише для дорослих. Це тривало недовго. Ота стежина, на яку вона ступила і відчула радість, кликала її до гомінкого дитячого гурту, спрагло до красивого, доброго слова. І вона пише оповідання «Про Тарасика і Марисю». Маленький Тарасик доглядає за це меншою сестричкою. При цьому обоє вони потрапляють у кумедні ситуації.

З 1925 року Наталя Забіла — вчений секретар Української книжкової палати. Перед нею — море книг. Вдала спроба (мається на увазі розповідь про Тарасика і Марисю) на тему сімейного виховання підказує їй створити серію оповідок про дівчинку Ясею. Всі вони були опубліковані у журналі «Тук-тук» за 1933 рік, а потім вийшли окремо — «Ясочина книжка» (1934). Привабливий образ Ясочки, яка живе у своєму дивосвіті: бавиться, виховує своїх іграшкових друзів, працює на грядці. То вона на річці, то у лісі пізнає довколишній світ. У оповідках теплі материнські інтонації, проті слова. Прозовий вірш — легкий, запам'ятовується. Все подається в ігровій цікавій для дітей формі, що сприяє вихованню позитивних навиків.

У різних оповідках Яся різна: дбайлива господиня, вихователька, старанна учениця, малий слідопит. Обставини змушують її бути то уважною, то пустотливою, то працюютою, то лукавою. Цим самим Наталя Забіла уникає одноманітності, монотонності і змушує дітей уважно стежити за симпатичною Ясею. Недарма ж ось уже понад 70 років живе «Ясочина книжка» і радує дітей і батьків своєю мудрістю.

Звичайно поетеса була дочкою свого часу, і агітаційно-політичні впливи його іноді помітні. Наприклад, на святі мама Ясі розповідає, як у чужих країнах «на панів працюють там трудящі, голодно і холодно живуть, і за те,

щоб стало жити краще, проти панства боротьбу ведуть». Вочевидь, не вписується це доросле розумування в дитяче сприйняття.

Паралельно з написанням книжечки про Ясю Наталя Забіла укладає «Читанку» для 2-го класу. Потім з'явилися Маринки, Оксанки, Катрусі. Часто у звертанні до них поетеса користується фольклорними джерелами: «Люлі, люлі, люлі, прилетіли гулі, гулі, гулі голуби, сірі, білі та рябі. Поскладали гулі крильця, посідали всі на бильця, стали думать, міркувать, що Маринці дарувать?» Сила цих творів у тому, що кожна мама, яка читала їх, могла підставити замість літературної героїні ім'я своєї дочки. І відбувся красивий, мудрий діалог.

У циклі віршів «Про дівчинку Маринку» поетеса простежує всі етапи розвитку дитини — від коліски і до передшколярського віку. Так само добирає найвиразніші епізоди життя. І так само по-материнськи веде з своєю героїнею розмову. Але вірші про Маринку мають і свою особливість. Наталя Забіла захопилася українським фольклором для дітей, зокрема піснями, колісковими, лічилками, потішками тощо. І це надало віршам особливого колориту. Тут маємо і «ладки, ладоньки, ладусі», «ой чук-чуки», «тупу-тупу ніжками».

Фольклор зачарував Наталю Забілу та так, що вона й сама стала казкарем. Вона пише казки «Про півника та курочку і про хитру лисичку», «Хатинка на ялинці», «Бджолина перемога». Основна ідея казок — дружба, взаємодопомога. Зайчик і білочка попереджають півника і курочку, яких заманила хитра лисиця у свою нору, про небезпеку, що на них чатує. На радісне свято до білочки зійшлися птахи, комахи, зайчата-стрибунці, жуки. А шкідників: «гусінь волохату», «злодійку мишу», «гадюку хижу» на свято не запросять, бо вони в лісі роблять шкоду. А ось дружна сімейка бджіл одвадила ведмедя, який ліз до дупла поласувати медом. Покусаний ведмідь утік, «а комарик на весь ліс про бджолину перемогу звістку радісну розніс».

У казках «Паперовий змій», «Сніговик», «Скік-поскік» Наталя Забіла вміло поєднує фантастичні пригоди з реальними мріями дитини. Так, хлопчик, який літає на казковому змієві у міжзор'яні світи, насправді мріє стати дослідником космосу. А хлопчику, який залишив підручники на вулиці, приносить їх додому сніговик. За лукавою таємницею з сніговиком ховається дідусь-шкільний сторож, який і приніс ті книжки.

Казка — це не готові правила поведінки. Мораль у ній впливає з дії двох протиборчих сил: добра і зла. Як правило, у казці перемагає добро. Творити добро і є тим виховним завданням, яке переслідує казка.

Фольклор дедалі більше захоплював Н.Забілу. Власне він був рятівною схованкою, де вона могла знайти притулок своїй душі, що прагла розуміння і спокою. Письменниця обробляє відомі казки про героїв-богатирів «Кирило Кожум'яка», «Казка про Іллю Муромця», «Козак Мамарига» та ін. Ідея подвигу народних месників в ім'я визволення пригноблених була у них провідною. Творити літературну казку — це вводити до твору свої сюжетні лінії, своїх героїв, свою мораль. Так з'являються казки «Чарівна хустина», «Казка про яблучко, срібну мисочку та сміливу хвору дівчинку». В народних казках сюжети ці відомі. Дівчина обполіє яблуню, очищає замулений струмок, обмазує занедбану піч. У казці Н.Забіли дівчина Оксанка перемагає лиходія, допомагає яблунці і в такий спосіб не сама багатіє, а дарує щастя усім людям. Друга дівчинка з допомогою яблучка і срібної тарілочки звільняє від ворога (абстрактного) людей, брата і сестру. Сталося це не десь «в країнах невідомих», а «зовсім поряд, в ближній, дружній стороні».

Гнітючі 30-і роки позначилися на ідейній спрямованості творів Н.Забіли, яка змушена була оспівувати «сонце миру, щастя й волі, сонце правди і краси!».

1938 року арештовують чоловіка Н. Заліби Божка Саву Захаровича. Про що писати? Як писати? Щоб погамувати душевний біль і зберегти рівновагу Наталя Забіла вирішує переказати для дітей і юнацтва «Слово про Ігоря похід». І робить це з натхненням.

Чи не слід нам розпочати, браття, —
як співали в сиву давнину, —
спів про те, як із своєю раттю
вирушав князь Ігор на війну.

Письменниця не відступає від тексту славетної пам'ятки XII століття, яка, відтворюючи реальні історичні події, захист руських земель, наголошувала на єдності державних дій у відстоюванні незалежності. Літературна досконалість «Слова» вимагала від поетеси і відповідальності, і майстерності. І, здається, Наталя Забіла справилася із завданням. Зараз, перечитуючи «Слово» в переказі Наталі Забіли, мимоволі ловиш себе на думці, якими актуальними на той час, у переддень війни, були заклик: «то лаштуй же, брате, гостру зброю», і застереження: «Видно ждять нечуванних громів!», «вороги ж ішли з далеких піль». Закінчує переказ Н.Забіла словами:

Слава оборонцям батьківщини,
Хай гримить на всі світи й віки!

В оригіналі «“Слова”...»:

Да здравствують князи и ихъ
дружина, поборая за християнъ на
воинство неверныхъ! Слава князьямъ
и дружине!

Очевидне осучаснення. Але й не тільки в цьому осучаснення. Наталя Забіла додає до переказу «Слова» свою «Післямову», в якій репортажно інформує про тривалий історичний шлях трьох сестер — Білорусії, Росії й України, — про «невмируще щастя», що нарешті прийшло.

Безперечно це була своєрідна страховка від можливих переслідувань. Хто не виявляв своєї політичної орієнтації, був під підозрою.

Вперше переказ «Слова про Ігорів похід» Н.Забіла опублікувала в «Літературному журналі» (№ 8, 1938 і № 8, 1939).

1940 року Наталя Забіла вдруге вступає до лав комуністичної партії...

Почалася війна 1941-1945 рр. — найжорстокіша з усіх воєн, що відбувалися досі. На початку війни письменниця евакуюється до Середньої Азії, де живе в Алма-Аті. Переживає за сина, який пішов на фронт.

Пише вірші, але для дорослих. У них — туга за Україною, у них — тривога за матерів, чоловіки й сини яких воюють на фронтах. А от що сказати дітям? І лише у 1945 році, коли вже ворога розбито, коли у людей з'явилися радість, а в неї самої відкрилося серце до дітей, вона пише оптимістичний вірш «Марина Дмитрівна». «У Марини Дмитрівни стільки всяких справ» — прибрати у кімнаті, нагодувати дітей, прийняти гостей, книжку погортати, фабрику збудувати.

Ну, хіба ж не стомиться
кожен чоловік?
А Марині Дмитрівні
тільки п'ятий рік...

Знову пізнаємо ті ж ласкаві, добрі, ненав'язливі інтонації Наталі Забіли.

Після повернення в Україну, Забіла очолює Харківську спілку письменників. Треба було відбудувати зруйноване війною господарство. Та партія літературу тримає в полі зору. 1946 року ЦК КПРС приймає постанову про журнали «Звезда» і «Ленинград», які, на думку партії, друкували ідейно й художньо слабкі твори. Журнал «Ленинград» закрили. Причиною для такої критики журналів послужили твори Михайла Зощенка і Анни Ахматової. Зоценко «зображує радянських людей неробами і потворами,

людьми дурними і примітивними». Він — і «міщанин», і «пошляк», і «літературний хуліган». Ахматова — представник «безідейного реакційного літературного болота», а твори її — це «мотлох».

А все тільки через те, що ці письменники не помічали героїчних зусиль ленинградців на відбудові міста.

У доповіді, що її виголосив секретар ЦК КПРС А.Жданов, дісталася й українським авторам. Винниченко — «дезертир з табору революції у табір реакції». Непереливки було й харківському письменнику Олександру Хазину, який видрукував у журналі «Ленинград» пародію «Повернення Онегіна», де розкриває, «що наш вік гірший за вік Онегіна».

Після такої критики з всесоюзної трибуни Н.Забіла скликає партійні збори, обговорюють пасквілянта Хазина, виносять сувору догану з попередженням. А через кілька днів по тому надходить «зверху» вказівка розібратися і виключити безідейного письменника з партії. Ще раз збори не стали збирати. Таким чином Н.Забіла врятувала Хазина від більшого покарання, а, може, й від арешту.

З 1947 року Н.Забіла редагує журнал «Барвінок». Помітним її твором цього періоду є казка «Світолюб богатир» (1947). Сюжет казки простий. Коваль Світолюб разом з народом перемагає Громобоя. Народ напоїв свого вожака цілощого водою, надихнув вогнем, що допомогло встановити добрий лад в країні. Казка створена під впливом творів Лесі Українки «Давня казка», «Роберт Брюс, король шотландський». Це помітно в ідейному співзвуччі (народ і ватажок борються за своє звільнення), в ритмо-мелодіці, а подекуди помітна близькість текстуальна. Наприклад, у Лесі Українки — «Деся, колись в якійсь країні» («Давня казка»). У Забіли — «Що колись в одній країні». У Лесі Українки — «Він здобув собі велику славу, І не вмре та слава, не поляже» («Роберт Брюс...»). У Забіли — «а народна сила й мудрість в світі житимуть повік».

Тема безідейності і аполітичності не сходить зі сторінок періодичної преси. А на Україні, як і в попередні роки, набирає вульгарних форм. Знову відродилося переслідування за «український буржуазний націоналізм». А він «вирослав» у наукових установах, у творчих спілках, під сільськими стріхами, у студентських гуртожитках... У зв'язку з цим цензуруються журнали «Вітчизна», «Дніпро», «Радянський Львів», «Українська література». Забороняються до вивчення «Нарис історії української літератури» (під редакцією С. Маслова, Є. Кирилюка, 1945), «Історія України» (під редакцією С. Білоусова, П. Гуслистого, О. Оглобліна, М. Петровського, М. Супруненка, Ф. Ястребова, 1941). Чистяться бібліотеки Львова, Ужгорода,

Мукачєвого, Чернівців, Дрогобича, Луцька, Рівного. А Москві здається, що там, в Україні, «націоналізм» росте, як трава. Для наведення порядку в Україну 1947 року прибуває Каганович на посаду першого секретаря ЦК. З його приїздом боротьба з націоналізмом посилюється. Нищівної критики зазнають М.Рильський, Ю.Яновський, І.Сенченко, О.Довженко, Л.Смілянський, Д.Косарик, П.Панч. На щастя у кінці 1947 року Москва відкликала Кагановича, і 1937 рік не повторився...

Наталія Забіла заявляє про свою ідейність поемою «Наша Батьківщина» (1950). А це — СРСР. Чи мало бути інакше? Валентин Бичко (дослідник творчості Забіли) називає поему нарисом. І має рацію. Але, назвавши так, силкується потім довести високу художність, і бачить її дослідник в тому, що автор «бере і описує», діє «прямо “в лоб”», «сюжету нема», «ніяких персонажів», «ніякої наскрізної дії». А твір читається. У чому секрет питає дослідник? І відповідає: «це схвильована, полум'яна, але одночасно і розумна, продумана поезія». Яка ж це «продумана поезія»? Поетеса на півночі бачить засніжені простори, моржів, тюленів, оленів, людей, яких до життя пробудив Жовтень. На півдні — тепле море, квітучі рози (саме рози), чай, мандарини. Так само перелічуються багатства Сибіру, степів, колгоспних ланів, середньоазіатських просторів, полонин, підземних глибин і т.д. Перелік географічних особливостей місцевостей є, а от поезії ... «продуманої поезії» у нарисі нема.

Повість «Катруся велика» (1955) — варіант «Ясочниної книжки». Різниця лише в тому, що Катруся старша за Ясю, і повість написана прозою. Такі ж картини сімейного життя, виховання. Часто в сім'ях з малими дітьми можна чути — ти вже велика, ти вже великий. Це означає, що ти повинен відмовитися від того, що робиш, і вчинити по-іншому, краще, по-дорослому. Ти вже доросла — кажуть Каті мама, тато, бабуся, сусідка по квартирі. Це повчання зв'язує ініціативу малої Каті, обмежує й винахідливість письменниці у сюжетотворенні. Події розвиваються мляво.

Зате у повісті «Дивовижні пригоди хлопчика Юрчика та його діда» (1964) Н.Забіла дала волю своїй фантазії. Юрків дідусь — вчений. Він винайшов таблетки, після приймання яких людина, тварина може збільшуватися і зменшуватися. Він сконструював апарат «думкоприймач». Це дало змогу письменниці художньо вмотивувати цілий ряд пригод з Юрчиком, дідусем і бабусяю, а динамічний сюжет утримує читача в напрузі.

Наталія Забіла багато перекладала творів російських і зарубіжних письменників. Переклади відзначаються високою поетичною майстерністю. Особливо вона захоплювалася англійським фольклором. Хто не знає вірша в її перекладі:

Стояла собі хатка —
дірваний чобіток.
А в ній жила бабуся,
що мала сто діток.

Надзвичайно легкий вірш, довірлива інтонація, казковість. А головне — не помічаєш, що вірш перекладено. Абсолютно оригінальний.

В шістдесяті-сімдесяті роки Наталія Забіла захоплюється драматургією. Вона пише п'єси для дітей «Коли зійде місяць» (1963), «Перший крок» (1968), «Троянові діти» (1971), «Весняна казочка» (1973).

В основі драматичної поеми «Троянові діти», історична легенда про засновників Києва братів Кия, Щека і Хорива, сестру їхню Либідь. Старший брат Кий — князь, який намагався встановити дружні сусідські стосунки з Візантією. Цьому перешкоджає візантійський вельможа Величар. До історичних відомостей поетеса додає свої правдоподібні епізоди і факти. Наприклад, у п'єсі брати Кий, Щек і Хорив — близнюки. Добре виписано вигадане кохання Либіді і раба Добрини. В кінці п'єси Наталія Забіла додає свої примітки і пояснення, де, зокрема, пише, що легенда про трьох братів «разом із скупими записами інших істориків тих та ще давніших часів (візантійських, арабських, остготських тощо), разом з творчими домислами й здогадками і покладена в основу драматичної поеми».

Багато творчих зусиль віддала Наталія Львівна захисту і популяризації літератури для дітей. Вона її знавець і критик. А початок поклав І Всесоюзний з'їзд письменників, де вона говорила про стан і завдання літератури для дітей. Цій темі були присвячені її виступи на III (1954) і IV (1959) з'їздах письменників України, на республіканських нарадах і конференціях. Численні статті з'являються у періодиці. Об'єктом вивчення стає творчість О.Іваненко, В.Бичка, І.Багмута, Ю.Збанацького, П.Воронька та ін.

Які ж принципи відстоювала Н.Забіла у своїх виступах і статтях? Вона категорично заперечувала лакування дійсності, герой має жити в реальних умовах дійсності (у тому числі і складних), долати труднощі. Підкреслювала особливе значення теми праці. Важливо це, на її думку, не тільки для майбутньої професіоналізації дітей, а й для виховання моральності. Книга — не тільки забавка для дитини, а джерело пізнання світу, вона не повинна бути ускладненою. Дітям слід писати доступною мовою. Якщо це вірші — то вони мають бути досконалими, легкими.

У статті «Обережно: діти!» (1969) Н.Забіла дає своє визначення літератури для дітей. «Є література для зовсім малих читачів, точніше — слу-

хачів. Є для дошкільників, для молодших і для середніх школярів. Та ще в кожному такому підрозділі існує певна градація, бо одне — семирічні учні першого класу, і зовсім інше — десятилітки з четвертого, хоча й тих і тих звать “молодшими школярами”. Між ними “дистанція” величезного розміру». Слушність цієї думки підтверджується і педагогічною практикою, і психологічним сприйманням дітей.

Померла Наталя Забіла 1985 року.

Заданими статистики в Україні, починаючи від першого твору «За волю» (1925), вийшло понад 200 книжок Н.Забіли тиражем понад 11 мільйонів примірників. Н.Забіла — лауреат премії ім. Лесі Українки.

Син залізничника, педагог, робітник Харківського тракторного заводу, біолог за освітою, журналіст, залюблений у природу рибалка і мисливець — такий портрет **Олександра Івановича Копиленка** (1900-1958). «Птахами я захоплююся з дитинства. Ловив різними сітками і пастками. Вигодовував пташенят... А співочих птахів перебуло у мене стільки, що й перелічити важко. Мабуть, нема якоїсь співочої птахи, якої б у мене не було». Так про себе розповідає в оповіданні «Німія птах» письменник О.Копиленко. Природжений орнітолог. На пташиних базарах не було більшого авторитету щодо знання птахів, їхнього життя, поведінки, звичок. Безліч пернатих він тримав у квартирі: годував, доглядав, спостерігав і випускав з доброю усмішкою на волю, до сонця.

Любов до літератури пробудилася у Копиленка рано. Він зачитувався творами Марка Вовчка, І.Франка, І.Тургенєва. А от писати все не наважувався. Враження дитинства, яке пройшло у теперішньому Краснограді (Костянтинград), що на Полтавщині, були глибокі. Соціальні конфлікти, передчуття революційних змін, що бродили в народі, не пройшли повз свідомість майбутнього письменника. Вони згодом будуть покладені в основу сюжетів його оповідань, повістей і романів.

Харків у 20-і роки жив активним літературним життям. Копиленко пише рецензії на вистави, а потім і оповідання. З 1920 по 1925 рік навчається у Харківському ІНО на природничому факультеті і паралельно керує літгуртком «Плуг» у школі Червоних старшин.

«Сеньчині пригоди» (1926) — оповідання, що принесло авторові славу. Це відгук на проблеми тогочасного життя дітей в умовах непу. НЕП — нова економічна політика, що тимчасово дозволила приватну торгівлю, існування капіталістичних підприємств тощо. Не всі з розумінням поставилися до цього. Сенька засвоїв ідеали брата, який боровся з буржуазією. Але бачить, що нічого у житті не змінилося: він торгує на вулиці цигарками, мати

гне спину на багатих. Хлопчик не сприймає цих розкішних вітрин, вишукано вдягнених людей. «Іч, буржуйка, з собакою...», — смикнувши собаку за хвіст, каже він її власниці. Картина розправи над непманами малюється Сенькові у сні: він у Нью-Йорку зустрічає капіталіста, який жере золото. Засобами гротеску письменник малює образ хижака: «... голова з якогось блискучого дорогого металу. Ротика, мов прірва, губи — наче величезні стіни, а зуби золоті удвоє товщі й довші за телефонні стовпи. Криваві з зеленим посередині очі горять хижо і зло». Знищення поміщика, капіталіста — класових ворогів — вважалося тоді першочерговим завданням літератури і мистецтва. Знищує ворога у сні і Сенька. Прямолінійно, спрощено. Але, що поробиш, така вимога часу.

В оповіданні «Друзі» (1928) — теж гострий конфлікт: колишні білогвардійці (залишки царської армії) планують диверсію. Школярі своєчасно розкривають злочинців, рятуючи депо, людей. І ніякі вони не герої. П'ятеро друзів. Кожному з них властиве почуття честі, обов'язку. Кожен з них вірний дружбі. І в потрібний момент ця дружба демонструє справжню дорослу мужність і сміливість.

Оскільки багатьом тоді здавалося, що «нова» людина уже створена, вона озброєна новою ідеологією, у неї пове ставлення до дійсності, то напевно ж поряд з цим новим існує старе, віджиле. Де воно? Найчастіше у родині. Діти — носії нового, батьки — носії старого. В літературі з'являється ціла низка сюжетів «перевиховавчого» змісту. Зокрема й у повісті Копиленка «Комашня» (1932) діти, допомагаючи цегельному заводу виконати план, паралельно перевиховують своїх батьків: п'яниць, ледарів, прогульщиків.

Журнали того часу «Тік-так», «Жовтень», «Піонерія» охоче друкували твори О.Копиленка. 1934 року з'являються природознавчі оповідання для малечі «В лісі», і слава його як дитячого письменника поширилася. Він тісно ув'язує життя лісу з життям дітей. Так само, як треба берегти дітей, треба берегти ліс і все живе в ньому. Оповідання «Покинута гніздо». Хлопчик Василько знав, де пташка кропив'янка намостила гніздо і сидить на яечках. Похвалився цим своїм друзям. І не зміг зберегти своєї таємниці. За якісь нікчемні дрібниці згодився показати їм гніздо. Друзі почали кожен день приходити до нього, брати яечка в руки. Птахи тривожились, пищали, заперечували. Марно. Зрештою пташки покинули гніздо, і, отже, пташенята не вивелися. Мораль оповідання — не руш. Природа цього не терпить. 1948 року О.Копиленко доповнило збірку «В лісі» і видає її під назвою «Як вони поживають?» Чим приваблюють природничі оповідання Копиленка? Оксана Іваненко так відповідає на це запитання: «...у дитячих оповіданнях про природу та тварин Олександр Іванович обов'язково пов'язує свої цікаві

розповіді з дітьми чи з дорослими або й з цілим дитячим колективом і непомітно, не настирливо навчає високим людським якостям».

Після гостросюжетного роману «Народжується місто» (1932) про будівництво Харківського тракторного заводу О.Копиленко звертається до теми школи. Це теж було на часі. Ламалася стара система навчання комплексами, коли одна тема вивчалася засобами літератури, біології, математики і хімії, вводилася класно-урочна предметна система з обов'язковим опитуванням учнів і обов'язковою оцінкою їхніх знань. Перебудова школи відбувалася у складних дискусійних умовах.

О.Копиленко пішов у школу, сів за учнівську парту, за вчительський стіл, у директорське крісло. Так з'явилася низка оповідань «Валікове нещастя» та «Школярі», а згодом романи «Дуже добре» (1936) і «Десятикласники» (1938).

Головна ідея романів — виховувати більшовиків, а це — «нові люди нового світу». І держава створює всі умови для реалізації цієї глобальної ідеї. «Переворот у справі виховання дітей» теж підпорядкований цьому. З такою ж метою створюються піонерські і комсомольські організації. Якщо ж щось не зрозуміле, відповідь можна знайти, як запевняє автор, у творах Маркса і Енгельса.

У романі «Дуже добре» діють семикласники: ініціативні, допитливі Аркадій Троян, Володя Порада, залюблена у зоологію Бася, юна художниця Руфа. А ось Саша Мостовий не визнає нових правил поведінки. Під його впливом Марко Бубир. Маруся Рожко — міщанка.

Ідеалами для позитивних хлопчиків є революціонери, учасники громадянської війни, Ленін і Сталін. А для дівчаток ще й Роза Люксембург і Луїза Мішель (учасниця Французької революції). «Як цікаво жили, боролись і страшно умирали» ці жінки. Ідеалів з української історії, як бачимо, нема.

Все національне виполоється. Більшовик повинен бути без національності. До цього має прагнути і піонер. У Руфи батько єврей, мати — українка. Якої національності Руфа? Відповідь — «радянської».

Неоднорідний і вчительський колектив. Вчитель географії Чернуха і завпед Курокут протидіють перебудові школи, та й з точки зору фахової викликають недовіру: демонструють поверховість і обмеженість. Ні до школи, ні до школярів у них немає любові. «Домом для божевільних» називає школу Чернуха. «Виховувати, виховувати!» — невдоволено долучає й своє слово завпед. До цих негативних героїв відноситься і Борис Пещера, який працює «на культурному фронті» — вчить людей каліграфії і графології.

Хто ж вони — Чернуха, Курокут і Пещера — насправді? Приховані воєни. Чернуха — колишній гайдамака, Курокут — уник «партійної мобілізації на село». Пещера — син протоієрея, колишній білогвардієць. Завдяки класовій чуйності піонерів у школі перемагає нова педагогіка, формується новий вчительський склад.

О.Копиленко прагнув відтворити ідейно-політичну обстановку того часу. З творів видно, як боялися українські письменники прив'язки до реальних подій, що відбувалися в Україні у 30-і роки: голод, арешти, масове переселення.

Так, романи багатопланові: у них і школа, і сім'я, боротьба з міщанством і пристосуванством, хабарництвом і кар'єризмом, науково-технічний прогрес і інтернаціональне виховання, широкий аспект морально-етичних проблем — совість, честь, колективізм, обов'язок, громадянська активність.

У час війни О.Копиленко — кореспондент газет, пише оповідання, нариси, памфлети, виступає по радіо, виїздить на фронт. У повоєнні роки паралельно з творами для дорослих пише й для дітей. У оповіданні «Хата хлопчика-мізинчика» (1947) письменник розповідає про долю родини і долю села, що згоріло під час війни. Мати з двома дітьми живе у землянці. І мати, і діти мріють про хату. Малий Денис навіть грається у будівництво хати: він з паличок робить хатку, в яку поселяє жука. «Він у мене корова». Та одного дня наїхали у двір будівельники і почали складати дім. Малий Денис-мізинчик допомагає їм. Образ хлопчика виписаний письменником виразно: він працьовитий, завжди готовий допомогти хворій мамі, пиячить сестричку, не за віком поважний у стосунках з дорослими.

1958 року після тяжкої хвороби Олександр Копиленко помер.

Оксані Дмитрівні Іваненко (1906-1997) пощастило — вона народилася на дивовижній землі, з дивовижним національним осердям, що дала світові філософів Сковороду і Драгоманова, письменників Котляревського, Гоголя і Короленка, філолога Потебню, математика Остроградського і ще багатьох славних українців. Край цей — Полтавщина.

Чи тінистий таємничий сад, що розрісся довкола будинку Іваненків, чи чарівне слово казки, що жило в оселі завдяки матері-вчительки і батька-редактора, породили у малої Оксани потяг до читання? У 4 роки вона вже читає казкаря Андерсена. А оскільки вдома всі працювали зі словом, то й вона, захоплена чарами слова, засновує журнал «Гриб», пише до нього твори і редагує. У 12 років — вона, як репетитор, допомагає мамі у трудовій школі. Діти потребували книжок, їх не було. І Оксана пише казки, сценарії для школярів. Згодом вступає до Харківського інституту народної освіти.

Навчання поєднує з роботою у міській комісії по боротьбі з безпритульністю. Від матері довідується, що є колонія для малих правопорушників, і працює у ній педагог Макаренко, методи якого в одних викликали захоплення, у інших осуд. Осуд породжувала його педагогіка диктатури, коли всі засоби (в тому числі й муштра) годяться для виховання нового громадянина. Вона їде туди і працює там.

Оксана Іваненко на цю пору вже активно включилася у літературне життя, друкує оповідання, казки, вірші, виступає на літературних вечорах. Барабанна поезія ненадовго захопила її.

Не спи, барабанщику,
удар в барабани!

(«Тук-тук», № 5, 1933)

Недовго працює О. Іваненко у видавництві «Молодий більшовик», звідки її звільняють, через те, що вона до революції допомагала своєму батькові випускати «шкідливу» газету (Оксані було 11 років!).

Як відомо, вульгарна соціологія в педагогіці намагалася підмінити художність твору для дітей примітивною розповіддю про «світ речей». Ці тенденції певною мірою позначилися на перших казках Оксани Іваненко. Так, у казці «Сандалики, повна скорість!» (1933) чарівне перетворення дівчинки на літаючу (завдяки сандаликам) використано з однією метою — показати дві різні моделі суспільного ладу: «країну чудес», де на благо людей греблі перетинають ріки, обводнюються пустелі, перетворюється клімат півночі, і «країну зла», де панують лихі люди, експлуатація, війни.

Пізніше Оксана Іваненко відійде від непотрібного соціологізування. Дедалі глибше сприйматимуться нею традиції української народної казки і досвід світових казкарів. «Без фантастичного зерна, без певної частки чародійства не буде і казки», — скаже письменниця. І з'являються цикли «Великі очі» (1936), «Лісові казки» (1936). Безперечним успіхом казкарки є створення образу незвичайного лікаря, який лікує «брехунів, боягузів, ледарів, заздрих і тому подібних хворих, що заважають жити собі й іншим», лікує швидко і без болю. Користуючись фольклорними прийомами перетворень, письменниця вчить, що лише самовіддана чесна праця робить людину кращою. Тільки завдяки їй Ясь, котрий «нічого не хотів робити», стає музикантом-віртуозом («Великі очі»); дівчинка Галя, «яка всього боялася», піднімається у повітря, опускається на дно моря, долає високі гори, щоб добути квітку і стати хороброю («Чудесна квітка»); дівчинка Зіна, яка «хворіла» на заздрість, завдяки чарівному камінцю пробує свої сили в музиці, у вирощуванні квітів, у спорті, і лише конкретна допомога хворому

вилікувала її («Три бажання»); піонерська ланка, яка не знала, чим корисним зайнятися, завдяки експерименту з «чарівними» зернами зрозуміла, як треба жити в колективі («Чарівні зерна»). До того ж ці «перевиховання» у казках відбуваються лише тоді, коли діти відчувають потрібність своєї діяльності для людей. Усвідомлення обов'язку перед класом, школою, суспільством в процесі трудового виховання — наскрізна ідея дидактичних казок О. Іваненко.

Героями «Лісових казок» виступають тварини, рослини. «Саме казкові прийоми персоніфікації тварин дають можливість не тільки познайомити наймолодших дітей з цілком реальними першими відомостями про навколишній світ, про життя природи взагалі, але й подати в найлегшій, найдоходливішій формі навіть складні питання соціальних взаємин між людьми, перші уроки дружби й взаємодопомоги, розуміння, що погано, а що добре», — пояснює письменниця. Тому вона не обминає драматичних моментів. Багатодітна сім'я чижиків втрачає батька. Старий чиж потрапив до клітки («Казка про маленького Піка»). Мала білочка відбилася від гнізда, але не розгубилася («Казка про Білочку-мандрівницю»). Багато пригод довелось пережити пташці Цві, коли її вхопив шуліка («Цвітаринь»). А скільки кумедних пригод довелось пережити ведмежаткові («Про братика-ведмедика»). Персоніфікацією тварин, рослин авторка досягає ненав'язливого розкриття глибоких етичних проблем. Як-от казка «Кисличка» починається словами «Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачете!» І далі йде розповідь про зернятко яблуні, яке, полите сльозою, виростало у кисличку. Тільки добре, щедre серце дідуся переродило кисличку у красиве й корисне дерево. О. Іваненко одна з перших в українській літературі гостро ставила проблему захисту природи.

1939 року Україна і комуністична партія СРСР готуються до ювілею Т.Г.Шевченка. Велика група науковців-шевченкознавців і аспірантів уже арештована. Серед них і директор інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка Є.С.Шаблювський.

Безперечно О. Іваненко про це знала, бо її чоловік працював у цьому інституті. Братись за шевченківську тему в таких умовах — ризиковано. І все ж письменниця одважилася. Вона пише оповідання «Чорний шлях», а згодом друкує дві перші частини роману «Тарасові шляхи».

Твори мали великий успіх. Це й вивело її на довгий «незнайомий, вабливий» шлях геніального Кобзаря. Їй захотілося розповісти про нього дітям і молоді. Так почалися тривалі мандрівки по місцях, де народився та жив Т.Г.Шевченко.

Плани перебила війна 1941 - 1945 рр., яку письменниця перебула в евакуації у Свердловську. О.Іваненко виступає у госпіталах, у школах. І упевнюється, що слово Кобзаря викликає широкий інтерес. Після повернення восени 1943 року до Києва, Оксана Іваненко поринає у роботу з архівами.

Відтоді, що б не робила О.Іваненко, про що б не писала, її переслідує ідея створити великий твір про Шевченка. Письменниця їде у Моринці, на Аральське море, в лєнінградські архіви, в ташкентську бібліотеку. Перечитує справу Кирило-Мефодіївського товариства, простежує зв'язки поета з визначними діячами російської культури, досліджує щоденникові записи Аполлона Мокрицького — сучасника Шевченка, приятеля по академії; корабельний журнал адмірала Бутакова про аральську експедицію, в якій брав участь солдат, позбавлений царатом права писати і малювати; вивчено передані Польщею в дар Україні листи Кобзаревих друзів-поляків, які ділили з поетом тяжку участь заслання.

Драматизм поетового життя сприймався письменницею надзвичайно гостро, болюче, бо саме в цей час невиліковною хворобою захворіла дочка Оксани Іваненко Воля — молодий науковець, талановитий літератор...

І ось двадцятирічна робота завершена. І радісно, і сумно. Письменниця настільки зжилася з образом свого героя, що його радощі стали її радощами, а його сльози — її слізьми. Вона немов пройшла разом з поетом його нелегкими шляхами — від Моринців і Кирилівки, через Литву до Петербурга, від Києва до казахських степів, аж до останнього шляху, яким везли домовину з прахом Шевченка на Україну. Образ поета в романі постає в широкому контексті суспільних віянь після розгрому декабристського виступу, настроїв передреформного часу, коли селянство зазнавало жорстоких утисків.

Роман «Тарасові шляхи» (1961) став явищем в українській біографічній прозі. Роман перекладено багатьма мовами народів світу.

У воєнні роки О.Іваненко написала кілька патріотичних оповідань «Школа», «Пошта прийшла», «Подарунок». У них діти — маленькі герої. У «Школі» хлопчик Шива допомагає дорослим захищати свою школу. Дівчинка Килінка у складних умовах розносить газету, що піднімає дух людей («Пошта прийшла»).

У Києві О.Іваненко обирають депутатом міської ради. Як і раніше, вона опікується дитячими будинками. Одного разу, потрапивши до дитбудинку, куди привозили дітей — колишніх в'язнів фашистських концтаборів. Багато хто з них не знав своїх імен і прізвищ. Це діти, над якими проводили різні медичні експерименти. Діти розповідали свої коротенькі, сповнені жахів біографії. Так поступово вималювалася повість «Рідні діти» (1951).

З 1947 по 1952 О.Іваненко стає редактором журналу «Барвінок». Після роману про Т.Г.Шевченка вона упевнюється, що її призначення — історико-біографічний жанр. На тлі української літератури другої половини ХХ століття її твори були помітними. Тим більше, що перед цим у 30-і роки кривава рука сталінського режиму прополола український письменницький лан. Постраждали і автори історичного жанру. Були арештовані і заслані З.Тулуб, О.Соколовський, П.Ванченко. Та й потім історизм у творах українських письменників був під наглядом влади. Згадаймо хоча б історичні п'єси І.Кочерги, що не допускалися до сцени, історичні фільми, що пильно цензурувалися. Різко критикувалися історичні твори М.Рильського, П.Панча, Л.Смілянського.

Поява книжок О.Іваненко «Друкар книжок небачених» (1947) про українського друкаря Івана Федорова, «Богдан Хмельницький» (1954) свідчили і про бажання дати дітям художні твори з історії України, і про певну сміливість самої письменниці в опрацюванні історичних тем. Повісті виховують у дітей патріотичні почуття до своєї рідної землі.

Закінчуючи «Тарасові шляхи», Оксана Іваненко вже знала, що буде писати новий роман, не може не писати його, роман про «кроткого пророка і обличителя жестоких людей неситих» — про Марко Вовчок. Після цього роману Оксана Іваненко уже до творчості для дітей не поверталася.

... 1986 рік. Оксані Іваненко — 80. Виникла ідея — ювілей організувати у Полтаві, в якій вона не була вже сорок років. Їдемо автобусом. За вікнами — холодний квітень.

Десь за Лубнами над шляхом на телеграфному стовпі — ранній лелека лаштує гніздо.

Оксану Дмитрівну ця зустріч вразила. Зупиняємо автобус. Вона зворушена, з сльозами на очах вітається з лелекою. На обличчі одночасно і радість, і сум. Може, згадала свою повість «Куди літав, журавлик?» (1947), може, своє нелегке життя: чоловік не повернувся з фронту, дочка рано померла, а, може, згадалося своє гніздо у Полтаві...

У Полтаві були хвилюючі зустрічі із студентами, школярами, вчителями, бібліотекарями. Багато добрих, теплих слів. Була вечєра, і 80 свічок пламеніли перед ювіляркою...

Творчість письменниці гідно вшанована. Вона — лауреат премій імені Т.Г.Шевченка та імені Лєсі Українки.

Померла Оксана Дмитрівна Іваненко 1997 року.

Першим з українських письменників, хто у своїй творчості вийшов за коло етнічних інтересів, був **Микола Трублаїні** (справжнє прізвище Трублаєвський, 1907-1941).

Народився Микола Петрович 25 квітня 1907 року на Вінниччині у бідній сім'ї. Школи не закінчив, бо вихор революції закрутив хлопця. Як би там було, тільки сталося несподіване: в одній з поїздок він падає з підніжки вагона. Покалічений, Микола повертається додому. А тут йде боротьба комсомолії за нове життя. Рвйний хлопець проходить школу комсомольського ватажка та школу сількора.

Його помічають і запрошують працювати у Вінницькій газеті, звідки 1925 року командують на Всеукраїнські курси журналістики при ЦК КП(б) України. Після цього він працює в республіканській газеті «Вісті».

Завжди заклопотаний, завжди в оточенні дітей — таким постає в уяві письменник і мандрівник, капітан першого в Радянському Союзі Клубу юних дослідників Арктики Микола Трублаїні.

У своїх спогадах Я.Гримайло дає перелік мандрів письменника:

«1928 рік. Владивосток, куди їздив кореспондентом від української республіканської газети «Вісті».

1929 рік. Два рейси на криголамах «Литке». Тропічний — з Севастополя до Владивостока і арктичний — з Владивостока до острова Врангеля.

1930 рік. Подорож на пароплаві «Сибиряков» до землі Франца-Йосифа.

1931 рік. Мандрівка у далеку тайгу, де починало розгортатися грандіозне будівництво на Ангарі.

1932 рік. Влітку — двомісячна експедиція на криголамах «Русанов» у Біле море, восени — мандрівка в Карелію, на Кольський півострів, щоб побувати на родовищах Хібінських апатитів»²².

У свої мандрівки Трублаїні вирушав то кореспондентом, то матросом, то кочегаром. А ще були поїздки з дітьми за Полярне коло, у Москву на зустріч челюскінців, до водолазів Чорномор'я, походи альпіністськими стежками Криму й Кавказу...

Письменник відкрив для українського читача Північ, її людей, — чукчів, ескімосів, — їхній побут, звичаї, характери, тваринний і рослинний світ. В журналах для дітей одне за одним з'являються його оповідання «Погонич блакитного кита» (1933), «Вовки гоняться за оленями» (1933), «Волохан» (1933), «Малий посланець» (1933), «Крила рожевої чайки» (1933) та ін. Маленькі мешканці Заполяр'я полюбилися читачам за мужність, смі-

ливість, самопожертву, вміння в суворих умовах штормів, завірюх, вітрів, крижаного полону знаходити вихід з екстремальних ситуацій. Маленький хлопчик Темар на човнику крізь шторм показує дорогу пароплаву, який міг розбитися об каміння («Погонич блакитного кита»). Підліток Оротук допомагає дорослим знищити зграю вовків, що напали на оленів («Вовки гоняться за оленями»). Зворушує дружба Тико з собакою Волоханом. Вони разом зростають, міцніють, дужчають. І дружба переростає у відданість. Волохан проявляє кмітливість, готовність допомогти, на добро відповідає добром, стає в пригоді, відшукуючи людину («Волохан»). Мешканці Півночі живуть в умовах старих вірувань, шаманських забобонів. Щоб вилікувати хвору жінку, шаман наполягає винести на мороз немовля. Якщо воно не замерзне, то хвора вилікується. Чимало зусиль довелось докласти вчителю і лікарю, щоб прогнати шамана і цим самим доказати, що є медичні способи лікування хворих. І вчителя, і лікаря організувала школярка хворої Анка з братиком Тайо («Маленький посланець»). Нові перебудовчі процеси приходять на далеку Північ і змінюють побут місцевих жителів.

Проблемам освоєння Півночі присвячено повість «Лахтак» (1935). Це твір про мужніх людей, які в складних льодових умовах Арктики не втрачають сили волі, високих моральних якостей, допомагають один одному, жертвують своїм життям в ім'я врятування інших. Сюжет повісті — напружений. Корабель «Лахтак» потрапив у крижаний полон і дрейфує. Троє моряків не витримують випробування і дезертирують з корабля. Та під командуванням штурмана Кара колектив організовується, відбиває напад озброєних норвезьких бракон'єрів, які хотіли заволодіти кораблем, витримує труднощі дрейфування та ще й проводить наукові гідрометеорологічні, геологічні дослідження, ремонтує пошкоджені частини корабля. Корабель — «німий», бо втратив зв'язок з землею. Його затискує крига. Нічого доброго не віщують зустрічі з білими ведмедами.

Та моряки долають всі випробування, відкривають острів. Ось і кінчається зима, «Лахтак» виходить з полону...

У повісті «Шхуна «Колумб»» ті ж мотиви, що й у повісті «Лахтак»: вищість радянської моралі, колективізм. Хіба що, може, подаються вони у підкреслено пригодницькій формі. Героям Марку Завірюсі, Людї Ананьєвій, Ясі Знайді постійно випадають складні випробування, як правило, пов'язані з загрозою життю. Вони виникають на суші, у морі, на шхуні «Колумб», на ворожому підводному човні, військовому есмініці. Цих випробувань багато. Породжуються вони внаслідок тривалого переслідування і викриття шпигунів, які довідалися про роботу професора Ананьєва по добуванню гелію з торіантового піску і проникли на територію Радянського Союзу, щоб ви-

²² У дорозі молодій і вічній. — К.: Веселка, 1977. — С. 24.

красти наукові досліді, що мають стратегічне значення. Але і в пригодництві повинна бути міра. Та автор аж надміру нанизує пригоду на пригоду.

Читаючи повість, ловиш себе на думці, що добре було б вмотивувати вчинки і дії героїв з віковими особливостями — психологічними і фізичними. Зокрема, мова йде про чотирнадцятирічну Ясю. Дивовижно «природно» вона почуває себе на шхуні «Колумб», у полоні на ворожому підводному човні, на військовому есмінці. І так само «природно» демонструє знання приладів, обладнання на цих кораблях. Без плавзасобів вона цілу ніч добивається до берега у штормову негоду. І добилася... Хоча це за межею ймовірного!

1941 року в «Літературному журналі» Трублаїні друкує науково-фантастичний роман «Глибинний шлях» про підземний тунель між Москвою і Владивостоком.

Микола Трублаїні був педагогом за покликом серця. І свої педагогічні погляди втілював у художніх творах. Гра, яку він затівав з дітьми, готувала їх до життя. Вони ставали штурманами, авіаторами, синоптиками, лоцманами, зв'язківцями, підводниками. Особливості педагогіки М.Трублаїні полягають у тому, що він умів особистим прикладом захопити дітей. Все, що він робив, відзначається ґрунтовністю та професійністю. Знання, помножені на практику й досвід, романтику, — ось що таке школа Трублаїні.

Почалася війна. М.Трублаїні добровільно йде в діючу армію, а в жовтні 1941 року помирає від тяжкого поранення.

Володимиру Владку (1900-1974) можна сказати пощастило. Його, ще початкуючого автора фантастичних творів, порівнювали з самим Жюлем Верном. Хоча він був автором лише повісті «Ідуть роботарі» (1931) і кількох оповідань. І раптом таке порівняння з світовим авторитетом у жанрі фантастики! Це, мабуть, тишило В.Владка. Проте, відзначаючи тісне поєднання науки, фантастики і передбачення у французького письменника, критика, водночас, зауважує, що у творах молодого В.Владка помічаються наукові викладки (хоч «не вміє дозувати науку й техніку»), але мало фантазії, відсутня передбачуваність і традиційне — «не показав ролі комуністичної партії».

«Ідуть роботарі» — це одна з перших проб письменницького пера, в якій В.Владко ще не досить переконливо, але все ж передбачив прихід на допомогу людині інженерії роботів.

Критику письменник врахував і почав посилено збирати матеріали про космічні мандри. Ця інтенсивна робота вимагала не тільки знань астрономії, а й фізики, хімії, геології, біології, зоології, археології, механіки. А оскільки роботи такого змісту засекречені, то він не до всіх джерел і мав доступ.

Безперечно грандіозні плани держави, що стосувалися будівництва каналів, гідроелектростанцій, військової техніки, гігантів-заводів, підкорення полюсу зобов'язувало науку розвиватися. «Ми тривожим атмосферу, атомне ядро і сферу», — писав Павло Тичина. За тридцять років до польоту Юрія Гагаріна в космос В.Владко лаштує експедицію на планету Венера. І хоч кожному школяреві сьогодні відомо, що й технології запуску ракет не такі, і режимні умови перебування людей у ракеті не такі, все ж роман «Аргонавти Всесвіту» читається із захопленням завдяки пригодам мандрівників у кораблі і звичайно ж на незвіданій дивовижній планеті Венера. На доказ звернемося до думки космонавта Павла Поповича, який, готуючись до польоту, прочитав і роман В.Владка. «Для мене «Аргонавти Всесвіту» — буквар космонавтики. Вже коли побував у космосі, просто вразився, як письменник точно спрогнозував ситуацію, пов'язану з невагомістю. Було таке відчуття, ніби я познайомився з невагомістю... ще на Землі. Під час телевізійного зв'язку ми з Андріаном Ніколаєвим демонстрували глядачам, що відбувається в кабіні з предметами. Інколи мені самому здавалося, що ми показуємо циркові фокуси. І лише яскраві зірки в ілюмінаторі — на фоні чорного неба — засвідчували, що я не сплю і не марю... Про це я розповідаю як очевидець, але як це вдалося письменникові — досі для мене загадка».

Маленький екіпаж у складі професора комуніста Ридіна, китайського вченого Ван Луна і молодих науковців Вадима Сокола і Галі Рижко проводять десятки експериментів. Автор дає зливу наукової інформації. Обмежений життєвий простір корабля заважає письменнику розгорнути сюжет, але зате вже на планеті Венера його фантастиці немає меж. Взятши за модель доісторичний геолого-кліматичний період на землі, В.Владко прирівняв його до геолого-кліматичного періоду на Венері і вже не шкодував фарб у змалюванні дивовижного рослинного і тваринного світу Венери з гігантськими тваринами, плазунами, птахами, метеликами, мірадами якихось комах, живих організмів. І пригоди, пригоди, пригоди на межі зі смертельною небезпекою.

Десь у 50-і роки В.Владко роман «Аргонавти Всесвіту» переробив. Але чи знав він про драматичні долі вчених ракетобудівників? Мабуть ні. Зараз відомо, що протягом 1937-1938 рр. все керівництво реактивного науково-дослідного інституту у Москві було арештовано. Серед арештованих і молодий вчений Сергій Корольов, якого звинувачено в антирадянській діяльності і засуджено на 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Звільнили його 1944 року, а реабілітували аж 1957. Так, це той самий С.Корольов, який вивів радянську космонавтику на передові рубежі, бать-

ко радянської космонавтики. Ці страшні реалії, про які не знав автор, додали б роману більшого драматизму.

Яка ж вона, фантастика, у В.Владка. Це й неймовірність, і перебільшення, неправдивість. А взагалі чи є межа нафантазуванню? І чи всі вигадки виправдовує фантастичний жанр? Наприклад, у романі В.Владка мова йде про надсекретний об'єкт — космодром. Отже, й охорона його посилена, але студентка Галя Рижко проникає не лише на космодром, а й у ракету. І виявляють її вже в польоті. Фантастика, але... Другий приклад. Для запуску ракети на Землі лаштують громіздкі колії на гору Казбек. По цих рейках ракета розганяється, досягає вершини Казбеку і там уже вмикає двигуни. Фантастично, але... На Венері, виявляється, нічого цього не треба, ні гори, ні рейок. Ракета стартує з поверхні моря. Нестиковка між стартадами. Це не докір авторові, а риторичні запитання.

Другий фантастичний роман В.Владка «Нащадки скіфів» (1939). Перша назва «Дорога скіфів». 1937 року журнал «Піонерія» з номера в номер друкував цей роман. Сюжет роману починається з опису експедиції на Донецький кряж, де в одному з бугрів виявлено поклади міді. Вчені геолог Іван Семенович і археолог Дмитро Борисович та їхні молоді помічники студенти Артем і Ліда спершу діють в реальних умовах: в печерах знаходять наскельні малюнки, відкривають підземні ходи. Потім хтось із них пригадує легенду, що саме в цій місцевості колись жили скіфи, і вони вже тоді вміли добувати мідь і робити з неї різні речі.

Та ось одного разу вчені розбирають закладений прохід у печері і потрапляють в нереальний світ. Звідси й починається фантастика. Герої потрапляють у поселення скіфів, знайомляться з побутом, організацією роду, умовами життя, віруваннями. Скіфи прихильно зустрічають прибулих. Прибулим, природно, не подобаються класові взаємини між багатими і бідними, між верхівкою і рабами. Через якийсь час долається мовний бар'єр і надходить порозуміння. Хоча, звичайно, й зароджуються перші симпатії і антипатії. До симпатиків належить воїн Варкан, до антипатів — віщун. У пригоді стає собака експедиції Діана. Вона й охороняє своїх господарів, і захищає від нападників. Поступово віщун переконує скіфів, що вони повинні знищити прибульців, бо це, мовляв, кара неба. У конфліктах і примиреннях триває довгий час. Аж ось один із вождів скіфів звернув увагу на Ліду і вимагає, щоб вона стала його дружиною. У битвах, перемогах і втратах, вчені з допомогою вибухових шашок наближаються до своєї печери. Озброєні знаннями історії про скіфів, всі четверо повертаються у своє реальне життя...

1941 року В.Владко друкує у журналі «Піонерія» фрагменти роману «Сивий капітан». Ну, а там уже війна, і письменник працює журналістом. А пізніше — 15 років не пише. По-різному можна пояснювати мовчання, та основна причина, мабуть, у несприятливих соціальних умовах. І аж у 1956 році завершує роман «Сивий капітан», пише повісті «Позичений час» (1961), «Фіолетова загибель» (1963) та ін.

Фантастичні твори В.Владка перекладені на багато мов світу.

Помер Володимир Владко у 1974 році.

Активно працює у літературі для дітей **Валентин Бичко** (1912-1994). Формувався він у важкі 30-і роки, коли політична кон'юнктура диктувала митцям свої умови. Чесно дотримуючись цих умов, В.Бичко обрав три теми: Ленін, партія, піонерія і комсомол. На цьому коло пошуків замикалося, що негативно позначилося на всьому його творчому шляху.

Закінчилася війна з німецьким фашизмом. З'являється у людей нове мислення, нові пошуки ідеалів. Але Валентин Бичко лишився незмінним.

Арифметика в літературознавстві не визнається як аргумент. Але у даному випадку приклад показовий. 1969 року у В.Бичка вийшла у «Веселці» книжка вибраних творів «Вогнище». З 91 вірша, вміщеного у збірнику, 39 про Леніна і партію, 22 про піонерію і комсомол, решта — пейзажні і кілька на дидактичні теми.

За книги «Він в серцях у нас», «То не маки цвітуть», «Над озером зорі», «До нас прийшов Ленін», «Син Жовтня» В.Бичку присуджено премію імені Миколи Островського (1970).

Працюючи у видавництві «Молодь», а потім у журналі «Піонерія», В.Бичко доклав багато зусиль до виховання літературної зміни, багато пише статей, рецензій на теми літератури для дітей, загалом відстоюючи правильні вимоги, наголошуючи на її специфіці. «Пиши так, щоб було цікаво, весело, смішно. Щоб були пригоди, щоб був героїзм. Щоб було романтично і водночас правдиво. І головне — щоб не було фальші, щоб не було римованих загальновідомих сентенцій». Правильно сказано. Але, на жаль у своїй творчості В.Бичко не дотримувався цього принципу.

За твір «Сімейний альбом» про Жовтневу революцію В.Бичко удостоєний звання лауреата премії імені Лесі Українки.

З точки зору сьогодення найкращими його віршами є пейзажні замальовки, зокрема, про річку Десну, де «зоря низько-низько в річку зазира» і «вечір зірки розсипає зелені», а «човник лине весело». Запам'ятовуються гумористичні вірші «Дідусь-парус», «Юшка з россою»,

«Сонечко й хмаринка». З ранніх творів відомі вірші для малят «Я хоч невеличка», «Півники» та ін.

«Взагалі поезія — це пристрасть, а для дітей особливо», — писав поет.

Помер Валентин Бичко 1994 року.

Партія оголосила, що 1937-1941 роки — це новий період у розвитку Радянського Союзу: соціалізм побудовано, і країна поступово переходить до будівництва комунізму. А завдання — «наздогнати і випередити найбільш розвинуті капіталістичні країни». Аж дивно зараз читати цю утопічну стратегію комуністів. Здавалося б навпаки — капіталістичним країнам слід наздоганяти країну комуністичного раю.

Атмосфера недовіри своєму народові, культивування зла і ненависті — ось у таких умовах будувалося так зване світле комуністичне майбутнє. Газета «Вісті» у статейці «Банда презрених фашистських наймитів» (24 січня 1937) писала: «Перед усім світом розкриваються страхітливі злочини, мерзота, підлота, нечуване в історії зрадливість Батьківщини оголтелю бандою троцькістських шкідників, диверсантів, терористів, змовників, шпигунів, фашистських наймитів, що їм єдиною карою може й повинно бути фізичне знищення».

Чому ж той шлях до комунізму політич кров'ю і сльозами? 1938 рік розпочався резонансною справою «правотроцькістського блоку». Було притягнуто до відповідальності велику групу партійних і державних діячів на чолі з М.І.Бухариним — опонентів і можливих конкурентів Сталіна. Їх треба було знищити. Нищили... Шукали троцькістів і бухарінців і в Україні. Зрозуміло, знаходили. І теж таврували, викорінювали. Ці «справи» широко висвітлювалися у пресі, а вирок, звичайно ж «схвалювалися» трудящими.

В Україні заарештовані всі члени Політбюро і секретарі ЦК, крім Г.І.Петровського. Заарештовано український уряд. Смерч пронісся республіканськими установами, підприємствами, місцевими радами, навчальними й науковими закладами. Майже знищена Спілка письменників України.

Завдяки репресіям партія одержала когорту слухняних письменників. Партія їх відзначає орденами. 1 лютого 1939 року з'явився Указ про нагородження великої групи письменників. Серед них і українські М.Бажан, О.Корнійчук, П.Тичина, А.Головко, П.Панч та ін. А 6 березня того ж року опубліковано ще один Указ, в якому нагороджені також І.Кочерга, І.Ле, О.Десняк, В.Сосюра, О.Іваненко та ін.

Восени 1939 року сталася важлива політична подія — західні області України, що були під Польщею, воєнною силою були приєднані до ма-

тері-України. Мала б запанувати радість. У літературу для дітей прийшла нова тема. Їй присвятили свої твори П.Тичина, В.Сосюра, Н.Забіла, Л.Турчинська. Сюжети їх зводилися до того, що щаслива радянська дівчинка з України зустрічається із знедоленою ровесницею, яка жила у панській Польщі. Між ними відбувається обмін інформацією. «Докази» радянської дівчинки про щасливе дитинство ефектніші.

Та ось минає небагато часу і починається масова депортація українців, поляків, які жили по той бік Збруча. Вина їх у тому, що депортовані за своїм ідеологічним рівнем не вписувалися у радянське суспільство. Їх треба було перевиховати. І десятки тисяч сімей вивозилися на схід, розселялися по всьому Радянському Союзі. Незначна частина депортованих знайшла притулок в Україні. Один з депортованих у Ворошиловградську область заявляв: «Я думав, що в Радянському Союзі будують комунізм, а воно, виходить, навпаки — будують антагонізм... Краще я в тюрмі сидітиму, ніж в Радянському Союзі жити».

Та про цю трагедію жоден з письменників Радянської України не написав. Барабани епохи не дозволяли...

Під сталінськими канчуками, впокорена йшла Україна вказаним шляхом і діточок своїх вела...

Література

1. Бичко Валентин. Вогнище. — К.: Веселка, 1969.
2. Владко Володимир. Нашадки скіфів. — К.: Дитвидав, 1958.
3. Владко Володимир. Сивий капітан. Аргонавти Всесвіту. — К.: Веселка, 1990.
4. Забіла Наталя. У широкий світ. — К.: Веселка, 1983.
5. Забіла Наталя. В казках і житті. — К.: Веселка, 1984.
6. Забіла Наталя. Завісу відкрито. — К.: Веселка, 1984.
7. Іваненко Оксана. Тарасові шляхи. — К.: Веселка, 1974.
8. Іваненко Оксана. Казки. — К.: Веселка, 1992.
9. Копиленко Олександр. Дуже добре. Десятикласники. — К.: Веселка, 1978.
10. Трублаїні Микола. «Лахтак». — К.: Веселка, 1987.
11. Трублаїні Микола. Шхуна «Колумб». — К.: Веселка, 1987.
12. Ярмыш Юрий. Детская литература Украины. — М.: Детская литература, 1982.

22 червня 1941 року почалася Велика Вітчизняна війна. Почалася несподівано, зненацька, підступно — без попереднього оголошення.

За війну кількість видань літератури для дітей значно зменшилася. Згорнули свою діяльність Дитвидав, республіканські видавництва, газети, журнали. Деякі видавництва були евакуйовані в Уфу, Москву, Саратов.

Важко собі уявити, але ця війна вперше в історії людства втягла у свою орбіту величезну кількість дітей. На зміну педагогіці збереження життя дітей прийшла педагогіка смерті, яка не відділяла у цьому кровопролитті дітей від дорослих і з байдужістю кидала їх під кулі і снаряди, морила голодом. «Смерть за смерть». Прийде колись мир, лічтимуть загиблих, але ніхто не зможе точно сказати, а скільки ж маленьких сердець забрала кровожерна потвора — війна. Якщо вірити останнім повідомленням Української спілки юних захисників Вітчизни в Україні діяло понад 60 тисяч юних месників, з них близько 20 тисяч загинуло.

Діти і література для дітей — нерозривне коло. Та про яких дітей і літературу для дітей в охопленій полум'ям війни Україні можна говорити? Країна дитинства зруйнована. Частина сімей активістів евакуювалася за Волгу, на Урал, в Середню Азію. Вони ще могли читати газети «Правда», «Комсомольская правда», «Пионерская правда», в яких публікувалися матеріали про дітей і для дітей. У них друкувалися Ванда Василевська, Сергій Михалков, Агнія Барто. Евакуйовані діти могли ходити до школи, користуватися бібліотеками, слухати радіо, дивитися кіно. Але частіше ці діти думали не про книжку, а про шматок хліба і поліно дров, щоб нагріти своє, часом не пристосоване для проживання, помешкання.

А ще інша частина українських дітей — активних читачів — була вивезена на примусові роботи до Німеччини. Це понад 2 мільйони підлітків і молоді. У них відібрали право на духовний розвиток. Що могли запропонувати німецькі рабовласники ХХ століття українським дітям — істотам, за їхніми поняттями, расово нижчим? Тарілку супу і кусень хліба?

Дітей, які лишилися на окупованій німцями території, позбавили шкіл, бібліотек, періодики. Гітлер — глава держави Німеччина — взагалі вважав, що «було б помилкою дати освіту місцевим людям». Тому навчання обмежили чотирма класами. Діти середніх і старших класів опинилися поза школою.

Дещо іншою була ситуація на землях Західної України, що приєдналися до Радянської України 1939 року. Радянська ідеологія ще не встигла дітей того краю вишколити в інтернаціональному дусі. І вони були під націоналіс-

тичним впливом УПА (Українська Повстанська Армія), що воювала і проти гітлерівців, і проти радянської влади. УПА мала розгалужену мережу юнацьких і дитячих об'єднань. У деяких з них були навіть підпільні бібліотеки.

Ось так розпорядився час з українськими дітьми.

Коли стало зрозуміло, що зупинити відступ Червоної армії неможливо, влада прийняла рішення про перетворення земель, що лишилися воюючу, у пустелю. Ну так, наче там уже й людей не було. Тому відступ супроводжувався пожежами хлібних полів, підривами мостів, культурно-освітніх закладів, масовим угоном худоби: корів, овець, коней. Палили й рукописи книг. У Акті від 5.III.1941 р. за підписами головного редактора Дитвидаву Синенка, редакторів Барбарич і Грінзайд засвідчено, що «згідно вказівок ЦК ЛКСМУ — спалили рукописи». Серед них Лесі Українки «Біда навчить», П.Тичини «Івасик-Телесик», Н.Забіли «Хатинка над озером», О.Донченка «Батьківщина», А.Шияна «Тече річка невеличка», російських письменників В.Маяковського, А.Барто, Р.Фраермана та ін. Всього 26 назв²³.

Що читали юні читачі у перші місяці війни? Листівки типу: смерть комуністам і євреям. Або листівки-заклики до бійців Червоної армії здаватися, як це зробив син Сталіна Яків Джугашвілі. На фото, що на листівці, Яків в оточенні німецьких офіцерів. Листівка з'явилася через місяць після нападу Німеччини на Радянський Союз. Це був вибух. У непогрішимого Сталіна мали бути непогрішними й діти. І тому всі, хто читав листівку, вважали, що це все брехня, німецька пропаганда. Такого не могло бути.

Почали з'являтися й наші листівки: «Смерть німецьким окупантам». Це вселяло віру, що десь ідуть бої, і ворог буде розбитий.

Аж ось на стовпах наклеюються оголошення-звернення до євреїв, які мали зареєструватися, щоб потім працевлаштуватися. Зареєстрованим одягли на руки жовті пов'язки. Недовго походили вони з пов'язками — одної ночі під'їхали машини до помешкань євреїв. Їх вантажили, вивозили за місто і розстрілювали. Ця операція відбулася майже одночасно — у вересні-жовтні — по всіх містах і містечках України, де вже панували окупанти. Такі, як у Києві, великі і малі Бабині Яри розкидані по всій українській землі...

Тоді й прийшло до дітей розуміння єврейського питання. Це була людиноненавистницька ідеологія гітлерівців, розрахована на «поголовне знищення євреїв».

²³ З архіву автора.

«Порядки», що їх принесли на Україну фашисти, різнилися від усталеного способу життя. Виходиш на вулицю і не знаєш, що робити. Ти не учишся, не працюєш, вдома ледь зводять кінці з кінцями, щоб нагодувати сім'ю, натикаєшся на шибениці, про які читав у книжках. Діти обжили горища, підвали, забуті чи покинуті споруди, льохи, каменоломні, окопи, що їх нарили на кожній вулиці. Вони жили своїм життям. Характер їхніх вчинків диктувався ненавистю до німецьких загарбників. Те, про що писали листівки, — смерть окупантам — подекуди вже реалізовувалося. Одні подалися у партизани і брали участь у підриві мостів, ешелонів, у розвідувальних операціях. Зароджувалися підпільні молодіжні організації. Та багато акцій було спонтанних, що не планувалися дорослими. Десь з'являлися листівки, написані учнівським почерком на аркушику з учнівського зошита. Десь на видному місці — червона зірка з картону. Десь замайорів прапор, а десь тріпотів на вітрі піонерський галстук. Опір поширювався окупованою Україною. Це була відповідь народу на повсюдний терор, до якого вдалися фашисти. За спалені домівки, вбитих батьків, за понівечене життя — помста.

У червні 1943 року полонений Олесь Гончар занотує у щоденнику: «Це такий неблаганний тисячоротий змій, який з нечуваним цинізмом і автоматичністю пожирає цвіт українського народу — його юнаків і дівчат, а те пер навіть підлітків»²⁴.

Від Житомирщини на півночі й до Одещини і Криму на півдні Україна боролася. Старі, дорослі, жінки, молодь. Борилися діти. Їх тисячі. Про них потім напишуть нариси, вірші, повісті. А поки що вони йдуть у ніч, у небезпеку. Так треба. Так велить обов'язок. Потім їхніми іменами назвуть вулиці, створять шкільні музеї, нагородять орденами і медалями. Декому відкриють пам'ятники: наприклад, у Феодосії партизанському зв'язковому Віті Коробкову, у Миколаєві підпільникам Шурі Коберу і Віті Хоменку. У Лубнах відважні месники зіпсували поворотний круг у депо і зірвали графік ремонту паровозів на два місяці. Учасникам диверсії Борі Гайдаю, Толі Буценко, Вані Сацькому встановлено пам'ятник. Партизану Валі Котику — пам'ятник у Шепетівці. «За проявлені мужність і героїзм у боях з німецько-фашистськими загарбниками у час Великої Вітчизняної війни» Валі Котику присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Удостоєні цього високого звання юні месники Зіна Портнова, Льоня Голиков, Марат Казей, Боря Цариков, Володя Черінов, Марія Боровиченко. Легендарний партизанський командир С.А.Ковпак писав у спогадах, що «немисливо передати навіть тисячну долю того, що здійснили діти в роки війни».

²⁴ Гончар Олесь. Щоденники. Твори в 3 т. — К.: Веселка, 2002. — Т. 1. — С. 12.

Та повернемося в 1943 рік в Україну.

Український патріотизм активізується. Поширюється ідея самостійності України на терені України (боротьба УПА) і на міжнародному рівні (увага до цієї проблеми урядів США, Великобританії). Все це насторожило керівництво СРСР і особисто Сталіна. На тлі всеохоплюючого інтернаціоналізму він (український патріотизм) виділявся своєю самостійністю, незалежністю. Так, звичайно, воїни на фронтах умирали зі словами на устах «За Родіну, за Сталіна!» Але ж умирали й за Україну, за Вітчизну, за рідну землю. Це руйнувало сталінський моноліт інтернаціоналізму. Комуністична партія СРСР вирішила пригасити прояви українського патріотизму.

У грудні 1943 року Сталін прочитав у рукописі кіносценарій Олександра Довженка «Україна в огні», в якому письменник стверджував, що рід Запорожців (батько й сини) борються «за нашу українську державу». Кіносценарій засудили як буржуазно-націоналістичний. Всесвітньо відомого кіномитця запламували, зняли з посад, заборонили друкуватися «без особливого на те дозволу». Москва визнала, що «пропаганда любові до України» — шкідлива. А весь український народ, що перебував на окупованій території, оголошувався зрадливим, ущербним, що прислужував німцям. Ніби й не було того масового руху опору окупантам!

Антиукраїнські настрої поширювали партійні, керівні кадри, які одразу по звільненні села чи міста направлялися на Україну. «Та здорові, як ведмеді, та напрахтиковані повернуться», — писав Довженко у сценарії. Щоб нершити суд. І ніби у відповідь на ці антиукраїнські настанови і настрої Володимир Сосюра пише свій знаменитий вірш «Любіть Україну» (травень 1944). Яку ж то треба було мати силу любові до свого краю, до свого народу, щоб беззастережно кинутися на амбразуру російського шовінізму! Тема війни на той час була панівною у творах літератури і мистецтва. Та Сосюра у цьому вірші лише рядком згадує «огні канонад, що на захід женуть чужинців в зелених мундирах». Весь пафос вірша, все смислове навантаження поет спрямовує на розкриття любові до України. Він живе її історією, живе сьогоднішнім днем. «Без неї — ніщо ми, як порох і дим, розвіяний в полі вітрами...». Безпосередні звертання до юнаків і дівчат, наказові форми надають віршеві особливої зворушливості. «Всім серцем любіть Україну свою — і вічні ми будемо з нею».

Дівчино! Як небо її голубе,
Люби її кожну хвилину...
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну.

14 жовтня 1944 року Україна повністю була звільнена від німецьких загарбників. Радянська армія переступила кордон. Почалася її визвольна місія в країнах Європи — Румунії, Угорщині, Болгарії, Польщі, Австрії, Чехословаччині. Нарешті 9 травня 1945 року війна закінчилася. Німеччина капітулювала. Світ з полегшенням зітхнув.

Та не закінчилася вона в Україні. Повстанські загони УПА активізують свої дії проти радянської влади. І ллється кров. А на полях, усіяних снарядами, мінами, патронами, підриваються й підриваються діти-пастушки. Такого реєстру загиблих ніхто не вів. Жертви війни збільшуються. Тисячоротий змії ковтає дітей.

З підвалів, руїн, землянок виповзали знеможені люди, вручну розбирали завали цегли, жінки впрягали корів у плуги, на себе чіпляли борони — орали, сіяли. Треба жити. Хто мав надію, ще чекав чоловіків, батьків з війни. Чекали й діти, які забули, що таке радість, безтурботність дитинства. Вони стали опорою в сім'ї, вже дорослі. Переростками вони сядуть за шкільні парти, у свої шості, сьомі, восьмі класи. На ногах у них — якісь шкарбани. На плечах — одежина, що її й пальтом не назвеш. Без підручників, без зошитів...

Україна підводилася з руїн. З'явилися й книги.

Сорокові роки йшли під прапором «Прапороносців» **Олеся Гончара** (1918-1995).

Після Шевченка ніхто, мабуть, з українських письменників не говорив з цілим світом так, як заговорив Гончар.

Перший його роман «Прапороносці» одразу ж по виході триумфально пройшов країнами Європи і Азії.

Світова література прийняла українського письменника до своїх лав. Видатний киргизький письменник Чингіз Айтматов такоцінів «Прапороносці», передбачаючи майбутнє Гончара: «Уже тоді в "Прапороносцях" Гончар вийшов до проблеми загальнолюдського характеру. Проблеми життя і смерті, честі і безчестя, любові і вірності були розглянуті ним через призму важких випробувань особи у жорсткій атмосфері війни. І в цьому була ознака великого епічного гуманістичного таланту, якому належало ще розкритися, набирати нові висоти пізнання і творення, відважуватись на великі художні відкриття»²⁵. І вони, ці відкриття, прийдуть.

²⁵ Коваль Віталій. Післяслово. Гончар Олександр. Прапороносці. — К.: Веселка, 1995. — С. 462.

Народився Олександр Терентійович Гончар 3 квітня 1918 року у слободі Сухій на Полтавщині. Мати рано померла. Батько фактично вихованням сина не займався. Їх замінила шедра на добро і ласку бабуся, яка віддавала всю себе внукові. «...Без неї, — згадував пізніше Олександр Гончар, — я, мабуть, не став би письменником». Вона заклала, якщо можна так сказати, основи народної моралі і етики, від неї він засвоїв мову, полтавську говірку з її пом'якшеним «л». Вона прищепила любов до народної пісні. А багата полтавська природа розкрила йому красу, яка супроводжуватиме воїна Гончара і письменника Гончара величним розумінням краси рідної Вітчизни. Відсутність батьків наклала відбиток на малого хлопця. Формувалася в ньому самостійність бачення, думки, мрії про завтрашній день. А часом брав сум. Він належав до тих «пасльонових дітей», яких змалює пізніше в романі «Твоя зоря», — обділених батьківською увагою, скупих на елементарні дитячі радості. Ягідки пасльону-бур'яну були їм за ласощі.

Найбільша його розрада — книжки. Вони збудили в ньому бажання спробувати самому писати. Це захопило хлопця. Він пише вірші, нариси. Його помітили газетярі з районної газети і запросили до себе працювати. Гончареві було 14 років.

Треба сказати, що ті перші його репортажі відзначалися злободенністю. У них він захищає працюючих людей, виступає проти безладдя й бездушності. Йому болить доля дітей, і він — сам ще дитина — друкує нариси «Розтопити байдужість до дітей». Як бачимо, його цікавлять суспільно значимі теми. Козельщанська районка формувала його погляди на роль митця в суспільстві, на правду відображення життя, що потім стануть концептуальними. Талановитого хлопця рекомендують до Харківського технікуму журналістики.

Радянська журналістика 30-х років відзначається заполітизованістю, фальшивим пафосом, оспівуванням вождів. Та це не загрожувало молодому Олександреві — він обрав собі у вчителі Юрія Яновського, Михайла Коцюбинського, українську та світову класику. Вони зміцнювали думку Гончара, розширювали обрії його зацікавленості.

Життя Гончара цього часу духовно живили бібліотека ім. Короленка, вистави театру «Березіль» і молоде товариство. У кімнаті гуртожитку разом з ним жило 20 учнів, що з'їхалися з усіх куточків України, зі своїми поглядами, звичками. Вони якоюсь мірою представляли народ, який не знав правди про голод в Україні, репресії, масове закриття церков. І якщо хто з учнів раптово зникав, то після 2-3-х днів перешіптування епізод забувався. Технікум О. Гончар закінчує 1937 року.

Вже він друкується в обласній і республіканській пресі. Листується з Петром Панчем, надсилає йому оповідання, і той заочно консулює.

Допитливий юнак прагне освіти і вступає 1938 року на філологічний факультет Харківського університету. І тут Гончар не зраджує своїм інтересам: книги, наполеглива нічна праця. Коло інтересів студента О.Гончара надзвичайно широке. Він багато читає — Пушкіна, Нечуя-Левицького, Роллана, Драйзера, Бальзака. Працює над науковими статтями «Жіночі характери у “Фата моргана”», «Стиль прози Пушкіна і Марлінського», «Пейзажі у “Хіба ревуть воли...”» Поглиблено вчить латинь, французьку мову, знайомиться з церковно-слов'янськими пам'ятками. Його захоплює людинолюбна філософія Г. Сковороди, і він пише про нього роман, що загубився під час війни.

О.Гончар цінував час і тому уникав компаній. А коли й брав участь, то був зосереджений, вслухався у дзвінки голоси, жарти, сміх.

1940 року в журналі «Піонерія» №1 опубліковано оповідання О.Гончара «Яблуко довголіття». Сюжет його простий: випускний вечір у школі. Промови, побажання. Панує атмосфера мрійливості, легкого суму. Головний герой мріє вступити на біологічний факультет, в подальшому виростити яблуко довголіття і тим самим подовжити життя людині. Як бачимо, висока і добродійна мрія. Раптом він довідується, що його брат загинув у боях із самураями. Все змінюється. Він пише заяву наркомові оборони з проханням відправити на фронт.

У тому ж році журнал «Радянська література» №8-9 опублікував оповідання «Пальма», в якому О.Гончар зобразив руйнівну роль тодішніх перетворень. Мова йде про зруйноване село, що його мав затопити канал. Собака Пальма по-своєму протестує: не пішла з переселенцями, не приймає дружби нових людей, кидається на воду, що затоплює її буду і щенят. «І збурана злістю собака гавкнула. Люто з останніх сил. На воду, на святовий берег, на білу башту, де стояв її хазяїн.»

У цих оповіданнях вже бачиться майбутній Гончар-громадянин.

А ще оповідання «Пальма» цікаве тим, що зазнало нищівної критики на сторінках газети «Комуніст» (14 січня 1941 року). Це теж показовий факт.

Невдовзі почалася війна. Олесь Гончар добровільно йде на фронт. Студбат, в якому він служив, кидають на захист Києва. Був наказ — стояти на смерть. І вони стояли. З 997 лишилося 37. У жорстоких боях на Росі О.Гончар був поранений.

А далі — полон, Холодна гора, харківська тюрма, голод, побої, приниження. І лише одна думка жила в ньому — не зігнутися, не зламатися, не продатися. «...Випрямляє мене якась велика гордість», — пише він у щоденнику, що його не переставав писати і в тих жахливих умовах²⁶.

Після полону знову фронт. Солдат О.Гончар чесно пройшов його, визнаючи Україну, Угорщину, Чехословаччину, Австрію. І йшов з високою думкою про людину незалежно від її національності. Він вірив у величну визвольну місію нашого солдата, який рятував Європу від фашизму. Фронтний багаж вражень і ліг в основу роману «Прапороносці».

Почав писати роман студент-філолог О.Гончар 1946 року в осінню пору. Перша частина «Прапороносців», «Альпи», з'явилася цього ж року. Цього ж року було опубліковано і його перше оповідання «Модри Камінь», прихильно зустрінуте читачами і розгромлене критикою. В газеті «Радянська Україна» друкується наклепницька стаття. О.Гончара звинувачують у зраді Вітчизни. Крамола: радянський солдат закохався в іноземку — в словацьку дівчину Терезу. Фальсифікатори побачили у коханні двох юних сердець політику.

У щоденнику за 02.09.1946 читаємо: «...Як би там не було, але я паралізований. Я хотів би одного: щоб література відчепилась від мене, не переслідувала мене, як манія. Інакше вона мене стратить, може, б уже стратила, коли б не худеньке дівоче плече, на яке я оперся». Худеньке плече було плечем Валентини Данилівни, з якою він познайомився в Дніпропетровському університеті, і на яке письменник спирався все життя.

З 1950 року твір «Прапороносці» увійшов до шкільної програми, отже, в коло читання для дітей, і відіграв величезну виховну роль. Мільйони юних читачів приміряли себе до опоетизованих героїв — Шури Ясногорської, Юрія Брянського, Черниша. Знаходили в них свої ідеали і бачили себе на майбутніх життєвих дорогах такими ж красивими, щедрими на добро, як і вони. Таджики Самієв, білорус Брянський, росіянин Воронцов, башкир Багіров, українці Хома Хаєцький, брати Блаженки як прапор несли високу мораль. «Гарно рятувати людей! Краше, ніж убивати!»

«Прапороносці» — твір патетичний. Особливо з погляду сьогоденного дня. Але погодьмося, кожен гімн — це твір патетичний. А «Прапороносці» і є гімном солдатів, який був рятівником «світової цивілізації». Як бачимо, письменник свідомо обрав високий регістр. А потім ще ж була клятва, що її дав О.Гончар: «Якщо буду живий, розповім про вас», про своїх побратимів по зброї. Тому так рельєфно і з такою любов'ю вимальовані герої роману і в

²⁶ Гончар Олесь. Щоденники. Твори в 3 т. — К.: Веселка, 2002. — Т. 1. — С. 9.

бою, і в години короткого затишшя. Вражає Брянський, його чиста, світла любов до Шури Ясногорської. А кругом же війна, смерті. Здавалося б людина черствіє, жорстокішає, але гончареві герої — людинолюбці. «Любов рухає наші армії вперед» — крилата фраза з роману.

Була у О.Гончара ще одна потаємна думка: всупереч тогочасній офіційній пропаганді, що виставляла український народ зрадливим, показати його велич, моральну красу, вірність обов'язку. Це відчувається в характеристиках братів Блаженків, Маковейчика, Хоми Хаєцького.

Колоритним постає в романі колишній селянин Хома Хаєцький — мудрий, дотепний, твердий у досягненні мети. Він завжди знаходить вихід з будь-якого становища. Автор наділив Хому барвистою подільською говіркою. Проїшовши з боями містами й селами Угорщини, Чехословачії, він виріс у такого собі мандрівного філософа, який повчає новобранців і людей, які стрічаються на дорогах війни. Ось він позує перед художником Ференцом, надуваючись і підкреслюючи свій войовничий образ. Та художник малює звичайного, вусатого, доброзичливого солдата, схожого на Кола Брюньона. Ця репліка-порівняння з героєм французького письменника Ромена Роллана — не випадкова. Справді ці два національні герої Хома Хаєцький і Кола Брюньон у чомусь подібні.

Часто О.Гончар у романі звертається до проблеми обов'язку служити Вітчизні. Та за тією Вітчизною, що тоді була — СРСР, — бачиться автором своя рідна, мила серцю земля понад синім Дніпром з її працюючими людьми — степовиками, подоляками, полтавцями, чернігівцями. Вона, ця земля, у думках воїнів-українців. Вона живе у фронтових поезіях Гончара: «Може, моя то Україна біліє черідкою хат?» І в щоденнику 27.10.1943 він запише: «Найкраща із смертей — загинути за Україну».

Війна нещадна. Вона забирає кращих. Гине в бою молодий одухотворений Юрій Брянський. Через якийсь час від пострілу у спину гине його світла любов Шура Ясногорська. По виході роману у світ автор одержував чимало листів від молоді, яка дорікала йому, що не зберіг життя цих двох закоханих. «Цього вимагала правда війни», — відповідав письменник.

У прикінцевому розділі О.Гончар змальовує чеське село. На майдані стоїть Шури́н кінь. «Радісні, галасливі, як пташенята, діти юрмилися довкола коня, навперебій хапалися за стремена, просили батьків, щоб посадили в сідло. Дорослі висаджували їх по черзі. Щохвилини в сідлі з'являвся, щасливо озиралось навкруги, якийсь новий білоголовий вершник або юна хоробра вершниця. Весь сонячний майдан лящав дитячим дзвінким щебетанням». Символічна ця картина: життя триває.

Гончар-воїн, обпалений війною, гостро відчував, що таке людинолюбство. Гончар-письменник мобілізував весь свій інтелектуальний арсенал, щоб підняти своїх героїв над руйнуванням, смертями, насильствами, озлобленням, над буденними перипетіями війни, і показати, що вони народжені для мирного життя, творчості, для творення земної краси, для кохання.

Поетичність «Прапорonoсців» виділила роман з ряду тодішніх творів, заземлених соціалістичним реалізмом. І в цьому новаторство твору, і цим він полонив широку читачку аудиторію. Щирому слову О.Гончара повірили дорослі й діти. Світ пізнавав у його творі Україну, що бореться за своє визволення. Разом з тим письменник застерігав про небезпеку, що її несе людству фашизм, мілітаризм. «Після цієї війни всі люди повинні стати людьми», — каже він у романі.

До глибини душі вразив О.Гончара вчинок його землячки Лялі Убийвовк, яка в умовах окупації у Полтаві створила і очолила підпільну організацію «Нескорена полтавчанка». У повісті «Земля гуде» (1947) письменник відтворив образ цієї дівчини, яка не скорилася ворогові. В ній було те, що імпонувало О.Гончареві: воля, цілеспрямованість, патріотизм. В листі до батька з тюрми Ляля писала: «Звідси із самого нутра фашизму, я особливо ясно бачу, що це таке: все це витончене варварство. І я щаслива тим, що й свою частку, яку змогла, чесно доклала для того, щоб звільнити людей від цього варварства. Ми зробили небагато, але ми щиро прагнули зробити далеко більше для щастя наших людей, для нашої Батьківщини».

Відголоски війни чути й у оповіданнях «Ілонка» (1949), «Дорога за хмари» (1953). Письменника цікавить внутрішній світ підлітків. Діти — то спадкоємці далекої і близької історії батьків. Велику симпатію викликають образи Ілонки, Нателли. Ще живуть вони вчорашніми враженнями від війни, але радість сьогоднішнього завойованого дня переповнює їх. Вони не хочуть, щоб над виноградниками, лісами літали кулі. Виноградники, ліси — то життя. І їх треба плекати. Так само й дороги, що єднають людей та країни. Відчуття цього і є джерелом радості дівчаток.

У 50-і роки О.Гончар впирається свободою: «Свобода самою природою своєю безмежна; вона протилежна всякому утиску і обмеженню»²⁷. Він зачудований Києвом — весняним, осіннім, зимовим. Його кличе Дніпро — в даль географічну і в даль історичну. Він багато їздить Україною, вбирає в своє серце народні характери, зустрічі, сцени, барви, пахощі степу, щедрість землі української, високість народного духу. «Найкращі думки, образи приходять мені в путі», — каже письменник.

²⁷ Там само. — Т. I. — С. 157.

І з ним поруч завжди його дружина Валентина Данилівна. А міг же він її не зустріти у військових завіях, у студентських юрмиськах. Вона — його доля. З нею він відчув щастя творення. 1948 року у них народжується донька Людмила, а 1953 — син Юрій.

О.Гончар мандрує світом: Чехословаччина, Грузія, Франція, США, Туреччина, Греція, Казахстан. І зустрічі, зустрічі з студентством, робітниками, інтелігенцією, представниками діаспори. Музеї, театри. Минуле цих країн, сучасне. Бачене чарує, обурює, змушує задумуватись. Безмежжя вражень. Але. «Ось об'їхав Європу, бачив небо Італії, скелі Дувра, озера Швеції... Ні, ніде нема такого неба, ніде не почувеш таких пахоців, як у нас, у степу... Пахне **святий** хліб. Пахне літо»²⁸.

І там, за кордоном, і в Україні з'являються друзі: Олександр Довженко, Михайло Шолохов, Назим Хікмет, Іван Козловський. Вже вкотре перечитує П.Тичину, М.Рильського, В.Сосюру, з увагою стежить за молодими літераторами. Читає Аuezова, Сартра, Рабіндраната Тагора, Антуана де Сент-Екзюпері.

При всій своїй піднесеності, романтичності О.Гончар — реаліст. Він бачить, як постанови партії змушують письменників не помічати суспільних вад, а будь-яке критичне зауваження сприймається чиновниками як «спотворення дійсності». В той же час армія партійних начальників, бюрократів на місцях топчуть людську гідність. Письменник відділяє їх від народу: «Служити особі — ганебно, служити ж народові — почесно».

Шалені швидкості, блискавичні зміни вражень ніби підказують О.Гончареві: надивляйся, наслухайся, надихайся, — бо гряде інший час і буде «врем'я люте». І тобі, Гончаре, буде не до того.

Пишучи роман «Тронка» (1962), він ще не здогадувався про той час. Але якась непевна тривога вже його огортала і тихою журбою вилилася на сторінках твору. Сумує за первісним степом — барвистим і духмяним, а тепер — з полігонами і ракетами. Гостро зазвучав неспокій за дитинство в умовах локаторів, ракет. У колишнього льотчика-винищувача, а тепер начальника ракетного полігона Уралова народжується дочка Оленка — «крихітний росточок життя». «Ще не говорить, а вже вмє сміятись. Суцільна доброзичливість...» — каже батько про неї. І раптом смерть на самому початку життя. Смерть як протест проти полігонів, ракет. Пригнічений горем батько самоаналізує, чи все він зробив, щоб зберегти життя Оленці. І це не риторика. Це звернення до всіх людей, відповідальних за долю дітей, — створювати їм належні умови життя. Зів'яв росточок життя. А завтра скільки

²⁸ Там само. — Т. I. — С. 207.

зів'яне? І чи не захлинеться у нових умовах смертоносної техніки тонкий дзвіночок тронки?

За роман «Тронка» О.Гончар одержить Ленінську премію СРСР.

Тим часом після розвінчання культу Сталіна прийшла відлига, а з нею, як весняні громи, залунали в літературі молоді голоси Івана Драча, Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Івана Дзюби. Це були хлопці, виховані на «Прапорносцях» О.Гончара. Вони взяли на озброєння його вірність ідеї. Тільки, протестуючи проти тоталітарної системи, підкреслили: вірність національній ідеї. Вони взяли його естетику правди. І правда у них стала гострішою. Це йшло в літературу шістдесятництво, яке зламало кригу суспільного мовчання і заявило про право українців на свою державу, мову, культуру. О.Гончар радо зустрів молоде поповнення літератури. І не тільки зустрів, а йшов відважно захищати його до найвищих інстанцій. Обороняв інакомислячих Івана Світличного, Івана Дзюбу.

У владних колах — переполох. Заметушилося, забігало начальство. Та нащо ж нам ті права, коли вони у нас є! Праця ж І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» — це наклеп на радянську дійсність. А ти, голово Спілки письменників Гончар, чом не виховуєш молодих, чом їх не критикуєш, чом не виключаєш зі Спілки? Це ж викривлення лінії партії, націоналізм!

А вже писався роман «Собор» (1968). І в щоденнику з'явиться запис: «Дай, Боже, вивершити “Собор”! Хоча б нічого не сталося»²⁹.

Влада змушена була рахуватися з авторитетом О.Гончара, хоч ставлення до нього кардинально змінило. Все менше високе начальство стало помічати О.Гончара — письменника, голову Спілки письменників України, секретаря Спілки письменників СРСР, депутата Верховної Ради СРСР, Героя Соціалістичної Праці.

«Не можна будувати життя на підозрах та недовірі», — скаже Гончар в «Соборі». Це стосуватиметься тих діячів, які бачать крамолу в любові українців до своєї України, її історії, до козаччини, до культури і мови. Лише «дикуни доморощені» здатні зруйнувати собори духовності.

Література і мистецтво задихалися в атмосфері безконфліктності. Ніякої критики. Не дай Бог, щоб у творі був негативний образ партійного діяча. І ходив між людьми популярний вираз: «Нам нужні такіє Гоголі, чтобы нас не трогали». Потім цю тенденцію безконфліктності засудять, назвуть лакуванням дійсності. Це буде потім, а поки вона гальмуватиме розвиток літератури і мистецтва.

²⁹ Там само. — Т. I. — С. 410.

В «Соборі» ж О. Гончар саме й досліджував конфлікт між носіями духовності і бездуховності. В образі студента Баглая відтворено сучасного юнака, який прагне глибоких, всебічних знань. Його турбує проблема духовності суспільства. Він захоплюється історією України, біологією. Баглай протистоїть кар'єристові, «батькопродавцеві» Лободі, для якого історія народу, його історичні пам'ятки то — «мотлох історії». «Наркотик владолюбства», «героїн кар'єризму», з якими живуть і діють Лобода і йому подібні «юшкоїди», спустошують душі, завдають моральної шкоди суспільству. Це вже був діагноз. Письменник О. Гончар стверджував, що суспільство хворе.

Студента Баглая хвилюють питання екології: як очистити повітря, позбутися сажі, що викидають заводи на сади, вулиці, будинки, чому «смердить небо».

Баглай — новий тип українського інтелігента-патріота в українській літературі.

Коли ж вийшов «Собор», запрацювала машина нищення. Начальники, начальнички, бюрократи і холої потоптом пішли на письменника, звинувачуючи в усіх смертних гріхах. Мовляв, «Собор» писав не автор «Прапорносців» — в ньому спотворено радянську дійсність. Підпряглася обласна і республіканська преса.

На серце лягали рубці. Але він, прямиий, з гордо піднятою головою, казав владомощам: «Собор» такий же патріотичний, як і «Прапорносці». «Собор» — то правда життя.

А заклик О. Гончара: «Собори душ своїх бережіть» потужно прозвучав на всю Україну. Бо собор — то ж Україна! І заклик був — берегти Україну. Це зрозуміли всі, особливо молодь.

Злюття накинулася партія на О. Гончара. А все почалося з простого: секретар Дніпропетровського обкому партії впізнав себе у героєві «Собору» Лободі, який старого батька свого віддав у будинок інвалідів.

Що тільки влада не вживала, щоб обмежити вплив «Собору» на людей: і цькування, і спробу спалити тираж. Але друкарі його виносили під полю з друкарні. Працівники книгарень викупували і переховували. Чесні люди — робітники, селяни, інтелігенція, студентство, відмовлялися брати участь у наклепницькій кампанії. «Собор» ішов до людей, ним зачитувалась молодь. Він став духовним орієнтиром на десятиліття.

20 років цькувань, холоду і зневаги.

1971 року всупереч громадській і письменницькій думці партія знімає голову Спілки письменників України. Це сталося 21 травня на пленумі

Спілки внаслідок підтасовки підрахунку голосів. З 69 присутніх на пленумі проголосували за зняття 21 чоловік, проти — 14. 34 особи не голосували.

12 років віддано Спілці. «Перевтома», — скаже він, йдучи з посади. «Незалежний», — скажуть товариші. Як хочеться йому «пірнути у стихію творчості». Та приходять хвороби. А ще ж так багато планів.

Тема безбатьківства, що турбувала О. Гончара у підліткових нарисах, поглибилася у «Соборі», а у повісті «Бригантина» (1978) стала основною. Головний герой — підліток Порфир Кульбака. Рoste хлопець без батька.

Безбатьківство — проблема болюча для письменника. Паралельно йдуть проблеми справжності й фальші у людських взаєминах, примусу й переконання. Письменник запрошує читача до діалогу, що таке свобода дитини, чому позитивні приклади у вихованні інколи не дають сподіваних наслідків, яка роль праці в становленні людини. І чи не є причиною стихійних порушень норм поведінки Порфиром те, що він росте в неповній сім'ї. Звідси й озлобленість у ставленні до матері.

Складний характер у Порфира. У повісті багато контрастів. З одного боку — педагогіка доброти, поваги до дитини. З другого — «режимність» спецшколи, необхідність дотримання певних правил, які, зрештою, обов'язкові для Порфира як для майбутнього громадянина. У таборі праці і відпочинку «Бригантина» з програмою жити ближче до природи може й знайде себе бунтівна душа Порфира.

З особливим натхненням О. Гончар працює над романом «Твоя зоря» (1980). «Найнадійніші люди на світі — це діти», — так починається цей твір. Кожен, читаючи роман, порине у красиву, осяйну країну, яку дорослі називають дитинством. Для О. Гончара вона — «світлоносна сила», «то світ, де все відкривалось». Саме там «чиясь невідома рука відкривала семафор під зорю, в далекі світи».

При всіх соціальних і побутових труднощах, що проглядають у спогадах про «пасльонові» дні і «постійне приниження злиднями», багато було й поетичного, гармонійного у дитячі роки. Діти в романі О. Гончара — це діти сонця, простору, свободи.

Побудова роману дещо несподівана, сказати б, кінематографічна: «напливи» вчорашнього і сьогоднішнього. Розлогі екскурси в минуле, спогади, епізоди з воєнних років, з дипломатичної служби. Сюжет тримається міцно на проникливих, схвильованих одкровеннях двох уже немолодих людей, які виростили на глибокій народній моралі: чесності і честі, правдивості і правді. І ці принципи прагнуть прищепити іншим.

Монологи мовляться не для риторики. У центрі уваги школярка Ліда, і значна частина життєвої інформації адресована їй, особливо з багатой біографії Кирила Заболотного від того часу, коли його виганяли з класу «за нестриженість», аж до льотчицьких подвигів і дипломатичної служби. «В літах дитинства, можливо, закодовано щось вельми для душі необхідне... щось таке, що потім упродовж усього життя позначається на наших цілком “дорослих” вчинках...» А що саме закодовано? Може, «гени совісті», «справедливості», «голос сумління», «невтоленість» досягнутим? Може, й «дипломатичні тонкощі» зароджувались там, у балках, де гасало їхнє дитинство?

На жаль, в романі Ліда дещо пасивна. Вона не може на рівних з дорослими вести розмову, бо не володіє достатніми знаннями. Вона, скажімо, не може відгадати загадку — а що біжить без повода? Дати відповідь, чому на картинах художників мадонни тримають дітей, а діти не посміхаються? А що таке пасльон? І взагалі Ліда — вже не з «пасльонового» дитинства. Ліда — то вже продукт іншого часу.

Письменник досліджує два світи і героїв цих двох світів.

Заболотний і Дударевич завершили епоху «уповільнених швидкостей» і «пасльонових» радощів. Настав інший час, який крихкі несформовані душі без вагань кидає «у вировище найлютіших пристрастей, в ці повсякчасні вибухи ненависті, де людина звіріє, втрачає себе...» А довкола — хмарочоси, автостради, машини, загазоване повітря, відсутність питної води, байдужість, черствість. Як ці думки схожі з думками Маленького принца Екзюпері!

Без минулого — немає майбутнього. В цьому, мабуть, основна ідея роману, а тема — спадкоємність поколінь.

Героєм творів О.Гончара виступає народ. Найбільше турбує проблема людяності. Значне місце у творчості присвячено дітям: діти і війна, діти і сім'я, діти і школа, діти і вулиця, діти і природа.

Ідуть роки... До болів власних додається вболівання за долю України, її народу. Ось його не покидає та Куренівська трагедія у Києві 1961 році, коли прорвало греблю, і шестиметрової висоти грязьовий вал зносив усе на своєму шляху, ховав під собою людей, які вранці йшли на роботу. Це сталося з вини нехлюйського ставлення чиновників до своїх обов'язків — не простежили за станом греблі, що стримувала воду. І з'являється 1985 року у московській газеті «Правда» оповідання «Чорний Яр». Автор боявся, що в Києві не надрукують.

І знову чиновництво повстало проти письменника.

А тут вибухнула Чорнобильська АЕС (1986). О.Гончар уже до кінця днів своїх не міг відмахнутися від чорнобильської теми. Вона його переслідувала. Він її розглядав у філософському, моральному, біологічному, психологічному і теологічному планах. З печаллю записує у щоденнику: «Київ без дітей... Прекрасне місто без дітей на вулицях»³⁰. У 1987 року публікує оповідання «Звізда Полин», що набуло розголосу по всій країні. В ньому — протест проти дикої сваволі і неучтва відомств.

О.Гончар ще їздить до Москви на пленуми ЦК, на засідання Ленінського комітету по преміях. Всім серцем вітає створення Народного Руху України, товариства української мови, опікується розбудовою української православної церкви, виступає проти будівництва Чигиринської АЕС, виголошує на Софіївському майдані промову на День Соборності України.

Він радіє паросткам відродження нації.

Одного дня золотой осені 1990 року прийшов Олесь Терентійович на Хрещатик, де голодували студенти. Тисячі. Це його діти, виховані «Прапороносцями», «Собором». Вони вдалися до такої акції, вимагаючи від властей прислухатися до них і до народу, який хоче суверенності України. І наче аж помолодшав письменник. У лавах голодуючих була і його внучка Леся. Студенти тоді перемогли.

Були в О.Гончара й передбачення. Ось читаємо у щоденнику: «...явно формується п'ята колона: вона ця чорна колона, неодмінно порозуміється з відкритими шовіністами з колишньої КПУ, скористається сліпототою амбітної рухівської “опозиції” і зробить усе..., щоб ліквідувати незалежність України»³¹. Збулося.

Пише О.Гончар в ці роки мало. Але зробив дивовижну роботу: він відредагував «Собор», «Твою зорю», «Прапороносці» і видав у «Веселці». Вивільнив твори, як пише письменник, «від тоталітарного накипу та цензорських втручань».

О.Гончар у своїй творчості переступив етнічну замкненість, що характерна українській літературі, і цим самим вивів її на світовий простір.

Його твори пронизані гуманізмом. Його філософія утверджує людянолюбні ідеали. Проблеми творчості О.Гончара — загальнолюдські: людина і війна, людина і зброя, людина — носій розуму і гармонії, людина — борець із світом цинізму і несправедливості.

³⁰ Там само. — Т. III. — С. 102.

³¹ Там само. — Т. III. — С. 52.

Український письменник О. Гончар заслужено посів місце поряд з Хемінгуеем, Прістлі, Ремарком.

14 липня 1995 року Олеся Гончара не стало. Помер великий українець, людина світлого таланту, високої моралі і непоступливості в боротьбі за національні інтереси. 17 липня Україна прощалаєся з своїм сином. Тисячі людей. Вінки, квіти, сльози. І в цьому велелюдному траурному потоці маленький хлопчик приніс і поклав до труни одну ромашку і пірижок. Зворушливо.

Перший з українських письменників, хто не розгубився в час війни, був **Юрій Яновський** (1902-1954). Він — літописець і мав фіксувати все, що несе війна. Найбільше ж вона вдарила по дітях, їхній незміцній психіці. І саме ця проблематика його зацікавила. Це йому підказував досвід письменника з уже досить солідним багажем: оповідання і нариси «Мамутові бивні» (1925), «Кров землі» (1927), «Рейд» (1929), «Короткі історії» (1940), романи «Майстер корабля» (1928), «Чотири шаблі» (1930), «Вершники» (1935) та ін. Твори письменника стали помітним явищем в українській літературі. Найперше тим, що оповиті вони красою степу, де народився автор (с. Нечаївка, Компаніївський район Кіровоградської області), а також глибокими народними характерами хліборобів, рибалок, яких сколихнула революція.

Юрій Яновський не починав свій творчий шлях з літератури для дітей, якщо не рахувати його ще дитячі віршики-наслідування народнописанним ритмам і образам потішок, лічилок.

Заговорив до дітей і про дітей вже дорослий письменник. Це прикметно. З усіх воєнних ознак він виокремив саме дитячий патріотизм, що проявився вже на початку війни. Оповідання «Дівчинка у вінку» написане 1941 року. В ньому йдеться про дванадцятилітню дівчинку Феню, яка помітила фашистських парашутистів і змогла повідомити про це дорослих.

Юрій Яновський добре вималював портрет і характер дівчинки. Вона любить малювати, вирощувати квіти. Плете гарні вінки. У її вінках «ходять і на весілля, і до кіно, і на танці». Феня — поетична натура. І от вона, як і багато інших школяриків, стала дозорцем, щоб виявити шпигунів і диверсантів і не пустити їх на нашу красиву землю.

Цікаво автор будує діалог дівчини зі шпигунами.

«Я спитала», — мова в оповіданні йде від першої особи. — «Дядьку міліціонер, звідки ви йдете?»

Міліціонер відповів: «Ми з другого району».

Я сказала: «Одразу видно, що ви всі з другого району». Жінка спитала: «А чому?»

Я сказала: «У вас дуже чисті ноги».

Жінка відповіла: «У нас дуже люблять чистоту і порядок».

Я сказала: «Ви часто витираєте в дорозі пил з черевиків, так?»

Жінка відповіла: «Так».

Феня цим самим демонструє свою пильність і спостережливість. Виграє час. Дізнається, хто насправді ці парашутисти.

Письменник підкреслює природність її дій і вчинків. А природність — у вірі в ідеали. Є Вітчизна і є ворог, який на неї напав.

В останню мить, коли парашутисти залягли в житі і змусили залягти дівчинку у вінку, по дорозі вже їхали справжні міліціонери, яких встигли повідомити Феніні друзі. Дівчинка підкинула свій вінок із зеленого жита. Пролунав постріл, дівчинку поранено, але ворогів забрали.

Письменник не шкодує фарб, щоб змалювати героїчний вчинок дівчинки. Долаючи біль, вона про все розповідає лікарю.

А ось оповідання про хлопчика, месника-одинака «Школяр» (1942). Батько його в партизанах. Матір розстріляли німці. «Я з фашистами-окупантами ніколи не помирюся», — заявляє він. А йому 13 років. «Я їм вночі пускаю ракети просто в вікна. Перетинаю дроти, по яких вони розмовляють. Переставляю їхні міни... Я ще поливаю крізь дірочку їхній харч гасом, проколюю колеса на машинах та на мотоциклах... А як коли — кидаю під самі двері гранату». У хлопця вже цілий арсенал зброї.

Його звать Іван Шевченко. Він веде щоденник «для науки й історії».

Можливо, героїзуючи хлопця, письменник дещо перебільшив його відважні дії в селі. Але героїзація — це і звеличення. Та й писалося оповідання для дітей, які люблять героїв і героїчне.

А хто з хлопчиків тих часів не мріяв стати партизаном? Письменник Юрій Яновський у оповіданні «Петрусь і Гапочка» (1943) якраз і змалював двох діток — семирічного хлопчика і чотирирічну дівчинку, які йдуть до партизанів після того, як їхню маму повісили фашисти. Всю дорогу вони готують себе до можливих зустрічей з чужинцями. Що і як казатимуть, як будуть себе вести. Їм ніщо не страшне — «у них є мета, вони йдуть». Хоча «дорога до партизанів не близька». Діти зустрічають осліпленого німцями діда, і той теж згоджується з дітьми йти до партизанів.

Думається, що переконливіше було б, якби дід сказав дітям: «Яка з мене, сліпого, партизанам користь? Ви йдіть. А я тут, у курені, лишуся».

Та сила оповідання в тому, що письменник передав віру у визволення. Для цього письменник використовує виразні деталі: «Над самою дорогою перелетів лелека з гадюкою в дзьобі».

В оповіданні «Київська соната» (1945) письменник не шукає героїчного. Саме виживання двох хлопчиків Фелікса і Волі, які лишилися без батьків в окупованому зруйнованому Києві, уже є героїзм. Добути їжу, мешкати у підвалах, трубах, мерзнути, ховатися від німців, — все це можна умовно називати життям. Війна кинула двох дітей в екстремальні нелюдські умови. Та вони, змобілізувавши свої духовні сили, не піддаються паніці, знаходять виходи із скрутного становища. Їм, звичайно, хочеться погратися, і вони граються у «Чапаєва». Вони розуміють, що довкола «фріци», і їх кличе помста. У розваленій друкарні вони знаходять плакати «Страхуйте своє життя», «Головморозиво» і розклеюють на стінах вцілілих будинків, що викликає паніку у німців. Хлопчикам неймовірно тяжко, але стрівши в руїнах маленьку дівчинку Талю біля вбитої мами, вони забирають її з собою і по-дорослому дбають про неї. Допомагають переховатись випадковому зустрічному, який, як потім з'ясується, є партизан.

Хлопчики бачили, як ворог руйнував Київ, підірвав їхній театр, їхній гастроном, їхнє вчорашнє життя. Бачили, як «вулицею рухалось безліч люду». Вони порівнювали бачене з парадом. Насправді ж то був марш смерті тисяч людей через Лук'янівку до Бабиного Яру.

Юрій Яновський з щедрістю вимальовує їхню дружбу, взаємовиручку, людяність, винахідливість, «...маленькі горді душі, які не хитнулися протягом довгої німецької ночі».

Звичайно ці оповідання діти читали вже після війни.

Творчий шлях письменника не був безхмарним — його ще у 20-і роки критикували за український буржуазний націоналізм. А насправді то була синівна любов до України, до народу — щедрою на добро, на пісню, правду і справедливість.

У час війни Юрій Яновський перебував у евакуації в Уфі. Там редагував журнал «Українська література». Коли почалося звільнення України, він залишив Уфу і пішов за фронтом. Часто вибирався у прифронтову смугу. У Київ письменник вступив разом з передовими частинами з Букринського плацдарму. А услід за ним йшли донесення органів безпеки, що Яновський «вирізняється своїми антирадянськими судженнями...»

Подальші свої твори письменник дітям не адресував, але образи дітей створював. В романі «Жива вода» (1947), наприклад, діють дівчатка Прися, Галя. Але найбільше виписаний образ хлопчика Уласа, якого звільнили з німецького концтабору. Він став сином полку, брав участь у бойових операціях, нагороджений медалями. Батько Уласа загинув у бою. Хлопця усиновив полковник Василь Іванович. Усиновлення — тема болюча для Юрія Яновського, бо своїх дітей він не мав. Ось тому так по-батьківськи тепло характеризує автор Уласа. Засвоївши військову дисципліну, хлопець і в мирний час демонструє її і в стосунках з названим батьком, який став головою колгоспу в мирний час, і в стосунках з однолітками, з людьми. Почуття обов'язку, дотримання порядку, чистоти, охайності, повага до старших — характерні риси хлопчика. Іде Улас вступати до Суворовського училища. Віриться, що з нього вийде добрий офіцер.

Вульгаризаторська критика не сприйняла роман. Автора знову звинувачують в націоналізмі. Як жива вода, так відроджується до життя після війни український народ. Певно в цьому найбільша провина письменника. Він переробляє твір, дає нову назву «Мир». Але побачити його надрукованим йому не вдається. 1954 року Юрій Іванович Яновський помер.

Та залишилася багатюща творча спадщина, а малим читачам — прекрасні оповідання — свідки тих лиховісних часів.

Не шукав драматичних сюжетів воєнної пори **Олесь Донченко** (1902-1954). В роки війни він жив у Казахстані. За станом здоров'я не призивався до армії.

Писати Олександр Васильович почав ще у 20-і роки. До літератури для дітей письменник прийшов не відразу. Попереду був складний шлях пошуків у поезії і прозі для дорослих, у драматургії.

Спершу були вірші. Друкувалися вони у всіх дитячих журналах, бо адресував твори різним віковим категоріям — від найменших до школярів. Щойно створений журнал «Тук-тук» (1929) відкриває вірш О. Донченка:

Знайшов я гвіздочок,
Узяв молоточок до рук...
А як мене звати?
Не важко вгадати: тук-тук!

Легка ритміка, виразна образна система, проста розмовна лексика впливає на дитяче сприйняття. Автор ніби пропонує гру, що так тішить дитину. У четвертому номері цього ж журналу вміщено його вірш:

Що за гамір,	Ой, у баби
Що за гра?	Горб на спині
Ліпить бабу	і ломака
дівтора.	отака!
Ой, же баба	Ніс у баби
снігова.	з картоплини.
Біла в баби	Рот у баби,
Голова!	з буряка!

З'явилися віршовані казки «Півень у звіринці», «Туки-бан, барабан».

Поступово письменник переходить до прози — «Дві весни» (1931), «Зоряна фортеця» (1933). Побоювання «законсервуватися» штовхають письменника у мандри. Чимало доріг сховає він Україною, був на південному Уралі, в Азербайджані, жив у рибальських селищах Причорномор'я, встиг побувати на військових кораблях Балтійського флоту.

З метою глибшої професіоналізації О.Донченко кидає роботу у Державному видавництві України, вивчає літературу для дітей, психологію.

У 1931-1932 рр. виходять його повісті. Журі республіканського конкурсу дві з них відзначає. А саме «Оаза в степу» і «Ударний загін». Уже в цих повістях помічався потяг письменника до пригодництва, що пізніше стане однією з характерних ознак його творчості. Але були й недоліки, зокрема, деяка нарисовість у зображенні життя.

І все ж, наприклад, повість «Аул Іргіз» (1932) — одна з кращих на той час в українській літературі на тему дружби народів. Це твір про непримиренну класову боротьбу в казахських степах, про прихід туди радянської влади, про те, як міняється психологія тамтешніх дітей. Виразні характери, динамічний сюжет, глибока соціальна основа принесли повісті успіх.

Згодом одна за одною виходять у світ повісті «Школа над морем» (1937), «Лукія» (1939), «Карафуту» (1940). Так поступово утверджується Донченко як цікавий повістяр для дітей. Твори тематично різні. Перша змальовує школу в прикордонній зоні, друга — тяжке життя селянської дівчинки до революції, а остання — це історія експедиції на чолі з академіком Дорошуком на Південний Сахалін і пригоди учня Володі Дорошука.

«Школа над морем» відразу стала улюбленою книгою школярів, бо в ній — пригоди, таємниці, викриття шпигунів. Школа змальовується у зв'язках з селом, з прикордонною заставою, з риболовецькою артіллю.

Дія відбувається в колишньому панському маєтку, де розмістилася школа. Шестикласник Олег Башмачний знаходить лист, адресований старому Кажану — шкільному садівнику, колишньому вихователю панських дітей. Романтика пошуку скарбу заповнила хлопця, що негативно позначається на дисципліні і навчанні. Протиставляються Олегу діти Галина Кукоба і Сашко Чайка, які і навчаються добре, і допомагають прикордонникам. Прикордонна тема, тема подвигу були популярними на той час у літературі й мистецтві для дітей і відіграли визначну роль у вихованні підростаючого покоління юних патріотів.

У пригодницькій повісті «Карафуту» (1940) викривається мілітаристська політика японських самураїв. Опинившись з геологічною експедицією на Сахаліні (японська назва — Карафуту), учень 9-го класу Володя веде себе, як патріот, і зберігає таємницю винаходу батька. Він з гідністю переборює труднощі японського полону. Повертається до своїх і допомагає дипломатам визволити батька-академіка.

Повість «Серце беркута» (1944) присвячена змалюванню вірної дружби київського хлопчика Ігоря з казахським — Акішем. За народною казахською легендою серце беркута, що загинув у боротьбі з шакалом, перетворилося на камінь-самоцвіт. Хто знайде той камінь, той буде наймогутнішим і найсміливішим. Двоє друзів знаходять мідну руду, яка в час війни так потрібна була для фронту. Так автор перекидає місток від легенди в реальне життя і досягає цим значного виховного ефекту.

Повернувся О.Донченко після війни до Лубен у 1944 році. Руїни, сирітство вражали письменника. Він прагне допомогти школам, мріє засадити землю садами, парками. І народжується задум повісті «Лісничиха» (1947) про дівчинку Улянку Голуб, батько якої загинув на фронті, а матір вбили фашисти. Улянка і її дід живуть у лісі, доглядають його, оберігають, дбають про його красу. Дівчинка закохана в дерева, звуки, барви. Добре ставлення до природи в дитячому віці закладає добрі основи світогляду дорослої людини. Повість вийшла поетичною.

1948 року на II з'їзді письменників України Олесь Донченко говорив про літературу для дітей. На жаль, за загальними фразами про нових паліїв війни, про спрямовуючу роль партії не окреслив він стану і завдань літератури для дітей. І вже якось зовсім запобігливо звучали його слова, що українська література не дала книжок подібних російським про Павлика Морозова і Тимура.

Написав у цей час О.Донченко ряд оповідань з виразним дидактичним спрямуванням: «Сад», «Голубий гвинтик», «Золоте яєчко», в яких порушується тема праці.

«Школо! Мати моя рідна!

Скільки років минуло, скільки вітрів перевіяло, які грози прогрімлі, а ти все живою і юною стоїш у серці, оповита, мов серпанком, любов'ю і ніжністю...

Школо! Я люблю тебе глибокою любов'ю за те, що ти розповіла мені про Урал і Донбас, про Дніпрогес і Магнітогорськ, за те, що ти ростила мене, майбутнього громадянина.

Дорогі мої вчителі! З якою любов'ю і ласкою, як вдумливо й твердо ви керували моїми першими кроками! Де ви, любі мої? Яким голосом, якими словами озватися мені до вас, щоб ви почули мою ніжну подяку сина?..

Повість «Юрко Васюта» (1950) про романтичні мрії і жадобу пізнання, взаємовиручку, пошуки місця в житті, про захоплюючу слідопитську роботу. Другим планом у повісті зображуються роки війни, патріотизм радянських людей.

Педагог за освітою і досвідом роботи, Олесь Донченко здобув визнання саме своїми творами про школу. І останній його твір, роман «Золота медаль», теж присвячений школі, десятикласникам. Роман психологічний, гостроконфліктний. Епіграфом до роману письменник взяв слова О.Пушкіна:

Мой друг, отчизне посвятим
души прекрасные порывы!

У романі ціла галерея образів юнаків і дівчат — позитивних і не зовсім. Показано, як впливає колектив на перевиховання учнів, як привчає до дисципліни, до праці, допомагає обрати власний шлях у житті.

Заслуга Олесь Донченка як письменника полягає в тому, що він підніс на належний рівень жанр шкільної повісті й роману. Термін «підліткова література» виник значно пізніше, вже після смерті Олесь Донченка (1954). Та справа не в терміні. Олесь Донченко багато писав саме для підлітків.

Протягом 1956-1957 рр. твори О.Донченка вийшли в 6-ти томах у видавництві «Молодь». У 1982 році його вибрані твори вийшли у двох томах у видавництві «Веселка».

Марія Пригара (1908-1983). 1978 року до сімдесятиліття письменниці вийшло два томики її творів. Вірші і проза. Треба віддати належне вимогливості Марії Аркадіївни, яка не включила до цього видання вірші 30-х років, для яких характерними є тематичні штампи: сила Червоної армії, недоторканність кордонів, радість колективної праці тощо. Писалися вони на соціальне замовлення дня, а, отже, надто виробничі («Похід комбайнів», 1931, «Кроляча бригада», 1935), або лозунгові («Червона армія», 1930,

«Прикордонник», 1938). Таких книжок у неї вийшло у 30-і роки близько двох десятків. Друкувалася вона й у дитячій періодиці. І яка ж була спокуса для автора поринути у літературну молодість: продемонструвати перший вірш, а за ним — зростання. Та цього не сталося. Вийшли два томики краєвих її творів, а те, що не витримало іспиту часом, було відкинута...

Народилася Марія Аркадіївна Пригара у 1908 році у Москві, але життєва доля її пов'язана з Україною. Спершу родина переїздить на Криворіжжя — край легендарного минулого, де ходили походами козацькі загони. Школу кінчала в не менш легендарному місті Біла Церква. А потім був Інститут народної освіти в Одесі і перші літературні вечори, зустрічі з письменниками. Закінчує ІНО вона вже в Києві, де й починається її активне журналістське життя. 1930 року виходить її перша книжка для дітей «Весна на селі». Захоплюється вона також перекладами з німецької і польської мов. 1940 року Марія Пригара разом з Наталею Забілою укладають «Читанку» для першого класу, яка витримала кілька видань.

У час війни 1941 року М. Пригара опинилася у Саратові, де працювала на радіостанції ім. Т.Г.Шевченка, вела передачі для партизанів і підпільників окупованих областей України. Глибшає і ширшає тематика її творів. Пише вона більше для дорослих. У віршах постають образи нескореної України, згорьованих матерів. Своє особисте (чоловік на фронті) зливалось з думами і прагненнями народу-воїна:

Як добре ми навчилися тоді
Терпіння — невеселої науки.

Для дітей видає збілочку оповідань «Наші друзі» (1943) та поему «Яринка» (1944).

Весною 1944 року Марія Пригара повертається до Києва. Тут вона працює заступником редактора журналу «Барвінок», обирається депутатом районної ради. У віршах її визначилися чотири тематичні напрямки: Дніпро — річка єднання народів, Дніпро — літописець; відгомін великої війни; побутово-сімейні замальовки; діти в школі.

Цикл віршів про Дніпро не одразу склався. Спершу були збірки «Сестри» (1948), «Дніпрові сусіди» (1961), «Тече Дніпро в синє море» (1964). Але образ могутнього, історичного Дніпра об'єднав ці вірші у цикл. Чи не зринули у пам'яті Марії Аркадіївни мандрі у криворізький степ, де вітчим, закоханий у минуле України, розповідав малій Марії про ту далеку славу запорожців. А вдома брав до рук пицаль чи шаблюку (він колекціонував старовину), і письменниця наче торкалася тих далеких років, які запліталися в думу...

У двотомнику цей цикл видрукуваний під назвою «Сестри». Так, була держава — СРСР, була державна ідеологія трьох сестер — України, Білорусії і Росії, що жили однією сім'єю. «Ми ж одна сім'я...» — пише Пригара. 1990 року СРСР розпався на незалежні країни. І Україна, Білорусія і Росія стали жити окремо, але, якщо вони і надалі збережуть у своїх стосунках сестринські почуття, то буде добрим знаком. «Біжить Дніпро, шумить Дніпро, єднає трьох сестер».

«Три сестри» — оце, власне, на весь цикл (а він великий) одна політична прив'язка. Марія Пригара створила високопатріотичний цикл «Сестри». Без гучних слів, без гасел. Люблячим серцем малюючи Дніпро, Україну, вона не впала у тогочасну інтернаціональну риторичку. І в цьому її заслуга.

А далі йде захоплена мандрівка сучасним і історичним Дніпром. Схвилювано пише авторка про ниви і ліси України, як «пахне літо», як «срібляться котики» весною, як із струмка зароджується величава ріка Дніпро. І все, що понад ним, — «найрідніше у світі, найкраще». Ось краєсується під дощем сосонка:

Линув дощик, линув,
Та й пропав на сонці.
Тисячі краплинок
На малій сосонці.

Дніпро — трудівник. Він не може пристати на пораду Сонця відпочити:

Коли б я хвилі зупинив,
Сказав би «Стійте!» їм,
То згасли б тисячі вогнів
На березі моїм.

Людина підкорила дніпрові пороги, і тепер вони не заважають кораблям плисти у Чорне море. Це — давній водний шлях козаків, які на своїх човнах-чайках нападали на турецькі кораблі і прибережні фортеці, визволяли з неволі побратимів.

То не гуси налетіли в плавні,
Не лебідки білі заячали —
То човнами козаки преславні
З синього дніпрового лиману
У широке море випливали.

Наприкінці циклу подаються три символічні замальовки. «Могутній дуб, правдивий дуб» — символ міцї українського народу. «Далеко рід мій стеле путь», — каже дуб. Другий образ — верба — символ домівки, життя. Як не

ламала її доля, а вона нескорена, «укрита шрамами, як пам'ятник стоїть...» Третій образ — це Т.Г.Шевченко — духовний світ українського народу.

Слово Тарасове струнами б'ється.
Ходить між люди — з серця до серця.
Ходить між люди, лине світами —
Так йому жити й жити віками.

У віршах про школу виявився педагогічний хист М.Пригари. Майже всі вони — це діалог зі школярами. По-доброму, з гумором вона змальовує базик, нечупар, ледарів, порушників, забудьок. А в кінці вірша обов'язково питає:

Скажіть, ви не бачили хлопця такого?
Чи, може, когось, хто у вас на прикметі,
Ви зараз у цім упізнали портреті?
Коли він вам справді знайомий в лице —
Ми просимо нам написати про це...

І редакційна пошта «Барвінка» одержувала багато листів від учнів.

Повчальними є віршовані казочки поетеси «Про ведмедика», «Горобчик-розбишака», «Байбак-мандрівник» та ін.

Та думи про історію свого краю переслідували Марію Пригару, а драматизм, патріотизм народних дум хвилював серце. В думках український народ вилив свою любов до рідного краю, до захисників землі своєї, своїх осель, жінок і дітей. Думи «Козак Голота», «Плач невольників», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка» та ін. — то перші духовні свідчення національної самосвідомості народу, то оспівана його визвольна боротьба з татарами, турками, поляками. Кожна дума — щемке бажання перемогти ворога, визволитися з неволі і прислужитися краю веселому, миру хрещеному, де ясні зорі і тихі води...

1966 року вийшов збірник оповідань «Козак Голота». Вперше в українській літературі письменник береться переповісти дітям українські народні думи. Треба сказати, що спроба вдалася. Марія Пригара не просто переказала прозою вісім дум, а й не порушила їхню стилістику, а її втручання в сюжет виправдані і логічні. Так у думі «Козак Голота» герой децю хвальковитий — «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота». Він — бідний, але відчайдушний, і з'являється під татарським містом Килією, щоб гарцювати. Трапилося так, що він татарина убив, одяг зняв, забрав і коня теж. Марія Пригара в оповіданні «Козак Голота» пише, що під Килією Голота появився не просто так собі, а щоб визволити з неволі свого побратима. Таким чином загострюється соціальна мотивованість. Письменниця відмовляється від опису мародерства козака, коли він з убитого знімає одяг, забирає коня. В оповіданні Голота по-

лонить татарина і везе на Січ, щоб вимагати викуп — звільнення побратима. Порівняно з думою письменниця дещо розширила історичне тло, описуючи «ординський шлях», шлях у неволю, деталізуючи побут і звичаї козаків. Все це зроблено тактовно і не суперечить історичній правді.

Так само в оповіданні «Як три брати з Азова тікали». У думі — двоє старших братів не доїхали додому, їх татари наздогнали і назад завернули. В оповіданні — вони прибувають до батьків. Довідавшись, що найменшого брата покинули у степу, батьки проганяють їх. «Ідіть же ви геть од нас, братовбивці! Бодай вас сира земля не прийняла, бодай люди забули, що ви козацького роду!» У такий спосіб поглиблюється драматизм, підкреслюється висока мораль батьків.

Так опрацьовані й інші думи «Про Івася-вдовиченка Коновченка», «Маруся Богуславка», «В степу на могилі» тощо. Схвально про них відгукнулася критика, вони одразу були перекладені на інші мови.

Працюючи над думами та іншими історичними джерелами, Марія Пригара накопичувала матеріал для оригінальної повісті «Михайлик — джура козацький» (1969). У повісті розкрилося вміння письменниці, йдучи за історичною об'єктивністю, створити образ хлопчика Михайлика, описати його перебування у козацькій школі.

Події відбуваються на широкому тлі: козацькі походи, бої, морські наскоки, визволення невольників з турецького полону, боротьба з поляками, битва під Хотином, життя і побут мирної Січі, ворожнеча між гетьманом Конашевичем, якого підтримує польський король, і гетьманом Бородавкою, який спирається на простих козаків, але через наклеп був страчений.

У цьому суворому, але романтичному світі зростають двоє нерозлучних друзів Михайлик і Івашко. Кінчається повість тим, що обоє хлопців-козаків опиняються у диво-місті Києві, де все їх захоплює: ярмарок, Дніпро, Лавра, спів лірника, який глухим голосом співає:

Та мала собі вдова три сини,
Як ясні соколи,
Та з малих літ леліла, кохала,
По наймах не пускала.

Цю пісню підхопив дзвінкий хлоп'ячий голос. То — Михайлик: «При старості хотіла пам'яті дождати, хліба з сілля з упокоєм уживати!»

Символічна картина — безперервність української пісні, українського роду.

1979 року Марія Пригара за вибрані твори у двох томах «Вірші та казки», «Повісті та оповідання» була удостоєна літературної премії ім. Лесі Українки.

1983 року письменниця померла.

Дуже схожий за ідейно-тематичними ознаками до В.Бичка Іван Нехода (1910-1963). Ті ж впливи, та ж гасельна версифікація, ті ж тематичні орієнтири: Червона армія, партія, вожді. 1935 року вийшла його книжка «Пісня радості» — мажорна, осяяна літом і Первомаєм. У ній і «Пісня-рапорт тов. П.П.Постишеву» і «Пісня про кролів» («Ой, люлі, ой, люлі, — та були ще і кролі!»). У книзі вміщено розділ для маленьких братиків і сестричок. І.Нехода щедріший від В.Бичка на тепло, на батьківські інтонації.

1941 року І.Нехода йде на фронт. Його поезія глибшає. У ній звучить туга за Україною — «Я зберігаю від квартири ключ». На війні поета було тяжко поранено. По війні І.Нехода багато сил віддає вихованню молодих талантів. З-під його пера виходить кілька книжок: «Дорога в свято» (1945), «Мої ляльки» (1946), «Сонце травня» (1947), «Маленьким братикам і сестричкам» (1949), «Дівчина з Буковини» (1949).

Поема «Дівчина з Буковини» може служити прикладом того, як негативно на художності твору позначається політична кон'юнктура. Дівчина Олександра живе на Буковині, працює тяжко на папа і мріє про визволення, що його принесуть зорі Кремля з Радянського Союзу. Принесли. Олександра вже працює не в пана, а в колгоспі, сіє буряки. Раптом нагрянув суховій. Дівчина рятує буряки — уночі поливає їх, носячи відрами воду. Буряки врятувала, «в комунізмі вже живе!» На грудях у неї Золота зірка Героя. Це ж треба було таке чтиво витворити!

А є ж у нього настроєві, глибоко ліричні вірші, досконалі формою, образні, з використанням народних художніх засобів. Ось як освідчується він у любові своїй Вітчизні:

В небі над полями
Райдуга-дуга...
Я люблю тебе з громами,
Із весняними дощами,
Із гаями,
Солов'ями,
Голубими вечорами,
З піснею роздолою
Ніччю над колискою,
З тихою тополею,
З білою берізкою, —
Всю — з морями і містами,
Всю — до болю, до безтями.

Автор напевне відчував, як його тримають за поли ідеологічні штампи, вузька партійно-піонерська тематика. Він хоче вирватися з цих обіймів:

Я люблю по неходженій стежці ходити,
А протоптану — промину!
Я люблю бездоріжжя шукань і відкрити
І непізнану далину.
Як шукать — так шукать,
Як творить — так творить...

І тому багато подорожує по світу і не просто подорожує, а привозить з кожної мандрівки одну, а то й дві народні казки у своєму блискучому поетичному переказі. Зберігаючи національні особливості (імена, звичаї, побут), І.Нехода зробив їх оригінальними творами. Гарний вірш, чуття ритму, гумор, глибина моралі, — все захоплює у казці. А їх близько двох десятків — з японського, молдавського, французького, казахського та інших фольклорів народу світу («Казки моїх братів», 1958).

У 1948 році на ІІ з'їзді письменників України І.Нехода виголосив промову, лейтмотивом якої було — творити книги, що виховували б з дітей комуністів. Нападав на тих, хто відгороджується від соціальної і громадянської тематики і творить собі «тихий острівцець», де герої-діти живуть «серед зайчиків, ведмедиків, півників та інших представників фауни». І тим самим продемонстрував свою непослідовність, бо ж у власній творчості не цурався цих образів.

У літературі для дітей цього часу працюють П.Тичина, М.Рильський, А.Малишко. Помічені були й перші твори молодих Б.Чалого і М.Познанської.

40-річна письменниця Ірина Вільде жила і писала у Коломиї, що належала Польщі. У 1939 році землі Західної України увійшли до складу Радянської України. Переступивши територіальний кордон між Польщею і Україною, І.Вільде переступала, образно кажучи, кордон політичних, історичних і моральних цінностей, прагнула освоїти задекларовані радянською владою соціалістичні засади життя радянського суспільства. Але в одному залишалася сама собою — не переступила кордону патріота України.

Депутат Верховної Ради УРСР І.Вільде 1949 року пише лист Сталіну (українською мовою!), сподіваючись, що великий керманіч, який безпомилково розв'язує національне питання в СРСР, надасть їй відповідь. В листі поставлено запитання, чому провадиться антиукраїнська політика в Україні? Чому щезає українська нація? «Є тільки народ, етнографічна

маса, яка заселяє дану країну...» Чому насаджується російська мова, культура? Питання підтверджуються низкою прикладів. Звичайно ж відповіді від Сталіна не було. А І.Вільде більше депутатом не обиралася...

Політика центру стосовно України ставала жорстокішою. Обмежувалися права і свободи. У 1946 році Рада Міністрів УРСР затвердила новий (наближений до російського) український правопис. На все українське треба було просити дозволу Москви. Так, наприклад, секретар ЦК КП(б)У М.С.Хрущов пише листа Сталіну, щоб він дозволив у травні місяці 1949 року відзначити столітній ювілей Панаса Мирного.

Та найперше, що належало зробити в це десятиліття, — відбудувати зруйноване війною. Важко, долаючи голод 1947 року, надриваючись без техніки на полях і будовах, зводили з попелу життя.

В ідеологічній сфері тривала боротьба з безідейністю, космополітизмом. Ну, а в Україні, звичайно, з українським буржуазним націоналізмом. У літературі для дітей зводилось це до одного — вона повинна відповідати завданням комуністичного виховання. Секретар ЦК ЛКСМУ Семичасний у виступі на з'їзді письменників України наголошував, що у дитячій літературі передусім має бути зразковий «партійний діяч, комсомольський працівник, учитель, піонервожатий, тобто герой, який повинен стати прикладом для дитини»...

Літературу для дітей заповнила на довгі роки тема війни.

Тим часом мільйони зубожілих сімей відправляли своїх дітей у ФЗУ (фабрично-заводські училища), де вони могли поїсти і одягтися. Ось такою була нова повоєнна людина...

Відновлювало роботу видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», яке видавало літературу для дітей та юнацтва, зокрема в серіях «Домашня бібліотечка школяра», «Піонерська бібліотечка», «Бібліотечка для юнацтва», «Історичні повісті та романи» та ін. Багато уваги приділяє видавництво документальній літературі. Вона мала надзвичайний успіх серед дітей і молоді, бо мова йшла про конкретних людей, які здійснили подвиг в часи лихоліття. Це — Герої Радянського Союзу, воїни, партизани, сини полків, підпільники, учасники Руху Опору за межами країни, передовики науки, виробництва, митці.

Друкуються газети «Зірка», «Юний ленинець», «Молодь України», журнали «Барвінок», «Піонерія», «Зміна», «Дніпро».

З 1949 року Москва надсилає на Україну великими тиражами «Новинки дитячої літератури»: М.Пришвіна «Кладовая солнца», Л.Кассіля «Дорогие мои мальчишки», В.Катаева «Сын полка» та ін.

Цікаво, що однією з перших книжок, виданих в Україні після війни, були «Українські народні казки» (1946), упорядковані академіком М.Возняком. Та це був виняток у потоці книг про війну.

Так, Велика Вітчизняна війна була страхітлива. Вона змінила у покоління українських дітей ставлення до крові, смерті, насильства. На жаль, багато письменників того часу у своїх творах для дітей не дбали про світоглядність майбутніх будівників життя, оновлення їхніх поривань. Навпаки, виступали простими реєстраторами воєнних насильств і смертей. І це затяглося на роки. Вже вирости нові читачі. А їм пропонувалися все ті ж сюжети війни. Вже світом ішли дивовижний господар Землі Маленький принц (1943) Антуана де Сент-Екзюпері, фантастична Пеппі Довга Панчоха (1945) Астрід Ліндгрєн, невтомний захисник скривджених Цибуліно (1950) Джанні Родарі. Образи ці відзначалися гуманістичним спрямуванням, прагненням не нищити, а творити життя.

Література

1. Вічно живі. — К.: Веселка, 1966.
2. Гончар Олександр. Твоя зоря. — К.: Дніпро, 1980.
3. Гончар Олександр. Прапорonosці. — К.: Веселка, 1995.
4. Донченко Олександр. Золота медаль. — К.: Радянська школа, 1983.
5. Історія української літератури. Т. II. — К.: Наукова думка, 1988.
6. Нехода Іван. Поезії. Казки. — К.: Веселка, 1986.
7. Пригара Марія. Вірші та казки, т. I. Повісті та оповідання, т. II. — К.: Веселка, 1978.
8. Яновський Юрій. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1970.
9. Ярмыш Юрій. Детская литература Украины — М.: Детская литература, 1982.

Месники і Помагаї

Перше вересня у сільській школі за 90 кілометрів від Києва. Традиційна лінійка. Сонце. Майорить прапор на щоглі. З промовою виступає директор школи. У ній такі знайомі слова вдячності партії за щасливе дитинство. Ну, певно ж, вони адресовані цій довгій шерензі дітей, яка витяглася по зросту у шкільному дворі. Худенькі постаті, одягнуті хто в що. Але чистенькі, причепурені. Лише босих багато. Босі ноги якось не гармонують з цим святковим настроєм.

У шерензі першим стоїть дев'ятикласник Михайло. Він — високий. Вищий за директора. Йому ніяково за свій зріст, свої великі ступні. Він переминається з ноги на ногу, часом одну ховає за другу. Але штанина коротка. Як ти їх сховаєш?..

Росте він без батька. Фронт забрав. Літує на стайні, щоб заробити копійку. А тієї копійки і матиного трудовдя не вистачає, щоб відштовхнути злидні, придбати якусь обнову.

Це той Михайло, що згодом писатиме твір про тяжку долю селян у повісті М.Коцюбинського «*Fata morgana*». Але чомусь поверне на сьогоднішній день. Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочать угорі і спускають на землю мокрі коси. А брудною, розгрузною дорогою йдуть колгоспники. Йдуть та й ідуть, чорні, похилені, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі, що відбилися від свого ключа, немов осінній дощ. Йдуть і зникають у сірій безвісті... Це вже були слова не Михайла Коцюбинського, а його, Михайлові, — вистраждані, зболені... Його ноги знали осінні дощі й грузькі дороги. І перші заморозки...

Школа сполошилася. Крамола. Хтось настукав. Повезли Михайла в район. Питає начальник: — А хто тебе учив так писати? — Коцюбинський, — відповідає. — Ти сам додумався, чи в тебе спільники є? — Сам. — Письменник писав про заробітчан, а ти про колгоспників. А знаєш, що за це може бути? — Мовчить хлопець. Наляканий.

Одпустили Михайла. Назад додому по розгрузлій дорозі Михайло йшов пішки, а в район везли.

Присмерком зайшов у стару хату. Мати: — Слава Богу, пустили! Що ж ти там накоїв? — Та написав. — Про що написав? — Що ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочать... — Лізь на піч, розумеха.

Михайло сполоснув у ночвах ноги. Поліз. Голова розумехи вперлася в стіну. Великі ступні звисали з печі...

Руїн та й руїн лишила по собі війна. Треба було заліковувати душі, відбудувати заводи і фабрики, колгоспи і радгоспи, міста і села. Працювати та й працювати. А кому? Чоловіків забрала війна. І тому в цю тяжку відбудовчу лямку мусили впрягатися діти. В містах вони розбирали вручну завали, заготовляли дрова для шкіл, озеленювали території, а в сільських районах гинули на полях — садили, пололи, збирали урожай. Мільйони дітей. Поряд з темою війни в літературі широко зазвучала тема праці.

Комуністична партія, як завжди, стояла на сторожі «ідейної чистоти» і періодично оголошувала боротьбу то з безідейністю, то з космополітизмом, то з об'єктивізмом — «проявами буржуазної ідеології».

А крім цього, люди з МДБ працюють у творчих спілках, наукових закладах, редакціях газет і журналів. Не гребують й таким бридким способом, як вкорінення своїх агентів у родину. Так, протягом кількох років для вивчення «політичного лиця» М.Рильського агент відвідував домівку поета. Нашкрывав донос у чотирьох томах, про що пише в листі М.С.Хрущову³².

Націоналізм виловлюють там, де його немає. 2 липня 1951 року газета «Правда» публікує статтю «Проти ідеологічних перекирвань в літературі», в якій критикує автора вірша «Любіть Україну» В.Сосюру за «буржуазний націоналізм». Вірш написано 1944 р. Був вміщений у збірці «Щоб сади шуміли» (1948), що відзначена Сталінською премією. Вісім років знадобилося «дослідникам» від влади, щоб побачити у вірші ідеологічну шкоду. Поет освідчується своїй землі, своєму народові в любові, і влада вбачає в цьому «ідеологічне перекирвання». Один лише вірш, а як сколихнув чиновництво всієї держави від Львова до о. Сахалін, яке кинулося вишукувати на місцях своїх Сосюру. В Україні «проробляють» поета в школах, вузах, академічних установах, на всіх зборах у всіх колективах, вдовбуючи людям в голови, що так любити Україну, як це змалював В.Сосюра, не можна. Треба любити так, як підказує Москва.

Цивілізований світ був вражений інквізиційними заходами влади в Радянському Союзі. У багатьох країнах Європи, в Америці вірш «Любіть Україну» був перекладений, опублікований у провідних газетах з коментарем, як розправляються з поетом за любов до своєї землі.

Ідеологічна обережність панує в пресі для дітей. На посаді головного редактора журналу «Барвінок» Н.Забілу змінює О.Іваненко. Та сам журнал не змінює спрямованість. Та й як ти її зміниш, коли все під пильним контролем партії! І все ж відбувається малопомітна, але в контексті руси-

³² Центральний державний архів громадських об'єднань України — Ф.1, опис 23, спр. 5687.

фікаційних заходів важлива подія — з номера третього 1950 року журнал став виходити двома мовами: українською і російською.

Тема Сталіна — мудрого вождя і вчителя — провідна. Як і раніше вождям присвячують вірші М.Рильський, Л.Вишеславський, І.Муратов. Це — І.Гончаренка «Сталіна солдати», В.Бичка «Будем завжди вірними йому», І.Неходи «Пісня про Сталіна». Платон Воронько виступає з віршем «Ми писали Сталіну листа» (1951, № 1). Про що? Про те, як «гарно, весело нам жити». Марія Познанська, що оспівувала працю маленьких у полі, в саду, на фермі, у дитсадку, у вірші «Наша осінь» (1951, № 9) пише, що

І товариш Сталін
Прийде теж туди,
Гляне рідний Сталін
На оці плоди.

Цікавість до літератури для дітей та юнацтва виявляли заходи, що відбувалися на початку 50-х років: XIII пленум Спілки письменників СРСР (1950), на якому із співповіддю про завдання літератури для дітей виступив О.Корнійчук; сесія Академії педагогічних наук РРФСР (1952); Всесоюзна нарада з питань літератури для дітей (1952).

1953 року вмер Сталін — «батько народів», «мудрий вчитель». Вмер той, хто кривавим плугом переорював Україну. Поетичну сльозу проливали Л.Дмитерко, В.Швець («Піонерія», № 4, 1953). А Ю.Збанацький в оповіданні «Безсмертники» (в цьому ж номері журналу) змалював образ хлопчика, який поїхав у Москву, щоб дати клятву бути таким, як Сталін. І лише Д.Павличко насмівився прямо сказати:

Коли умер кривавий Торквемада,³³
По всій Іспанії пішли ченці.

Вірш написано 1955 року. Вміщено його у збірці «Правда кличе» (1958), конфіскованій владою за антирадянську спрямованість. А сам автор зазнав гонінь, змушений був залишити роботу.

У 1954 р. відбувся III з'їзд письменників України. У співповіді Н.Забіли наголошувалося на зростанні питомої ваги літератури для дітей та юнацтва. На з'їзді було засуджено так звану теорію безконфліктності, яка завдавала значної шкоди художній творчості, штовхала письменників до лакування дійсності.

Пафосно пишуть про дитячу працю О.Донченко, Л.Компанієць, М.Пригара. З нових тем хіба що додалася тема боротьби за мир.

³³ Торквемада — глава іспанської інквізиції 15 століття. Прим. автора.

Свіже слово приносять у «Барвінок» у поезії — Грицько Бойко, Михайло Стельмах, у прозі — Всеволод Нестайко.

Дитячий журнал «Піонерія» в цей час редагує В.Бичко. На жаль його схильність до публіцистики, до оспівування комуністичного майбутнього негативно позначилися на ідейно-тематичному рівні журналу. Ленін, Сталін, комуністична партія, п'ятирічки добробуту, життя піонерів — з цього кола тем журнал не виходив. З художніх творів переважають переклади з російської: Л.Толстой, І.Тургенев, М.Некрасов, М.Горький, В.Короленко, В.Маяковський, М.Носов та ін. Додамо сюди ще інформації про спорт і юннатів. Оце буде обличчя журналу. Серед цих матеріалів губляться поодинокі твори українських письменників: повість Ю.Збанацького «Лісова красуня», роман О.Донченка «Золота медаль» та ін.

Юнацький журнал «Дніпро» відкриває читачам письменника Олександра Довженка, друкуючи його кіноповісті «Земля» (№ 1, 1955), «Зачарована Десна» (№ 3, 1956), «Поема про море» (№ 1, 1957), п'єсу «Потомки запорожців» (№ 7, 1958), оповідання, публіцистику, щоденники. Досі його знали як кінодраматурга, режисера, тепер його проза полюбила читача самобутністю відтворення дійсності. Вона не схожа була на численні твори, що нібито відображали сучасність, а насправді лакували її. Напруга думки, глибина почуттів, правдивість, — все вражало. Перед очима поставав український народ з його болями і радощами.

Тема дитинства й раніше знаходила відображення у творчості О.Довженка, але те, як вона подана у кіноповісті «Зачарована Десна», не лишила байдужих. Цей твір — автобіографічний. Автор не потонує у побутових деталях і стилізації. Навпаки, кожна деталь несе відчутне смислове навантаження. І перші уроки соціальної нерівності (багатство й бідність, освіченість і неписьменність, чистота й потворність людських взаємин), і закоханість у природу Деснянщини, і витоки формування творчої фантазії малого сільського хлопця Сашка засвідчували, що автор змалку засвоїв народну мораль, етику, педагогіку. Ось Сашко на косовиці: «Прокидаюся на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні — краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці... Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. В кущі — горіхи. В озері воду скаламучу — риба. Отак я раюю днів два або три...»

Любов до хліборобської праці, до народної пісні, прагнення з розумінням ставитися до природи, до відносин між людьми виховувалися у дітей з малих років. На цьому формувалася духовність хлопчика Сашка, його характер. «Дивлюся у воду — місяць у воді сміється. "Скинься, рибо", — ду-

маю, — скидається риба. Гляну на небо: "Зірко, покотися", — котиться. Пахнуть трави над водою. Я до трав: "Дайте голос, трави", — гукають перепілки» і т.д.

У кінці 50-х років було видано тритомник О.Довженка, до якого увійшли кіносценарії, проза, публіцистика, лекції. В літературно-мистецькому житті то була подія. Багато хто з письменників зазнав на собі впливу О.Довженка. Напевне, й література для дітей теж зазнала, особливо творчість Миколи Вінграновського, Григора Тютюнника, Бориса Комара, Всеволода Нестайка, Віктора Близнеця.

У цей час редактором журналу «Піонерія» став Михайло Рубашов — письменник, натура лірична. І журнал переродився. Він широко відкрив сторінки творам української літератури. Тут друкуються В.Сосюра, В.Кучер, М.Чабанівський, В.Бережний. Журнал шукає нові імена. Так з'являються Б.Харчук, М.Іщенко. Голу публіцистику замінили художні нариси. Журнал збагатився жанрово, представляючи гумор, фантастику, пригоди, лірику.

У 50-х роках одна за одною виходять книжки для дітей «Наша залізниця» (1951), «Читаночка» (1951), «Чотири вітри» (1952), «Малютам-соколятам» (1955), «Казка про Чугайстра» (1957), «Ніколи не хвались» (1958), «Ярик-школяр» (1958). Автор їх **Платон Воронько** (1913-1988). Жартуючи, поет часто казав про себе: «Чи я поет для дорослих — не знаю. А що для дітей, то кожного разу переконуюся. Прийшов у школу — читають, у дитсадок — читають, по радіо — передають, з телеекрану — звучать, у підручниках — друкують. Справді-бо дитячий».

Народився Платон Микитович 1 грудня 1913 року в селі Чернечина Охтирського району на Сумщині. Дитинство минало в мальовничому краї серед розкішної природи, роботящих людей, усталеної селянської моралі і чарівних пісень. Та скоро воно закінчилося. Коли хлопцю минуло 8 років, його віддають в Охтирський дитбудинок. В Україні — голод. Багатодітна сім'я Вороньків у такий спосіб рятується від голоду.

З цього часу починається самостійне життя Платона. Охтирське дитяче містечко — це колишній монастир з церквою, келіями, землею, господарством. Його й освоює гамірна, голодна дитяча армія, яка утримує сама себе, працюючи на землі. Що ж до ідеології у дитбудинку, то вона така, як і у всіх тогочасних установах, — виховати нову радянську людину. Тут Платона відвідала перша муза. І сталося диво — саме вона познайомила його з поезією Лесі Українки, з її чарівливою «Ліською піснею», а потім уже й повила на літературну стежку.

Та ось юнак Платон Воронько у Харкові. Він — студент автошляхового технікуму. Літературні інтереси його поглиблюються. Газети, журнали, книги, зустрічі з улюбленими письменниками П.Панчем, В.Сосюрою. Уже й своїх віршів чимало, та надзвичайна вимогливість до слова, ще не дозволяє молодому авторові пропонувати їх до друку. 1932 року Воронько закінчує технікум і за комсомольською путівкою їде в Таджикистан.

Дороги за дорогами у горах і пустелях Середньої Азії освоює юнак. Виробничі напружені будні відсунули на другий план писання віршів. Механік, підричник, геолог у суворому кліматі Паміру, мандрівне необлаштоване життя — у цих умовах гартувався Платон Воронько. Згодом його призивають у армію. Служить він на Кушці — найпівденнішій точці радянського прикордоння. Помітивши потяг червоноармійця до літературної творчості, командування призначає його полковим бібліотекарем. Більшої радості годі й придумати. Нарешті він може читати й читати. А ще ж хотілося вчитися, і Платон вступає на заочне відділення Московського літературного інституту.

Війна з фінами поламала плани. Воронько на фронті — підричник у диверсійній групі. Тут не до віршів, хоч вони, непрохані, й зринали в голові. Бої, небезпеки, рейди у тил ворога. Молодший лейтенант Платон Воронько справді вірив, що фіни загрожують Радянському Союзу, і його обов'язок громадянина захистити Вітчизну. Пізніше він напише, що цей час навчив його, «як мінувати і наводити мости і як не треба писати вірші».

У час Великої Вітчизняної війни Платон Воронько-партизан йшов своєю зраненою, зболоною землею, що стогнала під чоботом фашистів. Чув народне прокляття ворогові, сльози жінок, печаль осиротілих дітей. Проходячи селами, слухав тужливі пісні про недолю. Все лягало на серце. З'являлися вірші-пісні, на яких позначалися народнопісенна образність, думний лад. Ці вірші розучувалися партизанами, ставали піснями. Їм раділи, вони піднімали людей і вели вперед і вперед. Так розпочався рейд з'єднання С.А.Қовпака по тилах ворога. Все було: і перемоги, і втрати, пожежі і пущені під укіс ешелони, розбомблені обози, визволені села і містечка. У цих верем'ях губилися вірші.

В одному з боїв Платона Воронька тяжко поранено в живіт, руку й ногу. Була операція в польових умовах. А далі — кількаденна виснажлива поїздка на возі по бездоріжжю до визволеного Києва у госпіталь. Одного дня сюди навідався поет і літературознавець Степан Крижанівський, який розшукав поета-партизана Платона Воронька. Та виявилось, що всі його твори загинули під час рейду. Гість пообіцяв прийти через кілька днів, а до того часу Воронько мав по пам'яті відновити втрачені вірші. Крижанівський

з'явився, забрав листки з віршами, показав М.Рильському, а згодом вийшла у світ перша збірка поезій П.Воронька «Карпатський рейд», що й поклала початок щедрому творчому шляху талановитого поета. Можна сказати, що поет народився з боротьби і вогню.

Звичайно ж перший період творчості П.Воронька був підпорядкований темі війни. То — час дивовижного, духовного і фізичного напруження народу, то — партизани, люди особливого складу. Їхній глибокий патріотизм, відчуття обов'язку — синівного, материнського, батьківського, — були величні і разом з тим прості. Вони хвилювали і зворушували поета, і він, як літописець рейду, відтворював подвиг конкретних людей. Своє кредо П.Воронько висловив у популярному вірші:

Я той, що греблі рвав,
Я не сидів у скелі,
Коли дуби валились вікові.

Той, що греблі рвав — образ, що уособлює молоду силу, яка захищає свою землю, своє кохання. Поет осуджує тих, хто в час лихоліття пересиджував у скелі. Фантастичні образи, взяті з «Лісової пісні» Лесі Українки, поет вдало вмонтує у реальні події. Цим він досягає узагальнення. Читач бачить не окремого бійця-підричника, а народні сили, що разом з силами природи (той, що греблі рвав, Лісовик, Мавка) руйнують мости, по яких «зажерливі й люті, повзуть вороги, наче змії».

Дії партизан відбуваються у надзвичайних умовах (уночі, в лісі, в порожніх хатах, під насипом, на мосту). Це вимагало якихось особливих інтонацій при розповіді. І поет дуже часто вдається до баладних, пісенних форм. А часом його вірш схожий з народною думою. Він оспівує подвиг і тому важливо, а в якому стані природа в цей час: вітер, сонце, шум річки, лісу. Слівпереживає, протестує, надихає? Поет постійно в діалозі з силами природи. Вдається він і до історичних паралелей. У вірші «Ярославна» впізнаємо Ярославну із «Слова о полку Ігоревім». Вона — мати-Вітчизна — кличе бійців захищати рідну землю. Вона плаче над полеглими. А ось вірш «Я вчув Бояна спів із давнини». З цим Бояновим голосом поет пройшов усю війну.

То полинь над тобою, Волинь, чи сніги —
Забілили сніги, забілили білі?
Ой упав же з коня, бо не стало снаги.
Мак червоний розцвів на козацькому тілі.
Партизани зійшлись, нахилилась печаль.

«Забіліли сніги...» —
 Та й пішли на Карпати.
 То не сніг, не полинь,
 То посивілий жаль,
 То біліє над полем лебідонька мати.

Схильність до баладності, пісенності помічаємо впродовж усього творчого шляху П.Воронька («Білий хліб», «Там, де тирса шелестіла», «Повертайте, лебеді, додому», «Ходімо, кохана, у ліс» та ін.). Композитори охоче працювали з текстами поета.

А ще партизанський рейд відкрив П.Вороньку Україну — величну і непоборну, добру і лагідну, заплакану і усміхнену. Україну степову, лісову, гірську. Ось такою поет-слобожанин П.Воронько відтворив її у своїх віршах. То вона в образі юної месниці, то старенької матері, то дівчини у житньому вінку, то кам'яної баби — «найпершої солдатки степової», то білої акації, що «простягне в даль над цілим світом» віти і ждатиме синів...

Широка галерея героїчних образів у поезії П.Воронька. Вони різні за віком, професією, статтю, але їх об'єднує подвижництво в ім'я Вітчизни, сила незборимого духу. Створюючи образи, автор прагне наділити їх рисами народних героїв. Такими є образи Молодця, Богатиря, Бороди, Козака, Ярославни, того що греблі рвав, Чугайстра. Естетика цих образів впливає на почуття людей. Цьому сприяють і народні вирази, що їх використовує поет: «упав з коня», «золота стерня», «ой на горі село стоїть», «ой шумить високе жито», «хто ж визволить із неволі», «жив-гой-трава» тощо.

У 1945 році П.Воронько створює поему «З Німеччини в Чернечину». Вона писалася не для дітей. Це вже пізніше її зарахують до творів для дітей. Українська народна творчість багата на твори про полонянок. Як правило ті, кому вдавалося вирватися з полону, пробираються «на тихі води, на ясні зорі», тобто в Україну, до батька й матері. П.Воронько створює в поемі хвилюючий образ полонянки Катрусі. Дівчинка долає пішки «верстов із тисячу». Йде додому «з Німеччини в Чернечину». І яке те притягальне слово — «додому»! Скільки в ньому доброго, лагідного, материнського, нічим незамінного. Додому вона летить лелекою. Переходячи фронт, Катруся зустрічає свого батька, який іде у зворотному напрямку, з Чернеччини в Німеччину, добивати ворога. Її ж шлях веде додому, де «Ворскла гне підковою». Аж ось і зустріч з матір'ю:

Зійшло для мене
 Сонечко:
 Вернулась
 Люба донечка,
 Чи довго йшла?
 — Два місяці.
 — А спала де?
 — Де світиться.
 — А їла що?
 — Що прийдеться.

Кращого краю, як її Чернеччина, вона не уявляє. «Тут житиму, учитимусь, робитиму». Ритміка вірша легка, а рефрен

Звідкіль ідеш?
 — З Німеччини.
 — Куди ж ти йдеш?
 — В Чернечину.

ніби супроводжує Катрусю всю дорогу і надає їй сил, бо йде вона на Батьківщину.

«Поема написана, — згадує поет, — одним духом». Приводом було повернення після війни з Німеччини наших полонених: маленька героїня Катруся, їй близько одинадцяти-дванадцяти років, повертається пішки з Німеччини. Вона глибоко любить рідний край, рветься до рідного села, поспішає, долає великі труднощі. Це визначило внутрішню динаміку поеми.

Поема написана короткими рядками, найчастіше в одне слово.

Поет-партизан П.Воронько стає легендарним. Часто можна його бачити у складі різних представницьких делегацій на декадах літератури і мистецтва, з'їздах, форумах, конференціях. Він багато мандрує країною, виїздить за кордон. Його творчість збагачується новими темами і образами, а країна Болгарія стає другим рідним домом. Героїчне минуле, визвольний рух болгарського народу, його сучасне творче життя полонили Воронька. Він створює поетичну книгу про Болгарію «Драгі друзари». Твори Воронька перекладаються і стають популярними в цій країні.

Болгарський дослідник творчості П.Воронька Симеон Русакієв глибоко знає його твори. «Мене цікавив, — пише він, — конкретний привід, що став поштовхом до написання окремих віршів чи поем, обставини, в яких вони створювались, як виникали окремі образи, як зустрічали його твори читачі»³⁴. Але повз увагу прискіпливого Русакієва пройшов такий факт, як

³⁴ Русакієв Симеон. Платон Воронько. — К.:Радянський письменник, 1973. — С. 77.

«поштовх» до написання творів для дітей. Те, що він був не випадковий, зрозуміло. До цього поета підводила, зокрема, і його увага до образно-інтонаційних засобів, що дуже цінується у творах для дітей. У свої 40 років П.Воронька «прорвало». Та так, що він уже постійно став спиратися на це поетичне крило і не уявляв себе поза дитячою літературою і дитячою аудиторією. Думається, що у всьому цьому була глибока внутрішня потреба — батьківська — говорити з дітьми. Своїх дітей у П.Воронька не було. А серце прагло батьківства. Йому вчувалися колискові пісні, і він їх писав:

У моєї доні
Оченята сонні,
Рученьки мов з вати, —
Доня хоче спати.
Ніч прийшла тихенька,
Спи, моя гарненька.

Поет створює цілу низку повчальних віршиків на тему що добре, а що погано. Веселі, короткі, з життя котиків, їжачків, журавлів, бичків, — вони одразу потрапили до підручників, а його «Читаночка» стала настільною книгою кожної родини. Дитячі улюбленці — умійки і неумійки — в ігровій формі, ненав'язливо прищеплюють дітям правила поведінки. Не хвались так, як котик, що хотів перебрести Дніпро та й заблукав. «Якщо не можеш, не берись» («Хвалився кіт»). «Не бери всього до рота», — така мораль у віршику «Про бичка і їжачка». Автор заохочує до праці («Я пошла на святки»), і все наче до ладу — вийшов костюм для киці, та от біда — у що одягти хвостик, дівчинка не знає. Добрим прикладом для наслідування є хлопчик Помагай, який допомагає і сад садити, і поливати грядки, і копати став за селом. «Ось і ти часу не гай. Будь, як хлопчик Помагай». Хлопчик Павлик змайстрував кораблик, в який посідали качатко, синя бабка, метелик, і всі раді. П.Воронько залюблений у природу, і свою залюбленість хоче прищепити дітям («Липка», «Зимова калина», «Берізка»).

Поета цікавить життя садка та школи, героїка воєнних подвигів, краса рідної землі, спадкоємність поколінь. Він уміє донести до малят і складні поняття — батьківщина, рідний край. У цьому йому допомагає журавель («Облітав журавель»):

Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Крила, ноги натрудив.

Ми спитали журавля:
— Де найкраща земля? —
Журавель відповідає:
— Краще рідної немає!

Деякі вірші написані під впливом казок. «Казка про рукавичку» розповідає про хлопчика, який відніс у ліс рукавички свої, мамині й сестрички, щоб побільше звірів умістилося, та от дома йому за це дісталось. А у казці «Кіт у чоботях» автор дає відповідь, чому у чоботях коту незручно, бо не вловиш мишей: мишки чують тупіт і сполохано ховаються по норах.

У 1951 році П.Воронько для старших читачів видав книжку «Наша залізниця» — про дитячу залізницю і діток, які працюють на ній машиністами, кочегарами, черговими, провідниками, касирами. Дитяча залізниця вдало моделює працю дорослих. Цікава розповідь поета звертає увагу дітей на професії, бо ж «справжні залізничники їх в майбутнім ждуть».

Кращою з поем П.Воронька є «Ярик-школярник» (1958) про «меткого, дзвінкогоголосого» хлопчика, який дуже хотів ходити до школи, навіть одного разу пробрався до класу. Ось за це непереборне бажання вчитися і прозвали Ярика Школярником. І все ж поеми П.Воронька програють проти його поетичних мініатюр. Вони децю багатослівні, тематично одиоманітні. У поемі «Іваник-склярик» учень ремісничого училища склить вікна у школі, бо майстер захворів. Іде виробничий процес. Кволий сюжет. Невиразний образ Іваника. Те ж саме і у поемі «Вівчарик». Хоч у ній багато пригод, що трапляються з хлопчиком Петьком, який пішов у гори шукати артільне ягнятко, що відбилосся від отари. Нарочитість вбачається у всьому. Петько і «день і ніч гасав», знайшов ягнятко. Всі раді. Але спроба автора надати діям хлопчика якогось героїзму казенними словами не торкаються серця. Дорослі «кіньми їздили, пішком» і не знайшли ягня. А малого Петька «думки кличуть шохвилини» на ферму. Ягнят він почепив на шию «три копійки Миколаївські старі» і т.д. Слабка мотивація вчинків підвела автора.

Зате вільно себе почуває Платон Воронько у жанрі казки. Виразні образи, поєднання казкового з реальним, ненав'язлива мораль, легкий вірш забезпечують казкам успіх у читачів. Дівчинка Оля («Чотири вітри») на собі відчула, що таке Вітер Сніговий і його буйна вдача, що таке Весняний Вітровий.

Сонце гріє,
Пригріває,
Вітер віє,
Повіває.

Це Вітер, що захищає Олю від холоду. А Літній Вітровій дає Олі радість, поливає землю дощем. Оля просить його:

Хай водиця потече,
Щоб обмитись,
Освіжитись,
Щоб награтись,
Накупатись!

Осінній Вітровій приносить Олі соковиті плоди.

У казці «Лісовий гомін» дівчинка Пріся пізнає життя тваринок, дерев, травиці, грибів. Діалоги дівчинки з ними мають пізнавальний характер. У казці «Нехо-Него» Ранок, День, Вечір провчили вередливого хлопця Нехо-Него, який не хотів снідати, обідати, вечеряти, і тільки як зголоднів, погодився їсти все, що мама приготує. У «Казці про Суховія» розповідається, як злого Суховія перемагає Доц, а лісосмуги допомагають дорослим і малим, «що прийшли поля квітчати Зелен-зіллям на зорі».

Та чи не найкращим твором для дітей серед інших творів П.Воронька є драматична поема «Казка про Чугайстра» (1957). Згадалася поету війна, його Карпатський рейд. Краса гуцулів, чарівність природи, казки і легенди цього краю. Одна з них про чарівника Чугайстра³⁵, який допомагає бідним, нездоленим.

Напружений сюжет: боротьба партизан з німцями. Місцеве населення, що зазнає кривди від фашистів, дітки Юрко і Ганя з бабусею хочуть допомогти пораненому партизанові. Сили природи — Столітній Бук, Молода Смерічка, Золотава Птаха — на боці гуцулів. Бабусі пригадується стара легенда про добродійника Чугайстра, — «усіх чудес невигаданого майстра», — який ніби ще й зараз живе у горах і може відгукнутися на поклик:

Течи, вода, долинами,
Іди, біда, глибинами
У нетрини та хащини
До вічної пропащини,
А ти, старий Чугайстере,
Заступнику і майстре
Усіх чудес побажаних, —
Почуй людей уражених.

Дітям віриться, що Чугайстер живий, що він прийде на допомогу. Юрко і Ганя йдуть дрімучим лісом на пошуки Чугайстра. То їх лякає по дорозі ніч-

³⁵ У повісті «Тіні забутих предків» М.Коцюбинського Чугайстир — «добрий лісовий дух». Прим. автора.

ний ліс, то дикі звірі, то вони потрапляють у пастку до фашистів. І, мабуть, вони б загинули, якби не нагодилися партизани на чолі з Чугайстром. Діти ведуть партизанів у село. В образі Чугайстра вгадується реальний прототип — легендарний партизанський командир С.А.Ковпак. Підмога прийшла вчасно. Село визволено. Рятується поранений партизан. Радіють люди, радіє природа і Бук, і Смерічка.

Фольклорні мотиви й образи в поемі вдало переплелися з реальними подіями і образами. І це по-особливому впливає на читача, виховує в ньому почуття патріотизму, гордості, вчить обов'язку перед людьми і країною.

Творча доля Платона Воронька була щасливою. Книжки виходили. Їх помічали дитячий і дорослий читач, критика. Літературні премії увінчували працю поета і громадянина: Державна премія СРСР (1951), комсомольська премія ім. Миколи Островського (1960), Державна премія ім. Т.Г.Шевченка (1972), премія ім. Лесі Українки (1976). Були й урядові нагороди. Обирався він і депутатом Верховної Ради УРСР.

Твори поета вивчаються в школі. Виходили вони і в серії «Шкільна бібліотека» («Батькові долоні», 1980). Перекладені на багато мов світу.

Помер Платон Воронько 10 серпня 1988 року.

Про **Івана Багмута** (1903-1975) як про дитячого письменника заговорили після виходу повісті «Щасливий день суворовця Криничного» (1948). Мав він уже 45 років та з десяток книжок нарисового характеру для дорослих. Народився письменник 1903 року. Після школи і вчительської семінарії навчався і закінчив Харківський сільськогосподарський інститут.

Людина мандрівної вдачі Іван Адріанович Багмут об'їздив Північ, Далекий Схід, Середню Азію. Кожен такий похід давав теми, сюжети, героїв. Так з'являлися його подорожні нотатки. Люди того часу мало їздили. Тому на книги про екзотичні куточки країни був попит. Незмінною темою було те, що в ці краї радянська влада принесла нове життя. Журнали і газети чекали повернення І.Багмута з мандрів, охоче надавали йому сторінки. Так письменник став відомим.

І.Багмут — учасник Великої Вітчизняної війни. Був тяжко поранений — йому ампутували ногу. Але незважаючи на це, мандрівна душа письменника постійно кликала його в дорогу, і то в дорогу далеку. Він побував у багатьох країнах Європи, відвідав Індію, Кубу. Звичайно ж солдат І.Багмут не міг оминати тему війни. Він пише «Записки солдата» (1947).

Пильно вдивлявся письменник у сувору повоєнну дійсність з розрухою, сирітством, злиднями. Обмежений через каліцтво у пересуванні, І.Багмут боявся чотирьох стін домівки, свого усамітнення. І тема «не давалася

йому». Раптом щаслива мить. Видавництво «Молодь» пропонує написати твір про суворовців. Суворовські й нахімовські військові училища створювалися, починаючи з 1943 року. Призначалися вони для дітей, батьки яких загинули на фронтах.

І.Багмут іде в суворовське училище, розташоване в Чугуєві поблизу Харкова, де жив письменник. Знайомиться з учнями, викладачами, навчанням, побутом вихованців. Побачене захопило його. Він поселився в училищі, став членом цього колективу. Записував розповіді, характеристики вихованців і вихователів. Так народжувалися герої повісті. Окремі сторінки її І.Багмут зачитував суворовцям, враховував зауваження, поради. Та й власний досвід солдата знадобився йому при написанні повісті. В українській дитячій літературі повість «Щасливий день суворовця Криничного» стала явищем. Одразу була перекладена на російську мову і на конкурсі в Росії відзначена премією міністерства освіти.

Повість, так би мовити, шкільна. Відомо, що шкільні твори малочитабельні. Але «Щасливий день суворовця Криничного» — виняток. Завдяки новизні сюжету. Бо ж у творі не просто школа, а суворовське училище. Хлопчики того часу марили такими училищами. Романтика легендарного Суворова і суворовців, які там навчалися, манила багатьох.

Повість побудована на зіткненні різних характерів, поглядів учнів, учнів і вихователів, на трудному переборюванні власних вад. Конфлікти у повісті обгрунтовані, читач з неослабною увагою стежить за їхнім розв'язанням. Саме тому повість мала широкий розголос і була перекладена на багато мов світу.

Головний герой повісті дванадцятирічний Ігор Криничний прагне здійснити подвиг. Природно. Щойно скінчилася війна, і всі хлопці шукали подвиги. «Ігор давно мріяв про подвиги... зробити щось героїчне, щось таке, що показало б його хоробрість і відвагу...» З низькорослого і боягузливого Ігоря в училищі кепкують. Це викликає спротив і образу. Йому хочеться довести, що все не так. Це створює напругу у взаєминах.

Суворовець Петро Маслоук доросліший за Ігоря. Він, як і Ігор, сирота. Але вже побував на фронті і брав участь у бойових операціях. Запримітивши «слабінку» Ігоря гірко переживати образи, Маслоук штовхає хлопця на злочин. Обставивши авантюру таємницями, паролем, він посилає Ігоря у підвал взяти у сторожа пакунок для нього. Насправді ж то була пачка сигарет. Ігор, долаючи страх, виконує доручення, порушуючи при цьому дисципліну. Все це потім стає відомим. «Подвиг», певна річ, осуджується.

Відмінне навчання, чітке виконання правил розпорядку стають головними у житті суворовця Ігоря Криничного.

Маслоук — протилежність Ігоря. Він на фронті був сміливим і хоче й в училищі показати сміливість. Крім цього він зарозумілий. Порядки училища йому обтяжливі. Він порушує дисципліну, знижує успішність, конфліктує з вихователями. Справа вже йде до виключення з училища.

Щоб протиставити Маслоука в училищі з тим Маслоуком, який був на фронті, письменник детально описує його вчинки як розвідника. Колишній солдат-розвідник І.Багмут наділив свого героя героїчними рисами: він відважний, готовий до саможертви. Він «чесно виконав свій обов'язок». І ось тут, в училищі, перебираючи у пам'яті фронтові події, Маслоук приходить до думки: «Так, ти був твердий у своїй помсті ворогам людуства. Твоя твердість служила великій справі визволення Батьківщини. А тепер?» У психологічному аналізі оцього «тепер» розкривається майстерність письменника, який крок за кроком показує, як важко дається хлопцю усвідомлення провини перед вихователькою, яку образив, перед названим батьком майором Кукліним, якому дав обіцянку вчитися і цим самим виконати заповіт батька, який загинув на фронті.

Колективними зусиллями учнів, викладачів, командування училища Маслоук знову стає зразковим суворовцем. Разом з крапцем суворовцем Криничним Маслоук першого вересня стоїть біля прапора училища. А ще ж — вони стали друзями. Цьому допоміг випадок: на польових навчаннях низькорослий Ігор доніс до медпункту високорослого Петра, якому потрібна була медична допомога.

І.Багмут у повісті успішно розв'язав одне складне завдання: виховні моменти, а їх багато, «сховав» у драматичні біографії героїв, у незвичні форми ведення уроків (на розвиток спостережливості, уваги, логічного мислення тощо), у протистояння доброго і поганого.

Після цієї повісті І.Багмут довго не писав. Та якось нахлинули на письменника спогади про мандрівну юність. Часто він розповідав друзям про цікаві пригоди. І йому порадили описати це. Так з'явилася повість «Господарі Охотських гір» (1949). Напівпригодницький сюжет про дванадцятилітнього хлопця Юру, який майже в робінзонівських умовах (лишився в невідомому краї, без засобів до життя) знайомиться з добрими людьми орочами, з їхніми звичаями, з суворою природою. Юра — носій соціалістичної свідомості, і намагається прищепити її «темним» орочам. У повісті багато політики, але через пригодництво і екзотичність читається вона легко.

У повісті «Блакитне плесо» (1959) І.Багмут не уник поширеного на той час виробничого заглиблення. Сільські піонери-Помагаї запалюють ідеєю заводити яри і розвести рибу. Це своєрідний відгук на заклики комсомолу і піонерії — розводити кролів, вирощувати кукурудзу, обсаджувати дороги. Праця, праця і праця. П'ятикласники беруться за справу. «Радість» праці передається пафосно. «Розмірені рухи, ритмічна праця перетворили стоголосий натопв на єдиний організм, і робота вже не та, вона не важка, вона, як танок, як пісня, вона підносить працівника, наче на крилах, дає насолоду, радість». Все це, на жаль, розповідається монотонно і лжепафосно.

Цікавим і розкутим філософом постає І.Багмут у повісті «Пригоди чорного kota Лапченка, описаних ним самим» (1964). Через сприйняття дійсності котом письменник змушує читача поглянути на себе. «Збоку», мовляв, видніше. В силу своєї легковажності кіт спершу живе у диригента хорової капели, потім у письменника, далі — у шкільному зоокабінеті, згодом у ветеринарному інституті, а потім у професора-іхтіолога. І всюди його супроводжують витівки: там розіб'є щось, там котлети з'їсть, клітки розвалить, дослідних мишей подушить. Ось він учиться писати літери. Може б літера і вийшла, та саме в цей момент кіт «вдарив себе хвостом по ребрах» і справа зіпсувалася.

При цьому письменник щедро користується гумором. Ось Лапченко читає лекцію «Образ kota в радянській літературі». А ось визнає, що «письменник виховував мене в демократичному дусі, і я почав відчувати, що пишати своїми родичами-царями не зовсім добре».

Філософія життя викладена у повісті через розумування Лапченка про дорослих. У цьому її оригінальність.

Цікавими, з глибокими характерами є оповідання І.Багмута «Шматок пирога», «Злидні», «Тихий», «Знак на стіні» та ін.

Його творчість відзначена премією ім. Лесі Українки (1973).

Помер Іван Багмут у 1975 році.

З партизанською темою увійшову літературу для дітей **Юрій Збанацький** (1914-1994). Багата життєва біографія плюс талант оповідача забезпечували його творам успіх у читачів і притиків. Книги з'являлися одна за одною. Часом це штовхало письменника на скоропис, що давало підставу критикам зауважувати, що у героїв Ю.Збанацького не видно «психологічного обличчя» (Ю.Кобилецький). І то правда. Психологізм з'явиться згодом, десь на кінець п'ятдесятих років. А от спостереження, що «партійність органічно влітається в художню тканину» (О.Стогнут), думається, є пе-

ребільшенням. Навпаки, ота партійність як тенденція часто випирає, кричить, а це шкодить художності твору.

Юрій Оліферович Збанацький народився 1914 року на Чернігівщині в глухому селі Борсуків. Ще в шкільні роки писав вірші, оповідання, п'єси. Був юнкором районної газети. А далі — Чернігівський педтехнікум, Ніжинський педінститут, педагогічна практика у селах, комсомольська робота, редактор Остерської газети. Час формував з нього активного агітатора і пропагандиста радянської влади.

З перших місяців війни Збанацький — організатор партизанського руху на Остерщині. Та на початку 1942 року німці арештовують його і кидають до Чернігівської в'язниці, а потім до Янівського концтабору, з якого йому вдалося втекти. Збанацький організовує партизанський загін ім. Щорса. В міжріччі Десни і Дніпра партизани виганяють німців, повністю відновлюють радянську владу, роботу сільських рад, шкіл, партійних зборів тощо. В оточенні німецьких загарбників жив острівко, на який вони не наслідувалися потикатися. Саме це й відзначила держава як героїзм, і легендарному командирі партизанського загону Юрію Збанацькому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Перший його твір — повість «Таємниця Соколиного бору» (1948), приносить авторові успіх. В центрі розповіді — четверо хлопчиків Тимко, Мишко, Василько і Сава. Їхня таємниця — вирита в лісі землянка. Поки що це гра. Та справжньою таємницею вона стає в час війни: у ній переховують зброю, збираються партизани, засідає штаб. Власне, вона й залучила хлопчиків до активних партизанських дій.

Хлопці — різні вдачею. Тимко — відчайдушний, вразливий, чулий до горя інших. Василько — сміливий. Ось він потрапив до німців. Його везуть в Освенцім. По дорозі тікає з ешелону, знаходить партизанів на території Польщі. Потім таки добирається до Соколиного бору, щоб боротися далі. Більш дорослим виглядає Мишко завдяки своїй розсудливості і сумлінним виконанням доручень. Четвертий — Сава. Ліричний, добрий, спокійний. І саме він гине на очах друзів на самому початку повісті. Трагедія зродила у душах Тимка, Василька, Мишка нові почуття. Війна — не жарти.

Діти силою обставин стали помічниками дорослих. Вони добувають зброю, міни, тол. Приводять коней. Виконують розвідницькі завдання. Поширюють листівки і вчать у партизанській школі.

Здавалось би екстрим (війна) мав би додати авторові і емоцій, і можливостей у розкритті характерів хлопців, які, зрештою, впливають на їхню поведінку, вчинки. Індивідуалізації героїв, як такої, у повісті не помічається.

Ось Мишко — сміливий підривник. Яка душа в цього хлопця, про що він думає, письменник не відображає, не знаходить відповідних слів для характеристики. «Він дуже любив старий і випробуваний метод. Він відчував при цьому методі повну насолоду і, головне, на власні очі бачив наслідки своєї роботи. Коли потягнеш за шнур і побачиш, як рвонулась міна і на тріски рознесла ворога, тоді ти цілком певний, що це твоя робота». Казенні слова, вони не можуть вплинути на читача.

Німці, розлючені тим, що не можуть справитися з партизанами, підпалюють село. Та опис цієї трагедії у повісті байдужий. Так, ніби сталася якась рядова подія. «Чорний, вже помітно поріділий стовп диму показує те місце, де проходило їх дитинство, все життя». У другому місці вже інше село. «Село палало. Сонце згодом зовсім сховалось за димом». Оце й увесь трагізм.

У повісті багато дійових осіб. Це і партизани, і селяни. Але автор настільки захопився описами їхніх дій і вчинків, що забув про індивідуалізацію. Складається враження, що автор концентрує увагу на подіях, а не на характерах. Вони й справді не мають свого «психологічного обличчя».

Є ще один герой повісті — Соколинний бір. Це він дав життя цілому партизанському загоні, і сам жив їхніми турботами, «свято беріг їх велику таємницю». То він, «залишений самотою, мов велетень, прикутий до землі, простягав за ними руки, благаючи не кидати його на поталу». А після переможного бою бір «привітно шелестів своїм гіллям», стрічаючи партизанів.

Ю.Збанацький вірний великій і хвилюючій темі подвигу народу у справедливій визвольній війні. Його повісті «Лісова красуня» (1955), «Між добрими людьми» (1955), «Єдина» (1958), оповідання «Ласунка», «Гвардії Савочка», «Щедрий їжачок» та ін. з різних боків виявляють морально-етичні основи цього подвигу.

Повість «Між добрими людьми» складається з двох частин. У першій розповідається про бої з німцями на прикордонній заставі, як гине командир застави, як героїчно обороняються прикордонники. З цього оточеного німцями п'ятачка пробіраються доньки командира застави — старша Галя і мала Тата. Галя потрапляє в полон до німців, а Тату знаходить у полі жінка Михайлина. Друга частина повісті присвячена зростанню Наталі (справжнє її ім'я Таня) у родині Михайлини, навчанню у школі, дружбі з однокласниками. Повість побудована на психологічному конфлікті двох матерів. Одна загубила дитину в прифронтових умовах, інша — удочерила. Через багато років стрічаються рідна й нерідна мати. При цьому ініціатором зустрічі була нерідна мати, яка бачила, як страждає її прийомна донька, довідавшись, що

мати її не Михайлина. І хоч між ними велика любов, та рідна кров кличе Наталю в дорогу до справжньої матері. Переборюючи свої егоїстичні почуття, Михайлина не стала на дорозі улюбленій донечці Наталі — дівчинки доброї, чулої, правдивої.

Ю.Збанацький повертається до подій у Соколиному борі (повість «Літо в Соколиному», 1953). Письменника цікавить, що ж сталося з його героями в мирний час. Васько став капітаном, Героєм Радянського Союзу, Тимко вчиться заочно на інженера і мріє про будівництво гідроелектростанції в селі, Юна партизанка Віра вчиться в школі і т.д.

Міського школяра Вадима, який не склав іспит з ботаніки, батьки відправляють у Соколине на перевиховання. Історія села, люди, природа, піонерзагін мають вплинути на Вадима. Так воно й сталося. Але як? Вчитель Збанацький узав верх над письменником Збанацьким і вибудував у повісті цілу смугу ботанічних відкриттів для Вадима. Ось квіти. А які? Ось вулиця обсаджена деревами. А якими? За селом — луг. «Там трава густа та висока». А по цей бік — поле. По пшениці — свиріпа росте. Треба полоти. Вадика «вразив» сад. Що це? Виноград. А це? Абрикоси. Ренет. А як виводили цей сорт? «Шляхом щеплення». Ось ставок. Як розводять коропів? А потім «перейшли в шкільний розарій».

Всі в Соколиному, діти і дорослі, наввипередки демонструють перед Вадимом свої знання з ботаніки. І зрештою, все це — природа, люди, друзі-Помагаї, — навертають Вадима до ботаніки. «Тепер він із заплученими очима розповів би, про що пишеться на будь-якій сторінці» у підручнику.

Повість «Літо в Соколиному» — яскравий приклад того, як ідея не знайшла художнього втілення. Так Збанацький-педагог заповзався довести, яка то важлива наука ботаніка.

Школа, діти, спадкоємність, романтика дитячих захоплень, праця, вірність, товариськість — такий зміст повістей письменника «Морська чайка» (1959), «Курилові острови» (1963), «Курячий бог» (1966) та роману «Кують зозулі» (1975). Це був час, коли тема війни відходила на другий план. Ю.Збанацький шукає тематичного оновлення. На папір просилися мирні теми: школа і виховання, батьки і діти, спадкоємність тощо.

У «Морській чайці» — взаємини батьків і дітей, боротьба з дармоїдством, міщанством. У центрі повісті хлопчик Данько, який приїхав на канікули до діда у рибальське селище на березі Чорного моря. Від його імені і ведеться розповідь. Данько заводить дружбу з місцевими хлопцями, завзятим рибалкою Коською — справжнім господарем. Малюючи образ господаря, такого собі ідеального Помагая, автор дещо захопився побутописан-

ням: хлопець доглядає кролі, голуби, кури, кози, ще й й у майстерні буде супутник. Чи не забагато?

Данько ж у всьому наслідує свого закоханого в море діда, який бере внука на промисел. Суворі стихія вчить Данька бути мужнім, коритися правилам, дотримуватися дисципліни. Життя, трудовий гарт діда і матері «ліплять» з Данька духовно багату людину. Повна протилежність Данькові Асик — мамин синок, не здатний ні до чого, вихований на міщанській моралі.

В «Курилових островах» — життя школи-інтернату. У повісті діють справжні педагоги (директор школи Леонід Максимович) і пристосованці (Марія Африканівна). Цікавий образ семикласника Миколи, який відкриває свої острови. Прізвище Миколи — Курила, тому й острови Курилові.

Повість — гостросюжетна. Батько Миколи, геолог, подався на Курили шукати корисні копалини. Мати на ґрунті непорозуміння з батьком синаві приділяла мало уваги. Піддавшись умовлянням друзків, Микола опинився на річковому острівці. Та друзки й покинули його там, але він не розгубився — облаштувався. Це був перший острів випробування для хлопця.

Запідозривши, що Микола бездомний, його віддають у інтернат. Чесний і працьовитий Микола витримує життєвий іспит і на другому острові — в інтернаті. Письменник порушує питання виховання дітей вдома, у інтернаті, де один за одним виникають конфлікти між дітьми, а також між дітьми й дорослими. Вірність і зрада, правда і маскування під правду. Втеча Курила з інтернату мала послужити доказом його нестійкості, зрадливості. Та несподівано для багатьох на засідання шкільної ради повертається Микола Курило. Він — не зрадник.

Головний герой повісті «Курячий бог» — чотирирічний хлопчик Сергійко Момут. Росте він без батька. Пустотливий Сергійко тікає з дитячого садка, мандрує узбережжям, зустрічається з багатьма хлопчиками, знаходить камінець з діркою (оце і є, за переказом, курячий бог). Він дивиться крізь цю дірку на світ, на своїх однолітків і бачить красу світу, захоплюється нею. Вміти бачити красу і вміти робити світ красивим — така ідея повісті.

«Кують зозулі» — широка, багатопланова розповідь про долю хлопчика Харитона Колумбаса. Харитон ріс без батька, а незабаром раптово гине і його мати. Хлопець лишається сам. То він живе в лісника Євмена Горопахи, то у старого вчителя Громова-Булатова, то в місті у дядька, директора великого металургійного заводу. Нелегко малому. Не лише добрі люди зустрічаються на його життєвому шляху. Та все ж добрих більше, і вони вирішально впливають на характер Харитона, який мріє, закінчивши профтехучилище, присвятити себе професії металурга. Трудове виховання, вибір трудового

шляху в житті — ось ті актуальні питання, які має вирішувати школа, педагогіка. Над ними розмірковує в романі Ю.Збанацький.

Справжніми перлинами воєнної прози Ю.Збанацького є оповідання «Гвардії Савочка», «Ласунка», «Розумний шпак», «Єдиний вартовий», «Щедрий їжачок», «Лебідь» та ін. Головне в них — як на доброту відгукується доброта. Так сталося з хлопчиком Савою, якого усиновив полк. Всі в полку полюбили хлопця. А на запитання, хто твій тато, Сава бравові відповідав: «Гвардійський полк». А мама? «Кухня».

А ось ласунка білочка, що виросла у партизанській землянці. Найбільше їй подобався цукор і, звичайно, той, хто його давав. Так виникали взаємні симпатії. Прийшла весна, і природа покликала її в ліс. Минуло багато часу, і якось у поході на плече партизану стрибнула велика красива білка. То була Ласунка.

Так само вигрівся у партизанській землянці малий шпак. Виріс. Став копіювати господаря землянки, який на стук у двері казав: «Зайдіть». Шпак перейняв це і на кожний стук висвистував: «Зайдіть». Настав час іти в похід. Біля землянки шпаківі збудували шпаківню і лишили його самого. Довго не було партизанів. Коли повернулися, все тут заросло. Хтось із партизан стукнув у двері, і враз над головами почулося: «Зайдіть».

Оповідання ці короткі, майже безсюжетні, та підкуповують вони теплом, любов'ю, усмішкою, щирими інтонаціями, що хвилюють читача.

Творчість письменника відзначена літературними преміями імені Т.Г.Шевченка, імені М.Островського. А роман «Кують зозулі» удостоєний премії імені Лесі Українки.

Активно працюючи в прозі для дітей, Ю.Збанацький брав участь у критиці літератури для дітей, не раз виступав на з'їздах, нарадах з пристрасним словом про значення цієї галузі художньої творчості. На VIII з'їзді письменників України (1981) про значення дитячої літератури він сказав: «...її благородне і почесне завдання — формувати людину, виховувати на найпершому етапі, в тому найпершому, зеленому віці, коли людина ледь уяснила собі, що вона людина, коли вона ледь стала на ноги і почала підійматися по найперших життєвих щаблях до того високого, найвищого в світі звання — звання Людини з великої літери».

Помер Юрій Збанацький у 1994 році.

З усіх літературних героїв української літератури для дітей свого часу найбільшої популярності зажив третьокласник Сашко Жук з повісті «Сашко» (1950) **Леоніда Смілянського** (1904-1966).

Досі письменник був відомий дорослому читачеві довоєнними «виробничими» творами та історико-біографічною повістю «Михайло Коцюбинський». Потім були роман «Поєтова молодість» про Т.Г.Шевченка, п'єси про І.Франка і Лесю Українку.

Народився Леонід Іванович 1904 р. у м. Конотоп Сумської області у родині робітника залізничних майстерень. Тому й перші сюжети до творів знаходив у цьому середовищі.

Філологічна освіта (закінчив Київський інститут народної освіти), філологічна праця (Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка), сказати б, повернули Л.Смілянського до тем історико-літературних.

У війну був у евакуації в Уфі, працював відповідальним секретарем редакції газети «Література і мистецтво» і писав повісті «Золоті ворота» і «Софія». Перша датується 1942-м роком, друга — 1944-м. «Золоті ворота» академік Л. Новиченко називав «ліричним монологом» про Київ. Саме оцей ліризм, захоплення автора історичним минулим України і викликали гнів влади. Україна окупована німцями. Зрозуміло, що всі думки письменника, як і інших українських письменників, були про рідну землю. В любові Л.Смілянського до України і вбачала вона «націоналізм». З цим тавром він повертається до Києва.

Київ, його боротьба за визволення постали реально, у всіх подробицях і деталях. Письменник із захопленням збирає матеріал для повісті «Сашко».

Отже, за написання повісті вже брався досвідчений майстер. Йому не треба було вигадувати. Матеріал героїчного опору населення Києва давав тисячі сюжетів. Передусім, письменник подбав, щоб повість була цікава, з пригодницьким сюжетом.

У центрі повісті добре вимальований образ хлопчика Сашка, який живе мрією про подвиг. На жаль, кожен його «подвиг» є звичайною витівкою, порушенням шкільної дисципліни: пограбування гороб'ячих гнізд високо під стріхою школи, стрілянина хлібними кульками на уроках, прогулювання занять. Виходить це в нього само по собі. Хоч він не раз давав «слово триматися добре». Справа доходить до виключення зі школи.

Сашко — розумний, кмітливий, вірний удружбі. Він рятує товариша, який провалився під лід, взяв вину на себе, коли друг Юрчик, розбираючи патрон, поранився. Проявляється в нього і артистичний талант — копіювати інших, наслідувати звуки, вимову. Хлопець дбайливо доглядає папужку і собачку.

Та й вчителі не заперечують, що Сашко — гарний хлопець. Сподобався він і кіномитцям, які запрошують його зніматися в кіно. «Подвиги» переслідують його і на кіностудії.

Все це письменник психологічно вмотивовує. Пригоди в повісті не заради пригод. Кожна з них висвітлює особливості вдачі хлопця, що в цілому розкриває становлення характеру Сашка, його поривання до самостійності.

Кінематографічна кар'єра Сашка обривається драматично — почалася війна. З прикордоння, де знімався фільм, Сашко пробирається до Києва.

У Києві Сашко зв'язується з підпільниками. Їм дуже знадобилися розум, винахідливість хлопця. Сашка ми бачимо то в ролі розвідника, то зв'язківця. Жив він на околиці Києва, де кручі, а, отже, мав і схованки, що потім використав для переховування зброї, пораненого офіцера. Йому допомагають вірні друзі Ромка, Юрчик, Гриша. Часом у подвигах Сашка-месника проявляється дитяче бажання виглядати старшим, що призводить до ризиків. І все ж — це вже не той довоєнний хлопець, наївний, пустотливий. Ось він глузує над міщанкою Вовчихою і її песиком. Зовсім іншим цілеспрямованим, наполегливим, він постає, коли викриває зрадницю Вовчиху. Труднощі війни робили дітей дорослими. Ось як характеризує Сашкова бабуся свого внука: «Ну, що ж, Олександрє... бачу — надто рано виріс ти, вигнався вгору, дорослим став... Так, мабуть, положено вам, теперішнім дітям, — щоб науку свою проходили, відаючи людську смерть...»

Пригодницьтво, струнка композиція, логіка розвитку характеру Сашка, психологізм, забезпечили повісті популярність. З неослабним інтересом вона читається і сьогодні. Дія повісті відбувається у Києві. Письменник називає райони Києва, де відбуваються події: Печерськ, Поділ, Лук'янівка, Бессарабка, Шулявка, Сінний ринок, вулиці — Артема, Хрещатик та ін. Це надає діям більшої достовірності, а самій повісті — особливого колориту.

Треба також відзначити, що повість писалася в умовах, коли перший секретар ЦК КП(б)У Каганович — посланець Москви, — розкручував боротьбу з націоналізмом. На пленумі Спілки письменників у вересні 1947 року Л.Смілянського згадують у групі націоналістів. «Вони говорили про народ, але не згадували, або згадували рідко, дуже-дуже рідко про партію більшовиків, про радянський уряд, про нашого великого Сталіна», — повчав О.Корнійчук. 1948 року триває боротьба з українським буржуазним націоналізмом. Газети і журнали вміщують розгромні статті про творчість М.Рильського, Ю.Яновського, І.Сенченка, Л.Смілянського, П.Панча, Ю.Коцюбинського, О.Кундзіча та ін.

Л.Смілянський прислухається до критики. Він вписує у повість «Сашко» фрази, що десь там виявилось «кубло націоналістів», а у Вовчихи збирається «згряя націоналістів». Все можна було б зрозуміти і виправдати, якби ці «кубло» і «згряя» не були об'єктами боротьби дітей. Ось тут уже не віриш

письменнику, який в побут дітей вводить не властиві тогочасній дійсності, їхньому розумінню поняття. Навряд, щоб діти 3 класу знали, хто такі націоналісти і що таке націоналізм.

Та не зважаючи на це, а найперше завдяки своїм художнім особливостям, повість Л.Смілянського «Сашко» була і лишається кращим твором для дітей в українській літературі.

Помер Леонід Смілянський у 1966 році.

«І людям серце простягаю...» — сказано героєм поеми «Прометей». Ці слова можна повністю віднести і до самого автора поеми **Андрія Малишка** (1912-1970). Він жив життям народу, горів його думами, палахкотів його дерзновенними діями. Тому й поезія його світиться то ніжністю, то дихає гарячою пристрастю, то клекоче прометеєвою нескореністю. Його творчість втоляє спрагу, додає сил і надихає.

Андрій Самійлович Малишко народився у 1912 році в с. Обухів на Київщині у багатодітній сім'ї. 1932 року він закінчив Київський інститут народної освіти. У Києві почав друкуватися. Звідси пішов на фронт.

Голос поета мужнів у трудових веснах, у громах Великої Вітчизняної війни. Чим жив військовий журналіст А.Малишко? Про це згадує у схвильованій ліричній розповіді про батька дочка Валентина. В його листах — «крик роз'ятреної, скривавленої душі, плач над розп'ятою Україною, туга за рідними — дружиною, дочкою, батьками»³⁶. А у віршах — неймовірна віра в силу народу:

Тільки нам все жити, не вмирати,
Зерно сіять, зацвітати знов.
То велике щастя наше — мати,
Батьківщина, правда і любов!

Схвильованість А.Малишка вилилась у гарячу любов до своїх героїв з народу — Боженка, Опанаса Біди, дядька Микити-чорнокнижника, російського хлопця Прометейя, до своєї матері і до своєї землі.

Особливість поетичної творчості А.Малишка — в народності. І не лише тому, що поет уміло використовував народнопоетичні засоби, а, насамперед, тому, що в його слові жив дух народний. Кожна нова книжка поета була подією не лише в українській, а й у всій багатонаціональній поезії країни. «Сини», «Марія», «Жива легенда», «Прометей» — поеми глибокого громадянського звучання.

За яку б тему не брався А.Малишко, виходило красиво, досконало, зво-рушливо. Він співець краси, добра і щедрості людської душі. У час війни він

³⁶ Малишко Валентина. Тату, я люблю тебе. — К.: «Просвіта», 2003. — С. 6.

прославляє подвиг солдата. Кожен рядок його віршів — біль за поневолену Україну, за рідну матір. Згодом з'являються теми антиімперіалістичного

характеру. А.Малишка називали сурмачем. Не точно. Точніше — він за-співувач, бо до його голосу прислухалися старші письменники, громадсь-кі і політичні діячі. Вчилися в нього молоді літератори. Але що дивно, сам А.Малишко ревниво ставився до творчості молодих, особливо шістдесят-ників. Йому здавалося, що й І. Драч, і М.Вінграновський повинні йти у колії соціалістичного реалізму так, як іде він і його колеги з поетичного цеху.

Так, писав він і про Леніна, Сталіна, Хрущова. Час був такий. Але то тимчасове. Як і самі постаті офіційних осіб. Лишиться вічне — мати, Україна.

Читаючи вірші А.Малишка, ловиш їх мелодіку. Пісенність вклала в серце своєму синові мати Ївга Остапівна, яка знала безліч українських пі-сень і гарно виконувала. Ось чому такими популярними ставали пісні на слова А.Малишка: «Колгоспний вальс», «Пісня про Київ», «Київський вальс», «Ми підем, де трави похилі», «Пісня про вчительку» і, звичайно ж, немеркнуча:

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
! рушник вишиваний на щастя дала.

Для дітей почав писати А.Малишко ще до війни — «Доц», «Перепілка». У них, як і в народних заклинаннях, прохання до дощика не робити лиха, а пролитися «над ланами вівсяними», «над нашою пшеницею», «на гречки та ячмені». А у жнива перепілка хвалиться, що вивела діточок, урожай хвалиться зерном, якого «не облічено»:

Сім по сім,
Та ще сім,
Та з вершечку двадцять два...

Війна розлучила його з улюбленою донькою. Коли ж їй виповнило-ся вісім років, А.Малишко мав іншу сім'ю. І, може, вірші для дітей є отим запізнлим, прихованим каяттям за те, що сталося, що він, батько, не дав доньці, того, що мав дати. Вірш до вірша, і склалися книжечки «Кіт-воркіт» (1947), «Дні» (1952). Дохідливо, образно, з щирими інтонаціями поет веде мову про красу рідної землі, працю, хліб, пошуки доріг у життя. Він часто користується народнопісенною символікою. «Кіт-воркіт біля воріт Чеше лапкою живіт». Не знає кіт, що робити після сніданку. Чи погнатися за го-лубом, чи розчесати вуса? Вірш веселий, легкий для запам'ятовування.

А далі вже писати для дітей стало потребою. З'являються «Пшениченька» (1958), «Кораблик» (1960), «В синім полі» (1962) та ін. Ось у вірші «Журавель» тривожно зазвучала війна:

Де у нього двір і хата,
Може, знищила війна?
Де у нього журавлята,
Журавлиха де, жона?

Життєдайне поле, колосок, вирощений людською рукою, пшениченька, ячмінь, добрий дощик, що несе всьому радість, «бабуня-трава» — все у А.Малишка повите надзвичайною любов'ю. Жанрова палітра поета різноманітна. Крім пейзажних, вірші ігрові, лічилки, коліскові: «Хай тобі ця ніч наснитися, що в очах сія. Будеш в світ дивитися, зірньоко моя!»

Творчість А.Малишка відзначена трьома Державними преміями СРСР, премією імені Т.Г.Шевченка.

Помер Андрій Малишко у 1970 році.

Симптоматично: п'ятдесяті роки в літературі почалися з посиленої уваги до проблем саме літератури для дітей. З'їзди, пленуми, наради — всесоюзні, республіканські. І знову з трибун проголошувалися істини, що вже стали традиційними: підвищувати ідейно-художні впливи на читачів.

З другого боку і далі піддаються «проробці» найвидатніші письменники М.Рильський, Ю.Яновський, В.Сосюра, І.Сенченко. На розвитку літератури для дітей це негативно позначалося. Вона збивається на шлях декларативності. Наче й не було для літератури тяжких голодних і холодних повоєнних років. Реальність в літературі не відповідала життєвій реальності.

Досить скромні життєві завдання з урахуванням труднощів відбудовчого періоду ставить Верховна Рада СРСР (1953), на засіданні якої виступив Г.М.Маленков: «Завдання полягає в тому, щоб у найближчі два три роки мати в країні достатню кількість продовольчих і промислових товарів, щоб у кожному місті, в кожному сільському районі можна було купити всі необхідні товари»³⁷. Подолання наслідків воєнної розрухи давалося нелегко. «Необхідні товари» не приходили. Не приходили й мудрі книги.

На XX з'їзді партії (1956), як завжди емоційно, виступив М.Шолохов: «Ви чекаєте нових книг, товариші? А я хочу вас спитати: від кого? Від тих, хто не знає до ладу ні колгоспників, ні робітників?»³⁸.

³⁷ «Радянська Україна», 9 серпня 1953 р.

³⁸ «Літературна газета», 23 лютого 1956 р.

У липні того ж року з'явилася постанова ЦК КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків». Почалася масова реабілітація людей, які невинно постраждали. Одних посмертно, інші верталися в рідні місця, поверталися їхні сім'ї. У свідомості народу відбувалися переоцінки суспільно-моральних цінностей. Що ж воно за феномен такий, отой культ особи Сталіна? Культ історичних осіб був, є і буде. Але, напевно, існує культ, заснований на вселюдській доброті. Культ же Сталіна зростав на безкарних порушеннях законності, демократії. Тримався на страху.

Пробудилася до нового життя творча інтелігенція. Період цей названо хрущовською відлигою. Та вона була нетривалою.

Сподівання на демократизацію не здійснилися. У Будапешті проти комуністичного режиму повстали угорці (1956). Радянські солдати задушили повстання, яке було назване контрреволюційним заколотом. Кров була застереженням гарячим головам, які вже почали будувати майбутнє в демократичних вимірах. Почали знову «закручувати гайки» людям творчої праці. Зароджується масовий спротив, що його назвуть дисидентством.

Свіжі вітри не торкнулися української літератури. Вона жила старими стереотипами. Деяке оновлення помічалось в газетній та журнальній публіцистиці. Зникли панегіричні твори. Але теми війни, праці, миру були все ті ж, традиційні. Не змінилося й ставлення до письменників. Покритикувала «Правда» В.Сосюру 1951 року. Так він і жив в умовах обструкції аж до 1958 року. Масово поверталися із заслання, з виправно-трудових таборів українські письменники — «прощені за несодіяні гріхи», як казали про них. Та не одразу їхнє письменницьке слово пішло до людей — перевірялось на вірність комунізму.

Разом з тим уже тичинівської формули «партія веде» було замало. Приймається нова формула: партія — «керівна і спрямовуюча сила» суспільства. Це було новим сковуванням творчої думки, ініціативи.

Теорія літератури, критика і власне література будь-що шукали так званого позитивного героя і, на жаль, створювали нежиттєві схеми, образи, виробничі трактати, перебуваючи виключно під диктатом позитивності, безконфліктності. А ще ж треба було оглядатися, щоб не потрапити в «буржуазні націоналісти».

На цей час у прозудля дітей прийшли Ю.Дольд-Михайлик, І.Шкаровська, Б.Комар, П.Бабанський, Л.Письменна, П.Вісікан, В.Нестайко, в поезію — В.Малик, В.Ткаченко, І.Кульська, Л.Компанієць, В.Ладижець, Г.Демченко та ін.

У 1957 році не витримав випробувань совісті голова Спілки письменників СРСР Олександр Фадеєв: покінчив життя самогубством. Треба ж було йому відповісти перед народом за жертви творчої інтелігенції у тридцяті роки. Карався, мучився, а каяття прийняв ось таке. Смерть уславленого владою літературного лідера вразила всіх.

То що ж таке культ особи? Це — втрата віри в людей, це віра лише в самого себе. Чому ж цілі покоління, народи підкорились культу? Зі страху? Чи з віри? І чому саме це слово культ, слово, що прийшло з язичеських культових обрядів, коли люди поклонялися ідолу, слово з лексикуму духівництва стало характеризувати самодержавну владу вчорашнього вождя трудящих усього світу в «найдемократичнішій» країні? А може тієї демократії й не було? А був ідол. І 200 мільйонів населення, що стояло на колінах перед ним.

Про стан і завдання літератури для дітей ішлося на III Всесоюзному з'їзді письменників (1959). У завданнях, що їх ставив О. Сурков у доповіді, нічого нового не пропонувалося. Так само можна сказати і про IV з'їзд письменників України (1959), на якому з доповіддю про літературу для дітей виступила Н. Забіла. Настала тиша, що нагадувала тишу в природі перед бурею. Так воно й було. У суспільстві зароджувалося дисидентство, шістдесятництво.

Література

1. Багмут Іван. Щасливий день суворовця Криничного. — К.: Веселка, 1984.
2. Воронько Платон. Твори в 2 т. Т. 2. — К.: Дніпро, 1973.
3. Довженко Олександр. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. — К.: Веселка, 1995.
4. Збанацький Юрій. Таємниця Соколиного бору. Літо в Соколиному. — К.: Веселка, 1971.
5. Збанацький Юрій. Лісова красуня. Між добрими людьми. Балада про знамено. Оповідання. — К.: Веселка, 1972.
6. Історія української літератури. Т. 2. — К.: Наукова думка, 1988.
7. Малишко Андрій. Прометей. — К.: Веселка, 1981.
8. Смілянський Леонід. Сашко. — К.: Веселка, 1976.
9. Ярмыш Юрій. Детская литература Украины. — М.: Детская литература, 1982.

Нові ідеали й старі тіні

Україно! Ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.

Хай палають хмари бурякові,
Хай сичать образи — все одно
Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено.

Це — Василь Симоненко. Це — нова естетика. Здається та ж сама Україна, яку досі поети закликали любити. І разом з тим — нова. Молитва, розпука. Люта битва йде за життя й права. Нові образи, нові слова. Новий погляд на Україну, її значення і місце у світовій спільноті. Готовність героя пролити кров за горду і вродливу матір-Україну. Дарма, що останній рядок тоді пішов до читачів у спотвореному цензурою вигляді — «Я проллюся крапельною крові На твоє червоне знамено». Але який же то був несподівано жертвний і прекрасний образ! Він постав не в ряду інших інтернаціональних образів «щасливої» України. В ньому бачиться досі незнана Вітчизна — не СРСР, а Україна, — з властивими їй національними ознаками: історією, етносом, культурою, мовою.

Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю!

Це був час, коли плем'я шістдесятників входило в літературу і мистецтво, неабияк впливало на суспільно-громадську думку, відчуvalo відродження національної свідомості, демократизацію. Його представники, вихідці з села і міста, відчували свій кривий зв'язок із народом, і навіть космічні захоплення (почалося освоєння космосу) неодмінно пов'язували з працею батьків, рідною хатою, родом, землею. На відміну від офіційних гасел про зв'язки з народом, у їхніх творах поставали зв'язки справжні.

І з'являються поетичні книжки Л. Костенко «Мандрівки серця» (1961), В. Симоненка «Тиша і грім» (1962), І. Драча «Соняшник» (1962), М. Вінграновського «Атомні прелюди» (1962), прозові твори Є. Гуцала, В. Шевчука, Ю. Щербака, літературно-критичні статті І. Світличного, Є. Сверстюка, Я. Дзири, І. Дзюби, фільми С. Параджанова (після чого заговорили про українське кіно), талановиті заявки художників В. Зарецького, І. Батечка, В. Кушніра. Йшла нова хвиля національного відродження. То була нова Україна. «Ми на Україні хворі Україною», — скаже М. Вінграновський. Йшли до людей нова правда, нове слово, нове думання. Герої книжок шіст-

десятичників — тітки, дядьки, діди, баби, — вихоплені з трудного життя і зовсім не схожі на тих усміхнених, прилизаних героїв з газетних шпальт.

Вони сколихували застійні явища тогочасної літературної дійсності саме тим, що і за змістом, і за формою не вкладалися у звичне прокрустове ложе соціалістичного реалізму. У їхніх творах помічаються активні пошуки національного самовираження в літературі і мистецтві. Молоді таланти заглиблюються в історію, недалеке минуле, намагаючись зрозуміти суперечливість суспільних явищ періоду панування культу особи Сталіна, переоцінити цінності, що вчора підносились як здобуток, а сьогодні виглядали штучними паперовими квітами.

Важко було новому племені митців. Створили у Києві міський клуб творчої молоді. Надійшла вказівка розігнати. Стіни кафе «Хрещатий Яр» прикрасило панно, на якому портрети І.Дзюби, І.Драча, М.Холодного. Вказівка — зруйнувати. Скульптурне оформлення крематорію у Києві митцями Рибачук і Мельниченко — знищити. Кіносценарій українського письменника — «зарубати». Друкувати збірку Л.Костенко «Зоряний інтеграл»? Ні — розсіпати набір. Заборонити показ фільму «Тіні забутих предків». Заборонити вечір пам'яті Лесі Українки у Києві і т.д. Танок ідеологічних дикунів був у розпалі по всій Україні.

Дісталось й старшим письменникам. Партійні функціонери розгорнули критику О.Гончара, який, на їхню думку, в романі «Собор» спотворив дійсність, відійшов від принципів радянського патріотизму. Хвиля критики провідних письменників прокотилася по всьому СРСР. У Білорусії критикують В.Бикова, який у повісті «Мертвим не боляче» втратив почуття реального. У Киргизії — Айтматова, який у повісті «Прощай, Гульсарі» згустив фарби і т.д.

Історія ще не підрахувала скільки письменників, митців, науковців у той час було під наглядом МДБ. Багато. Дуже багато. Звинувачення їм висували різні. Київських літературознавців і критиків Євгена Сверстюка і Івана Світличного — в антирадянщині. За це ж саме у Вінниці арештовують В'ячеслава Чорновола, який написав книгу «Горе від ума». У спотворенні радянської дійсності перших пореволюційних років звинувачують Романа Андрияшика («Люди зі страху», 1966, Тернопільщина), спотворення знаходять у Івана Чендея («Березневий сніг», 1968, Ужгород). Не об'єктивно відтворював історичну дійсність Роман Іванчук («Мальви», 1968). Виключають з університету і арештовують майбутнього поета Миколу Холодного. Звільняють з роботи і виключають з партії молодого журналіста Степана Колесника, який у статті «Верблюди і капуста» посмів критикувати малу меліорацію (зрошення полів), ідею, що нею опікувався сам

перший секретар ЦК КП України П.Ю.Шелест. Виштовхують в еміграцію російського письменника лауреата Сталінської премії киянина Віктора Некрасова.

І ніби підсумовуючи ідеологічні пошуки шістдесятників, Іван Дзюба нише і надсилає до ЦК Компартії України на розгляд свій знаменитий трактат «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965). Резонанс був на весь світ. Ця книга пробудила націю. А висновки несподівані — автора арештовують, змушують каятися, після чого випускають. Рукопис потрапляє за кордон і був опублікований у Мюнхенському журналі «Сучасність».

Твір І.Дзюби уже працював, був перекладений багатьма мовами світу. Влада пробує захистити себе і нашвидку ліпить спростування «Що і як обстоює І.Дзюба» (1969). Автор недолугої відповіді — Богдан Стенчук (Олег Хоменко). Тоді ж якийсь-то дійшлий читач глянув у англійські словники. Аж воно stench (стенч) по-нашому — сморід.

Лютувала й цензура. Це була вершина цензорського мистецтва вигадок. Так, наприклад, раз у квартал цензор прочиняв двері у редакцію молодіжного журналу «Зміна» і казав: «Єсть новенькіє, свеженькіє ограніченїца. Собірайте людей». А далі йшла ціла лекція, чого не слід друкувати. Якщо йде опис панорами заводу, порту, аеродрому з прив'язкою — Київ, Одеса, Бориспіль — публікувати не можна. Якщо дорога Київ-Одеса на сотому кілометрі робить плавний поворот, то так писати не можна, бо тут може розвернутися ракетна установка. Не можна фотографувати з висоти завод, порт, аеродром, навіть коли ця висота — «простая мусорная тумба». Зачарований своєю лекцією, цензор підводився і на завершення урочисто проголошував: «Ви спросіте, где еті произведенія с етіми отдельними недостатками? Онї ісчезлі в тумане голубого дня». В тумані голубого дня танули рукописи, версткі, книги і люди.

Журнал «Зміна» багато місця відводив молодим митцям. У № 9 за 1962 рік і № 9 за 1963 рік журнал опублікував добірки В.Симоненка. Але в тому ж році 3-го вересня читаємо у «Щоденнику» поета: «Літературна Україна» каструє мою статтю, «Україна» знущається над віршами... До цього можна ще додати, що у квітні були зняті мої вірші у «Зміні», зарізані у «Жовтні», потім надійшли гарбузи з «Дніпра» і «Вітчизни».

Та політична лірика В.Симоненка вже пішла в люди. З нею важко було боротися владі. Бо ж правда була на боці В.Симоненка. Це вона відкрила очі на людей, які «зуби стиснувши» виконували план», на потоки «божевільної брехні», на голодний і холодний побут селян, на Україну як цвинтар «розстріляних ілюзій».

А ще В.Симоненко мав дивовижний талант казкаря. Він написав лише дві казки для дітей «Цар Плаксій та Лоскотон» і «Подорож у країну Навпаки». Досконалі за формою, сюжетні. В них іскриться гумор. Є в них і сьогоднішній день. Особливо у першій. У країні «заборон» є дядько Лоскотон і за ним

Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.

За що? Лише за те, що смішив людей. Цей дивний чоловік замахнувся сміхом «розвалити трон». І таки розвалив.

«Охоронці злих законів» — міліціонери — знайшли привід затримати поета і так побити, що він опинився в лікарні. І там, відчуваючи кінець, пише останній свій твір «Казку про Дурила». Цього разу для дорослих. Після Шевченкового «Сну» — політичної сатири на самодержавство — в українській літературі з'явився другий твір такої викривальної сили. Це — карикатурний портрет сучасної йому України. Це — протест проти колоніальної системи. Висміюються ті, хто цурається своєї землі, своїх батьків і виростають Дурилами.

Там, у лікарні, у віці 29 років помирає великий поет В.Симоненко, недо співавши свої пісні, недоказавши свої казки...

Очевидно під впливом збуреного інтересу до літератури, її суспільного звучання посилилася увага до літератури для дітей. Газета «Літературна Україна» провела широку дискусію, зупиняючись на специфіці, проблематиці, образності, віковізачі (дошкільна, для молодших школярів, старших). Торкнулися питання, що об'єднує літературу для дітей з дорослою, а що різнить, у яких зв'язках вона сьогодні з педагогікою, школою. Дискусія була гостра. У ній взяли участь М.Малиновська, Л.Бойко, Т.Буженко, Ю.Ярмиш та ін. Чогось нового дискусія не виявила, але добре, що наголосила на старих вадах, що їх повинна обминати дитяча книжка — риторичний дидактизм, сентиментальна солодковість і хибна цікавість. «Дидактизм силкується замінити собою ідейність. Сентиментальна солодковість удає, нібито з її допомогою книга набирає емоційної наснаги, стає засобом естетичного впливу, а хибна цікавість самовпевнено вважає, буцімто вона є вірною ознакою вікової специфіки»³⁹.

Письменники-діти війни, що прийшли в дитячу літературу, принесли новий погляд на дійсність. Опозиційність цього погляду була скромна. Бо ж панувала думка, що «батьки і діти — одне ціле» (Борис Олійник). В

³⁹ Л.Бойко. Не табу, а таланти. «Літературна Україна», 14 березня 1969 р.

уському разі проблематика літератури для дітей поки не викликала якись підозр у влади. Дитяча періодика, як і раніше, віддана лєнінській темі, героїзує малих месників періоду війни. Найпомітнішою публікацією цього часу є повість «Провідник у безодню» Василя Большака («Піонерія», №№ 2, 3, 4, 1962). З сучасної тематики звертають на себе увагу повість Бориса Комара «Ключі» («Піонерія», №№ 8, 9, 10, 1962). Пізніше ця повість вийде у новій редакції під назвою «Диваки». Цікавими є оповідання про школу Всеволода Нестайка, зокрема «Ябеда» («Піонерія», № 8, 1962). З 1965 року редактором журналу «Піонерія» став Юрій Ярмиш. Журнал помітно змінив обличчя: зменшив кількість публікацій українських авторів, збільшив російських: С.Алексєєва, П.Северова, К.Домарова, В.Баженова, В.Росіна та ін.

Із застереженнями було відкрито шлюз історичній темі. Іспрагле суспільство одержало твори Семена Скляренка «Святослав» (1959), «Володимир» (1962), Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» (1961), Павла Загребельного «Диво» (1968), почав свою многотрудну мандрівку історичними епохами Володимир Малік і створив низку історичних романів.

Розгортає роботу видавництво «Дитвидав УРСР». Створено воно було наказом № 2112 міністра культури Української РСР 29 листопада 1956 року. На видавництво покладалося завдання «видавати класичну і сучасну вітчизняну і зарубіжну художню, науково-популярну, науково-фантастичну, пригодницьку літературу для дітей дошкільного, молодшого шкільного і середнього шкільного віку, літературу для юних техніків, натуралістів і авіамоделістів»⁴⁰.

Формуються серії «Перші книжечки дитячого садка», «Для першокласника», «Юні герої», «Пригоди, фантастика» та ін. Кращими документальними повістями у серії «Юні герої» є повісті Дмитра Міщенка «Ніна Сагайдак» (1966), Бориса Комара «Поворотний круг» (1969). Помітними були повісті й оповідання Івана Сенченка «Діамантовий берег» (1962), Панаса Висікана «Дві топольки» (1960), «Страховисько з однією зяброю» (1966), казки Юрія Ярмиша «Капітанова люлька» (1967). З поетичними книжками виступили Дмитро Білоус «Лікарня в зоопарку» (1962), Володимир Ладижець «Ой дударі-трудоарі» (1960), Лідія Компанієць «Вийшла Галя за поріг» (1968). У пригодницькому жанрі і в жанрі фантастики працюють Ростислав Самбук, Юрій Ячейкін, Василь Бережний.

У 1960 році створюється журнал для дошкільнят «Малятко». Таким чином в Україні всі вікові групи дітей мали свої періодичні видання: дошкіль-

⁴⁰ З архіву автора.

нята «Малятко», молодші школярі «Барвінок», піонери «Піонерію», мольдь «Зміну» і «Дніпро».

1979 року рішенням Міжнародної Ради з дитячої та юнацької літератури трилогія **Всеволода Нестайка** (1930) «Тореадори з Васюківки» внесена до Особливого Почесного списку Г.К.Андерсена як один з найвидатніших творів сучасної літератури для дітей. Отже, В.Нестайко — явище. Це було не тільки поцінування найбільш відданого літературі для дітей письменника, а й визнання світом української літератури. В.Нестайко перекладався на багато мов, і на арабську, бенгальську, зокрема. Міжнародна Рада розсилає списки нових лауреатів у всі країни світу.

В Україні, на диво, ця подія пройшла непоміченою. Тільки збурила лави задрісників і літературних недотеп. І пішли доноси в інстанції з вимогою звернутися до Ради, щоб вона викреслила В.Нестайка із списків.

Народився письменник, як сам заявляє, між сторінками книг. Бо мама його дуже любила читати. Й читала в пологовому будинку. Тільки-но народився малюк (30 січня 1930 року), задумався, ким бути — капітаном далекого плавання чи письменником. Оглянувся, а народився ж то у Бердичеві — великому центрі єврейських анекдотів. Ви скажете, а Одеса як же? Одеса — мама, а Бердичів — батько. Дорогу ж від Парижа міряють не до Одеси, а до Бердичева. Пригадуєте анекдот? Зустрілися двоє євреїв. Один питає: «Скільки воно кілометрів від нашого Бердичева до Парижа?» — «Та, мабуть, тисячі дві буде». — «Боже, яка провінція!» Так от Нестайку повезло: він народився не в «провінційному» Парижі. Поступово шалька вагів почала схилитися від капітана далекого плавання до письменника.

Мати Нестайка була вчителька. Звідси напевно ота широкоформатна і різнолика тема школи у його творчості. Батько — службовець. Доля його трагічна. Як колишнього січового стрільця його арештовують 1933 року. Факт не для розмов. Такий був час в Україні. І тема батька в сім'ї надовго лишається закритою. Це вже далеко пізніше В.Нестайко довідується, що батько його галичанин з Тернопільщини з міста Бучача. А дід Денис — з козацького роду, знаний на Тернопільщині священик. По материній лінії дід Іван з колишніх кріпаків Житомирщини. Дід Іван був гуморний. Мабуть, гумор Нестайка походить звідси.

У Бердичеві лишатися їм було важко, та й голод уже насувався, і вони переїздить до Києва. Тут В.Нестайко пішов у школу. Війна обірвала навчання. Евакуюватися не було змоги. І він два тяжких роки перебував у окупованому Києві. Жив поблизу Євбазу (єврейського базару, теперішня площа

і Перемоги). Торгував сигаретами, виймав у розбитих будинках шибки і продавав на базарі. Мати ж не робила, школи були закриті. А де ще краще, як не на базарі, можна пізнати, що таке добро і що таке зло, бідність і багатство, шахрайство і чесність, сльози і сміх. На превелике вдоволення він згодом довідується, що письменники Микола Гоголь, Марко Вовчок, Степан Руданський, Олександр Копиленко, Олександр Ковінька гострили свої письменницькі пера на базарах. Все відкладалося в пам'яті В.Нестайка.

Після закінчення десятирічки 1947 року В.Нестайко вступає до Київського університету ім. Т.Г.Шевченка на слов'янське відділення філологічного факультету. Будучи студентом, підробляв статистом у театрі Лесі Українки. Це теж відіграло певну роль у становленні його як письменника. По-перше, драматургія завжди будується на зіткненні добра і зла, по-друге, наочно демонструє, як «ліпити» характери, а по-третє, яка то втіха, коли в п'єсі є смішні сцени, діалоги, репліки. І ти регочеш...

А ще були в нього улюблені письменники — Марк Твен, Чехов, неперевершений гуморист і сатирик Микола Гоголь. Їхніми творами юний В.Нестайко зачитувався. Так формувалося в ньому особливе світовідчуття, сказати б, оптимістичне. Переживши, як і мільйони українців, нелегке дитинство, В.Нестайко усмішкою, веселістю, дотепом прагне у творах зробити життя дітей світлішим, теплішим. Треба, «щоб діти росли в аурі оптимізму», — каже він. Це не було лакуванням дійсності — хворобою, на яку хворіло багато письменників. Ні. Є в його героїв і труднощі, і соціальна нерівність, і драми. Є войовнича країна Хуліганія, царство Глуної ночі, країна бюрократів, країна антипедагогіка, є музичні школи з «ведмежою мовою викладання» тощо. Так поступово оптимізація художнього відтворення дійсності, веселість, гумор стали станом душі письменника. Так, як і поезія є певним станом душі. Так і гумор.

А вже коли В.Нестайко став авторитетним дитячим письменником і знавцем дитячих душ, у нього сформується і теоретичні вимоги до педагогіки і літератури. Він писатиме: «...дитяча література для дошкільного віку мусить бути виключно оптимістичною, доброю, усміхненою, радісною... Негативні емоції в наймолодшому віці просто шкідливі». А ще наполягає, що «у шкільній програмі обов'язково мають бути уроки сміху». Основоположник теорії оптимістичної педагогіки В.Нестайко реалізував її у своїх численних творах, він її оформив у чіткі узагальнення у статтях, виступах, інтерв'ю. В цей же час у м. Павлиш на Кіровоградщині педагог В. Сухомлинський створює свою «школу радості». Мали б ці дві педагогіки вплинути на сьогоднішні шкільні програми і методики. Сподіваємося, що так і буде.

Перша книжка В.Нестайка «Шурка і Шурко» (1956) — традиційна. Це — проба пера. В ній ще нема отого Нестайка-гумориста. Він прийде пізніше. Натомість у книжці видно бажання автора будь-що розкрити, що таке «гордість і самозакоханість», «підлий, негідний вчинок», «пекучий сором» і що таке зробити для друга добро, щоб потім разом сміятися «дружно і весело». Майже всі оповідання книжки побудовані на запереченні, як от в оповіданні «Шляпа». Всі діти катаються на ковзанах, а один не катається. Він — шляпа. Та ні, він не шляпа. Він приїхав з прикордонної застави. Його таки приймають до гурту. І хлопчик освоює техніку катання. Між іншим у цих виховних «завданнях» В.Нестайко схожий зі своїм колегою Б.Комаром, з яким одночасно входили у літературу.

І все ж отой В.Нестайко — веселий, вигадливий — починається не з повісті «Шурка і Шурко», а з повісті «В Країні Сонячних Зайчиків» (1959). Він придумав країну Ластовинію, в якій живуть «геть усі руді й веснянкуваті». Столиця країни — Рудоград. Ластовинії постійно загрожує країна-агресор Хуліганія. Вже кілька разів хуліганці підкорювали ластовин. Крім зовнішнього ворога, є ще один — пан Морок. Це казковий герой у чорному плащі. Обличчя не видно. Замість очей — порожні дірки. Морок вмів «затмарювати» людей, залякувати. З допомогою хлопчика Веснянки Морок хоче проникнути у Країну Сонячних Зайчиків, щоб знищити їх. Чому вибір упав на Веснянку? Бо він мав «не більше десяти років», на душі у нього не було «жодного лихого вчинку», до того ж на обличчі у нього «мало бути точно двісті двадцять дві веснянки». Сонячні зайчики по всій землі роблять «свої добрі діла». Країна, де вони живуть, — квітуча, радісна, добра, чемна. А ще «Сонячні Зайчики вважали, що сміх — найкращі ліки від усіх хвороб, і приписували його хворим: п'ять, десять, двадцять хвилин сміху три рази на день...» Оце та альфа і омега, що стали основою творчості В.Нестайка. Сонячні Зайчики перемагають пана Морока. Ластовинія вивільняється від хуліганців. А В.Нестайка починають називати «веселою людиною», пишуть, що в нього талант гумориста. І то — правда. Він придбає мільйони вірних читачів. Письменник стане другом дітей назавжди. Дитячі бібліотеки складатимуть рейтинги книжок, що читаються. І у них перше місце займатиме В.Нестайко. Дружківська дитяча бібліотека, що на Донбасі, порадившись з читачами, обере собі в патрони В.Нестайка, назвавши його ім'ям бібліотеку.

Якось перебуваючи в м. Остер в гостях у художника Василя Євдокименка, В.Нестайко почув смішну історію про двох хлопчиків, які заблукали у кукурудзі і вибралися з неї, тільки коли почули радіо. Це послужило поштовхом до написання перших оповідань про Яву і Павлушу, а потім і повісті

«Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурузо...», що вийшла 1964 року і принесла авторові славу. Оповідання були помічені кінематографістами, які зняли за ними фільм, що одержав Гран-прі на Міжнародному фестивалі дитячих телефільмів у Мюнхені (1968), а через рік — першу премію на фестивалі в Австралії. На жаль, в Україні фільм не демонструвався. Чиновники від культури побачили в ньому наклеп на радянську дійсність

Двоє нерозлучних друзів Ява Рень і Павлуша Завгородній. Їхні пригоди прийшлися до душі мільйонам читачів, і автор вже не міг не писати далі. Так з'являється друга повість «Незнайомец з тринадцятої квартири», а потім третя — «Таємниця трьох невідомих», що й склали трилогію «Тореадори з Васюківки». Головне в ній — пригоди. Ява і Павлуша і кроку ступити не можуть без пригод. То в них виникла «прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро». Але льоха Манюня завалила його. То в них раптом визріла думка провести в селі бій биків. Забавно, з доброю усмішкою автор розповідає про підбір бика, екіпіровку героїв. Все це детально: «Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент». Шпаги — з ліщини. Хлопці співають пісню Хозе з опери Бізе «Кармен». Навіть небо цього разу було «справжнє іспанське». Ява почав «витанцьовуючи, навшпиньках» підходити до Контрибуції — корови, що її обрали для бою. Скільки не дражнили корову, вона не піддавалася. Аж коли вже її боляче вдарили ногою по губі, вона шугонула Яву високо в небо. Павлуші здалося, що друг почав бігти ще в небі. Бій закінчився невдало. Розлючена корова загнала хлопців у калабаню. Сама «в калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова».

Чи пригоди на безлюдному острові (Ява не склав екзамен з української мови. У нього — переекзаменовка восени. І острів назвали Переекзаменовка), чи в кукурудзі, де хлопці заблукали в пошуках шпигунів, чи гра у фараонів і піраміди (фараон лягає на землю і його обкладають кавунами), чи дрібніші витівки (шкільний дзвоник почепили собаці на шию), — про все автор розповідає весело, вигадливо, правдиво, наче й сам бере участь у грі з дітьми.

Як правило «благородні» ідеї і «державної» ваги справи двох друзів провалюються, і вони потрапляють у комічні ситуації. Прийом, що ним письменник вправно користується.

Характеристики, що їх дають Ява і Павлуша старшим, викликають усмішку: «Ех, учителі-вчителі, завпеди і директори! Хіба вони розуміють щонебудь у шпигунах, у героях! Хіба вони розуміють, як же ж ото хочеться затримати справжнього шпигуна і стати героєм?! Щоб про тебе писали в газеті, передавали по радіо, а то й по телевізору. Хіба вони розуміють!»

Багато в тексті несподіваних заяв, реплік, як ось ця: «От у князя Володимира, кажуть, теж була в дитинстві переєкзаменовка. З історії... А який йому пам'ятник на Володимирській гірці у Києві одгрочали».

Надзвичайно багата народна розмовна лексика (діди, батьки), професійна (вчителі), базарна (торгівці). Часто автор використовує лайливі слова: вишкварка, шелегейдики, шмарогузи тощо. Але в них немає зла.

В.Нестайко — майстер на прізвища і прізвиська: Ява — Робінзон Кукурузо, баба Книшиха — Тюрма народів, однокласник — Степан Карафолька, старшина Паляничко та ін.

Все це разом «накопичує радість», як каже В.Нестайко. І він щедро її дарує своїм читачам.

У наступній частині, «Незнайомець з тринадцятої квартири...», Ява і Павлуша у Києві на канікулах. Так само, як і дома, їх переслідують пригоди. А почалося з пляжу. Незнайомець йшов до води, гукнув приятелеві, що він з тринадцятої квартири, зняв годинник, щоб не зіпсувати у воді, і попросив хлопців покласти на сірі штани. Після переполоху з п'яничкою, який мало не втопився, Ява і Павлуша сірих штанів на пляжі не знайшли. «Та й як же його знайдеш, коли всюди і пісок однаковий, і люди однаково голі, ніяких тобі особливих прикмет!» І пішли хлопці по Києву шукати артиста, що «грає царя», а живе в тринадцятій квартирі.

По театрах, у метро, по квартирах артистів, на студії — і всюди пригоди, пригоди. А паралельно письменник веде розповідь про історичні і пам'ятні місця Києва. Красиво, захоплено. Незважаючи на тимчасові невдачі, «благородна» ідея повернути годинник його власникові, не полишає хлопців. Таки на зйомочній площадці вони знаходять артиста і вручають йому годинник. Тим часом у хлопців народжується нова ідея — створити у селі театр МХАТ. Тут же ця ідея розвалюється, з'являється нова — стати письменниками.

З кожної пригоди Ява і Павлуша виходять загартованішими, досвідченішими. Мрії стають масштабнішими. Все, що задумується — в ім'я людей, майбутнього. «Ми ще покажемо людству, на що ми здатні!»

«Таємниця трьох невідомих» — третя частина роману. Починається вона несподівано. Двоє друзів посварилися. І через що? Через дівчишко. «Мало сказати посварилися — побили горшки. Та як! На дрібнюсінькі черепочки, що й не збереш, і не склейш». Кожен з них переживає цей розрив. Ось як уявляв Ява дружбу з Павлушею: «І що б я не згадав, завжди — хай ти луснеш! — той Павлуша в голову лізе, завжди це з ним зв'язано, завжди там він обов'язково. Наче в мене і не було свого особистого життя. А тіль-

ки спільне з ним. Ніби сам я не ціла людина, а півлюдини. З одною ногою, одною рукою, півпуза і півголови. А друга нога, друга рука, другі півпуза і півголови — Павлушині».

До пригод смішних додаються пригоди на випробування. У селі — повинь. Обидва хлопці проявляють себе як справжні герої: рятують людей, худобу, домашні речі. І це ще раз підтвердило, що вони один без одного не можуть жити. Письменник проголошує гімн дружбі, її життєдайній силі. І змальовує перше трепетне почуття кохання.

Після дещо застарілих романів О.Копиленка «Дуже добре» і О.Донченка «Золота медаль» роман «Тореадори з Васюківки» був першим пригодницьким твором про сучасність, що здобув визнання мільйонної читацької аудиторії. Роман не відобразив дійсність. І в цьому його сила. Навпаки він відходив від сірої, нудної дійсності, що жила в гаслах «щасливого дитинства». В.Нестайка навіть звинувачували в «антипедагогізмі», бо, мовляв, спотворив образи радянських школярів. В.Нестайко запропонував інший світ — вигаданий, веселий, пригодницький. І цей світ діти сприйняли.

З часу появи «Тореадорів...» минуло більше сорока років. Їх охоче перевидають і зараз. Бо немає в них політизації, оспівування, прославлення досягнень соціалістичного способу життя. І тому В.Нестайко завжди сучасний. Сьогодні і завтра, буде сучасним і через сто років.

Перевидаючи «Тореадорів...» у видавництві А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, письменник редагував «дуже обережно». Лише «додав кілька нових гумористичних епізодів і трохи переробив кінцівку. В нинішньому варіанті вона не патетична, як колись, а з усмішкою». Патетичною була, коли друзі вирішили, що Ганька буде кулеметницею (як Анка з фільму «Чапаєв» у старих виданнях). А з усмішкою — це, коли «класночо». Коли Ганька сказала, що вона хоче бути художницею. І всі троє охололи до мрії стати воїнами і «весело засміялися».

Це зараз ми можемо говорити про позапобітчаність В.Нестайка. А тоді? Та ви що! Могли б сфабрикувати справу. Коли безвинна репліка хлопчика, який діставав рушницю з дна і, не діставши, махнув рукою і сказав, що, може, її і знайдуть років через 300 при комунізмі, повела донощиків у ЦК. Як це так, Хрущов сказав, що комунізм буде уже у 1980 році, а в Нестайка він настане аж через 300 років.

Було й таке.

Крім пригодництва, є в Нестайка ще одна тема — близька йому, дорога, відповідальна — тема школи. Їй присвячені твори — «Одиниця з обма-

ном» (1976), «П'ятірка з хвостиком» (1985) і «Незвичайні пригоди в лісовій школі» (1981).

Всі, мабуть, погодяться з тим, що про школу писати важко. Як правило, шкільні сюжети у творах розкручуються довкола класного керівника, директора школи. Очевидно В.Нестайко зважив на це і тому запропонував свій хід, ще складніший: розповісти про 4-Б клас повністю, про кожного учня. Тут уже мало дати якесь влучне прізвисько чи смішне прізвище. Треба зібрати до купи характерні особливості, звички, нахили, своєрідність спілкування, зовнішній вигляд, одяг, мову, вимову. І так їх подати, щоб Спасокукоцький не був схожий на Кукоевицького, а для цього розповісти, наприклад, як у них дома, і як тримався «справжній мужчина» Спасокукоцький у стоматолога. А це ось Макаренко Ніна, «або (як називають її дівчата) Макар, або (як називають її хлопці) Макароніна». А це ось – Ляля Іванова, а це – Туся Мороз і т.д. Один – боягуз, другий – сміливий. Той – заздрісник. Тут же провчають зазнайку Лялю, яка «вже ніколи не посилає її (Тусю) в буфет, не просить нести свій портфель і витирати за себе дошку...»

А ще була у 4-Б дивовижна класна керівниця Ліна Митрофанівна. «– Мій четвертий “Б” – найкращий! – часто каже Ліна Митрофанівна. – Мій четвертий “Б” доведе мене до інфаркту! – каже Ліна Митрофанівна. – Мій четвертий “Б” тільки й тримає мене на світі! – каже та ж сама Ліна Митрофанівна». А інша вчителька вигадала оцінку – одиниця з обманом. Коли перевіряє домашнє завдання, попереджає: хто не вивчив, піднесіть руку. Коли ж ти не вивчив і думав, що тебе пронесе, то саме тебе й викликає вчителька. Отоді і ставиться фантастична «одиниця з обманом». Одиниця – за невивчений урок, обман – за прихованість.

У повісті «П'ятірка з хвостиком» (1985) автор так само досліджує уже 4-А клас. Між іншим, «ашники» і «бешники», як правило, ворогують. Але В.Нестайко не повторює прийом першої повісті, він з самого початку пропонує пригодницький сюжет: у відділення міліції подзвонили і сказали, що ось біля телефонної будки стоїть сумка з грошима. На запитання: хто ти, голос відповів: з 4-А. Міліція прийшла в клас подякувати, але героя цього епізоду не виявили. Розпочалися пошуки. Приглядаються до галасливого Гришки Гоновобеля, тихоні Антоши Дудкіна та інших. Згадують історію, як з'явилася оцінка «п'ятірка з хвостиком». Виявляється за добрі справи першим її одержав кум Цибуля, який допомагав братові продавати яблука. Після цього щоразу за добрі справи комусь на парту клався папірець, а на ньому красувалася п'ятірка з хвостиком. Перебирали всіх – боягузів і сміливців, тихонь і пещених, балакунів і мовчунів. Виявляється, що приду-

мав п'ятірки з хвостиком «цікавий», самостійний, що називається «з фантазією», Андрюха. Але з'ясується це вже в кінці повісті. Незважаючи на численну кількість дійових осіб, автор подбав про їхню індивідуалізацію. Розкриваючи характери, внутрішній світ, письменник створив образи справжніх дітей. З їхніми переживаннями, проблемами, радощами і печальми. Ось тому розповіді про школу вийшли цікавими, захоплюючими.

У повісті «Незвичайні пригоди у лісовій школі» (1981) В.Нестайко вигадав школу – «спеціалізовану музичну», «з ведмежою мовою викладання». Зайчики, їжачки, лисенята, ведмежата, вовченята, борсученята, козенята, лосенята, білченята стали учнями цієї школи. «Усі зараз оддають своїх дітей у спеціалізовані школи», – серйозно зауважує письменник. Запропонований вчительський колектив уже викликає посмішку. «Класним керівником у вас буде Пантера Ягуарівна. Вона викладатиме лісову математику. Лісознавство викладатиме Лисавета Петрикіївна. Лісторію, тобто лісову історію, – Мамонт Африканович. Лісографію, тобто лісову географію, – Жирафа Жирафіївна. Фізкультуру – Макак Макакович. Спеціальний музичний предмет сольфеджіо – Бегемот Гіпотамович».

І ця незвична школа з незвичними учнями і вчителями працює. Автор просто-таки винахідливо обіграє і заячі вуха, і їжачкові колочки, і левин хвіст з китицею, і ведмежі уроки мови. Звірячі звички перехрещуються з людськими, із звичками казкових героїв (Трататоля Сміюнца, Ледарила Дурандаса). Ось вовчик просить зайчика дати закурити. «Я не курю. І тобі не раджу. Це ж шкідливо для здоров'я. Особливо дитячого», – відповідає зайчик. Смішно. Для випробування школяриків знову автор пропонує казкову країну Павутинію, палац Хропулії. З великими труднощами вибираються звідти зайчик і їжачок.

У повісті лісові звірята схожі на людей. Школяррики «з таким запалом, з таким захопленням гралися... у дворі, бігаючи у квача, стрибаючи у чехарду, гаяючи у футболу, що вчителів аж завидки брали».

Всі вони, хижачки і не хижачки, живуть у добрій згоді, за кодексом високої моралі. Кицька Мура «укошенячила» (усиновила) левеня. Зайчик іде рятувати вовчика. Лісовичок Боровичок «завжди дбав, щоб усі в лісі жили дружно, весело і щасливо». В цій країні, що її можна назвати Матінка-Природа, діє той же Нестайківський принцип – доброта у ставленні один до одного, сміх, що лікує від усього. Щоб стати великим, треба сміятися, «від сміху більшають усі». Сміх рятує в трудну хвилину.

Педагогіка лісової школи побудована на доброті, оптимізмі.

80-і роки для В.Нестайка були найпліднішими. Він написав і видав вісім книжок пригодницького характеру. Серед них «Чудеса в Гарбузьянах» (1984), «Скринька з секретом» (1987), «Незнайомка з Країни Сонячних Зайчиків» (1988) та ін. А загалом у письменника вийшло (з перевиданнями) 123 книги. Перекладено його твори на 20 мов світу. Трилогія «Тореадори з Васюківки» видавалася 25 разів. Крім цього, В.Нестайко написав п'єси для дитячих театрів «Вітька Магелан» (1974), «Перо Жарт-птиці» (1976), п'єси-казки для лялькових театрів «Загадковий Яшка», «Солом'яний бичок і рок-група “Ко-за-чок”» та ін. «Тореадори з Васюківки» записані на компакт-диск в серії «Золота скарбниця України. Українська література для школярів». Записані на диски і деякі інші твори письменника. Творчість В.Нестайка вивчається у школах.

Понад 30 років В.Нестайко працював у видавництві дитячої літератури «Веселка» завідуючим редакцією молодшого шкільного віку. Виховав не один десяток дитячих письменників. З 1992 по 1994 рік був головним редактором журналу для дітей «Терентій», а також головним редактором журналу «Немо» та видавництва «Чарлі». У нових умовах ринкової економіки журнали існували недовго. З 2000 по 2008 рік вів на українському радіо передачу «Радіобайка Всеволода Нестайка».

В.Нестайко — лауреат численних літературних премій, дипломів. Одна з найпрестижніших — літературна премія ім. Лесі Українки.

Про В.Нестайка є велика критична література. На Україні про нього писали В.Дончик, В.Неділько, Ю.Ячейкін, Б.Чайковський, у Росії — С.Алексєєв, В.Разумевич, В.Смирнова та ін.

На тлі української літератури для дітей другої половини ХХ століття (часто приземленої, пригніченої методом соціалістичного реалізму) творчість В.Нестайка була спробою вивільнитися з шаблонних оспівувальних меж неправдивого щасливого дитинства. Тому ми не зможемо вивчати по його творах тогочасну дійсність. З тих окремих реплік, епізодів, картин не складеш реальність. Тим часом реальність можна уявити з протиставлення їй казкових країн Сонячних Зайчиків, Ластовинії, оптимістичної педагогіки, що її демонструє письменник. Це — Нестайкові своєрідні питання суспільству, покритому мороком тоталітарної демагогії та фальші.

З повним правом можемо говорити, що В.Нестайко писав свої твори не тому, що хотів розважити, потішити, посмішити читача. Ні. Письменник — не масовик-витівник. Казковість, пригодництво, природа у творах В.Нестайка допомагають нам пізнати самих себе, заперечити буденність, сірість, утвердитись у добрі, чистоті, співпереживанні. «Можна бути тися-

чу разів чесним, сумлінним, працьовитим, але, якщо ти глухий до страждань людських, ти не людина, ти — робот», — каже письменник.

Як зустрів В.Нестайко незалежність? З великим оптимізмом, з великими сподіваннями. Та рік за роком, день за днем приходять до сивоголового письменника-гуманіста розчарування. І з'являються песимістичні думки: «Час переходу до капіталізму вкрав у наших дітей мрії». Оті. Добрі. Нестайкові. Натомість заразив дітей мріями про гроші. «З'явилася нерівність і соціальна, і майнова — одні багаті, інші бідні». Це роз'їдає суспільство, роз'єднує дітей. Не в'яжеться з концепцією оптимізму письменника. «Шкода, — заявляє В.Нестайко в інтерв'ю тижневику “Народне слово”, — що після такого феномену, як Помаранчева революція, яка свідчила про народження якоїсь дружної сім'ї, її лідери ворогують. Тому я радив би їм більше читати книжок про дружбу».

«А взагалі, — каже В.Нестайко, — незалежність України залежить від української дитячої літератури».

Абсолютно правильно.

Творчість **Михайла Стельмаха** (1912-1983) розвивалася паралельно у двох вимірах — для дорослих і для дітей. Добре знаючи український фольклор, що переважно адресується дітям, письменник постійно відчував органічну потребу спілкуватися з ними. А це вимагало відповідних сюжетів, інтонацій, образів. У цьому, мабуть, і полягає специфіка літератури для дітей.

Народився Михайло Панасович у селі Дяківці Літинського району на Вінниччині. Сільський побут, люди села і його проблеми, особливо одна з них — земля і люди, ввійшли в серце і розум майбутнього письменника. Великий вплив на нього мали твори Шевченка і Гоголя, виховання матері, яка любила все живе, і що любов прагнула прищепити дітям. «І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками — нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю. Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік, що вона може гніватись і бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого...».

Після закінчення Вінницького педінституту (1933) вчителював. Артилеристом брав участь у війні, був тяжко поранений. По закінченні війни працював у Київському інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Залюблений у фольклор Михайло Стельмах опинився у дорозі йому стихії народної творчості. Тепер уже як науковець. Виходять його поетичні збірки, добре зустрінуті критикою. Але та селянська проблема землі манила письменника до себе. А це вимагало більш розлогої епічної

розповіді. Так з'являються романи «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Чотири броди». Дослідники відзначали їхню народність, виразні характери людей з народу і серед них — численні характери дітей.

Оця любов до землі, краси, до всього живого виявляється у творчості письменника. І глибинно перевито все це народними звичаями, народними піснями, легендами, повір'ями. А яка красива, барвиста, багата мова українського села початку ХХ століття! Вслухаймося в неї. Такою мовою може говорити тільки добрий, щедрий і мудрий народ.

Такою мовою заговорив Михайло Стельмах до дітей. Цілу бібліотечку складають його твори для дітей. «Жнива», «Колосок до колоска» (1951), «Живі огні» (1954), «Весна-весняночка» (1955), «Як журавель збирав щавель» (1957), «Маленька Оленка» (1962), «Бурундукова сім'я» (1963), «Цапків урожай» (1967), «Ой весна-зоряночка» (1970), «Чорногуз приймає душ» (1971), «У бобра добра багато» (1979), «Непослушко — Довгі Вушка і Дзвінок» (1980) та ін. Який великий і розмаїтий світ! Сонечко і річка, трава і колосок, любі дітям їжачки, журавлі, лисиці, бобри — все живе, діє, рухається. В усьому цьому вгадується свій прихований смисл — підказати малому читачеві, як треба чинити. А скільки за день справ різних, і всі вони потрібні, обов'язкові! А як радісно навкруги, що сонечко світить, що треба мамі обід принести в поле, і гусей доглянути, і з дідом сіна навозити, й колоски позбирати, і все це для того, «щоб щасливо жив наш край». Всю роботу діти роблять залюбки, тому вона їм легка і радісна. І сонце їх обіймає, і дощик поливає. Дбайливими й турботливими ростуть Оленки, Настусі, Михайлики!

У творах для дітей зустрічаємо образи традиційних зайчиків, півників, горобців, ведмедів. Багато віршів написано за народними мотивами. І письменник не приховує цього.

Він так і пише під віршем — за народними мотивами. Ось віршик «Журавель»:

Журавель для баранця
Накосив стіжок сінця
Та й майструє ясельця.
Не собі — для баранця.
Хай баранчик — добрий гість -
Із яसेлиць сіно їсть,
Хай не смикає він стіг,
Бо зламати може ріг.

Працелюбний цап на двох грядках вирощує городину («Цап і дві грядки»). А заєць — майстер шити шуби. Ще й повернув на чесний шлях злодійкуватого борсука («Борсук і заєць»). У вірші «Вовк» використано народний сюжет про вовка, що його провчив кінь, вдаривши копитом.

Образи переосмислені письменником. Діють вони за інших обставин, несуть іншу мораль. Але в основі її — доброта, працелюбність, правдивість.

Легкий вірш, чіткі рими, образність роблять вірші М.Стельмаха доступними малим читачам, які вловлюють гру слів.

В піджачок
З голочок
Одягнувся їжачок...

Полюбляє поет алітерації.

У бобра
Добра
Багато:
І надворі,
І в оборі,
І в коморі...

На тисячі питань дає відповідь поет: чого лис нездужає (бо в калюжі мочить губи), чому зайчик взимку без кобіт (бо пізно звернувся до шевця-рака) і т.д.

Винахідливий М.Стельмах і в казках. Він дбає про сюжет, образи, характери. І завжди, як і належить у класичних казках, добро перемагає зло. Сила героїв казок — у їхній дружбі й злагоді. У народній казці дід посадив ріпку, і виросла вона така превелика, що довелося гуртом виривати. Так і в казці М.Стельмаха «Бурячок і їжачок»: буряк виріс такий, що довелося їжачкові весь рід скликати і разом його виривати. Ледачого лиса, що обдурював і об'їдав малого горобчика, провчив пес Рябко («Що посієш, те й пожнеш»):

Так ти, лисе, і пропав!
Що посіяв, те й пожав!

Гострим словом картає поет хапуг, брехунів, ледарів.

Тонкий знавець природи, М.Стельмах любив усі пори року: навесні — проростання, влітку — буяння зелені і людську працю, восени — барви і збір врожаю, взимку — скрип морозу і підлідну рибуловлю. В його творах для дітей природа не пасивна, вона діє: в гармонійному єднанні природи з людиною — справжня краса.

Є у віршах М.Стельмаха якість неприродне замилювання колгоспами: бригадами, ланками, колгоспним млином, колгоспним ставком, колгоспним баштаном. Навіть поляки («Гості»), які приїхали в українське село, зачудовані колгоспними успіхами. Гостей цікавить,

який у полі колос,
Чи тонкий у ярки волос,
Чи є риба у ставах,
Чи є сало у коморах,
Що є в лузі, і в селі,
Й до обіду на столі.

Переконавшись, що достаток у селян є і його забезпечує колгоспна форма праці, вони обіцяють ї собі таку форму запровадити.

Думається, що М.Стельмаху було відомо, що праця українських колгоспників оплачувалась натурпродуктами — найвідсталіша форма оплати. Грошима (мізерними) держава стала розплачуватися за трудовень з середини 50-х років. В цей час почали й паспортизувати селян... Ось такою була колгоспна дійсність. Чи треба було так захоплюватися нею?..

1966 року вийшли повісті М.Стельмаха «Гуси-лебеді летять» і «Щедрий вечір». Події в них розвиваються в перші роки радянської влади в українському селі, поруйнованому війнами, пробудженому до життя новими перспективами. Об'єднує ці повісті спільний герой — допитливий хлопчик Михайлик. Хлопець не зважає на насмішки попа, якого дивує прагнення селянина вчитися, здобувати знання. Дивує він і батьків. Та потяг у сина до книг, до знань такий великий, що батько на руках носить сина до школи, бо в малого немає чобіт. Злидні немало завдавали прикрощів та й часом пригоди траплялися саме через них: як от босоніж узимку покататися в ночвах з гори, виміняти за яйця книгу на ярмарку, а потім вдома виправдовуватися, випросити у панича книгу, а він у насмішку дав «Космографію». Повчальні діалоги Михайлика з бувалим дядьком Себастьяном, з мудрою матір'ю, з винахідником і митцем дідом Дем'яном, з однокласницею Любою. Все село — з побутом, звичаями, піснями — впливає на Михайла, на його надії, що «бентежно запасмились наді мною і в мені. Вони тепло вихоплюють мало-го з подвір'я на лебедіні крила та й несуть через діброви, села, ріки до того казкового міста, де скільки хочеш читай книжок і вчися аж на вчителя».

Замріяним у майбутнє малює М.Стельмах Михайлика. Дарма, що бідність, та село виглядає замріяним. І не тільки тому, що бачиться безхмарним майбутнє. Якимсь особливим поетичним серпанком оповита розповідь у повістях: жита половіють, блакитне небо вдень і срібно-зоряне вночі

викликають захоплення, ліс промовляє, квіти співають. Краса довкола. Краса душі простих трудових селян. І слова переливаються барвами в їхніх устах — то сварливі, то ніжні, то смішні. А ще ж пересипав автор повість народними піснями, легендами, прислів'ями, примовками.

Критика зауважувала часом М.Стельмаху, що надмірне захоплення народною творчістю закучерявлювало його стиль. Та це більше торкається, мабуть, дорослих творів. А в творах для дітей таке захоплення збагачувало образну систему, підсилювало народний колорит, поетизувало розповідь.

І романи для дорослих, і повісті для дітей М.Стельмаха написані в дусі соціалістичного реалізму. Вони романтизували революцію і соціальні перетворення в українському селі. Так вимагав час. Інакше і не могло бути. Особливо помітно, коли мова заходить про прийняття селянами нової радянської віри, що нібито ввійшла в селянські душі і серця одразу і без сумнівів. Так, наче ті душі і серця досі були порожні і ждали, коли ж прийде Жовтнева революція. Віру в революцію і її оновлюючий смисл насаджували жорстоким примусом: колективізацією, засланнями, тюрмами і розстрілами. «Хліб — державі», — на селянських прапорах і транспарантах, а самі селяни, босі й голодні, вишукують зернину і картоплину, щоб нагодувати дітей...

Михайло Стельмах — Герой Соціалістичної Праці, лауреат найповажніших літературних премій СРСР і України. Твори його перекладені більше як на 30 мов світу.

Потреба спілкуватися з дітьми не полишала письменника й тоді, коли він уже тяжко хворів. То спогад із свого дитинства, то образ, то слово ладне, ласкаве навертало його на дитинство. Часто-густо письменник переходив від власного дитинства до дитинства взагалі і тяжко печалився, що цьому дитинству загрожують нові війни. І тоді слабіюча рука брала перо й писала нову казку про злого Вовка і злу Вовчиху, які хочуть загарбати нові острови і знищити зайчиків і зайчат. Казка «Хатка в березовому лісі» видрукувана в газеті «Молодь України». Окремим виданням вийшла в 1984 році вже по смерті автора.

Помер Михайло Стельмах у 1983 році.

Грицько Бойко (1923-1978) належить до покоління, якому судилося з шкільної парти стати на захист Вітчизни. Мало його ровесників після Другої світової лишилося в живих...

Грицько Пилипович народився 5 вересня 1923 року в селі Оленівка на Донбасі. В роду Бойків багато було віршувальників, тому можна вважати,

що літературний талант, любов до поетичного Грицько одержав у спадщину. Писати вірші почав ще у середній школі, їх друкували в районній пресі

Одразу після випускного пішов добровольцем на фронт й по закінченні короткотривалих курсів лейтенант-зв'язківець усю війну перебував на передовій. Брав участь у великих битвах під Сталінградом, на Курській дузі, у Польщі та Німеччині. Був тяжко контужений.

Після демобілізації навчався у Донецькому педінституті, закінчив його з відзнакою. Ще студентом працював в обласній газеті. Перша поетична збірка «Моя Донеччина» вийшла в світ у 1950 році, а наступного — перша книжка для дітей. Тоді ж став членом Спілки письменників. Невдовзі переїхав до Києва.

Трагізм війни лишив глибокий слід у свідомості юнака. І то на все життя. Були ж, мабуть, у Грицька Бойка якісь пам'ятні, переможні бойові епізоди, а може, й героїчні вчинки — власні й побратимів. Та ніколи й ніде він про це не розповідав. На його очах гинули його друзі, товариші. Це невигойні рубці на серці. Воєнні спомини приходили найчастіше уві сні, і обов'язково зі смертями. З цим болем він жив, творив, вставав і лягав. От тому ми не знайдемо війни в його творах для дітей. Вона була йому глибоко відворотна. Та й малому читачеві потрібніша, мабуть, була книжка розважальна, весела, дотепна, вигадлива. І взявся Грицько Бойко смішити дітей. І разом з тим, звісно, виховувати. До того ж хотілося йому бути несхожим на інших літераторів. Син поета Вадим, теж письменник, згадує, як батько пояснював, чому став писати для дітей. «Нас, моє покоління поетів, зробили однаковими, привчили писати лівою ногою дурні загальники. Ліпше я потішати му малечу, ніж буду в однім ряду з тими безликими...»⁴¹.

Обрав для гумору короткий вірш. Бо й справді, сміх — це миттєва реакція на почуте. Тож нащо розтягувати?

Малювала тигра внучка:

Замість тигра — вийшла Жучка.

Гумор живлять реальні життєві ситуації, випадки, вчинки. Або вигадані. Або ж виростає гумореска, вірш з анекдоту, побрехеньки. Багато кому здається, що гумористичний твір — річ не складна. Взяв та й написав. «Але як це трудно!» — згадував інший майстер гумору Остап Вишня.

Повоєнна країна дитинства, що пережила всі жахи війни, спрагло чекала веселого слова. Ось тут і стрілися попит дитячого читача на дотепну книжку і пропозиція поета-гумориста Грицька Бойка. Стрілися і подружили. І справді став поет добрим другом малечі, бо часто виступав у дитсадках,

школах, дитбудинках, бібліотеках, піонертаборах. Читав свої вірші блискуче. Мав шалений успіх. Об'їздив чи не всю Україну. Одна за одною виходять книжки — їх близько ста. Вони не залежувались на полицях у книгарнях, бо були, як сьогодні кажуть, комерційними. За ними вилаштувалися черги. А тираж їх ще за життя автора сягнув двадцяти мільйонів примірників.

Але повернімося до початку творчого шляху. Що міг взяти з свого життєвого досвіду автор? Війну відкидаємо. Зостається життя шахтарчуків і школа. Перша книжка Г.Бойка для дітей так і називалася «Будем шахтарями» (1951). На перший погляд — одна з тих, що оспівували виробництво. Тоді це було нормою. Звучали в ній неодмінні запевнення ліричного героя бути, як тато, шахтарем, «дідуся продовжим справу». Були, зрозуміло, описи шахти, комбайна, екскаватора, лампочки, кліті. Гумору в цих віршах ще немає, але ліричні нотки вже є:

Аж не віриться малому,
Що приніс
Він у кошику одному
Цілий ліс.

Потім буде ще багато книжок про шахтарчат, але в них дедалі більше уваги приділятиметься темі школи. Ось тут Грицько Бойко розвернувся на всю широчінь. І посипалися смішні сюжети, шкільні жарти. З'явився навіть особливий жанр — веселинки. Це визначення Грицька Пилиповича. І вірш став виразнішим, без закликів і зайвого моралізаторства. Від останнього автор не зовсім відмовляється, проте частіше просто щось констатує, наголошує, акцентує, вияскравлює. От, приміром, дві дівчинки Маринка та Галинка, які не приготували урок.

До столу учителька
Їх запросила
І порівну двійку
На двох розділила.

А от — виступайченко Панас і консультант Мишко. Перший багато говорить, а нічого не робить, а другий повчає, нічого не знаючи. І активістка Ганнуся, яка бере участь у піонерській програмі «Все робим своїми руками», а вдома — ні за холодну воду.

Хлопчик у трамваї забув про правила поведінки і чемності. І хтось звертається до нього із докором-запитанням щодо того, чи в школі вчать, «як старших поважать?»

⁴¹ Бойко Вадим. Дядько Вередя. «Літературна Україна», 25 вересня 2003 р.

Та вчать, — Сашко відказує, —
 Але у дану мить
 Розпочались канікули
 І нас ніхто не вчить!..

Малоймовірна як подія, але смішна несподіваним завершенням авторська вигадка з котом:

— Чому це ти подряпаний? —
 Юрко Тимка пита.
 Тимко йому відказує:
 — Та я ж купав кота!
 — А я от не подряпаний,
 Хоч теж купав свого...
 — Еге, ти ж не викручував
 І не сушив його!

Г.Бойко — неймовірний вигадник. Ось хлопчику мама загадала прив'язати бичка, що відв'язався. Малий лінтюх довго уточнює: а якого, а де, а налігач де і до чого бичка прив'язати. Врешті мамі набридло, терпець увірвався. Вона й каже: «Прив'яжи до язика» («Базіка»).

Добре виходять у поета, так звані, безконечники. Згадаймо, коли герой вірша «Де букварик» заплутався у відповідях, пояснюючи, де його підручник. Або коли «Загубила голку Ніна». Знайшла дівчинка загублене, а шити не змогла, бо нитки кудись поділися. Відшукала їх — знову голка зникла і т.д.

Чимало сюжетів дали Г.Бойку фізкультурна, рибальська теми. Брехунів, задавак, забіяк, ледарів, невдах, неумійок автор виставляє на посміховисько, але гумор в нього доброзичливий, не караючий, а, сказати б, виховний. Почитає читач, посміється, але й «на вус намотає».

Легіду усмішку викликають численні персонажі смішинок і веселинок: тут і турботливі бабусі, й майстрові дідусі, ніжні мами й терплячі татусі і, звичайно ж, їхні мудрі діти й внуки. Безпосередність дітей завжди вражає дорослих, як от у вірші «Про великі вуха»:

Запитала в татуся
 Донька-щебетуха:
 — Чи слон хоботом скубе
 Слоненя за вуха?
 — А навіщо це слону?
 Так робить негарно.
 — Жаль: такі великі вуха
 Пропадають марно!

Багато писав Грицько Бойко для дошкільнят. Відомий його цикл віршів «Милочка-крутилочка», де змальовується ціла низка дитячих витівок. Ось Милочка зачинила kota у буфеті, а той шкоди наробив — побив посуд. Милочка-помічниця каялася, та пізно. Милочка крутиться, як дзига, Милочка з братом, Милочка в саду, Милочка на санчатах тощо.

Дуже гарні у Г. Бойка ліричні вірші: «Посадила я берізка», «На мамине свято», «Осінні клени» та ін. Автор і дівчина Маринка радіють сонечку. «З піснею про сонечко Йду в дитячий сад. Миле, миле сонечко, Як тобі я рад!» Або: «Задивилось сонечко На маленьку Сонечку».

А скільки втіхи дітям приносить зима! Автор не відокремлює себе від дитячого гурту. Він разом з ними. Тому у віршах часто стрічаємо слова «ми», «нам», «нас». Він з ними ліпить бабу снігову, летить на санчатах чи лижах, вибирає ялинку тощо.

Різноманітний і бойківський світ фауни. Соловейки, ворони, дятли, ластівки, оси, бджілки, чаплі, мухи, коти, песики, білки, зайчики, ведмеді, поросята, качки, гуси та ін. У цьому царстві також весело, дружно, гарно, цікаво:

У слона болить нога.
 Слон сьогодні шкутильга:
 Гостював комар у нього,
 Наступив йому на ногу.

Чи:

Кіт-рибалка у човні
 Мріє на світанні:
 — От якби зловить мені
 Карася в сметані!

Ці кумедні створіння потішають одне одного і потішають дівчому.

Є у Г.Бойка і вірші інформаційно-пізнавальні, з настановою-повчанням. Приміром, наколов ногу — приклади подорожник; живіт заболів — поїж чорницю; схопила судом — попий ромашковий чай («Зелена аптека»). Правила вуличного руху дохідливо викладено у вірші «Гава-роззява». Про обережне поводження з вогнем — цикл віршів «Сірничок».

Дуже важлива для дітей проблема «мое і наше». Автор розв'язує її на прикладі гри «Залізниця», що везе «наші» вагони, «наше» добро.

А ось хлопчик Вереда, який не хоче умиватися, утиратися, перебирає харчами, вимагаючи: — «Дай того... (чого нема!)». Цей вірш, до речі, ко-

ристувався особливою популярністю, неодноразово видавався окремими книжками; входив і продовжує входити до численних читанок, хрестоматій.

У вірші «Веремій» Г.Бойко використав цілу низку ідіоматичних виразів: «шилом патоки вхопив», «ти б заснув без задніх ніг», «хто це дров тут наламав», щоб розкрити їх смисл через короткі сюжетні історії, повчальні розповіді. Власне, вірш побудований на фразеологічних зворотах, і кожна строфа завершується рефреном: «Ну й дідусь мій, Веремій! Що він каже? Зрозумій.»

Подібний прийом застосовує автор і у вірші «Отакий у мене ніс», де обігрується дев'ять крилатих словосполучень. Згадані твори могли б слугувати зразком того, як весело можна розвивати у дитини чуття мови.

Дбав Г.Бойко і про жанрове багатоманіття.

Відзначаються оригінальністю його казки: і про ледаря kota («Як хвастун хвоста позбувся»), і про курчатка-хвастунця («Казка про Ціпуціпу»), і про повчальні пригоди братиків-ведмежат («Слово честі»). У казковій формі автор переконає дитину: ти все зумієш, якщо матимеш терпець вчитися («Як Андрійко став умійком»).

Вдавалися поетові й скоромовки, які він влучно назвав спотиканками. Справді, коли швидко проказувати вірш, в якому повторюються слова близькі за звучанням, то вони плутаються, спотворюються. Це викликає сміх. Читаючи, повторюючи скоромовки дитина вдосконалює мовлення, вчиться правильно вимовляти ті чи інші звуки:

У стоніжок
По сто
Ніжок.
Всі сто
Милися,
Всі стомилися
(«Сто ніжок»)

Складний жанр загадки. Але й з ним Г.Бойко справлявся прекрасно. Загадка — це мудрість. Авторська метафора власне і є запитанням, а читач має відповісти, розгадати метафору.

Дерев'яна	Між берегів
Гора:	Текла, текла.
Що не крок —	Мороз зміцнів —
То діра.	Під скло лягла.
(Драбина)	(Річка)

Є в доробку Г.Бойка навіть дві п'єси-казки: «Космічна подорож» та «Про Андрійка і Терпця».

А ще обов'язково треба згадати пісні на його слова. Справжньою класикою стали створені ним з А.Філіпенком «На місточку», «Соловейку, шебечи», з Ю. Рожавською «Берізка», з Г. Компанійцем «Морозець, морозець» та ін.

Знаходив час і для перекладів з російської, білоруської, польської. Переважна частина його перекладів була авторизована, що свідчить про те, як високо оцінили майстерність перекладача такі метри дитячої літератури, як, зокрема, С.Маршак, А.Барто, С.Михалков. Твори Г.Бойка, до слова, теж видавалися в перекладах російською, польською, вірменською, білоруською, угорською, китайською та іншими мовами.

Популярності Г.Бойка заздрили. Так з'явилися у пресі надумані претензії «Когда поэт уходит от действительности», чи оті закиди щодо «заримованих хіхоньок і хахоньок». Підозри у пильних з'явилися тоді, коли письменник не відгукувався на злободенні теми: «Виховання — хорошо, повчання — хорошо, а де утвердження радянської дійсності?» І от у сімдесяті роки Г.Бойко пише поеми «Два хлопчики Сміти», «Синьоокий Сем», «Діти Чилі», «Нащадки Гайявати» та «В Бостонському гарлемі», в яких розвінчує расизм, імперіалізм, світ, у якому головне — гроші. Твори ці були доступні розумінню дітей, їх рекомендували для позакласного читання, але зовсім не вони визначають сутність творчості Г.Бойка, талановитого дитячого поета-гумориста, який не був відзначений літературними преміями, але завжди мав найцінніше — щире любов читачів.

В останні місяці життя Грицько Пилипович майже не спав, а коли й забувався тривожним сном до нього приходили друзі-фронтовики, повертався жах війни. Нагадала про себе і давня хвороба легень. Гіркі спогади і невимовний біль...

Не стало улюбленця дітей Грицька Бойка 25 вересня 1978 року.

Борис Комар (1927) — з роду полтавців. Тож і народну філософію за своїх полтавську. Тут слово філософія вжита у значенні морально-етичної особливості людності, що населяє цей край. «...Нема в нашому роді ні лежнів, ні злодіїв, ні облудників. Жоден не вбивав, не крав і не ошукував. Не грішні ми перед людьми й перед землею. Не багатіли на чужому лихові, ніколи не скупчилися допомогти бідакові, хоч і самі були не з багатих. Усе, що в нас є, надбали своїми руками... Та найдорожчий маєте скарб — добру душу», — звертається автор до дітей устами дідуся Артема з повісті

«Диваки». Кілька речень, а складають цілий кодекс, за яким жили і трудилися земляки Б.Комара.

Народився Борис Панасович у селі Хвощівка на Полтавщині. І звичайно ж дитинство його було босоноге, як і у всіх селянських дітей. І як би не прикрашували тогочасні письменники життя українського села цього періоду, було воно важким. Лець підводило голову після примусової колективізації.

Ось що пишуть зарубіжні джерела про українське село 1941 року. Це допоможе нам зрозуміти феномен радянської дитячої босоногості. Італійські військові кореспонденти в газеті «Кор'єра делля Сера» вмістили кілька репортажів про Україну, зокрема й про дітей. Так от у них читаємо гіркі свідчення. «Бідні діти носили на собі куртки та піджаки дорослих, у яких утопали їх маленькі тільця, носили штани чи спідниці дорослих, у яких зникали й плуталися їх малі ніжки, носили черевики чи чоботи дорослих, у яких їхні ноженята ковзалися і бовталися, якщо тільки вони носили черевики та чоботи, бо в величезній більшості вони були босі». І далі: «Таким чином ми довідалися дуже швидко, що в Сов. Росії не мають ніякого уявлення, що таке льоля, дитяча сорочечка, що таке дитяча курточка, що таке дитячі маленькі черевички...»⁴².

Це писали вороги, що прийшли на Україну завойовниками. Їм не відмовиш у спостережливості. Певди не сховати.

Б.Комар був якраз такого віку, коли гітлерівські поневолювачі забирали молодь до Німеччини. Мати в управі змогла якимсь чином виправити рік народження сина на 1928-й і цим його порятувати. Так і живе Б.Комар з двома датами народження, що дає його друзям привід для жартів.

1950 року він закінчив Київський університет, про який мріяв, українське відділення, що манило залюбленого в українське слово хлопця своїми філологічними звабами. Це його вибір, його доля. Працював у журналах «Зміна», «Дніпро», видавництвах «Дніпро», «Радянський письменник». Тоді ж починає друкуватися в періодиці для дітей.

Та от цікаво: окупаційна дійсність, сповнена драматичних колізій, епізодів, що їх добре знав Б.Комар, не привернула його увагу. Набутий життєвий досвід не став першопоштовхом до творення. Може, ще тому не писав про війну, що в періодиці й окремими книжками тоді виходило багато документальної і художньої літератури на цю тему: О. Гончара, Ю.Збанацького, В.Земляка, К.Гриба та ін.

Б.Комар пішов своїм шляхом: йому захотілося розповісти про сьогоднішнього учня в сьогоднішніх умовах, його духовний світ, моральні принци-

⁴² Ми і наші діти. Збірник. — Торонто-Нью-Йорк, 1965. — С. 293-297.

пи. Ось так з'явилася перша книжечка «Незвичайне полювання» (1956). Вона про школярів і для школярів.

Б.Комар продемонстрував у ній вміння оповідати, творити історії, підмічати особливості дитячої поведінки. Але багато ще було ілюстративності. Автор будь-що хоче відповісти на питання, що таке «злякатися звіра», «не розгубитися», «палати від сорому» і що таке зробити доброго для друга, щоб потім всього-навсього «хлопці йшли поруч». На жаль, далі цієї фіксації миттєвостей автор не йде. Тому й позиція його не набирала широкого звучання.

Молодий письменник Б.Комар щойно прослухав курс теорії соціалістичного реалізму в університеті, добре знав «рамки» соцреалізму, а ще знав, скільки наглядців пильно стежать за дотриманням «рамки». Природно, що він обережний у своїх позиційних вимірах. Уже добре, що хоч не піддався оспівуванню «радості праці», як інші письменники.

Друга книжка Б.Комара «Босонога ватага» (1958). Пізніше він її доповнив новими оповіданнями і видав під назвою «Бджолиний мед» (1976). «Бджолиний мед» — це повість, що складається з оповідок четвертокласника Романа. У них письменник зайняв позицію стороннього спостерігача. Він змушує дітей самим відповісти, як це можна «по очах бачити». Особливо коли нашкодиш. Зіпсувався годинник, і одразу тато «по очах» вгадав винуватців.

Треба сказати, що Б.Комар дуже полюбляє народні прикмети. Часто вони й стають основою його сюжетотворення. Як ось ця: мати сама не з'їсть, а дітям віддасть. Тато купив коробку цукерок. Діти накинулись на неї. Припрошували маму, та вона сказала, що солодкого не любить. Прийшов тато з роботи, побачив порожню коробку і на репліку дітей — мама не любить — сказав, що саме такі цукерки вона дуже любить. Не затишно стало дітям.

Або ось ця прикмета, наприклад, — «пахне дощем». Ніщо наче не віщує, а дідусь твердить, що буде дощ, і таки він іде. Секрети свої дідусь розкриває внукам: на дощ бджола не вилітає з вулика, сонце заходить за суцільні хмари.

Часто письменник підводить своїх героїв і читачів, щоб вони самі відчули, як приємно робити послугу, чому різна послуга одержує різну винагороду (хлопчик підказує бабусі, де лежать розсіпані нею груші, а дівчинка позбирала їх і віддала. «Дві груші й одна» — такою була подяка старенької). Властивий дітям егоїзм. «Мені», «моє», — часто можна чути від них. Ситуація, в яку потрапила Оля («Василь, Петро і Оля»), сама покарала її.

Мама завжди все ділить на трьох. Хоч Оля завжди вихоплюється: це теж мені. До такого звикли. Цього разу дівчинка ще у дворі почула звичне мамине: кому? Мова йшла про те, кому з братиків ставати у куток, бо розбили горщик. Оля з порогу, не дочувши всього: мені! Мама: добре, що ти зізналася, іди і ставай у куток.

Б.Комар не повчає. Сама логіка розвитку події, ситуація, становище, в яке потрапляє герой, підказують, що так робити негоже. Дослідник творчості Б.Комара В.Моринець справедливо зауважує, що в його прозі «буквально все: конфлікти, оцінки, емоції – динамічно формуються на очах читача»⁴³.

У збірці «Бджолиний мед» вміщено кілька оповідань «Вепр», «Проханий», «Пшоняна каша», «Кіт у червоних чоботях». Оповідання Б.Комара відзначаються стислістю, добре виписаними характеристиками, виразними діалогами, в яких відбивається народна мудрість. Класичним у цьому плані є оповідання «Проханий». Просте, побутове. До дідуся завітав онук. А той саме лаштувався їсти вареники з вишнями і медом. Дідусь запросив до столу. Внук відмовився. І вдруге відмовився, хоч дуже хотів. А далі вже дідусь їсть, смакує і не запрошує. Коли в мисці лишалось кілька вареників, сором'язливий внук зав'язує з дідусем розмову, яка б мала підказати, щоб він запросив до столу ще раз. Лукавий дідусь не піддається. А тим часом вареників і зовсім мало. Тоді внук: «Дідусю, що ви мені казали, тільки я прийшов до вас?» Та дідусь веде свою гру. Не пам'ятає, та й годі. І тільки як з'їв останнього вареника, догадався:

– Так це ж ти, мабуть, хотів вареників поїсти?

– Авжеж, хотів. А ви то про сорочку, то про гудзики мені кажете... – ледве стримуючи сльози, мовив Юрко й посунув до дверей.

Оповідання Б.Комара нагадують оповідання С.Васильченка. В них такі ж народні типи, виразні діалоги, гумор і досконала форма.

З восьмого номера 1962 року журнал «Піонерія» починає друкувати повість Б.Комара «Ключі». Пізніше повість вийшла у новій редакції під назвою «Диваки» (1969). Повість зазнала незначних змін. Та на сюжет вони не вплинули. Однак про одну з тих змін хочеться сказати. У хлопчика Яшка батько п'яничка. Ще як, будучи головою колгоспу, почав, то й досі п'є, хоч його уже й з голови скинули. У «Диваках» Яшко став Сашком, а батько – не голова колгоспу, а районний рибінспектор. Ця зміна голови на рибінспектора малозначна, але соціальну гостроту твору послаблює. Чому так?

⁴³ Моринець В. Світ у зв'язі (Комар Борис) Вибрані твори. – К.: Веселка, 1988. – Т.І. – С. 7.

А був то час, коли партія не допускала, щоб у літературі керівних працівників, особливо ж комуністів, змальовували негативно. От на догоду цій партійній примсі і зроблена зміна.

Інтрига повісті цікава. У сільську школу на роботу приїздить молода вчителька. Хлопці Микола і Сашко звикли, що стара вчителька надавала перевагу силовим формам впливу на дітей. «У нас була така класна керівниця..., що й хчати на уроці забороняла. Ніби навмисно це робимо. Так і хочеться все чинити наперекір. Я терплю, і всі терплять, а Микола візьме та й спересердя їй стола часником натре або kota в клас принесе».

І довго діти не можуть зрозуміти нову вчительку, яка їхні витівки то не помічає, а то так висвітлить, що їм і самим стає незручно, а то не надасть значення. Разом з дітьми вона може посміятися, пожуритися, якимось непомітно допомогти. І вже вчинки «наперекір» самі відпадають. Це перевиховує диваків, робить їх чутливішими до дружби, товаришування, гостріше вони починають реагувати на, злодіство, пияцтво, підступність, брехню, обман. Навіть камінець, що пожбурих Микола навздогін вчительці, а вона його мовчки підняла, «зіграв» свою виховну роль в кінці повісті. Вчителька показувала свої ботанічні і геологічні гербарії, серед них і карпатських мінералів. Хтось спитав: а отой плескатий теж з карпатських мінералів? «– Ні...то вже тутешній. Подивіться, може хто впізнає його».

Так письменник поступово від опису миттєвостей прийшов до широких суспільних узагальнень. Його герої навчилися помічати зло і вже знають, як протистояти йому.

Б.Комар у повісті «Диваки» розкриває «ключики» молодого педагога. А вони – в мудрості, доцільності, в бездоганності поведінки самого вчителя.

Звичайно ж дитина війни Б.Комар не міг обминути цю болючу тему. Але сталося це аж через 20 років опісля. Письменник уже був з досвідом життєвим і літературним. Його вразив колись подвиг лубенських хлопців Анатолія Буценка, Івана Сацького, Бориса Гайдая, які зіпсували поворотний круг у депо станції Лубни і тим самим зірвали на півтора місяці виїзд 12-ти поїздів. Німці скаженіли.

Письменник збирає матеріал, зустрічається з рідними хлопців, друзями, залізничниками. Так народилася документальна повість «Поворотний круг» (1969) – одна з кращих повістей серії «Юні герої», що тоді її видавала «Веселка».

В основному у творах такого типу герой зображений за стереотипом: народився, вчився, на початок війни ненавидів фашизм. І цим мотивуються

його вчинки месника. Б.Комара більше цікавить психологія хлопців. З цією метою він запропонував нову композицію повісті. Твір починається з допиту хлопців у тюрмі, де їх катують, а потім в управлінні безпеки, де есесівець відмовився від побоїв, а «гуманним» способом намагається вивідати потрібну йому інформацію. Для цього поселив їх у чистій, теплій кімнаті, з добрими харчами і запропонував спокійну, довірливу бесіду.

В допитах бере участь фельдфебель Пауль Вольф, який свого часу жив у Таврії, потім був зник, а це появився з німецькими військами у Лубнах, щоб запроваджувати нові порядки. Запропонована чиста кімната, добрі харчі, улеслива мова мали б вплинути на замордованих хлопців. Та не впливають.

На допитах, що тривають протягом усієї повісті, вимальовується соціальний і моральний стан населення, суть загарбницької ідеології фашизму, стійкість юних лубенців. В перервах між допитами письменник відображає життя месників, їхні мрії, їхні світлі і чесні поривання. Подвиг хлопців починається з малого — з передачі таємних записок. Потім будуть стихійні напади на німців, поширення листівок. Поступово приходить усвідомлення, що для організації опору фашистам, треба гуртуватися. Анатолія, Бориса, Івана знайшло, об'єднало, озброїло одне бажання — боротися. З цією метою вони влаштовуються на роботу в депо. Нарешті ось та бажана мить — вони пускають поїзд на зіпсований поворотний круг. Свідомо...

Терпець слідчому уривається. Він дає команду — у катівню. Хлопців забирають, а на світанку — розстрілюють.

Біографії героїства, як і біографії людей, різні. Ще славний полтавець Іван Котляревський казав: «Любов к Отчизне де героїть, там вража сила не устоїть. Там грудь сильніша від гармат».

Повість «Дорога через пекло» (1982) присвячена в'язням концтаборів періоду Великої Вітчизняної війни. У центрі — не вигаданий герой, а справжній киянин Євген Ніколашин, якого 14-ти річним забрали у Німеччину. Робота у бауера, перебування у Бухенвальді, табірне підпілля.

Б.Комар у повісті «Дорога через пекло» йде за своїм героєм Ніколашином, скрупульозно записує його розповідь. Саме оце й «зв'язало» письменника, його творчу фантазію. Тому повість скупіша з стильового боку. Все — переживання, споглядання, емоції — підпорядковане Ніколашину. Образ його в повісті постає як людини порядної, правдивої, готової прийти на допомогу іншим. Незважаючи на те, що кожен крок бранця простежувався, його не покидає думка вибратися з полону. Хоч він знав, що перша хвилина там, на волі, може бути останньою.

У повісті переконливо змальовано гітлерівську державну машину, спрямовану на винищення людей не арійського походження.

Таких книжок, як «Дорога через пекло», зараз сотні. Але чи є на них попит, як колись був? Чи болять порушені в них проблеми сучасному читачеві, як колись боліли? Чи то вже далека історія? Понад 60 років минуло з того часу. Переболіли болі. Затуманилися далями.

У повісті «Векша» (1960) Б.Комар звернувся до часів Київської Русі. Тут автор уже дав волю своїй фантазії. Найперше — він витворив Векшу, майстерно реставрував історичні події, надав усьому цьому легендарних ознак. Векша — білка. Хлопець Векша — бистрий як білка. Супроводжуючи купецький крам Дніпром, Векша потрапляє у полон. У Візантії втерся у довір'я до військової старшини, довідується, що на Русь планується набіг печенігів. Долаючи перешкоди, Векша повертається до Києва і руйнує ці плани. Образ Векші змальований у стилі народних богатирів: він сильний, кмітливий, любить свою землю і стоїть на сторожі її інтересів.

Історико-пригодницька повість «Векша» з'явилася в той час, коли творів на історичну тему для дітей не було. Вона мала великий успіх. І зараз не втратила інтересу.

У своєму розвитку Б.Комар еволюціонував від окремих фактів і вчинків (у перших творах) до узагальнення: типових характерів, типових обставин, проблем широкого громадянського звучання. Випробував себе як реаліст у жанрі оповідання, казки, повісті з історичного минулого.

Але от повість «Мандрівний вулкан» (1980) показує, що і в жанрі фантастики Б.Комар почуває себе вільно. Підводну величезну споруду, яка переміщається у водному просторі (автор назвав її мандрівний вулкан), захопили пугчисти. Людей, які там опинилися, вони перетворили на напівриб, позбавили їх пам'яті, почуттів тощо. Мета пугчистів — боротьба з комунізмом і підкорення всього світу. Тут можна було б порівняти Б.Комара з великим французьким передбачливим фантастом Жуль Верном, ідеї якого й у повітроплаванні, й під водою знайшли практичне технічне вирішення. На репліку: там, удома, господарюють фанатики-марксистки, відповідає: — «Не журись, друже, скоро закінчиться їхнє владарювання...» Ще до розпаду комуністичної системи далеко. Ще 1980 рік...

Та це жарт. Говорить, звісно, не Комар, а пугчист. Хоча така риторика могла б тоді у «пильних» читачів зародити бажання перевірити автора на лояльність режиму.

Сюжет повісті — несподіваний. В екстремальних умовах непогоди планериста Віктора Соколока втягло у підводний вулкан. Над ним експери-

ментують, хочуть зробити своїм спілником. Але хлопцю вдається вирватися на волю.

Б.Комар справився з тією великою інформацією з океанології, геології, іхтіології. Вміло скористався знаннями про світло у воді, електрику, спецфарби, звуки тощо. Ця велика інформація не заважає розвитку сюжету, що розгортається стрімко і цікаво.

Чуття літературної мови, знання народно-розмовної забезпечили Б.Комару статус вправного літературного редактора. І поважні письменники В.Сосюра, Ю.Збанацький, М.Чабанівський, В.Земляк прагнули, щоб їхні рукописи редагував Б.Комар.

Мова його власних творів — багата. В ній немає русизмів, вульгаризмів. Рясно епітетів, порівнянь, метафор, приказок. То вона лірична, то гумористична. Часто використовує народні пісні.

Твори Б.Комара — правдиве відображення суспільних, моральних, етичних рис складної доби, з війнами, розрухами, боротьбою за виживання. Вони знайшли свого читача, помічені були критикою, а сам автор удостоєний премії ім. Лесі Українки. Так само, як вчителька Валентина Михайлівна з «Диваків» знаходила «ключик» до своїх учнів, так і Борис Комар знаходив «ключи» до своїх читачів, а він — у правдивості зображуваного, інтризі, у пошуках «доброї душі»...

Творчий доробок Б.Комара — не великий, але в ньому відбився дух часу. 1988 року у видавництві «Веселка» вийшов його двотомник «Вибрані твори». До нього увійшли повісті. Але, на жаль, не знайшлося місця чудовим оповіданням.

75-ліття своє Б.Комар відзначав у рідному селі Хвощівка. Квіти, зустрічі, промови. Але на душі — печаль. Кругом — руїна. Нема школи, нема клубу, нема молоді. Село вмирає. А з селом умирає і українська душа — генератор національної ідеї.

Богдан Чалий (1924-2008). Богдан Йосипович народився у Києві, але школу закінчив у Бишеві. Учасник війни. Був поранений. Нагороджений орденами і медалями. Після війни закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т.Г.Шевченка. Працював у газеті «Молодь України», у журналі «Піонерія», понад 20 років очолював журнал «Барвінок». Був секретарем правління Спілки письменників України, партторгом письменницького цеху.

Кажуть, що влада пеє людину, особливо людину, яка прагне влади. Так сталося і з Б.Чалим. Щоб закріпитися при владі, треба було себе проявити. Б.Чалий проявляв себе оригінально: він вимагав від письменників виз-

начатися. Ти, Грицько Бойко, пишеш хіхоньки, і їх друкують за кордоном. Це годиться. Визначайся — хто ти, кому служиш. Визначайтеся, Григорій Гютюнник, Всеволод Нестайко, Віктор Некрасов. Ваші твори, мовляв, хибують. Він вимагав визначатися російського письменника О.Солженіцина і академіка А.Сахарова, які, на його думку, стояли не на радянських позиціях.

Б.Чалий — не безталанний письменник. Він виробив свою манеру спілкування з дітьми — невимушено, весело, цікаво, з вигадкою. Одна за одною виходять збірки віршів поета «Ясного сонячного ранку» (1947), «Завжди наготові» (1949), «Діти миру» (1951), «Ми навіки подружили» (1954), «Космонавт» (1961) та ін.

Твори на інтернаціональні теми об'єднав у збірку «В усіх-усіх республіках...» (1974). Так, був СРСР, були республіки, була дружба, їздили один до одного на декади, з'їзди, конференції і просто в гості. Була уявна романтика дружби. Поет оспівав її.

Б.Чалий багато подорожував. І кожна мандрівка — то нові сюжети, розповіді, вірші. Поет прагнув познайомитися з історією країни, культурою, побутом. Та в більшості випадків ці його твори були заполітизованими: антиімперіалістичними, антирасовими. Західний світ — то світ гноблення, експлуатації, світ приниження. Особливо погано живеться в ньому дітям. Так той світ уявлявся авторові. Буваючи там, Б.Чалий вишукував у ньому обездолених, бідних, соціально незахищених. І викривав той лад.

Казки ж Б.Чалого були популярними. Перша казка «Про відважного Барвінка і коника Дзвоника» була написана разом з Павлом Глазовим. Почалося з того, що в редакції «Барвінок», де працював Б.Чалий, виникла ідея створити образ, який би презентував журнал. Так з'явився Барвінок — хлопчик-квітка. Після цього захотілося, щоб він ожив у казці. І він ожив. Оскільки народився Барвінок на городі, то автори казки спершу його за прикладом народної пісні «Ходить гарбуз по городу» Perezнайомили з городніми мешканцями. Барвінок був хлопчиком бистрим, сміливим. Йому вигадали коника Дзвоника. І ось він став героєм-захисником від бур'янів всього посіяного, посаженого. Найбільшими ворогами були Осот, Кропива, Блекота, а потім і тварини: Тхір, Лисиця, Вовк. Пригодництво, гумор, динаміка забезпечили казці успіх. До того ж, треба сказати, що її блискуче проілюстрували художники В.Григор'єв і К.Полякова. Кращою подарунковою книжкою для дітей годі було й шукати.

Окрилений успіхом, Б.Чалий уже без П.Глазового продовжив роботу над пригодами Барвінка. Він написав казки «Як Барвінок став героєм»,

«Як Барвінок та Ромашка у вирії літали», «Барвінок і весна», «Барвінок у школі». Але, на жаль, свіжості у цих казках уже не було. Хоч і додався новий герой Ромашка, у численних пригодах Барвінка повторювалися сутички з тими самими противниками Осотом, Кропивою, Тхорякою, Лисицею, Мухомором. У вирії з'явилися нові місцеві вороги «маленьких бідарів» — Бамбук, були й старі — Тхоріні (Тхоряка). Тут є і Чорна Кава — жертва расизму, і ті, кому «рідний край наскучив», і повстанці, і стиліяжні, розмальовані групи людей. Ну, словом, не те, та й годі.

Ні берізоньки, ні дуба,
Ні смереки, ні сосни,
Ні кислиць, ні бузини!

Благополучно вибравшись з полону, Барвінок і Ромашка лаштуються повернутись додому і запрошують усіх скривджених: «Приїздіть на наш город!»

Барвінок — хлопець-українець. Автор називає його козак. І рід його козацький. Поет втілює народний погляд на мужність і сміливість, чесність, готовність до самопожертви. Кожна з пригод — це вірне служіння своєму краю («городу»), захист слабших, це дружба.

У 1974 році за казку «Барвінок і весна» Б.Чалому присуджено почесний диплом міжнародної премії ім. Г.К.Андерсена.

Помер Богдан Чалий 2008 року у селі Рудики під Києвом, де й похований.

Це були роки, коли, за твердженням тодішніх політологів і державців, країна робила успіхи, переходячи від соціалізму до комунізму.

Та не всі і не все раділо цим успіхам. Багато хто сумнівався. Тривожним було життя літератури і мистецтва. Все нове, оригінальне, сміливе заборонялося. Виник так званий Самвидав, і сотні підпільних книг почало ходити по руках.

Ставши першим секретарем ЦК КПРС, М.С.Хрущов запровадив практику обговорення членами політбюро ЦК рукописів найвідоміших авторів, що викликали сумніви. З цією метою на Україну на розгляд П.Ю.Шелесту надсилалися оповідання «Один день Івана Денисовича» Олександра Солженіцина, поема «Братська ГЕС» Євгена Євтушенка.

На Україні проходить п'ятий з'їзд письменників (1966). Все йде гладко, з вірою в «комуністичні ідеали». Відкрив з'їзд старійшина Павло Тичина. І чомусь надто наполегливо закликав «писати правду — і тільки правду». Відомо, що слова «пишіть правду» говорив і Сталін, звертаючись до пись-

менників, і за це потім розстрілював їх. Може Павлу Григоровичу було нещучо за правду, сила якої «ніким звойована ще не була», як сам проголошував, і відступався від неї? А може майстер побачив нову правду, яку на своїх знаменах написали шістдесятники? І він її сприйняв, і привітав. Через кілька місяців потому помер.

В республіканській нараді з питань дитячої та юнацької літератури (1969) взяли участь письменники, художники, видавці, вчителі, працівники бібліотек і дитячих закладів. З доповіддю «В ім'я сучасного і майбутнього» виступив Ю.Збанацький. Оглянувши здобутки, доповідач зупинився на недоліках, зокрема на відставанні критики дитячої та юнацької літератури, драматургії і кінодраматургії, вказав на відсутність комплексного вивчення питань літератури у зв'язках з педагогікою і психологією. Схвильовано про літературу як про могутнього вихователя говорив видатний педагог Герой Соціалістичної Праці В.О.Сухомлинський.

В міжнародному житті сталася знаменна подія: 1968 року радянський солдат потопив у крові «Празьку весну», весну, що не сприймала комуністичної ідеології.

За такої ситуації лави шістдесятників зростали. Дедалі важче ставало боротися з дисидентським рухом.

«Хрущовська відлига» закінчувалася...

Література

1. Бойко Грицько. Вибрані твори. Т. I, II. — К.: Веселка, 1983.
2. Комар Борис. Вибрані твори. Т. I, II. — К. Веселка, 1988.
3. Нестайко Всеволод. Тореадори з Васюківки. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2004.
4. Нестайко Всеволод. Казкові пригоди і таємниці. — К. — Тернопіль: Веселка — Навчальна книга. — Богдан, 2008.
5. Обертас Олесь. Український самвидав 1960-х рр.: літературна критика та публіцистика. Автореферат дисертації. Київ. 2007
6. Симоненко Василь. На схрещених мечах.. — К.: Пульсари, 2004.
7. Стельмах Михайло. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1969.
8. Стельмах Михайло. У бобра добра багато. — К.: Веселка, 1987.
9. Чалий Богдан. Вибрані твори. Т. I, II.. — К.: Веселка, 1984.
10. Ярмыш Юрій. Детская литература Украины. — М.: Детская литература, 1982.

Зазимки — несподівані морози і сніги. Весна — очікувана радість. Заголовок розділу ми позичили у письменника Бориса Харчука, в якого є повість «Зазимки і весни» (1967). Зазимки і весни бувають й у суспільстві. Тому ця назва якнайкраще характеризує 70-і роки в Україні, коли одним роздавали пряники, а інших садили у тюрми.

У повісті Б.Харчука — повоєнне село на Волині. Зима. Ніч. Голова сільради везе Одарку з дітками на станцію. А звідти — дорога на заслання. Батько цих діток загинув на фронті. Одарку звинуватили у зв'язках з повстанцями. В'їхали в ліс. В одну мить мати зіштовхує своїх дітей із саною у сніг. З цієї ночі й починається їхнє страдницьке життя — поневірвання. Закінчується повість весною — одбувши заслання, повертається мати до своїх подоросліших діток, які обгортають картоплю. Поряд з ними «височіла розповзла купа глини і клею». То їхня колишня хата. І нічого не хотілося Одарці, як і кожній матері, лишень, щоб діти «були щасливі».

Письменник всупереч офіційним уявленням про повоєнні події на Волині відобразив правду. Його ж звинуватили у спотворенні правди, мовляв радянська влада не могла так ставитися до своїх людей...

А ще є у Б.Харчука чудові твори для дітей «Йосип з гроша здачі» (1957), «Станція Настуся» (1965), «Горохове чудо» (1968).

З'явилися письменники, які вже не зачаровувалися соціалістичними здобутками. Навпаки, викривали соціалістичні вади. Звичайно ж твори такі, на думку влади, порушували принципи «партійності» літератури, відступали від методу соціалістичного реалізму, а тому піддавалися критиці.

Бачачи таке, партія в Україні робить оргвисновки. На місце секретаря з ідеології у ЦК академіка Ф.Д.Овчаренка — людини поміркованої — ставить відомого борця з українським буржуазним націоналізмом В.Маланчука, який і почав активно засуджувати тенденції, що намітилися: нехтування класовим підходом у літературі, позаполітична оцінка явищ і окремих діячів літератури і мистецтва, відсутність боротьби з ідейними противниками.

Заходи партії і держави на союзному рівні і в Україні ще демонструють «єдність митців і партії», посилену «увагу і піклування» про розвиток літератури і мистецтва. Постанови за постановою, з'їзди за з'їздами, наради за нарадами. У Москві приймаються постанови «Про літературно-художню критику» (1972), «Про роботу з творчою молоддю» (1976). Відповідно до них Україна розробляє свої заходи.

У рішеннях партійних з'їздів у Москві і в Україні з дивовижною послідовністю повторюється одна й та ж теза — необхідність формування нової людини. Минає чотири, п'ять років, ви, літературо і мистецтво, давайте нову людину. Так, начебто ця людина вчора була одною, а сьогодні стане іншою. Хвіст вчорашніх світоглядних і морально-етичних норм ще довго тягнеться за нею. Та й не кожному письменнику оте оновлення людини дано побачити. Створив О.Гончар у романі «Собор» (1968) образ нового інтелігента — людини, яка глибоко цікавиться проблемами суспільного розвитку, екологічними питаннями, історичними коріннями себе самого і свого народу. І що ж? Партія засудила автора як антипатріота. Шельмувала. Провів О.Гончар останні роки свого життя в умовах остракізму.

Комуністична тоталітарна система, що виховувала у людей колективну свідомість і душила свідомість індивідуальну, не могла змиритися з тим, що шістдесятники і є новими людьми, з новим розумінням дійсності і правди життя. Шістдесятники не вписувалися в образи будівників комунізму. Але література і мистецтво — виразники колективної свідомості — не відобразили це суспільне явище у художніх творах. Згадаймо твори літератури ХІХ століття. У них цілі галереї бунтівників, протестантів, революціонерів. Були такі опозиціонери і в радянський час. Тільки колективна свідомість письменницького загону, вишколеного на позитивності ідей, позитивності героїв, не помічала цього. Конфлікт на службовому рівні, будь-ласка. На моральному, сімейному, теж можна. Але хіба міг бути конфлікт на суспільному рівні? Чи міг хто допустити несприйняття людиною дійсності? Ось тому потік сірості у літературі наростав. Він був пропорційний застійному часові, що настав з приходом до влади Л.І.Брежнєва.

Навіть керівництво Спілки письменників України — В.Козаченко, оглядаючи твори останніх років, змушений констатувати, що в них «важко назвати образ позитивного героя з середовища робітничого класу, який став би всенародно відомим» і «не знайдеш у нашій прозі такого укрупненого образу — уособлення класу колгоспного селянства»⁴⁴. «Безгеройністю» назвав він цю тенденцію.

Та відсутність «укрупнених» образів не перешкоджає присуджувати літературні премії. Найвищою Шевченківською премією у 70-і роки відзначені 24 письменники, більшість творів яких були досить посередні. Не завжди високими художніми критеріями керувались і у присудженні премії ім. Лесі Українки за твори для дітей.

⁴⁴ «Наука і суспільство». Збірник. — К.: Академія Наук УРСР, 1971. — С. 224-225.

Багато нарад, семінарів було з молодими талантами. На одній з таких нарад, де шпетили Спілку письменників за незадовільну роботу з молодими, тодішній секретар парткому Спілки Ю.Збанацький доволі філософською реплікою зняв гостроту питання: «Бачили людину з дельфіном? — запитав він і відповів: — Людина дивиться на дельфіна і думає, що виховує його, а дельфін дивиться на людину і думає, що виховує її. Отак і ми працюємо з молодими...»

На VII з'їзді письменників України (1976), на Республіканській нараді з питань дитячої та юнацької літератури (1976) традиційно пафосно підкреслювалось значення літератури у формуванні «комуністичної свідомості мас». Хоча в реальному житті ця комуністична свідомість була доволі умовною (бригади комуністичної праці, підприємства комуністичної праці тощо). Поцінування ж цієї праці було не комуністичне, добробут людей не комуністичний і відставав від добробуту населення капіталістичних країн. А між соціалістичними містами і соціалістичними селами лежали різкі соціальні межі.

Дисидентський рух в Україні мав виразний соціально-національний характер. Він не тільки розкривав очі на «правду життя».

В букварях ти наряджена і заспідничена,
Поворозками зв'язана, ледве жива,
На обличчі тремтить в тебе радість позичена,
На губах скам'янілі казенні слова.

(В.Симоненко)

Поет навертав суспільну свідомість і до питань національних.

Народ мій є! В його волячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!

(В.Симоненко)

У відповідь влада активізує заходи русифікаторського характеру. 1978 року колегія міністерства освіти УРСР схвалила директиву «Про удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки». Збільшується випуск книг російською мовою. Лише у видавництві «Веселка» у «Шкільній бібліотеці» тиражами 200-300-400 тисяч примірників виходять твори О.Пушкіна, І.Тургенева, М.Некрасова, С.Єсеніна та ін. Мало хто з українських письменників міг розраховувати на такі тиражі. Почалося видання книг українських авторів російською мовою начебто для розповсюдження у всьому Союзі. Насправді розходилися вони в Україні. Цим самим порушувалася розумна пропорція між російською і українською книгою.

Соціально-виховна сила книг для дітей і юнацтва часом обертається в силу руйнівну, що породжувала відчуття вторинності української літератури і культури.

В цілому слід визнати, що в 70-і роки в Україні значно зросла кількість видань для дітей, збільшилися тиражі, поліпшилося оформлення, розширилася тематика, жанровість. У тому числі і у видавництві дитячої літератури «Веселка». Тематичні плани охоплювали все те краще, що друкувалося у дитячих журналах «Малютко», «Барвінок», «Піонерія». Між видавництвом і редакціями журналів була домовленість про періодичне видання збірників кращих творів цих журналів. Здійснено лише одне видання «Малютко» (1988).

У видавництві «Веселка» для малюків організовано випуск поліграфічних товарів (об'ємних книжок, ширмочок, ігор, розмалювок тощо). З метою активізації критики почав виходити літературно-критичний щорічник «Література. Діти. Час». Зріс тираж і популярність книжки-календаря для молодших школярів «Дванадцять місяців». Спостерігається похваллення в жанрі науково-художньої літератури і публіцистики для дітей (Паола Утевська, Анатолій Давидов, Микола Сорока та ін). Репертуар театрів для дітей збагатився п'єсами молодого талановитого драматурга Я. Стельмаха («Митькозавр із Юрківки», «Вікентій прерозумний» та ін.). З «дорослої» літератури в літературу для дітей прийшли А Дрофань («Загадка старої дзвіниці», 1971), Д. Ткач («Шторм і штиль», 1971), М. Шумило («Де ти, моя чаєчко?», 1979).

У дні святкування 100-річчя з дня народження Лесі Українки уряд республіки встановив премію ім. Лесі Українки за кращі твори для дітей. Лауреатами премії стали Наталя Забіла (1972), Іван Багмут (1973), Оксана Іваненко (1974), Юрій Збанацький (1975), Платон Воронько (1978), Марія Пригара (1979).

Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь» встановило в 1976 році літературну премію ім. П. Усенка за твори про нашого сучасника.

24-25 квітня 1978 року Спілка письменників України, ЦК ЛКСМУ, Укрпрофрада, Держкомвидав УРСР, міністерство освіти УРСР провели республіканську нараду з питань розвитку дитячої та юнацької літератури. У доповіді (Ю.Збанацький) зверталася увага на поглиблення роботи з молодими талантами, що пишуть для дітей, на поліпшення шкільних програм. Заступник голови Держкомвидаву УРСР поінформував, що лише у

1977 році для дітей вийшло 315 назв книжок тиражем понад 45 мільйонів примірників⁴⁵.

Віктор Близнець (1933-1981). У літературу входять по-різному: хто гучно, хто тихо, але гордо. Тихо, але гордо входив і Віктор Близнець. Його перша книга «Ойойкове гніздо» (1963) засвідчувала вміння спостерігати, живописати, «ліпити» характери, творити казку. Та це ще не був Близнець, лише пошуки самого себе. Отого гнівного, що хотів бути почутим: «Перед нами розгортаються драми двадцятого сторіччя. Хіба не на наших очах пігмеї переодягалися в Гераклів, невігласи в Ціцеронів, блазні в Іванів Грозних, а дрібні злодії в Кромвелів і Вашингтонів?..» А що ж робимо ми, — запитує письменник і відповідає: «Стоїмо, роззявивши рота, споглядаємо трагікомедії віку і длубаємося в носі: де б знайти конфлікติกів дитячих, проблемок хатнього масштабу. Нам би засукати рукава, та в кратер життя, та в пику глупоті, та в пику фарисейству, та в пику підлості і пристосуванству»⁴⁶. Зовсім не тихим — нуртуючим, зболеним дисгармонією світу, поривним був і сам В.Близнець. Як це бачимо з його автобіографії.

Народився Віктор Семенович 10 квітня 1933 року в селі Володимирівці на Кіровоградщині в бідній сім'ї колгоспників. Злидні не покидали їхню хату-мазанку з глиняною долівкою і в окупаційні роки, і в повоєнний час. Степ, небо, мілководна річечка, глинища, — все що він взяв у свою душу з дитинства. Це були перші відкриття світу. А ще ж були відкриття книжні, були ідейні. І його спрагла душа накидалася на книжки, на знання. Школу він закінчив з золотою медаллю, перед цим вступивши до партії.

Після Київського університету В.Близнець почав працювати у молодіжній пресі. Згодом — завідуючим сектором преси ЦК ЛКСМУ, потім в редакції журналу «Піонерія», заступником головного редактора видавництва «Молодь».

Кароокий степовик з Кіровоградщини, В.Близнець скидався на звичайного собі хлопця, хіба, може, трохи більш уважнішого до людей, ніж інші, турботливішого. Саме це і приваблювало до нього численних газетярів, журналістів, які знаходили в ньому цікавого співбесідника, мудрого порядника.

Коли вийшла перша книжка В.Близнеця, шанувальники літератури для дітей з надією стали дивитися на автора, бо він так тепло і просто змалював дітей. Вони — витівники, часом потрапляють у шкоду, та разом з тим

⁴⁵ Література. Діти. Час. — К.: Веселка, 1978.

⁴⁶ Як звук павутинки. Збірник статей. — К.: Веселка, 1987. — С.11.

вони — помічники вдома, на полі, великі мрійники. Але «Ойойкове гніздо» якраз і було складено з «проблемок хатнього масштабу». В ній відображено дитинство самого автора. Автобіографізм ще в'яже письменника. Обшири думок і проблем, масштаби прийдуть до нього у наступних творах.

Підбадьорений успіхом «Ойойкового гнізда», В.Близнець і далі захоплено «переказує» своє дитинство, «А пам'ять дитинства вимогли-во стукає в груди, і примушує, і спокушає: пиши... пиши, що вийде...» («Автобіографія»).

Повість «Паруси над степом» про село перед війною і в перші дні війни. Героями в ній виступають школярі Льюня, Володя, Ліда. Звичайно ж вони — патріоти. Такими їх виховала школа. Зростали на образі Чапаєва — романтичного командира, який боровся за радянську владу. Прийшли й нові герої: папанінці — підкорювачі північних морів, чкаловці — мужні льотчики, які штурмували відстані і висоти.

У селі формується підпілля. Доброю криївкою месникам служать катакомби. Школярі допомагають: збирають зброю, пишуть листівки. Та найбільше цікавить автора внутрішній опір дітей порядкам, що принесли гітлерівці, поневоленню, пограбуванню, зрадництву, німецькій школі. «Це була щоденна боротьба — глуха, вперта, подвижницька. Боротьба за свою совість, за честь перед святою землею, перед пам'яттю тих, хто далеко на сході боронив мозолясту правду». Дещо пафосно, але вірно — проти німців повстали старі, «овдовіле жіноцтво», підлітки, діти. Може в повісті, на відміну від інших повістей такого плану, мало героїчних вчинків, зате мовчазний, «подвижницький» опір, «атаки на власне серце», щоб, коли треба, воно німіло, коли треба, нищило, чи й вибухало протестом, — ось це молодому письменнику вдалося відтворити глибоко і переконливо.

Назва ж «Паруси над степом» з'явилася тому, що двоє друзів Ліда і Гриша грають ролі: Ліда — Ассоль, Гриша — Грей. Улюблені герої з романтичної повісті О.Гріна «Червоні вітрила». Ліда і Гриша обмінюються записками, в яких замаскована інформація підпільників. Вітрила — це їхні юнацькі мрії. Незабаром їх виловлюють поліцаї. І дорога їм лежить у рабство в Німеччину. Та «битва за мрію не скінчилась». Так завершує повість письменник.

У повісті «Землянка» (1966) кожним своїм рядком В.Близнець протестує проти війни. У цій повісті народився новий В.Близнець — протестант. Що лишила війна маленькому степовому селу? Одну хату. Всі інші знищила. А хто ж лишився по війні у цьому селі? Діти, підлітки, жінки й діди.

Живуть вони в сирих землянках. А думають про життя, як і чим зорати, щоб посіяти зерно. Не скаржаться на свою долю, бо так живе увесь народ.

Найбільш руйнівно пройшла війна через дитинство. Ось малий Мишко. Живе сам у вологій і темній землянці. Мати померла з голоду. Брат підірвався на міні. А Мишко від того вибуху повністю втратив слух. Вдень і вночі, крім шуму в голові, Мишко нічого не чув. Він хоче по губах вгадати, що кажуть йому люди. Не може. Від безсилля плаче і ховається від людей.

В.Близнець наділяє своїх малих героїв якимось особливим ставленням до життя. Мишко — відкрив у собі здатність чути запахи, особливо, коли вийде з землянки. Любить квіти. Та ще з особливою майстерністю вирізає по дереву. У сусідній землянці, де була піч розмальована, він довго стояв і вдивлявся у лінії, у кольори малюнків. Щось торкало його художню душу.

Але й тут війна, яка ще не закінчила своєї кривавої місії, вирішила її закінчити: від розриву снаряда гине Мишко. Хотілося, щоб цей талановитий хлопчик жив. Але, мабуть, тоді протест письменника проти війни не був би таким гострим і рішучим.

Темі війни присвячені повісті «Птиця помсти Сімург», «Старий дзвоник», «Мовчун». Зворушує своєю сміливістю прикутий до ліжка школяр Павлик. Це в нього, лежачого шахіста, стріляє переможений німець. Як гордо вмирає колишній боєць Черкес, який сам з обрізом став на захист села проти механізованих частин фашистів. В партизанах знаходить порятунком білоруський хлопчик Павлик («Старий дзвоник»). З глибокою схвильованістю змальовує письменник партизанську школу, вчителів, учнів і старий дзвоник. «...Першого вересня і в травні, на початку і в кінці навчального року, виносять у двір стовик, покривають його червоною скатертиною і тоді... Тоді над школою лунає голос мідного, трохи погнутого й надшербленого ветерана-дзвоника, який горів у вогні війни і не згорів, зберігся сам у землі і зберіг свій чистий дзвінкий голос». Вистояла школа, вистояли діти.

Від книги до книги зростає В.Близнець. І в кожній новій з'являлися якісь нові ознаки творчості. Письменник завжди був у русі. Ось він роздумує над сучасною казкою, роздумує і як теоретик, і як письменник, який відкрив для себе, що будь-яка дитина, окрім реального світу, живе у світі казковому, витвореному нею. «Для кожного з нас дитинство — чистий, свіжий ранок, світ радості, гри, поетичної казки. Все навколо себе дитина одягає в яскраві, найфантастичніші фарби»⁴⁷. Він довів це, створивши повісті «Звук павутинки» (1970), «Женя і Синько» (1974), «Земля світлячків» (1979).

⁴⁷ Література. Діти. Час. — К.: Веселка, 1980. — С. 28.

Повість «Звук павутинки» — особливий твір у доробку В.Близнеця та й у всій українській літературі. Очевидно тому, що в ньому навдивовижу органічно сплелися реальність і фантастика, а ще зачаровує тональність — акварельна, прозора. «Якась глибока туга захована між рядками, туга за незвершеним, що, може, ніколи й не звершиться»,⁴⁸ — пише Ю.Мушкетик про «Звук павутинки».

З проникливою тональністю починається вона. А присвятив її письменник «трав'яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці — найбільшим чудесам світу, які ми відкриваємо в дитинстві». Цю тональність, мрійливість витримав письменник до кінця.

Головний герой — хлопчик Льоня. Повоєнне бідне село. Письменник не розписує цю бідність. Він кине то слово, то півфрази. Але склавши їх до купи, можемо уявити рівень убогості. У хаті — холодна долівка. «Там чорна діжка з водою, там вогко й темно...» Посеред хати — ночви і тазик. Дах затікає від дощу. «Стара беззуба піч», лава. Двері, що після дощу набрякають, лігтем дряпни — «виступає чорна юшка». «Загорожі нема». Хата відкрита всім степовим вітрам.

Батька у Льоньки нема. А он мати сидить — «лушпиння довгою стружкою тече їй в поділ». А по-сусідству — «забута й обшарпана оселя старої Сірохи».

Середина ХХ століття. З якою ще цивілізацією можна порівняти ось цю цивілізацію?.. І що вражає? Чи ти зустрічаєшся із злиднями у творах І.Франка, А.Тесленка, В.Винниченка, А.Головка, чи ось зараз у Близнеця — у всіх у них одна спільна риса: типові злидні українського села. Що нового час приніс у село? Лейкемію, з якою приїхав додому вмирати молодий учений Адам. А де ж роки, як запевняли нас, «щасливого дитинства»? Де вони? Чому мати збирає у поділ лушпиння від картоплі? Та певно що не для того, щоб викинути. Злидні не дозволяють. І що ж ми за народ такий! Роки, десятиліття йдуть, а ми не можемо облаштувати своє життя.

І вже зовсім дивно, як у цих ненормальних умовах існує великий мрійник і фантазер третьокласник Льоня. На цьому тлі безпросвітної убогості раптом такі казкові марення хлопця. Це що, дійсність їх породжує? Чи особливість натури хлопця?

У вогкій хаті Льоня, розсуваючи темінь, бачить «срібного чоловічка», і знає, що під лавою «дрімає Сопуха». А в пучку променів кипить життя — там пушинки, на яких нападає пір'їна. Ні, не пір'їна, то піратське судно. Але сріблястий чоловічок проганяє піратів. Це все діється в хаті.

⁴⁸ Як звук павутинки. — К.: Веселка, 1987. — С. 130.

А надворі Льоня прикладає вухо до призьби, там — шурхит, там своє життя, там жучки, павучки, комашки. В городі — кабиця-піч. Ні то не кабиця, то — корабель, і на ньому Льоня — капітан. А он дерева. Вони — крилаті. На річці, куди любить Льоня ходити, свій світ. Там, у глибині «розвіваються густі вовнисті бороди, такі бородиська, як у Чорномора; повзають там стоногі рачки, водяні блохи, і хтось сердито дмухає “із дна”». Гармонія таємного підводного життя.

Тут, на річці, Льонька знайомиться з людиною, яку вчили, «як зробити штучне сонце. Щоб світило сильніше за справжнє». Природного сонця, бачте, мало. Це — Адам. Він підтримує фантазійство Льоньки, і сам бере участь у грі: ліпить греблю, будує млинок. Перейменував Льоньку у капітана Ленда.

Чи В.Близнець хотів довести, що наші українські злидні можуть народжувати геніїв? Таких як Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко. Тоді треба було б повість продовжити. Не віриться і в те, що письменник змалював злидні лише як тло, як контраст до високих, величних опоетизованих замальовок хлопця. У що ж ці картини-відкриття мали б перерости у дорослого Льоньки? Тоді мав би бути наступний крок — ось вони, ті дитячі видива, знайшли вирішення у реальному житті. Цього вимагає логіка розвитку. І чи не зродило б це потім конфлікт Льоньки з дійсністю?

Все у повісті, помимо реального, живе у Льоньчиному чудернацькому світі. Вигадана Сопуха і реальний кінь Бакун. «Спекотного дня він забрався під верби, у затінок, і важко думав. Стояв нерухомо до вечора, стояв, звівши товсту ворсисту губу, і щось згадував. Мені завжди хотілось прознати: що він згадує? Про що він думає? Що він бачить, куняючи?»

Як же це все красиво у письменника виходить! А ось лелека Бусько. Він так здружився з бабусею, що коли вона захворіла, то прийшов у хату і подав їй у дзьобі жабу. «Ти мій дохтор», — радо стріла старенька птаха.

Поетично вимальовано образ дівчини Ніни, яка припливає до Льоньки чи з «пухнастих хмар на землю, лугами до річки, а річкою — до нашого броду». У неї блакитний човник, блакитне весло і сама вона теж блакитна. І грається з нею Льонька: ліпить греблю, лазить глинищами. Слухають разом звук павутинки.

Настала осінь. І все обривається. Вмирає Адам. Обривається павутина-антена, яку Льонька удвох з Ніною слухали. Відпливає виплакана у мріях Ніна. «Попливла Ніна у вирій. За птахами ... І досі не знаю, чи була вона, така дівчина, чи я її просто вигадав».

Кінець повісті. Неочікуваний. Так, ніби В.Близнецю перехопило подих, і він змушений був поставити крапку, лишивши Льоньку із злиднями і мріями на порозі третього класу.

Що саме позначилося на такій несподіваній кінцівці повісті, невідомо, але ж і не відкинеш одного факту з біографії письменника: коли писалась повість «Звук павутинки», його тягали органи безпеки, звинувачуючи, що то він передав рукопис І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» на Закарпаття, а звідти той потрапив за кордон.

В.Близнець страшенно переживав, блукав вулицями Києва схвильований, почорнілий...

Повість «Звук павутинки» вражає і світлом, і темрявою, і мрійливістю, і безвихіддю.

Повість «Женя і Синько» (1974) присвячена школі. І в ній автор вірний собі. Так само, як і в попередній повісті, поєднав реальний пласт — школярка Женя вдома і в школі, взаємини з батьками, стосунки з ровесниками. І пласт фантастичний — такий собі домовичок, який живе у квартирі Жені і часто разом з нею бешкетує. Читач з цікавістю стежить за розвитком подій. А письменник тим часом пропонує вибрати, яка методика виховання дітей краща — наказова, примусова, раціональна, вимоглива? А може та, що дає поштовх розумовому розвитку і збагачує дитину естетично.

Повна протилежність Жені — хлопець Бен. Розбещений домашнім опікунством, він зверхньо поводить себе і в школі, шукає пригод, а потрапляє в халепи і звинувачує у цьому всіх навколо.

Питання школи і виховання турбували письменника. Це ми бачимо не тільки з його творів, а й із змістовного виступу на Республіканській нараді з питань розвитку дитячої та юнацької літератури (1978). На трибуні стояв В.Близнець, за плечима якого було всього 15 років творчої діяльності, але як він виважено, із знанням справи говорив і про школу, і про книжки, присвячені школі. «Дуже непростий, дуже своєрідний світ панує за стінами класів. В глибині його вирують пристрасті, йде невпинна боротьба добра й зла, схрещуються шпаги, відбуваються маленькі комічні й ліричні драми». На жаль, такого світу не бачимо у творах про школу, натомість переважають канікулярні.

До недоліків в літературі про школу В.Близнець зараховував і те, що багато письменників заграють з школярем-правопорушником. А це «відверте чи приховане зневажання, приниження нормальної дитини, того, хто не б'є вікон і не стрибає із другого поверху». Така тенденція неприйнятна для літератури, а з педагогічної точки зору — просто шкідлива. І проілюст-

рував це на своєму прикладі: «Коли я задумував повість “Женя і Синько” (про сучасну київську школу), я сказав собі: ніяких літніх канікул, хай герої мої вчаться, ходять до школи. І друге — головним героєм буде не веселий шибеник-розбишака, про якого звичайно, набагато легше писати, а буде дуже невідгідний для повісті тип — серйозне, мовчазне, дівчисько, кругла відмінниця».

Письменник також засудив перевантаженість програм, яке шкодить здоровому вихованню, витискує із школи оту «радісну атмосферу дитинства — відчуття свята, сонця, легкості, гри, пісні»⁴⁹.

Виступ В.Близнеця на нараді був одним з кращих.

Наступним твором для дітей була казка «Земля світлячків» (1979) про ліс і його мешканців. Але й тут В.Близнець знаходить свій оригінальний хід. Його цікавлять мешканці пнів, мохів. Його фантазія створює рід Стовусів, рід Тривусів. Стовуси опікуються світлячками, грибами, личинками. Для цього існує в підземеллі музей, де можна все це оглянути, а крім цього побачити величезний акваріум з екзотичними мешканцями. Старший над усім цим є Сиз XII. Він хоче все зберегти. А взагалі його мрії сягають далеко: «Я можу без гуркоту, без диму, без дротів залити всю землю світлом». За допомогою світлячків.

У лісі існує ще царство млинків. Старший у царстві Вертутій. Царство динь з гостинним господарем Хворощою. Лісові мешканці дбають, щоб у лісі було чисто, доглядають джерела і річки, насаджують верби і ялини. Не завжди у лісі спокійно. Є в ньому страхоліди-завойовники, які хочуть вогнем спалити ліс і встановити «царство тьми».

Але дрібний лісовий народець з допомогою світлячків відстоює свою незалежність. Так на горизонті української дитячої літератури з'явився письменник В.Близнець, який всім своїм еством любив країну дитинства, досконало знав її проспекти, вулиці і вулички, вигони і оболоні і вмів добирати яскраві, а, коли треба, то й фантастичні фарби для її змалювання, і вчував найтонші звуки степу, лісу, річки, навіть павутинки.

Найчастіше В.Близнеця можна було бачити з книжкою. Любив книжку. І любив дарувати книжки. З другої половини 70-х років він захопився історією Київської Русі, літописами, сучасними дослідженнями. Особливо цінував праці Л.Махновця.

Готувалися до 1500-річчя Києва. До «Веселки» завітав художник Г.Якутович, похвалився, що має намір попрацювати над літописом «Повість минулих літ». А сучасний читач знає літопис? Хто розповідь?

⁴⁹ Стенограма. З архіву автора.

Нагодився В.Близнець, запропонували. У відповідь: «Та ви що, товариші! Та хіба ж так можна жартувати!» А сам запалився. Переказати найглибший, найпоетичніший літопис «Повість минулих літ»! В.Близнець розумів, що це і почесно, і відповідально. Павло Загребельний у вступному слові (журнал «Вітчизна» № 3) писав: «Віктор Близнець відомий своїм надзвичайно дбайливим і уважним ставленням до мови, його власна проза відзначається стилем майже бездоганим, тому цілком закономірним і виправданим видається мені його намір донести до сучасного читача глибину змісту, а подекуди й красу вислову “Повісті временних літ”. Намір зухвалый, але й благородний, робота ця межує зі справжнім подвигом...»

З надзвичайним піднесенням працював В.Близнець над «Повістю минулих літ». Він відкрив для себе досі невідомий йому материк духовності. «Радів, мучився, мав насолоду, коли вчитувався в живі, натхненні, пристрасні рядки древнього літописання, коли шукав потрібного слова, щоб передати вистраждані заповітні думки нашого мудрого предка-літописця»⁵⁰. Він підкреслював історичну цінність «Повісті», вловлював її «історичний аромат». І бідкався, що в школі «Повість» «проходять», а не вивчають.

Паралельно з працею над «Повістю» укладає для «Веселки» свій двотомник вибраних творів.

І ось рукопис переказу «Повісті» у видавництві. До нього долучаються прекрасні ілюстрації Г.Якутовича, післяслово П.Загребельного, історичні пояснення. В.Близнець у чудовому настрої. Назву пропонує «Повість минулих літ», хоч нам здавалося краще було б зберегти назву «Повість временних літ», бо мова в ній іде не лише про минулі події, а події визначальні, що вплинули на час, епоху⁵¹.

На жаль, письменник уже книжки не побачив, не побачив її тріумфальної ходи на виставках. У Лейпцигу вона одержує бронзову медаль, у Москві — диплом ім. Івана Федорова, а в 1984 році у тому ж Лейпцигу на конкурсі «Найкращі книги світу» знову бронзову медаль.

Не побачив він і двотомника вибраних творів (1983). У першому томі вміщено повісті «Землянка», «Старий дзвоник», «Женя і Синько». У другому — повісті «Паруси над степом», «Птиця помсти Сімург», «Земля

⁵⁰ Як звук павутинки. Близнець В. Звідки почалась Руська земля і хто в Києві перший став князювати. (Роздуми під час роботи над перекладом «Повісті минулих літ»). — К.: Веселка, 1987. — С. 223.

⁵¹ Чиє времена, того й погода. (Словарь української мови. Б.Д.Грінченко). — К.: Наукова думка, 1958.

світлячків», «Звук павутинки» і кілька прекрасних оповідань «Як народжується стежка», «Золота гора до неба» та ін. Чому вони саме так розташовані, а не за хронологією, пояснити можна волею автора.

Написав же В.Близнець значно більше. Оглядаючи його творчий доробок, помічаєш, що від книги до книги письменник зростає. Традиційною у дусі 60-х років була його перша книжечка «Ойойкове гніздо». На щастя на цьому традиційність В.Близнеця закінчується. А далі вже був нелегкий, пошуковий шлях, і кожен його новий твір був своєрідним запереченням попереднього. «Паруси над степом» заперечували «Ойойкове гніздо», заперечували саму ідею війни, що руйнує степ, гнізда, мрію, красу. «Птиця помсти Сімург» заперечує те, що фізично неповноцінна людина не може боротися морально, духовно з ворогом, Мовчун з повісті «Мовчун» засуджує найсвятіше — матір, яку деморалізувала війна. В оповіданні «Як народжується стежка» заперечується думка, що стежка може зникнути під риллею. Стежка відроджується, вона вічна, як життя.

Заперечуючи, В.Близнець кожного разу відкривався у новій якості.

В.Близнеця порівнювали з Ю.Яновським, якого він любив, із Сент-Екзюпері. Можна порівнювати. Є що порівнювати. Про стильові пошуки В.Близнеця добре сказав Олесь Гончар: «Природний, артистично легкий перехід від реальності до казки, до поетичної фантазії, — це... одна з найхарактерніших рис художнього стилю Віктора Близнеця».

Можна порівнювати В.Близнеця і з славнозвісною Ліндгреном, з її «Карлсоном на даху». Жаль тільки, що засліплені зарубіжними авторитетами, «Карлсона на даху» помічаємо і любимо, а повість «Женю і Синько» з дивовижним чортиком-домовичком Синьком, мало хто й знає.

Ранньої весни 1981 року якась павутинка обірвалася у душі мрійника В.Близнеця. Він пішов у зарослі поблизу Бабиного Яру, де жив, щоб не вернутися...

1987 року видавництво «Веселка» видало збірник статей про письменника «Як звук павутинки». У ньому 30 авторів. Серед них О.Гончар (який дуже цінував творчість В.Близнеця), Є.Гуцало, В.Кава, О.Підсуха, Л.Письменна, Б.Харчук, Б.Чайковський, І.Шкаровська. На гонорар від збірника було виготовлено пам'ятник і встановлено на могилі Віктора Близнеця на Байковому кладовищі.

Володимир Малик (1921-1998). 1953 року Володимир Кирилович Малик (справжнє прізвище Сиченко) оселився у місті Лубни. Це й визначило подальшу долю письменника. Він ходив історичною землею, де все дишало старовиною. Вдивлявся у посульські далі і певно ж уявляв далекі події.

Сама доля давала йому багатющий матеріал. Тут, під Лубнами, була відкрита перша палеолітична стоянка давніх людей. У 1107 році руські воїни тут розбили половців. А князь Ігор Святославович вдруге здобув тут над ними перемогу. Не раз пізніше київські князі на річках Полтавщини Сулі, Хоролі брали верх над ворогом. Поблизу Лубен діяв один з найдавніших монастирів — Мгарський. Під Полтавою 1709 року відбулася вирішальна битва зі шведами.

Зачарував той край Володимира Малика. І засів він в архівах за історичні джерела. Штудював. Шукав відповіді на історичні загадки, недомовки. Конструював свої версії. І дбав, щоб вони суголосні були сьогодишньому дню. Тема Запорозької Січі стає головною в його творчості. У художній формі, наслідуючи стародавніх літописців, письменник захоплено, мудро творить великі історичні полотна «Посол Урус-шайтана» (1968), «Фірман султана» (1969), «Чорний вершник» (1976), «Шовковий шнурок» (1977), «Князь Кий» (1982), «Черлені щити» (1985) та ін.

Народився Володимир Кирилович 21 лютого 1921 року в селі Новосілки Макарівського району на Київщині. 1938 року закінчив десятирічку у селі Ясногородка. Найбільше любив літературу. Вчився на філологічному факультеті Київського університету. Друкувався в журналі «Молодий більшовик». Почалася війна. Він вступає до Київського народного ополчення. Тут був поранений. Німці вивозять його до концентраційного табору у Німеччині. Були спроби тікати. Невдали. Три роки поневірянь по таборах. 1945 року повертається додому. Поновлюється в університеті, який закінчує 1950 року. Деякий час працює учителем української мови і літератури у с.Ясногородка і в Лубнах.

Все частіше В.Малик звертається до художнього слова. Воно живе в ньому, проситься на папір. Драматичне життя автора підказує і образи, і сюжети. І найперший, найглибший, шойно пережитий — сюжет полоненого, туга за Вітчизною. Голодні повоєнні роки на Макарівщині не приносили патхнення. І перші мандри вчителя-словесника мали історичний підтекст. В.Малик іде у Карпати, щоб зустрітися з нащадками повстанця Довбуша, на Поділля, де жив і боровся повстанець Кармелюк. Так поступово історія заволоділа ним.

У першій віршованій казці «Журавлі-журавлики» (1957) В.Малик в образі дівчинки Наталочки втілює ідею любові до своєї Вітчизни. Мала полонянка в неволі побивається за своїм домом. Вона викрадає у рабовласника ключі і допомагає невільникам втекти. Але сама змушена лишитися у господаря. Є тут перегук з історичною піснею про Бондарівну, яка визволила козаків з полону. Авторі вдалося створити ліричний образ Наталочки,

яка «ніби льон — біленька, як грибок — маленька». Добра, співчутлива, відважна. Та найхарактеріша її риса — любов до свого села, луку, річки. Образ дівчинки запам'ятовується, бо автор для цього використав багато пестливих слів, епітетів, порівнянь. Скористався він і казковим прийомом. Ось летять журавлі. Наталочка просить їх повернути її «на свою Вітчизну, до свого двору...» Журавлик Павлик, що його пораненого колісь виходила дівчинка, повертається з вірію. Він упізнає свою рятувальницю і з допомогою рибальської сіті разом з іншими журавлями переносить її на Україну.

Уже в перших книжках В.Малик виявив схильність до казки, легенди. В такому стилі написані твори «Чарівний перстень» (1959) про Олексу Довбуша, «Месник із лісу» (1962) про Устима Кармелюка, «Червона троянда» (1963) про хлопчика-партизана Василька, «Микита Кожум'яка» (1967) про захисника Києва легендарного Кожум'яку, «Воевода Дмитро» (1972) про битву з татарами під стінами Києва. Так народжувався письменник історичного жанру.

Розповідні інтонації важко вкладалися в поетичні рядки, строфи. В.Малик переходить на прозу.

Звичайно, розглядаючи творчість В.Малика сьогодні, слід пам'ятати, що письменник жив у час, коли в радянській історичній науці панували догми: Київська Русь — колиска трьох братніх народів українського, російського і білоруського, що російський народ завжди приходив на допомогу і виручку українському народові, особливо у боротьбі із зовнішніми ворогами, що класове розшарування роздирало Запорозьку Січ, Болгарію, Туреччину тощо. Ці догми певною мірою відбилися у його історичних творах. Якби не відбилися, авторові б загрозувало звинувачення у національній обмеженості.

В центрі уваги В.Малика була Україна, хоч не часто він це визначення вживає. Реставрувати давні події, вдихнути в них життя, надати їм історичної достовірності, розписати в образах, надати їм психологічних, морально-етичних рис може лише письменник з доброю уявою і з належним історичним багажем.

Поштовхом до написання тетралогії⁵² «Таємний посол» («Посол Урус-шайтана», «Фірман султана», «Чорний вершник», «Шовковий шнурок») послужила картина І.Ю.Репіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Письменникові захотілося оживити ці характерні постаті, обличчя. Все складалося добре в намітках твору, але не міг знайти головного героя роману. Допоміг випадок. Прашуючи над джерелами, В.Малик натрапив

⁵² Чотири великі за розміром об'єднані спільним героєм твори. *Прим. автора.*

на інформацію, що кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко послав у Туреччину козака, який добре знав турецьку мову, звичаї, щоб той розвідав про військові наміри султана. А саме затівалася російсько-турецька війна 1677-1681 років. Козак виконав доручення. Ще й привіз документ — султанський фірман про наміри завоювати Україну. Документ був доправлений у Москву для вжиття невідкладних заходів. Історичне джерело не мало прізвища та імені козака. Письменник назвав його Арсеном Звенигорою.

Події в романі «Посол Урус-шайтана» розгортаються на великих просторах — Україна, Крим, Туреччина, Болгарія. Почувши, що турки готують напад, мудрий кошовий отаман Іван Сірко, який змушував південних ворогів рахуватися із Запорозькою Січчю і якого вони називали Урус-шайтан — руським чортом, посилає у Туреччину таємного посла Арсена Звенигору добути докази. «Найпильніше твоє завдання, — каже Сірко, — розвідати, чи й справді турки готують напад на Україну».

Арсен Звенигорога вирушає в путь, але потрапляє у полон до татар. Ті його продають туркам. Там він тікає з полону, потрапляє до повстанців-гайдуків у Болгарію. І знову полон. І знову Туреччина. Таємний посол опиняється в центрі подій невольницьких ринків, в льохах, де перебувають полонені, у маєтках багатих візирів, у колибах повстанців. Всюди його підстерігають небезпеки. Завдяки своїй силі, чесності він на своєму шляху зустрічає добрих друзів — турків, поляків, болгар. Але й протилежний табір — рабовласників, ворогів, яничар — протистоїть йому. І знадобилися тут Арсену знання мов, винахідливість, кмітливість і сила.

Високе розуміння лицарського обов'язку, що було властиве справжньому запорожцю, ведуть Арсена до мети. А ще — він великий патріот України. В яких би складних ситуаціях не перебував Арсен, які б зваби не стрічалися на його шляху, він не забував про рідну землю, що «ввійшла в нього разом з молоком матері і шумом старої верби у воротях, з квилінням чайки біля степового озера і золотим дзвоном пшеничної ниви за селом, із звуками рідної мови та пісень вечорових дівочих. Усім цим і багато чим іншим, часто не помітним для ока, ти вросла в серце, мов дуб у землю, і нема в світі такої сили, яка вирвала б із нього одну вітчизну і вклала натомість іншу». Добре вимальовано образ кошового отамана Івана Сірка — державного діяча, успішного полководця.

Глибоко письменник розкрив світ підкупів, яничарства і зрад. Особливо вдався йому образ Юрася Хмельницького сина Богдана Хмельницького, який продався турецькому султану і водив на Україну турецькі війська з метою її поневолення («Чорний вершник»). Протекції і підтримка султана Юрасю були потужні. На чолі багатотисячної армії турків Юрась появ-

лявся під батьківським селом Суботів і Чигирином, щоб заволодіти ними, але зазнавав поразки. «Батьківщина прокляне того, хто разом з яничарами підніме на неї руку!»

Авторитетний у колі запорожців, дбайливий син вдома у Дубовій Балці, відданий товариш у воєнних січах, на галері, Арсен долає часом неймовірні перешкоди. Все це письменник обумовлює історично, психологічно. Хоч часом пригоди такі неймовірні, що аж не віриться у правдоподібність дійства. Скажімо, бій Арсена з барсом. На руках і ногах Арсена ланцюги кайданів, але він спромігся задушити тварину. Або пливе Арсен, а на ногах і руках у нього металеві кайдани. Ідеалізація героя — річ прийнятна. Але ж і межа має бути.

Зрештою Арсен добув такий султанський фірман — офіційний документ про похід 200-тисячної армії турків і татар на Україну, чим «прислужився вітчизні і всьому кошеві запорозькому», як сказав Сірко. Майже одночасно з прибуттям Арсена на Січ з'являється депутація султана із наказом скласти зброю і віддатися Туреччині. Коли ж писар став зачитувати на майдані писемне звернення Магомета Четвертого, «брата сонця і місяця», обуренню козаків не було меж. Кожне слово султана гостро коментувалося, висміювалося. Писар ті коментарі записав. Так з'явився славнозвісний «Лист запорожців турецькому султанові».

Події роману «Чорний вершник» відбуваються на Правобережній Україні. Автор глибоко відобразив визвольний рух українського народу проти татар, турків, польської шляхти під проводом полковника Семена Палія. У полоні у Юрася Хмельницького опинилися наречена Арсена Златка, сестра Стеха, дідусь, мати, побратими. Арсен з Палієм пробираються у помешкання Юрася, чинять над зрадником батька свого, зрадником України суд. Яничарство завжди руйнувало єдність українців. Яничари беруть участь у спустошенні своєї землі, як і татари, турки, шляхта. Боротьба з ними має бути такою ж нещадною, як і з зовнішніми ворогами, — підкреслює письменник. Історичні корені яничарства відомі. Відома й живучість його.

У романі «Шовковий шнурок» зображено історичні події 1683 року, коли турецька армія підійшла під Відень. Завдяки союзницьким діям поляків, чехів, німців, австрійцям удалося два місяці утримувати облогу Відня і відбити ворога. У цих боях під столицею Австрії брали участь і українці: полк полковника Семена Палія, його побратим Арсен Звенигора та ін.

Події роману «Черлені щити» сягають ще глибше в історію. Письменник звернувся до відомого із «Слова о полку Ігоревім» походу князя Ігоря на половців 1185 року. І хоч похід був невдалий, князь потрапив у полон, руське

військо було розбите, але герлені щити русичів все ж перегородили дорогу половцям на захід. Ідейні пружини роману ті ж, що й у «Слові» — єдність князів руських, оборона землі Руської. В.Малик в романі до історичних дійових осіб додав вигаданих. Показуючи життя князів, дружини, простолоду, боярства, боротьбу за владу, письменник відтворив епоху, широко відобразив русько-половецькі взаємини. І в цьому пізнавальна цінність роману. Крім того письменник паралельно працював над розшифровкою деяких місць, фраз і слів із «Слова о полку Ігоревім».

До 1500-ліття Києва В.Малик написав роман «Князь Кий». В основі його — історична легенда про трьох братів-засновників Києва — Кия, Щека і Хорива. Але письменник пропонує свою версію. Це не життєпис Кия, а широке полотно про життя східних слов'янських племен і їхні взаємини із сусідами деревлянами, сіверянами, венетами, тиверцями, дулібами, волинянами, радимичами, кривичами та ін. Не зважаючи на войовничість тих часів, брати думають про мирне співіснування довколишніх племен.

Історичні романи В.Малика відображають різні періоди з життя слов'ян у Подніпров'ї. І хоч вони різночасові, але не можна не помітити у них наскрізну думку сучасного письменника, який засуджує роз'єднаність народу.

Романи В.Малика — гостросюжетні, пригодницькі (часом ці пригоди видаються авантюрними), з залученням історичних хронік і вільного художнього домислу. Вони добрі у своїй основі, хоч автор і не уникає кривавих подій. Фантазія письменника невичерпна. У змалюванні пригод героїв В.Малика діють на основі лицарської честі, обов'язку. А яка шляхетність українців у взаєминах, у ставленні до старших: батьку, пане; до побратимів: брате, друже; до жінок, матерів: дівчино, кохана, паніматко. «Жінка, мати у нас на Україні — всьому голова», — каже письменник.

Історики відзначали глибокий історизм романів В.Малика. Літературознавці — композиційну стрункість, народні характери, логіку розвитку. А читачі мають естетичне задоволення.

В.Малик — лауреат премії ім. Лесі Українки.

Не стояв письменник осторонь проблем дитячої літератури. Свідченням цього є літературний портрет «Олесь Донченко» про життя і творчість відомого дитячого письменника.

Помер Володимир Малик 31 серпня 1998 року.

Микола Вінграновський (1936-2004) з когорти шістдесятників. Вже перша його книжка «Атомні прелюди» (1962) відкрила новий поетичний світ, не схожий на попередні світи інших поетів. Ця ж книжка стала предметом критики на республіканській нараді ідеологічних працівників 1963 року.

Двох тоді виставили на суд — Некрасова і Вінграновського. Некрасова за апологетику капіталістичного способу життя, а Вінграновського за абстракціонізм і сюрреалізм.

Не був Вінграновський ні абстракціоністом, ні сюрреалістом, а був він українцем. Виколихали його український степ і українське небо. Напоїли українські з діда-прадіда джерела. Бо ж народився він у краю характерника-козака Мамає, де й досі збереглися і скеля Мамає і Мамаєві стежки, і села, в яких живуть Мамаєнки. Тут виходить на поверхню гірський кряж. А на Бузі вирують пороги. Чи не передали все це батьки своєму бентежному, бунтівному синові? «Натомленим, гордим, гарячим, рвйним... Задумали трудним мене батьки». А ще наділили дивовижною уявою. І він став бачити, відчувати, чути, як «сокотять золоті струмки», «вітер свистить на всі свої пальці», «айсберги плывуть повз хату», «дорога до школи сміється», «приспало просо просеня», а «небо лягає на ніч у Дніпро». І все, що впало в око поетові, все рухалося, плило, жило, сміялося, раділо, плакало, бо жила, сміялася, раділа, плакала людина в реальному житті. Ці дві стихії Вінграновського — реальна і фантастична — перебувають в органічній єдності і надають його поезії особливого аромату.

Народився Микола Степанович Вінграновський 7 листопада 1936 року в селі Богополі на Миколаївщині. Тут він закінчив школу 1955 року і вступив до Київського інституту театрального мистецтва ім. І.Карпенка-Карого. 1960 року Вінграновський закінчує Всесоюзний інститут кінематографії. Йому повезло на вчителів, серед яких на першому місці був митець і філософ Олександр Довженко, який помітив талановитого учня і благословив на трудну дорогу митця. Вінграновський знявся у фільмі О.Довженка «Поема про море», і сам створив кілька художніх фільмів. Серед них «Берег надії», «Климко» та ін. Деякий час працював режисером на кіностудії ім.О.Довженка.

Вплив учителя на учня був великий і плідний. І саме в плані усвідомлення своєї національної ідентичності. Порівняймо ідейну концепцію українського роду, яку О.Довженко виразив у сценаріях і фільмах «Земля», «Потомки запорожців», «Україна в огні» та ін., що захищали «національну гордість» українців, виховували «державний інстинкт». А ось у неспокійного Вінграновського, який шукає рівноваги у зв'язках з рідною землею, родом:

Кого мені, глибоко мудра земле?
Чи, може, поля? Ось мої поля...
Чи роду-племені? Тут рід мій, і сім'я,
І мир, і злагода...

А символіка, вибуховість думки, краса людини, краса світу!.. Багато схожого у трактуванні складних і нескладних понять можна знайти у старого майстра і молодого митця.

Книжка «Атомні прелюди» мала широкий розголос, велику критику. Вона утверджувала геній українського народу, його безсмертя і глибоку людинолюбчу філософію. Поет економний у вираженні своїх почуттів, настрів. Все це він заклав у оригінальні метафори, місткі деталі, художні образи. Вони сягають неймовірних узагальнень:

Я встав з колін, і небо взяв за зорі.

.....
Стояв задумливо, зіпершися на тин,
З чолом Вітчизни білий мій учитель...

Естетика світовідчуття Вінграновського неминуче мала привести його до дитячої літератури, бо в ньому незайманими збереглися дитинність, безпосередність, чистота, подивування. Перша його книжка для дітей — «Андрійко-говорійко» (1970) пов'язана з народженням сина Андрія. І звичайно ж для сина твориться казка. Та не проста, а жива. Казка ходить ногами і шукає хлопчика Андрійка. І тоді тільки заспокоїлася, коли знайшла.

Але у наступних своїх книжках автор уже відступив від автобіографізму. Зате розгорнув тему сім'ї. У хмари є хмареня, у проса — просеня, у качки — каченя, у гуски — гусеня. Поет ніде не промовився, що першооснова виховання дитини є сім'я, мати. Це вони готують каченя на політ,

на голубі тумани,
на синій цвіт,
на синій світ.

І кожен вірш без нарочитостей і повчань, без звичних поетичних конструкцій. У настроєвому вірші «Ластівка» вчувається кінець літа і сумно розлучатися з ластівкою «нашої хати». Хотілось би її заманити чи медом, чи пшоном. Хотілось би ластів'ят повчити писати «небо, Дніпро, горобець». Але ластівка мусить летіти: — «Горечко рідне моє, ластівко нашої хати».

М.Вінграновський у віршах про природу не тільки оспівує її, він дає дітям радість сонця, радість річки, ромашки, радість проростання. Ця радість передається навіть комбайнові:

То що ж косить? Воно — все сине!
Де льон? Де небо? Де ріка?

Скільки вже було віршів для дітей про пори року: весну, літо, осінь, зиму! Є вони й у М.Вінграновського. Але так побачив пору року лише він один і настрої лише його, і уява лише його, і зображена картинка лише його:

Під рябими кущами вухатими,
Де стерня босі ноги коле, -
Зайці котять передніми лапами
По городах капусту в поле.

Оце й увесь вірш. Можна було б назвати його «Осінь». Але в поета він зветься «Зайці».

У віршах «Мак і кіт», «Хто воно?», «Маленьке зайченятко», «Гуси», «Почапали каченята» та ін. діють тваринки. У кожній свій характер, грайливість, і кожна пропонує дітям подивуватись світом, красою, відкриттям як дивується, скажімо, кіт:

Він дивився і кліпав,
Чорний вус вів отак:
Як це так — серед літа
Червоніє тут мак?

Поет любить, а головне вміє гратися словом. Люблять гратися словами й діти. «Приспало просо променя, Й попростувало просо». Або — «була гроза, і грім гримів». Чутливість слова то — чутливість образу, малюнка. У Вінграновського сніг має губи, щоб ними припасти до айстр, а в небі молоденька хмаринка шукає хатинку. І читачеві відкривається світ краси, світла, добра, в якому всім затишно і весело.

Таким же поетичним, непередбачуваним постає письменник і в прозі. Тільки додалися соціальні конфлікти, та світ природи розширився, поглибилися людські характери. У прозі Вінграновський протестує проти війни, звульгаризованої реальної дійсності, людського зла, байдужості, черствості. Людина і природа, людина і тварина, птаха, їхні стосунки — головне, що вивчає письменник. Добрі стосунки — гарантія гармонії, погані — руйнування цілісності життєвого існування. В літературі ця проблематика не нова. Але у Вінграновського вона загострено чуттєва, до болю, до щему.

В оповіданні «Гусенятко» — сім'я гусей. У них проблема: пізно вилупилося з яйця гусеня. Старші його братики й сестрички вже готуються летіти у вирій. А що робити з малюком? У цих клопотах йде випробування мами, тата. А ще на них, найстарших, лежать турботи по організації і відльоту ключа у вирій. Зрештою порішили: мама-вожак веде ключ, а сильний тато з малим гусеням лишаються і переживають зиму і низку пригод, стрічаючись із звірами-хижаками, рибами-хижаками, людьми-хижаками.

Важким було повоєнне дитинство М.Вінграновського. У повісті «Первінка» — степове село перших днів після звільнення. Кругом розруха, злидні. Мати посилає сина Миколку на базар купити корову. Сама вона хвора. Дає йому три пачки грошей. Кожна пачка перев'язана мотузком. У кожній пачці по 50 тисяч. «Так що три рази по п'ятдесят — і корова твоя!» За ці гроші він і купив таке, що хиталося од вітру — «і не корова, і не коза!» Веде додому. У дорозі його застала ніч. Понад дорогою підбиті танки, техніка, руїни. І раптом — кам'яний хрест, а під ним ліжка. Миколка прив'язав корову до ліжка, дав їсти і сам уклався спати. Надворі осінь.

Первінка стала годувальницею. Вона давала на день три стакани молока, але цього було досить на всю вулицю. Правда ж і вулиця не стояла осторонь труднощів — оддавала «останні кланті стріхи», щоб підтримати Первінку. Не цурався Миколка ходити у степ і вибирувати з мишачих нір припасене зерно.

Та ось повертається з війни Миколчин тато, колишній голова колгоспу, і одразу береться ставити на ноги і селян, і село, орати, сіяти. І в цьому обнадійливому змаганні за життя беруть участь Миколка з Первінкою. «Запряжена в борону, вона йшла поруч з ним на налігачі і не хотіла рости, і ріжки в неї були віночком».

Незвичайна повість «Сіроманець». В ній ідеться про дружбу хлопчика Сашка і вовка Сіроманця. Не віриться. Але письменник так глибоко відтворив вияви людської доброти, що змусив звіра відповідати на доброту добром. Навчив його розрізняти зло, обходити його. Звір радіє, страждає і розмовляє з Сашком. Казка. Сашко рятує свого друга Сіроманця від видимої смерті, від злих людей. І дружба між ними міцніє. Не кинув свого друга й тоді, коли виявив, що той осліп. Навпаки. Сашко веде Сіроманця у Одесу до клініки знаменитого окуліста Філатова. У дворі злі собаки налякали вовка, він перескочив через паракан і втік. А потім прийшов у Сашкове село померати.

Витримуючи оптимістичний настрій повісті, письменник оптимістично малює і кінець Сіроманця. Сірий степ лежав у нього перед лапами, коники стрибали через нього, і «синє небо продовжувалось в небеса». Сашко обнімав Сіроманця за шию.

Любив М.Вінграновський народну творчість. У ній напевно вчився різним перевтіленням, чаклунству. Але не любив стилізуватися під народну творчість. Є, наприклад, казка «Козак Мамарига» про бідного козака, який пройшов через багато різних пригод і одружився з царівною. Найвища мрія героя казок. Якщо казка про хлопця — то здобуває він щастя, одружившись

з царівною, королівною. Якщо про дівчину — то її мрія зустріти принца, королевича, царевича. І у такий спобіг (меркантильний) досягти матеріального достатку.

У літературній казці М.Вінграновського «Козак Петро Мамарига» від народної лишилися тільки прізвище козака Мамарига та ім'я коня — Гивор. Ідея, сюжет, пригоди, герої зовсім інші, свої, але казкові. Козак Мамарига тікає від татар, які обсадали його «з усіх чотирьох сторін». Побачивши озеро, він каже коневі: скачи далі, а я сховоюся в озері. Вирізав очеретину, взяв у рота, і сидить в озері. Думки його в озері такі ж, як і на суші. Журиться, що ніким звістку товаришам подати. Шкодує, що тютюн намокне. Уночі дремає. Окунь піввуса одірвав. А він згадав, що це ж і порох намокне, і шабля. Тим часом Гивор прибіг до козаків і розповів, що його господар у озері сидить. Примчали товариші і визволили його. «Під вечір козак Петро Мамарига вже сидів з кобзою на траві перед козаками, і срібна чарочка була біля його коліна. Гивор стояв за козаком Петром Мамаригою і дивився через його плече». Цей опис нагадує нам традиційний портрет козака-характерника Мамаю.

Та й сам письменник у своїй творчості чим не козак Мамаю?

А ще більше переконуюєшся, сказати б, у мамайстві М.Вінграновського, читаючи його роман «Северин Наливайко» (1996), в якому органічно переплелися достовірні історичні факти, пригодницькі колізії, фантастичні небелиці, виразні деталі тогочасного побуту. Все це об'єднане великою любов'ю автора до свого національного героя Северина Наливайка і великою думою про долю батьківської землі. Справді автор у романі нестримно «химерує» (термін І. Дзюби). Це надає роману динаміки, особливої поетичності, часто казковості, цікавості. «Северин Наливайко» М.Вінграновського — один з кращих романів на історичну тематику в українській літературі. Але чомусь у шкільних програмах його немає!

Оцінюючи творчість М.Вінграновського для дітей, І.Дзюба писав, що письменник у ній «...сягає тієї свободи самовираження, яка є тільки в дитинстві і яку згодом людина неминуче втрачає. Його “дитячі” вірші — принципово новаторські тим, що співмірні з дитячою уявою, з поетичністю дитячої душі. І проливають нове світло на природу всієї поезії Вінграновського як такої, в якій живе дарована людям у дитинстві безпосередність сприйняття світу, парадоксальність фантазії і душевна чистота. Зрештою, його дитячі твори — ніякі не дитячі (принаймні не спеціально дитячі), вони для всіх і про всіх».

На цей час у положенні про премію ім. Т.Г.Шевченка з'явилася номінація — за твори для дітей. Видавництво «Веселка», що видало книжки М.Вінграновського «Літній ранок» (1976), «Літній вечір» (1979), «Ластівка біля вікна» (1983), «На добраніч» (1983), висунуло її автора на здобуття цієї премії. І М.Вінграновський 1984 року її одержав. Він був другим у цій номінації. Першим був Борис Олійник (1983), який отримав Шевченківську премію у номінації за твори для дітей за книжку «Сива ластівка» (про матір), видану у «Веселці». Повість Яреми Гояна «Таємниця Лесикової скрипки» була останньою, що одержала премію в цій номінації (1993).

З 1989 року по 1993 М.Вінграновський займав посаду голови Українського відділення ПЕН-клубу (міжнародне об'єднання письменників).

Творчість його відзначена Державною премією «Благовіст» і премією Фондації Антоновичів (США).

Помер Микола Вінграновський 2004 року.

Можна сказати, що **Марію Познанську** (1917-1995) в літературу увів за руку Павло Григорович Тичина. Він мав дивовижний пошуковий інстинкт на молоді таланти. Додому поет одержував майже всі газети, що виходили в Україні. У них вилловлював обдарованих і вже стежив за ними. А цього разу звітували молоді у Спільці. І поет звернув увагу на несміливий голосок Марії. Потім допоміг їй, поредагував, підказав. І так з'явилася перша її книжка «Мій квітник» (1946).

Вихід книжки прихильно вітала критика. Навіть класик російської дитячої літератури Корній Чуковський помітив і писав у «Літературній газеті»: «Не віриться, що Марія Познанська — новачок. У неї зрілий, впевнений смак і такий ступінь майстерності, який звичайно досягається досвідом. Майже кожен її вірш — надзвичайно стислий. Шість або вісім рядків — її основна норма».

Народилася Марія Аввакумівна 1917 року в селі Петрашівцях на Київщині. Сільська школа, потім Білоцерківське педучилище. Пробує складати віршички, пісеньки. Вона вслухається в музику віршованого слова. Захоплено читає художню літературу. У війну була в евакуації. З 1945 року вона студентка Київського педінституту. Відвідує літературні студії при журналі «Дніпро».

Вже у першій книжці «Мій квітник» проявилися її особливі довірливі інтонації, бездоганна віршобудова. Саме те, що викликає у дошкільнят зацікавлення. Нехай ще тематика віршів не широка — квіти, дерева, птахи, звірі. Але з їхньою допомогою авторка відкриває віконця у великий світ.

І виходить це в неї не вимушено, природньо. Бо й сама вона закохана у природу. «А навколо сонце, квіти, гай шумить». Глибоке відчуття злиття з природою породжує захоплення, подивування чарами довколишнього світу:

Із зеленої сорочки,
Що зіткнув весною гай,
Білі дивляться дзвіночки.
Як зовуть їх — угадай?
Це конвалії у гаї...

Адресація її віршів конкретна — діти дошкільного віку. Тому їм повинні бути зрозумілими запропонована поетична картинка, настрої, сприйнятними ритміка, мелодійність:

Ходять лелеки по лузі,
Ходять лелеки у тузі:
Завтра у вирій далекий
Будуть летіти лелеки.

М.Познанська у розмові з дітьми уникає менторства. Вона добирає цікавий сюжет, перевтілюється у маленьку літературну героїню чи героя і розкриває дітям зміст понять «добре» та «погано»:

Півнику-розбійнику, що ти наробив?
Півникові меншому голову розбив!
Як тобі не соромно меншенького бити?
Я не буду, півнику, більш тебе любить!
І пшона не дам тобі, не наллю води.
Помирися з меншеньким, зараз підійди!
Помирилися півники і пішли в садок...
А я їм насипала з хліба крихіток!

50-і, 60-і роки відзначаються значною творчою активністю М.Познанської. У неї виходить близько двох десятків книжок. Серед них «Маленьким друзям» (1953), «На рідній землі, де ти ростеш» (1955), «Про чудо ліс» (1956), «Дуровська залізниця» (1957), «Ми зростаєм, наче квіти» (1960), «Асканія-Нова» (1965) та ін. З'являються розгорнуті сюжети, що складаються з низки маленьких картинок, об'єднаних одним цілим, як от «Дуровська залізниця», «Асканія-Нова». Забавно працюють на Дуровській залізниці (Дуров — дресирувальник звірів) прибиральниця Слониха, контролер Какаду, бригадири Чаплі, начальник Пелікан. І безліч пасажирів. Ось порушники правил переходу колії:

Громадяни Гуси,
Штрафувать вас мусим! —
Гуска каже: — Го-го-го!
Ми ж пройшли разок всього!

Нарешті всі усілися. «Помчався поїзд вдаль».

Пізнавальною є книжечка «Асканія-Нова» про екзотичних тварин, що живуть у заповіднику. Той же короткий вірш про кожного мешканця і цікава характеристика поведінки або зовнішнього вигляду. Тут і страуси, і плямисті олені, бізони, журавлі у вінчику та ін.

Чимало уваги приділяє поетеса темам виховання дітей у садку і вдома. Тут вона виступає і в ролі мами, і в ролі виховательки. Окрім традиційного прищеплення навиків праці порушуються питання правил поведінки, поваги до старших:

Правда ж, мамо, я великий?
Сам взуваю черевики,
Зашнуровую шнурочки,
Сам вбираюся в сорочку,
Сам лице і руки мию,
Сам зачісуватись вмю,
І не плачу я ніколи...
Скоро вже піду до школи!

З середини 50-х років М.Познанська вирішила підняти вікову планку, адресуючи свої вірші школярам. Почала писати поеми. І втратила свою інтонаційність. Поеми «Валя Котик» (1954) — заримована біографія хлопчика — Героя Радянського Союзу Валі Котика. І хоч поетеса вивчала матеріали з життя хлопця у Шепетівці, зустрічалася з його матір'ю, друзями, однак поетичності у поеми нема. Багато в ній випадкових речень, слів, неоквірних виразів, приблизних рим. Ось Валя звертається до уявного образу Павки Корчагіна:

Містом підемо усюди,
Де у тополях квартали...
Всі шепетівські люди
Як би тебе вітали!

Не знаходить письменниця потрібних виразів для опису війни. Села, міста і поля «нищить фашистський снаряд», стогне земля, «кулі летять, як град». Так само для опису розповсюдження листівок, останнього бою хлопця:

Кулемет є не один...
І стає охороняти
Склад той Котик Валентин.

Документальні розповіді про малих месників були популярними тоді. Ними зачитувалися. Мала успіх у читачів і поема «Валя Котик», збиралася читацькі зустрічі, піонерські лінійки. У них брала участь і поетеса. Збуджена, схвилювана вона приїздила з таких зустрічей, розповідала, хвалилася... Але літературними знахідками поема «Валя Котик» похвалитися не могла.

А в критиці дискутується тема, чи не досить зайчиків у літературі для дітей. Треба, мовляв, активніше звертатися до суспільно важливих тем. З цих причин, чи може якихось інших, тільки М.Познанська почала відходити від своїх улюблених малят.

Поема «Жоржини цвітуть» (1972) присвячена київському піонеру Казика Гапоненку, який був зв'язковим підпілля у час війни. За переказом біографічних даних хлопця авторка втрачає поетичне мислення, образність. Розповідь не тримається логічного розвитку, трапляються необов'язкові фрази:

У сорок третьому, зимою,
Не стало Казика в живих...
Це вже було перед весною.
...Кінчався лютий, танув сніг.

Така ж і поема «Фортця над Дніпром» (1981) про київський завод «Арсенал», за який борються Ленін і мало не вся Росія, більшовики й петлюрівці.

Більшає у віршах М.Познанської голої публіцистики: Кремль, Герб, Прапор, Батьківщина. Суспільство дає митцям завдання створити для дітей книги профорієнтаційного плану. Не стояла осторонь і М.Познанська. Соціальне замовлення вона виконала, написавши книжечки «Про білий халат і наших малят» (1959), «Про золоті руки» (1966) та ін.

Та був у М.Познанської ще один вид діяльності — громадський.

Заходить, бувало, у видавництво і просто з порогу: «Треба допомогти шепетівському музею Валі Котика. Треба також, щоб його ім'ям був названий корабель».

В інший раз: «Черстві люди хотять закрити музей Казика Гапоненка в школі № 110. Вони ж нічого не розуміють, як це важить у патріотичному вихованні школярів. Давайте будемо рятувати становище».

І допомагали, і рятували...

1978 року М.Познанська удостоєна премії ім. Лесі Українки.

У 80-і роки поетичний голос М.Познанської згасає. До свого 70-ліття вона спромоглася укласти збірку вибраних творів «Жоржини цвітуть» (1987).

1995 року Марія Познанська померла.

У країну дитячої книжки **Дмитро Павличко** (1929) заходить не часто. Але коли вже заходить, то в ній — свято. Навчаючись у філософській і поетичній школах І.Франка, Дмитро Павличко увібрав у свою бентежну душу його мудрість, цілеспрямованість, вірність ідеалам добра і свободи, мистецьку пластичність, досконалість. Великий український мислитель Франко життєво-творчим прикладом вчив молодого Павличка соціальній і національній активності. Без неї немає справжнього митця. Важко назвати в Україні другого такого письменника, який би так, як Павличко, майже на генному рівні, зазнав впливу свого попередника. Ось уже кілька десятиліть ця синівна любов до вчителя Франка виявляється у його поетичній, літературознавчій і публіцистичній творчості.

Та й твори для дітей він почав писати під впливом І.Франка. Ще в дитинстві — зізнається поет — «прочитав книжку Івана Франка “Коли ще звірі говорили”. Отже, книжку про ті часи, коли тварини вміли розмовляти. Чому вони колись давно мали дар мови, а тепер стали німими? Це питання мене мучило»⁵³.

Дмитро Васильович Павличко народився 1929 року в Карпатському краї в селі Стопчатіві на Івано-Франківщині в селянській родині. Вчився у польській школі. З приєднанням Західної України 1939 року до України — в радянській. 1948 року вступив до Львівського університету. Там же вчився в аспірантурі, працював у редакції журналу «Жовтень», на Київській кіностудії. Обирався секретарем Спілки письменників України. Був головним редактором журналу «Всесвіт».

Перші поетичні твори Д.Павличка звернули на себе увагу громадськості. Серед тематичного різноманіття були і твори автобіографічні — про своє бідне, голодне й холодне дитинство. Компонувалися вони традиційно на контрасті до розкішної природи Карпат, як і у творах інших поетів того краю. Соціальна нерівність, гноблення селян, непокора — ось теми його творів. Вірші ці не адресувалися дітям. Але в образах, інтонаціях уже вгадувалися ті зародки, що їх потім розгорне Д.Павличко у творах для дітей.

⁵³ Павличко Дмитро. Найкраще місце на землі. — К.: Веселка, 2007. — С. 5.

Першою книжкою-ластівкою для дітей була поетична казка «Золоторогий олень» (1970). «Це було давно-давно», — так починається вона. А далі хочеться сказати словами Франка, «коли ще звірі говорили». Бо й справді олені у казці говорять. «Мовби люди то були в оленячій шкірі». І люди зі звірами і птаством жили у мирі і злагоді. Був олень незвичний — золоторогий. Не зразу прийшло до нього усвідомлення, що його «незвичність і краса — то біда і згуба». А його золоті роги — то біда. Вони зруйнували сім'ю, вони породжують заздрість, збагачують одних і неволять інших.

Хто за золотом біжить,
Той загубить совість!

Сюжет казки розвивається, як і належало тоді, за класовою схемою. Король, генерали, вельможі, магнати — табір, ворожий трудовому люду. До них ще можна додати скупердягу-дядька, що до золота був ласий. Забрав роги у оленя за жмут сіна, а потім прогнав тварину до бору.

Жив у полонині хлопчик Василько. Батька його король убив за непослух. Мати з горя вмерла. Хлопчик і олень подружились.

Довідався про диво-оленя король, який правив там «силою меча й тюрми», і вирішив упіймати красеня, щоб збагатитися: з ріжків золотих нарізати монет. У королівській стайні у оленя було все: запашне сіно, золоті ясла. Та не було волі. Зі смиренного оленя ріжуть золоті червінці.

Графи, принци, паничі,
Слуги, пажі, клонни
Б'ються, повзають, кричать —
Божевілля повне.

Василько-пастушок, який мріяв помститися королю за батька, проникає до стайні. Король згодився показати, як він нарізує з рогів оленя гроші, але за це Васильку виколять очі. Та хлопця це не лякає. У стайні за коротку мить він збуджує у оленя віру у свої сили. Олень «почав бити бузувірів».

Казка засуджує зажерливість, бездуховність, споживацтво. Майнова нерівність — джерело конфліктів. Металу, що «верховодить світом», поет протиставляє рівність і братерство вільних людей, що «їм золота не треба». Помітний перегук казки з поемою І.Франка «Абу-Касимові капці», в якій викривається жадоба, скнарність. Та й образи скупердяги Абу-Касима і скупака дядька, який ховав золоті роги в гною, дуже схожі між собою.

Але не літературні ремінісценції нас тут цікавитимуть. Важливо, що Д.Павличко зважився адресувати дітям складну тему грошей, збагачення в ім'я поневолення інших і розв'язав її успішно з точки зору народної мо-

ралі, яка заявляє, що «тіло в золоті, а душа в мерзоті». Олень і Василько помстилися над кодром вражим: королем, його слугами. Розбили пх і пішли на волю.

Казка актуальна сьогодні. За короткі роки незалежності в Україні відбулася підміна духовних цінностей, відродилися пошуки золоторогого оленя. Зустріч з ним, спроба впіймати стали мрією багатьох. Можновладці ловлять оленів, ріжуть зажерливо роги, клепають монети, будують банки, накопичують нерухомість, привласнюють те, що раніше називалось національним багатством.

Другу книжку Д.Павличка «Дядько дощ» (1971) населяють любі малечі зайчики, коти, лисички, ведмеді. Автор пропонує дітям гру. І хоч ця гра на грані реальності і фантастики, як, скажімо, у вірші «Нічний гість», в якому зайчик попросився до хати відігрітися, «бо надворі завірюха». Та читачі із співчуттям ставляться до пухнастого, готові його прийняти, зігріти. Тільки ранок їх розчаровує, бо зайченяти нема:

Чи запізно я збудилась,
Чи зайча мені приснилось?

Але у дітей лишається свято зустрічі з вухатим зайченням.

Викликає усмішку «проблема» другого зайчика («Як ведмедя розбудить»), якому сусід ведмідь не дає спати, бо дуже хропе. Зайчик просить риса, вовка, лисицю розбудити ведмедя, але вони бояться. Не злякалася лише малесенька мурашка, яка й допомогла зайчику розбудити здорованя.

Вміщено у збірку вірш «Кіт Мартин» про невдачу kota, який упіймав щуку на вудку, але втратив пильність, і щука «вигнулася, як лук, та й у воду мах тим часом».

1973 року вийшла книжка «Де найкраще місце на землі». На особливу увагу заслуговують патріотичні вірші Д.Павличка. Допитливий хлопчик питає у сонця:

— Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі?
Сонце усміхнулося здаля:
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти.

Вірш короткий. Має три строфи. Але виразний діалог хлопчика і сонця запам'ятовується своєю незвичністю, породжує добрий настрій, а чіткі

рими надають віршеві легкості. Глибока ідея гордості за свою землю звучить у зверненні поета до читачів:

Виростай, дитино, й пам'ятай:
Батьківщина — то найкращий край!

1976 року вийшла книжечка «Обруч», в якій переважають пейзажні вірші «Пролісок», «Смерічка», «Вітер». А сонечко у вірші «Весна» здається поетові маминою рукою, що торкається чола і ніжно гладить.

Спостережливий поет закликає і читачів бути спостережливими, «очима досягати дна», робити добро:

Моя рука ніколи і нікому
Ні кривди, ні біди не принесе!

Пізніше автор розгорнув сюжет вірша про Мартина у цілу низку пригод. І вже наступна книжка називалася «Пригоди Кота Мартина» (1986). Мартин-естет не ловить мишей, йому більше до вподоби ластівки, горобчики. Але ж як їх впіймати? І додумався кіт: назбирав пір'я, зробив крила, щоб, літаючи, ловити їх. Та «смілості забракувало» стрибнути з даху. Не вийшла в нього й служба в гастрономі, де мав ловити мишей. «Мрійник-ледар» не прижився і в таксистах. Зрештою він прийшов до думки, що йому в селі буде жити легше, і їде в село. Але й там треба працювати.

Автор у збірці поглиблює громадянські мотиви. І, звертаючись до читачів, просить не рубати ялинку, не вбивати пташку, не гасити зірку. «Світказку будує мрія моя — Не спиняйте її!» Стан мрійливості характерний дітям, і автор заохочує їх мріяти, бо в мріях можна і будувати, і творити, і рости, і відкривати світ. Ось сонце «світло вливає в літери та в слова». А ось бабуся-чарівниця

В час наукового прогресу
Я тайну чарів зберегла.
Із жабки я роблю принцесу,
А з тебе я зроблю осла.

Останні слова звернені до людини, яка не вірить у силу мрії.

Кращі свої вірші Д.Павличко уклав і у 2007 році видав книжку «Найкраще місце на землі». У ній — краса рідної землі, неповторна пісня матері, сьайливий образ України-вітчизни, розмаїта життєва стежка. А на ній, отій стежині, треба набиратися розуму, працювати, вчитися, бути самим собою, а не так, як шпак, що наслідує чужі голоси, а свого не має. Бо

для того, щоб співати,
ще потрібно душу мати.

Книжка Д.Павличка вчить любити Україну, бо вона — мати, любити мову, бо з нею подолаєш всі труднощі:

Вміє Д.Павличко передати красу рідної природи. Для цього він добирає відповідні барви і звуки. А ліризму їм додає його любляче серце.

Небеса прозорі,
Мов глибінь ріки.
Падають, як зорі,
З явора листки.
А над полем нитка
Дзвонить, як струна,
Зажурилась квітка —
Чує сніг вона.

Дмитро Павличко — визначний поет сучасності. Його пристрасна політична лірика торкається животрепетних тем. Йому болить доля України і її спроба демократичного облаштування, і доля Ічкерії, і доля Грузії, і доля інших народів. Його інтимна лірика вражає своєю глибиною почуттів і досконалістю форми. А пісні стали народними. Згадаймо хоч би «Два кольори». У великому поетичному світі Д.Павличка його книжки для дітей відсвічують яскравою перлинкою.

Д.Павличко — глибокий науковець, літературознавець і публіцист. Відомий перекладач. Він — державний діяч і політик. Своєю творчою і громадською діяльністю він наближав незалежність України. Д.Павличко — трибун. Своім полум'яним словом утверджував її на численних мітингах, зібраннях після розвалу Радянського Союзу. Він — один з організаторів Народного Руху. Обирався народним депутатом України. Був послом у Словаччині, у Польщі.

Д.Павличко — лауреат Шевченківської премії і багатьох міжнародних премій.

У 2004 році Дмитрові Павличку присвоєно звання Герой України.

На іншому шаблі ієрархічної державної драбини, де містилися репресивні органи, йде профілактична робота по перевихованню інакомислячих, що вже не сприймали фальшивих комуністичних гасел. В основному — це молодь. Вдруге арештовують В.Чорновола (1972), І.Світличного (1972). Засуджують літературознавців Василя Стуса, Євгена Сверстюка, публіцистів братів Горенів. Садять у тюрму кінорежисера Сергія Параджанова (1973), який відродив славу українського кіно. Виключають із Спілки письменників Олесь Бердника (1973) і кидають у в'язницю. Засилають до та-

бору письменника-фронтовика Миколу Руденка (1975). Під Києвом знаходять вбитою художницю-правозахисницю Аллу Горську (1970). А у лісі під Львовом — повішеним визначного композитора Володимира Івасюка (1979). В обох випадках — при загадкових обставинах...

Переслідується мистецтвознавець і фольклорист Іван Гончар. Не друкують твори Івана Чендея, Ліни Костенко, Василя Симоненка, переклади Миколи Лукаша, Григорія Кочура та ін.

Зазимки. Вони вбивають цвіт...

Література

1. Близнець Віктор. Вибрані твори. Т. I, II. — К.: Веселка, 1983.
2. Вінграновський Микола. На добраніч. — К.: Веселка, 1983.
3. Вінграновський Микола. Козак Петро Мамарига. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001.
4. Вінграновський Микола. Северин Наливайко. — К.: Веселка, 1996.
5. Малик Володимир. Твори в двох томах. Т. I, II. Таємничий посол. — К.: Дніпро, 1986.
6. Малик Володимир. Черлені щити. — Х.: Прапор, 1985.
7. Малик Володимир. Князь Кий. — К.: Веселка, 1982.
8. Малик Володимир. Журавлі-журавлики. — К.: Веселка, 1980.
9. Павличко Дмитро. Плесо.. — Л.: Каменяр, 1984.
10. Павличко Дмитро. Найкраще місце на землі. — К.: Веселка, 2007.
11. Познанська Марія. Жоржини цвітуть. — К.: Веселка, 1987.
12. Харчук Борис. Зазимки і весни. — К.: Веселка, 1989.
13. Ярмыш Юрий. Детская литература Украины. — М.: Детская литература, 1982.

«А чорне то — журба»

Вісімдесяті роки для дитячої літератури, та й взагалі всієї української літератури, почалися з великих втрат.

У ніч з 5 на 6 березня 1980 року не стало Григора Тютюнника. А було йому 49 років. Разом з колективом видавництва «Веселка» він зустрічав у ресторані жіночий день 8 березня. Там же оголосили (офіційного повідомлення ще не було), що йому присуджено премію ім.Лесі Українки за повісті «Климко» і «Вогник далеко в степу».

Нічого підозрілого того вечора у поведінці письменника не помічалось. Ані депресії, ані агресії. Був адекватний до всього, що діялося. Танцював, веселився. Сказав добре слово про Лесю Українку і премію. Тоді що ж сталося тієї ночі? Що? Що?

Це вже потім, по смерті, з аналізу творчості, листування, спогадів ви-малюється трагізм Григора Тютюнника-людини і письменника. В одному з листів він писав незадовго до кінця: «Чийсь руки дужче й дужче, жорстоко, чую, стискають мою шию. За кожним моїм рядком стежить чийсь вандала-че око...» Може, це була причина смерті?..

А через рік — нове горе. За вісім днів до свого 48-річчя, 2 квітня 1981 року пішов з життя Віктор Близнець. Оптиміст, мрійник, який умів вдивлятися у долю «замуленої річечки», і, може, бачив у ній те, що не бачили інші. Його лякали замулення, зачерствіння, ненависть, зло. Тонкий і чутливий, він вловлював «звук павутинки». Його, світлого і доброго, вбивали атомні вибухи, війни, духовна руйнація. Відчуження людини від людини заходило у суперечність з його великою любов'ю до всього живого...

На цю пору «Веселка» стала одним з найбільших видавництв літератури для дітей у світі. Щороку вона друкує 240-250 назв книг загальним тиражем понад 40 мільйонів примірників. Перекладає твори з 49 мов народів СРСР і 42 мов зарубіжних країн, експортує книжки у 128 країн. Видавництво — активний учасник міжнародних книжкових виставок-ярмарок у Москві, Лейпцигу, Мюнхені, Франкфурті-на-Майні, Болоньї. Та й свої власні виставки демонструє у Москві, Берліні, Варшаві, Празі, Братиславі, Будапешті, Мадриді.

Видавництво «Веселка» встановило творчі контакти з редакціями і видавництвами літератури для дітей всіх республік Радянського Союзу і багатьма видавництвами зарубіжних країн. Окремі його книжки, їхні автори — письменники, художники — одержують нагороди, дипломи, медалі.

Розширилося коло авторів. Вони прийшли з усіх областей України і принесли нові теми, нові образи.

У автобіографічній повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем» головний герой хлопчик Толя. Він заводій в іграх, радіє сонцю і життю, часто потрапляє в смішні ситуації, і буває, що виходить з них битий. Перші труднощі хлопчик переборює, пізнає добро і зло.

Не завжди прості взаємини хлопчика Мирка з братом, сестрою, мамою, батьком, друзями зображує Ніна Бічуга у повісті «Звичайний шкільний тиждень». Залучення хлопця до справ дорослих допомагають йому відчувати, що таке обов'язок, дотримання слова. Зрештою під впливом позитивного Мирко перероджується.

У поезії з'явилися Оксана Сенатович, Анатолій Костецький. Створює узагальнений образ Дбайка Тамара Коломієць. Пропонує дітям «за життя усе пізнати» Ірина Жиленко. А для старших дітей виходить у «Веселці» поетична серія класиків М.Рильського, В.Сосюри, А.Малишка та ін.

Науково-технічний прогрес вплинув на духовне життя суспільства, на літературу, мистецтво, культуру. Зріс попит на науково-художню літературу, фантастику. Єдина в Україні редакція науково-художньої літератури у «Веселці» прагне відповісти на запит юних читачів. До старших письменників цього жанру Паоли Утевської, Василя Баженова приєдналися Володимир Уткін, Андрій Топачевський та ін.

Повернувся із ув'язнення Олесь Бердник — письменник, яким могла б пишатися будь-яка література світу. Не пишалася лише українська. Конструктор нових духовних світів, де людина живе вільно і вільно реалізує свої можливості. Дзвінок у «Веселку» з органів: «До вас заїде Олесь Бердник, так ви підтримайте його. Принесе переклад — не зволікайте, видрукуйте. Людині треба стати на ноги». (Ну, прямо батьківське піклування!) Видрукували переклад, перевидали «Покривало Іїди» (1988), а далі був фантастичний твір «Лабіринт Мінотавра» (1990).

Активізував в Україні критичну думку щорічник «Література. Діти. Час», гуртував довкола себе найвідоміших літературознавців і критиків. В ньому брали участь Микола Жулинський, Віталій Дончик, Всеволод Неділько, Лідія Маляренко та ін.

Здобутком «Веселки» став випуск двадцяти книг казок народів СРСР і двадцяти книг казок народів світу. В них — не тільки особливості звичаїв і побуту народів, а, передусім, мудрість, гуманність, краса. У казках різних народів багато спільного, що свідчить про мандрівний характер сюжетів, про спільні ідеали людей: мрії про краще життя, ненависть до кривдників, зневага до зажерливих тощо. Бідна дочка і зла мачуха, як бідняк ділить гроші (в інших випадках продукти харчування), хазяїн і наймит, як добродішній дівчині допомагають сили природи і багато інших тем знайшли відображен-

ня у казках різних народів. Їхній поетичний світ безперечно впливав і впливає на читачів. І відкривав характерні національні особливості народів.

Варто згадати тут про перекладацьку діяльність і перекладачів. Українська перекладацька справа зародилася в кінці XIX століття. У школу сформувалася у 20-х роках XX століття (М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, М. Терещенко, М. Рильський, П. Тичина та ін.). Незважаючи на великі втрати перекладацьких кадрів за тоталітарної системи у 30-і роки, інтерес суспільства до цього виду творчості не згасав. Навпаки — школа розвивалася, з'явилися нові потужні майстри перекладу Г. Кочур, М. Лукаш. Чималий загін перекладачів працював на «Веселку». Поряд з перекладами творів класиків зарубіжної літератури вони відстежували новинки сучасного процесу і оперативно пропонували до видавничих планів. Таким чином «Веселка» мала переклади творів з усіх європейських мов, арабських, країн Африки, а також китайської, японської, мов Індії і мов народів колишнього Радянського Союзу. Українські діти могли знайомитися з творами Джонатана Свіфта, Ернеста Гофмана, Джеймса Крюса, Гаррієт Бічер-Стоу, Фенімора Купера, Александра Дюма, Боженни Немцової, Сельми Лагерлеф, Карло Коллоді, Болеслава Пруса та ін. Дехто з перекладачів має за свою працю національні відзнаки. Серед перекладачів слід назвати К. Гловацьку, О. Микитенку, О. Сенюк, І Чирка, Г. Халимоненка, В. Митрофанова, А. Содомору, О. Тереха, В. Ціпка, В. Гримича та ін.

Звичайно ідейно-художні принципи видавництва «Веселка» обертали-ся в параметрах партійних настанов і тих численних заходів, що їх організували Спілка письменників, Міністерство освіти, ЦК ЛКСМУ. 1982 року відбувається науково-практична конференція, присвячена літературі для дітей⁵⁴. На конференції було заслухано 63 доповіді і повідомлення. Вона виробила рекомендації вчителям, методистам, педагогічним інститутам, університетам та ін. закладам. І все це під кутом зору виховання дітей засобами художньої літератури. 1983 року відбулося спільне засідання комісії літератури для дітей Спілки письменників і редакційної ради видавництва «Веселка». Тема — література для найменших.

З кожного такого заходу «Веселка» брала на озброєння щось цікаве, оригінальне, доцільне. З'являються нові серії «Перші книжечки дитячого садка», «Для першокласника», «Пригоди, фантастика», «Життя — подвиг», «Твоя майбутня професія» та ін.

Література для дітей ніколи не була конфронтаційною і тому не сколихувала суспільне життя. Керівна і спрямовуюча комуністична партія обмежу-

⁵⁴ Література. Діти. Час. — К.: Веселка, 1982.

валася дрібними підказками «Веселці», зауваженнями, рекомендаціями. Наприклад, у календарі «Дванадцять місяців» слід точніше дотримуватись кольоропередачі прапорів республік. Або — у науково-художній книжці йде мова про «величезні запаси» корисних копалин західного Сибіру. Нам підказують, що так писати не можна. Беремо головну газету країни «Правду», йдемо доказувати. У відповідь чуємо: «Що можна “Правді”, то не можна “Веселці”». У фотоальбомі про дітей України під фото вміщені поетичні підтекстовки. Одна з них така: «На пыльных тропинках далеких планет остануться наши следы». Дозвіл на випуск альбому не дають, бо ці рядки належать поету Войновичу, який утік в Ізраїль. Тоді це було великим гріхом. У повному складі колектив видавництва йде в друкарню, ділиться на дві групи. Одна група цю сторінку з «політичним ляпом» вириває, а друга — виправлену сторінку вклеює.

У вісімдесяті роки пишним цвітом розквітало донощицтво. Взявши свої обов'язкові примірники, донощики одразу строчили в інстанції доноси. Видавці знали їх в обличчя. А писали вони так: «Посилаю рукопис до видавництва у вісьмий раз і готую скаргу в ЦК КПРС. Вона буде готова десь в кінці січня, бо треба зібрати матеріали і поговорити з багатьма потерпілими. Попередньо зі скаргою вас ознайомлювати не буду, понесу прямо в ЦК. Не повертайте мені рукопис навіть тоді, коли в ЦК питання не вирішиться. Нова скарга піде на ім'я генерального секретаря ЦК КПРС Горбачова М.С. З пошаною...12.01.1986 р.»⁵⁵

Та книговидавничий корабель «Веселка» впевнено плыв до свого 50-річчя, яке було відзначено на високому рівні 11 квітня 1984 року у Київській філармонії, де й вручено нагороду — орден Дружби народів. Десятки телеграм і листів надійшло на адресу видавництва з усіх куточків Радянського Союзу і з-за кордону.

У грудні 1985 року діяльністю видавництва зацікавився ЦК КП України. Була прийнята постанова «Про роботу видавництва “Веселка” по підвищенню ідейно-художнього рівня творів для дітей та юнацтва», в якій відзначалося, що колектив видавництва «активізував творчу і організаторську роботу. Розширилася тематика художніх, науково-популярних та ігрових видань. За своїм ідейно-художнім рівнем більшість з них сприяє утвердженню комуністичних ідеалів, користується популярністю серед юних читачів. Зросли тиражі, поліпшилася якість художнього оформлення книг». Звичайно ж вказувалося і на недоліки: окремим творам «бракує актуальності, глибини і переконливості в розкритті важливих суспільних явищ, ха-

рактерів і вчинків героїв. Мало уваги приділяється випуску книг з питань профорієнтації. Потребує істотного підвищення пізнавального і літературного рівня багатьох публіцистичних, науково-популярних творів»⁵⁶.

1985 року генеральним секретарем ЦК КПРС стає М.С.Горбачов. Бачачи кризові явища у розвитку держави, генсек запропонував програму, що називалася «Перебудова». А це означало, що величезний загальнодержавний механізм — партійний, радянський, соціально-економічний, виробничий, науковий, художній, організаційний мав перебудуватися. Тобто, має прийти нове мислення. А де його взяти? Та скоро й виявилось, що запропонована «перебудова», то лише косметичний ремонт.

Постанова ЦК КП України про «Веселку» якраз і передбачала перебудову. Накреслені завдання розраховувалися на перспективу. В одну мить їх не розв'язати. Та й саме видавництво без великого загону письменників, науковців, художників не в змозі їх розв'язати.

Найперше, що належало зробити, подолати сірість, посередність, неправдивість, що панували в літературі для дітей. Видавництво було завалене рукописами, які нічого не утверджували і нічого не заперечували. А чи всі оті 250 видань, що виходили, відповідали високим вимогам художності? А чи немає серед них, сказати б, середньоарифметичних, герої яких позбавлені індивідуальних рис, а самі твори позбавлені й національних ознак? У них обмежені виходи в соціальну сферу. Та й сама ця сфера куца: кури, індики, пісочниця в дитячому садку, посадка дерев біля школи. Дитяче діяння у творах не соціалізувалося. Хоч дивна річ, в цей же час В.Сухолинський невтомно і послідовно закликав громадськість до соціалізації виховного процесу дітей. Дрібнотем'я і безсюжетність заповнили твори для дітей.

На письменницькому з'їзді (1986) констатувалося, що поезія стає «тріскухо-описовою», «втрачає дисципліну думки», а в прозі «запановує немудрий принцип наївного натуралізму». Це помітно було і в літературі для дітей. І все ж не все було сіре і безпроблемне. Високим художнім рівнем відзначалися книги Андрія М'ястківського, Василя Чухліба, Анатолія Качана, Степана Пушика, Богдана Сушинського, Євгенії Горевої.

Почали виходити у «Веселці» і планувалися до видання серії «Колобок», «Сонечко», «Руки умілі — всюди при ділі», «Золота бібліотека школяра», збірники «Календарик-дошколярик», «Відкриття, пошуки, знахідки» тощо.

⁵⁵ З архіву автора.

⁵⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, опис 11, стр. 1299.

Та у цей перебудовчий процес на Україні несподівано внесла корективи катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції, що сталася 26 квітня 1986 року. Смертоносний стронцій, що вирвався з реактора і поширювався по Україні, дістався сусідніх держав, став загрожувати життю мільйонів людей. Паніка охопила Київ. Батьки у відчаї шукали можливості і відсилали своїх дітей подалі від стронцію. Лише комуністичні вожді нації незворушно стояли на трибуні і приймали парад 1 Травня, вітаючи демонстрантів. У всіх на зубах оскомина від стронцію. А на трибуні — оптимізм.

Лише після того, як світова громадськість забила тривогу, правда про трагедію почала проникати у засоби масової інформації. Але вже були загиблі від радіації на самій станції. Десятки тисяч людей евакуювали з їхніх правічних поліських земель.

Видавництво вважало, що про трагедію діти повинні знати, і шукало авторів. Звернулися до журналістів. Відгукнувся Леонід Даєн. Його книжка «Чорнобиль — трава гірка» — розповідь про подвиг пожежників, які першими без належного обладнання і приладів кинулися гасити пожежу. Опромінення було велике, не сумісне з життям. Через 15 днів у лікарні один за одним пожежники почали вмирати.

Автор був на ЧАЕС, зустрічався з вогнеборцями, їхніми друзями. Спогади, газетні інформації, листи, розповіді членів сім'ї, виписки з журналу чергування надають повісті виразності. Повість Л.Даєна відтворює правдиву картину аварії, героїзм пожежників, але й ставить питання, а чому, будуючи станцію, не передбачили нестандартних ситуацій на ній, не підготували населення, не ознайомили з правилами поведінки. Головний герой повісті — Л.Телятников, керівник пожежної частини на ЧАЕС, і його двоє синів.

Розшукали журналістку Любов Ковалевську, яка ще до аварії друкувала в періодиці нариси і застерігала, що на ЧАЕС не все гаразд. Журналістка принесла оповідання. У них неначе знайомі хлопчики, дівчатка. Ні. Зовсім не такі. Це діти біди. Опромінені батько з сином не можуть кинути опроміненого собаку Руму. Дівчинка Оксана з братиком Павликом евакуювані в село. Кожного дня ранком і увечері вони з'являються у сільраді, щоб почути, де їхня мама. А в очах дітей «кричав німий біль». Вся книжка «Длинные руки беды» Л.Ковалевської про те, як на Поліссі «змінилась формула життя», змінилась формула крові. Евакуювані діти, діти в лікарнях, діти, вивезені у санаторії. Вони шукають відповіді на те, що сталося. Не знаходять. Розповіді авторки емоційні, часом сентиментальні, вражають правдивістю.

1986 року діяльністю видавництва «Веселка» знову зацікавився ЦК. Не через книговидавничі проблеми, чи якісь спади в роботі. Причина тривіальна: зав. відділом ЦК Компартії України Кравчуку Л.М. «Веселка» це догодила. Донесли. З'явилася постанова, яка за змістом і тональністю відрізнялась від постанови 1985 року. Навіть з оргвисновками. Керівництво не забезпечило «виконання постанови ЦК», «вкрай повільно перебудовує книговидавничу справу», не створює «ділової обстановки», взагалі «має істотні недоліки в доборі кадрів»⁵⁷.

Як бачимо, ані найменшого зацікавлення дитячою книжкою, її ідейно-художнім рівнем, поліграфічним виконанням, забезпеченням кращими гатунками паперу. Ні слова. А саме в цей час Держкомвидав України закупив швидкісні поліграфічні машини, технологія яких розрахована на брошурну продукцію на низьких сортах паперу (щільність 60 грам) з великими тиражами. Машини не припасовані до друку дитячої книжки. Текст і малюнки проглядалися на зворотному боці сторінки. «Веселку» змушували обслуговувати ці машини. Брошури, що виходили з конвеєра, не можна було давати дитині в руки не тільки за їхнім зовнішнім виглядом, а й з точки зору медицини.

У суспільстві вже мало хто вірив у керівну і спрямовуючу роль комуністичної партії. Але вірив Л.М.Кравчук. Це він у другій половині 80-х років сфабрикував справи газет «Сільські вісті», «Радянська освіта», видавництва «Веселка», Товариства книголюбів. Усі ці «справи» перейняті одним-єдиним бажанням скомпрометувати негодівливих, які посміли думати не так, як «на горі». А підтекстом у цих сфабрикованих «справах» була все та ж боротьба з українською думкою, українським словом, тобто з «українським буржуазним націоналізмом», хоч уголос про нього уже не говорили.

З 1 січня 1988 року видавництво «Веселка» перейшло на госпрозрахунок. А це означало, що тематичний план після всебічного обговорення в бібліотеках, книготорзі, опорних пунктах, на ред. раді затверджуватиметься дирекцією. У видавництві створено раду трудового колективу. Виконуючи державне завдання по випуску книг для дітей, рада трудового колективу визначатиме зміст видання, економіку і заходи по випуску. Визначатиме доцільність рецензування, кількість назв, обсягів, тиражу тощо. Завтра це мало дати наслідки. Але нікого оте завтра вже не цікавило. Справді з'явилося нове мислення, але воно було спрямоване на руйнування...

Комуністичний режим йшов до краху...

⁵⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, опис 11, спр. 1735.

Григор Тютюнник (1931-1980). У сучасних літературних спогадах появилася твердження, що з Гр.Тютюнника хотіли зробити дитячого письменника, а він, мовляв, заперечував, казав, що «не дитячий». Не доводилося тоді ні читати, ні чути про такі примуси. Як і кожний великий талант, Гр.Тютюнник теж часточку свого серця віддавав дітям. Так, він для дітей не писав. У «реєстр» дитячих письменників він потрапив тому, що найяскравіші й найдраматичніші життєві враження його пов'язані з воєним і повоєним дитинством. А його описи природи були такі мальовничі і несли в собі такий потужний виховний заряд, що так і просилися для читання дітям.

Тезу про те, що з нього «робили» дитячого письменника, легко спростувати. 1970 року у «Веселці» вийшла його «Ласочка», 1971 – «Лісова сторожка», 1973 – «Степова казка», 1975 – «Однокрил», 1976 – «Климко», 1980 – «Вогник далеко в степу». Виникає питання, то хто ж змушував Гр.Тютюнника носити рукописи своїх творів у видавництво дитячої літератури? У письменника і видавництва була взаємопритягальна потреба спілкуватися.

Народився Григор Михайлович Тютюнник 5 грудня 1931 року в с.Шилівка на Полтавщині.

Та краще Гр. Тютюнник сам розповість про себе у автобіографії, яку написав 30.10.1972 року, влаштуючись на роботу у видавництво «Веселка»:

«Народився я 1931 р. 5 грудня в сім'ї селян Тютюнника Михайла Васильовича та Тютюнник Ганни Михайлівни у с.Шилівці Зіньківського району Полтавської області. До 1946 року вчився у школі до 5-го класу, потім два роки в РУ № 7 м. Зінькова. Далі – працював слюсарем на одному з заводів Харкова, в колгоспі, на будівництві ГРЕСу в Донбасі, на відбудові шахт. 1951 р. пішов на службу і повернувся 1955 р. Знову робота і навчання в СІПРМ. 1957 р. вступив до Харківського університету на філфак рос. відділення і закінчив 1962 р. Рік вчителював. З 1963 р. певний час працював літпрацівником у газ. «Літературна Україна», тоді на кіностудії ім.Довженка, в журн. «Дніпро», видавництві «Молодь» – ст. редактором та редактором.

З 1970 р. на творчій роботі.

Маю сім'ю: дружину та двох синів, один – школяр, другий – дошкільня»⁵⁸.

(Підпис)

Про себе Гр.Тютюнник не любив розповідати. Це вже після смерті критики, друзі склали життєпис письменника. І був він пресумний.

Народився в голодні роки і зазнав на собі повною мірою «щасливого дитинства», що будувалося. Від голоду умер дід. Сам Григор від кволості перестав ходити. 1937 року арештували батька з політичних мотивів. Слід його загубився десь у Сибіру. Виховувався хлопець у родині батькового брата на Донбасі.

Прийшла війна, а з нею голод. І вирішив він іти до матері на Полтавщину з надією, що хоч там наїсться. «Йшов пішки, – згадує письменник, – маючи за плечима 11 років, три класи освіти і порожню торбинку... Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях терпло, тоді трохи привик. Ішов рівно два тижні». Прийшов, а домітка згоріла від бомби. Поневірявся по чужих людях. Злидні і знову голодування.

Щоб якось врятуватися, одягтися і мати шматок хліба, пішов Григор у ремісничу училище. Пізніше згадував, що училище і 700 грамів хліба на день врятували і його, і матір.

Після ремісничого направили на Харківський завод ім. Малишева. Легені не витримали металевої пилюки, змушений був кинути роботу. Оскільки не одробив належний термін на заводі – судили і дали чотири місяці колонії. Повернувся додому, а там стали не тільки дорікати батьком-тюремщиком. Кличка тюремщик клеїлася й до нього. Завербувався на Донбас і працював на різних роботах, аж поки не мобілізували в армію у 1951 році. В армії був радистом. Служив у Владивостоці.

Навчаючись в Харківському університеті, зустрів там своє кохання – Людмилу, майбутню дружину. Почуття освіжили Григора і змусили його (вже як дослідника-письменника) більш глибоко аналізувати життєві приклади цього всеохоплюючого почуття, радіти йому і страждати над розгадуванням «вічної загадки любові».

Після університету працює недовго вчителем російської мови і літератури в Артємівську. Але все та ж побутова невлаштованість дратують Григора. Він усвідомлює, що й попрацювати треба, і грошей заробити, і вдягтися, і відкласти якісь кошти, бо знає, що йому треба «выбирать подходящее место для жизни».

Була й ще одна проблема – складна, яку Григор не одразу розв'язав, його російська мова. Тривале перебування в російськомовному середовищі вишколило його, нав'язало йому словесну одежку з чужого плеча. На цей час він уже пробував писати оповідання. І писав не рідною йому росій-

⁵⁸ Архів видавництва «Веселка». Прим. автора.

ською. І сам сумнівався, а чи вона в нього російська. Сумнівався доти, поки одного разу не сказав собі: «остаточно вирішив звернутись, мабуть, до рідної мови, бо не можна про Батьківщину говорити не батьківською мовою. Та й життя російського я не знаю, бо в донецькому краї живуть не нації, а якісь перевертні, і звичаї тут одноманітні до скреготу зубовного: п'ять і лаятись, робить і матюкатися.» Трудний був вихід Тютюнника з полону чужої мови. Це добре відтворив Дмитро Павличко у вірші «Григор Тютюнник»:

Його впіймали злотні дзеркала
Чужої мови. Там його подоба
Спотворена. Він дивиться спідлоба,
Не впізнає козацького чола.
І він в собі винищує хахла,
І молиться за Бога-хлібороба,
Щоб слова правдомовного жадоба
Прийшла і душу наскрізь пропекла.
Прийшла.

Уже у Григора ростуть двоє синів. Але гнізда свого немає. Початок 60-х років. Намічається квартира у Києві. Наближається переїзд дружини з дітьми. Побутові проблеми поглинають. Йому хочеться мати кошти, кошти. Розривається між «Веселкою» і «Молоддю», пише і пише рецензії, що оплачувалися оперативно. Тільки б влаштувати побут, поселитися з родиною у своєму гнізді, зняти всі труднощі і незгоди. Та це дається нелегко. Змучена душа цього кричить: «Хоч би день, один-єдиний день прожити в душевній рівновазі».

Перші оповідання принесли йому славу і віру, що саме література і є його покликанням. Драматизм особистого життя перейшов і у твори. Він добирає з своєї біографії, біографії свого села, найдраматичніші моменти, сюжети.

Народні герої Гр.Тютюнника заговорили правдою. Ні слова лжі — таке було кредо письменника. А правда очі коле. Пригнічені соціальними умовами колгоспники, механізатори, сільська інтелігенція у творах Тютюнника протистояли офіційній підфарбованій правді. І звичайно ж така правда не подобалася партії.

Хто ж він — ніжний і гордий, готовий на добро і непримиренний до зла Григор Тютюнник? Та це ж Харитон (повість «Облога»), «Климко» (повість «Климко»), Василь, Павло (повість «Вогник далеко в степу»). Кожен з них відобразив якісь риси характеру письменника.

Що виніс Гр.Тютюнник з дитинства і підліткового віку? Переслідування голоду і злиднів, нестатки, невлаштованість особистого життя. Життєві конфлікти виникали один за одним. А найдужче пекла сімейна драма. Без батька. У матері ж любов не до сина, а до чужого чоловіка. В першому оповіданні «В сутінки» він з сумом констатує — «вісімнадцять років без матері, без ласки, без поради — вісімнадцять років з чужими людьми, часто дуже хорошими, але чужими»... Мати свою вину визнавала, що видно з її листів до сина. Та й у оповіданнях Гр.Тютюнник («Три плачі над Степаном», «Три зозулі з поклоном») варіював тему утаємниченої любові, або, як каже він, любові «краденої».

Трагедія сім'ї все життя боліла Гр.Тютюннику. Він про це пише у листах до майбутньої дружини. З опублікованих листів матері до сина видно, що й у 70-і роки він докоряв їй за легковажність. Та так, що вона просить більше не «упрікати», були, мовляв, у неї «помилки у житті», є у неї «каяття та нема вороття». То вже, може, годі, бо ж «лежачого не б'ють» і т.д.

Чи не з цих душевних мук народився у Гр.Тютюнника його крилатий вираз «є вічна загадка любові».

Все це зроджувало в душі Григора глибокий відчай. Маленькі радощі, що траплялися у його житті, затримувалися ненадовго, давали тимчасовий психологічний захист, а з наступним конфліктом розвіювалися. І знову треба було боротися. І це впродовж усього дитинства, молодості.

Постпредставник від партії в літературній критиці академік М.Шамота нападав на молодого письменника за спотворення радянської дійсності. І що більше було дошкульної критики на адресу Гр. Тютюнника, тим більше акцентувалась його особистість. Критицизм у творах глибшав. Та й у поведінці він відчував себе мало не героєм: поза, епатажність по відношенню до письменників-сіряків, пристосуванців і т.д.

В оповіданнях Гр.Тютюнника багато героїв — діти. Це і в першому «В сутінки», і потім — у «Дивакові», «Смерті кавалера». «В сутінках» письменник аналізує взаємини матері-«пройди» і сина, який ревниво зберігав любов до тата і одверто ненавидів «чужака», який увійшов у їхню з матір'ю життя. «Я тільки тріньки-трінечки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою». Конфлікт глибокий, затяжний.

Хлопчик Олесь з оповідання «Дивак» зачудований світом і хоче до всього допитатися, хоче хижке — покарати, слабке — захистити. Він погрожує щуці, що залягла під льодом з плотвичкою у пащі. Просить діда не бити коня, бо йому важко. Дивак. І як вони схожі — Тютюнників Олесь з дива-

ком Мироном І.Франка, з диваком Льонькою В.Близнеця! Звичайна дитяча допитливість викликає в людей подив, нерозуміння, а часом і глузування. «Неглемедза» називає свого внука дід («Дивак»).

В оповіданні «Смерть кавалера» конфлікт глибшає. Письменник з приводу Героя Радянського Союзу замполіта ремісничого училища розмірковує про справжнє героїство. У ідальні училища застрайкували учні — погано годують. Як завжди у таких випадках є страйкарі, а є штрейкбрехери. Хлопчик Ігорка, який ідеалізував героя війни замполіта, і розраховував на його підтримку страйку, зрозумів, що помилився. Озираючись, він побачив, що героїв два — один той, що воював, і другий — той, що одвернувся від учнів.

Герої-діти — чисті, допитливі, безпосередні — привели Гр.Тютюнника до літератури для дітей. І вона радо прийняла його до своїх лав. Цікаво, що у перших творах, що їх запропонував письменник дітям, героями виступають не діти, а діди Арсен і Данило, а з ними цілий дивовижний ласкавий, добрий, поетичний дідівський світ з лісом, річкою, птахами, тваринами. Виписані характери полонять добротою, лагідністю, гумором. А що вже красиво, дотепно розповідав автор про «товаришування» дідів з собачкою Кузькою, з гайвороном Однокрилом, Лисеням, — казка тобі та й годі.

У «Ласочці» — три коротенькі оповідки «Біла мара», «Бушля» і «Ласочка». Головний герой — дідусь Арсен. Ось іде він з вудками до річки. Раптом йому назустріч з туману щось біле суне. «Мара» налякала дідуся. Йти чи не йти до річки? Коли ж роздивився, а то їжачок тягне газету до свого гнізда. — «То це ти, парубче, лякаєш діда, ге ж? — похлинаючись реготом, вимовив Арсен». Не пішов тоді дідусь на риболовлю, бо вже сонечко «з-за пруга вихопилося». А вдома пояснив, що вода прибула, і риба не ловиться.

Іншим разом Арсен у човні задрімав («Бушля»). Ішов дощик. Дідусь накрив голову і плечі лантухом. Бушля покружляла над дідом і, гадаючи, що то пень, сіла йому на голову. Дрімають удвох. Сонце з-за хмар визирнуло. Бушля злетіти, а кігті заплуталися в лантусі. Арсен кричить, і бушля кричить, ще й дряпає діду голову. Розказав Арсен про пригоду вдома. Після цього Арсена стали дражнити Бушля.

Ласочкою Арсен звав лисеня («Ласочка»), що приходило на берег і ждало від дідуся риби. Він і ділився. А через рік лисичка привела на берег своє лисеня. Дідусь упізнав її. Вона впізнала дідуся. Він поділився з ними рибкою, промовивши: — «Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?» Добрий дідусь Арсен, його пригоди вихоплені з життя. Майстерно перека-

зані письменником сюжети, описи природи, душевна щедрість, — все приваблює у книжечці «Ласочка», що не раз перевидавалася.

Доброту дарує й книжка «Лісова сторожка». Дід Данило і собачка Кузя йдуть у ліс на ціле літо, бо мають після зими стерегти молоді саджанці. У цих оповіданнях (а їх п'ять) Гр.Тютюнник помітно посилив увагу до деталей. Ось портрет діда: «За плечима у Данила напханий усячиною лантух та рушниця, на ногах поклеєні великими латками (щоб не протікали) гумові чоботи, а на ремінці поверх старенького піджака — шкіряні торбинки з набоями». На голові — зимова шапка: одне вухо — вгору, друге — вниз. Кузя схожа на свого господаря — у неї вуха теж такі.

«Аж ось і ліс. Він зустрічає Данила, як тата...» Гілля одхиляється, пеньки розступаються. Дід з собачкою обладнують сторожку, що за зиму і нахолола, і одсиріла, лаштують опудала, обходять розсадник. Так почалося їхнє лісове життя.

Незабаром до них приєднався гайворон. Його прозвали Однокрил, бо він тягав крило. Доброта дідуся, «мирне» ставлення Кузі породили дружню атмосферу, птах «прийняв» правила життя діда і собаки і став повноправним членом товариства: їв разом з усіма, спав під ганком з Кузею. А коли кінчилося літо і треба було йти додому, Однокрил вирушив з ними. «Правильно зробив, — каже дід Данило, — що не покинув нашого гурту. Бо самому добре, а гуртом краще!»

1973 року вийшла у Гр.Тютюнника «Степова казка». А така казка! Оригінальна. У ній заговорив старий, хто б ви думали, старий Курінь. Після того, як його покинули у степу люди, поселилися в ньому Мурахи, Їжак, Павук. Побіля жив Кріт. Все це між собою спілкується, живе в гармонії і злагоді, утверджуючи своє право на існування. Мешканці Куреня, та й сам Курінь, запанікували, коли почули, що люди будуть зносити стару будову. Тоді Їжак забігав по Курені і нашіпував своїм побратимам: — «Кажіть мерщій отаке: “Ходи біда, стороною!»» І загукали всі хором: «Ходи, біда, стороною». Справді — Курінь не розвалили, а перенесли на пагорбок. І всі радо переселялися на нове місце.

Література для дітей наблизилася до Гр.Тютюнника. З 1972 року він працює у видавництві «Веселка» і має змогу ознайомитися з проблемами книговидання та й з рівнем пропонованих дітям книг. Думається, що якоюсь мірою це підштовхнуло його до створення повісті «Климко» (1976). Повість про трудне дитинство. Він не міг не розповісти сучасним дітям про той час. А був він безжальним. Починається повість з трагедії. Климко-сирота втрачає дядька, з яким жив. Дядько-машиніст потрапив під бомбуван-

ня. А невдовзі бомба зруйнувала барак. Климко знайшов собі притулок у кімнатці на ваговій. Дехто з людей запрошували сироту до себе жити, та він відмовлявся, бо «доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати сорочку — він умів і сам. Давно вже вмів...» Оця деталь «давно вже вмів» говорить, що сирітство Климка почалося ще до війни.

Климко пристосував для життя кімнатку. А скоро в ній було й поповнення: вчителька Наталя Миколаївна з малою дитиною шукала собі куток, бо в школі, де вона жила, поселилися окупанти. Це внесло поправки у плани Климка. Треба було думати про запаси харчів на зиму. Картопля є, сало є. Молоко для малої добуватимуть. Нема солі. Климко вирішив йти по сіль. За кілька сот кілометрів, щоб допомогти улюбленій вчительці і її немовляті. Сам він перебував б і без солі.

По дорозі Климко зустрічає різних людей — і добрих, і поганих. Та вбирає в душу приклади людей совісних, порядних: безногого шахтаря, що дарує хлопцю тапочки, тітки Марини, яка виходила хворого Климка і наділила йому солі. І як не намагалася тітка лишити хлопця у себе, він не згоджувався — «зараз треба мені назад, мене там ждуть...»

Він уже дійшов до свого виселку. Як раптом побачив, по солдатіві, який тікав, стріляють поліцаї. Климко не втерпів, закричав і показав, куди треба бігти. В цю мить автоматна черга вдарила хлопця в груди. «Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав. А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...»

Картина смерті Климка переростає в символ, бо й справді сілню життя, суттю життя є добрі справи людини. Втіленням доброти і є Климко. Добре серце, органічне відчуття свого обов'язку перед людьми ведуть малого Климка небезпечними дорогами окупованого Донбасу. Незважаючи на трагізм (повість починається і кінчається смертю), доброта перемагає.

«Вогник далеко в степу» — повість про повоєнне дитинство. Але подих війни ще відчувається у всьому: у голоді, у холоді, коли ні в що вдягтися, взутися. Коли й думки тільки про це. «А їсти що? Хліба намолотили тільки в державу і то не хватило до плану». В ремісничому училищі, куди більшість учнів загнав голод, гартуються майбутні представники робочих професій. А скільки переживань у тітки Ялосовети — приймуть чи не приймуть хлопця! Приймуть — житиме. Не приймуть — погибель.

Вся повість зіткана з деталей, точних, глибоких, образних. От хоч би й ці — «ні до сніданку, ні в сніданок нам не хотілося їсти дужче, ніж після сніданку». І учні приховували хліб, посипали його сіллю і кляли в кишені. Цим пайком хлопець вдома ділиться з тіткою Ялосоветою. Тітка одщип-

пула крихту, «жує помаленьку, слухає на самк, а тоді: “Добрій!”» А ось опис хати. Ніч. Сплять. «За вкривачку мені рядно й шинеля, тітці — саме рядно».

В училищі майстер радить учням: «Чай, дітки, треба мішати в обидва боки: спершу наліво, потім направо — тоді він буде солодший».

До училища хлопцям вісім кілометрів. Восени — темінь. На дорогу виходять голодні вовки. І тоді учні додумалися палити вогнища понад дорогою. «Так і ходили щодня: від вогників у селі, як оглянемося з гори, до нашого посеред степу над шляхом і попереду — в містечку».

Вогник — то дорога в життя.

Обидві повісті «Климко» і «Вогник далеко в степу» дають характеристику часові. Мало в ній оптимізму. Автор болів болями своїх героїв. Він прагнув «намацати пульс почуттів і думок людини». Тому вони такі виразні. Красивими постають перед нами у своїх діяннях малі герої: «Всі люди красиві, як добрі».

Високий художній рівень повістей Гр.Тютюнника «Климко» і «Вогник далеко в степу» поставив їх у ряд кращих творів української літератури. На щастя у творах для дітей критики не помічали «збідненого і спотвореного» життя, як помічали у дорослих творах. Водночас, критика Гр.Тютюнника не вщухала і, це завдавало йому болю. Вибивало з колії.

А «заважали» писати йому дуже часто. Цензори, які стояли на сторожі ідейної чистоти. Редактори-перестраховщики, які поправляли автора. Видавці, які повертали рукописи. Переодягнені кадебісти, які стежили за кожним кроком Гр.Тютюнника, а часом напрошувалися в друзі. Добровольці з письменницького кола, які доносили на колегу.

Гр.Тютюнник надзвичайно чутливо ставився до всього цього. І хоч зовні він був непокірний, незламний, душа його була ранима.

За два роки до трагічного кінця Гр.Тютюнник у листі до Олександра Шугая писав: «Цілком очевидно, що мене хочуть нашттовхнути на роздуми про власне існування...»⁵⁹.

У Гр. Тютюнника є магичні образи, що його притягували: репресований 1937 року батько, якого він не бачив, мати, яка прийняла приймака. Обидва ці образи вписуються письменником у тодішню тоталітарну систему, зриваючи з неї ідеологеми «жити стало краще, жити стало веселіше», «щасливе

⁵⁹ Шугай Олександр. Усе живе — тепле. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянської академії», 2006. — С.103.

дитинства» тощо. У різних варіаціях безпосередньо чи опосередковано ці люди з поруйнованими біографіями проходять через усю творчість.

Є в Гр.Тютюнника магічна цифра — три. Це і любовні трикутники, і «Три плачі», і «Три зозулі з поклоном».

За цією схемою можна визначити і три святі поклони самого письменника: поклон правді, слову і товариству.

Правдою Гр.Тютюнник жив у творчості, за що й критикували. Жив правдою у побуті. Не раз наражався за неї на сутички з чиновниками, негідниками.

На одному засіданні комісії літератури для дітей мова йшла про Сухомлинського. Письменник Борис Тартаковський у виступі наголошував: він відкрив педагога, він слухав, він бував на його уроках на природі, він зняв кілька кілометрів плівки і т.д. І все — я та я. Гр.Тютюнник піднявся і зупинив виступаючого. «Про що ви говорите. Ви ж не знаєте Сухомлинського, ні його педагогіки. Якаєте і більш нічого. Ви як ота соломинка, що причепилася до штанів...» І покинув засідання.

Гр.Тютюнник був нещадний до брехунів, базік, людей підозрілих.

Поклін слову. Відомо, як пильно працював Гр.Тютюнник із словом. За столом, у дорозі, докопуючись, доскіпуючись до того єдиного потрібного йому слова. І словник Б.Грінченка він не штудював, а прочитав як художню річ, яка вразила його багатством і різноманіттям.

Найближчий друг Гр.Тютюнника Анатолій Шевченко згадує:

«Уранці пізньої осені ще тільки-но розвиднилося, я почув за вікном Григорів голос, виглянув — стоїть, зіщулившись під холодною мжичкою, питає:

- Як у вас кажуть про такий дощ?
 - Та як — іде, падає, сіється, моросить, — відповідаю.
 - Не те.
 - То заходь до хати, тут подумавемо разом, — кажу.
 - Ти подумай, а я пізніше зайду.
- Зайшов він тільки другого дня. І з порога:
- Ну, щось згадав?
 - Та нічого такого, відказую. — Ну, ще мжичкою називають, січкою...

— Ні, січка — то з вітром. От цілий тиждень не можу знайти, але ж є воно, проклятуще, а не дається... Поїду, мабуть, до мами — в неї спитаю або в якогось діда, бо тут, у городі, вже нічого не пам'ятають»⁶⁰.

Поклон товариству. Гр.Тютюнник любив товариство, і воно його любило. Товариство у тому високому шевченківсько-гоголівському розумінні, де розкошує вільна думка, де зближує лицарство і звучать негучні, як молитва, слова. І мислі побратимів були далекі від «положительных», а їх виклад — далеко «нелояльний» (слова з листів Григора). То було товариство бурхливих 70-х років.

А ще товариство потрібне було Гр.Тютюннику, бо він мав звичку складати оповідання в голові. А потім на людях його переповідати. О! Тоді Гр.Тютюнник був і артист, і чародій. Всіх підкоряв. До того ж і сам слухав мовлене слово чи так воно звучить, чи правильно вжите. А тоді вже сідав за стіл писати.

25 лютого 1980 року в день народження Лесі Українки засідало журі премії її імені і одностайно присудило премію Григору Тютюннику за повісті «Климко» і «Вогник далеко в степу».

Категорично відкидаємо думку, що ця премія, мовляв, замала для Гр.Тютюнника, що вона принижувала його. Звичайно він заслуговував на більшу відзнаку. Але на той день, на той момент, випереджаючи писані й неписані правила присудження Шевченківської премії, присудили йому високу премію ім. Лесі Українки. Це було вчасно. Так, для нього, битого й перебитого, це було несподівано. Але він пишався цим. Він переживав. Він приходив у видавництво «Веселка» радитися, як йому бути. «Це ж треба дякувати партії і уряду за відзнаку?» Та ніяких «дякувати» — запевняли його. Відбувається вручення у музеї Лесі Українки в дружньому колі. Будуть члени журі, письменники, видавці, можливо діти.

«А як же потім?» — питав лауреат. А потім по-різному. Іваненко на грошову винагороду накупила іграшок, телевізор і завезла в Бучанський дитячий будинок. Пригара влаштувала вечерю. Збанацький — нічого не влаштував. Як бути? На розсуд лауреата.

І на вечорі 5 березня 1980 року Гр.Тютюнник, виступаючи, дуже шанобливо говорив про Лесю Українку і про честь бути відзначеним премією її імені...

Раптом — злам. Тієї ж ночі. Вдома. Першими передсмертну записку прочитали дружина і старший син. «Домучуйте когось другого. А все моє, що в мене є, спаліть. Григір Тютюнник. 5 березня 1980 р.» Шевченко опубліку-

⁶⁰ Шевченко Анатолій. Треба Україні. — К.: Деміур, 2007. — С. 20.

вав текст записки, а сама записка зникла в кабінетах кадебістів. Можливо оте «все моє, що в мене є, спалить», і є конфліктом, через який не міг переступити гордий Гр.Тютюнник...

...Твори Гр.Тютюнника порушують загальнолюдські проблеми — совісті, моралі, честі, обов'язку, зради. З цих проблем передвоєнного і повоєнного часу вимальовується їхній носій — народ, що його гнітила система, не давала розправити крила, влаштовуючи голод, репресії, виховувала покірних виконавців накреслень партії.

Актуальні його твори й сьогодні, актуальними будуть завтра й позавтра... А ще - вони талановиті.

Євген Гуцало (1937-1995). У грудні 1968 року випускника Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя письменника Євгена Гуцала з групою молодих літераторів у складі І.Драча, Гр.Тютюнника, М.Вінграновського, Б.Олійника, А.Шевченка запросили в інститут на зустріч із студентами. Прийом був теплий. Виступаючі були на висоті, а промови їхні — політично витримані. Бо ж знали, що за ними пильнує державне око.

Але тільки повернулися до Києва, як прийшла доповідна в інстанції, в якій виступ Гр.Тютюнника кваліфікувався «наклепом на радянську дійсність». За «націоналістичні збочення» дісталася критику А.Шевченку, який вів вечір. Не сподобався і виступ Є.Гуцала.

Чутка про ніжинську подію прокотилася редакціями газет, журналів Києва. Заговорили про неї в літературних колах...

Зустрічається Євген Гуцало. Насуплений, але, як завжди, іронічний.

— Що там у Ніжині сталося?

— Нічого. А тут таке піднялося... Зачитав уривок. Безвинний. У містечку Н. люблять гордитися парканами — металевими, залізобетонними, дерев'яними...

— І що?

— Місцеве начальство сприйняло це як критику на свою адресу. Зараз ходжу пояснюю. А що ж пояснювати?

— Знаєш, як називався перший твір Гоголя? «Нечто о Нежине или дуракам закон не писан».

Чи розрадив Гуцала, не знаю. Але на обличчі з'явилася усмішка:

— А гарно...

Євген Гуцало належав до «шістдесятників». З усіх їх за природою своєю він був найтихіший. І перші прозові твори його були спокійні. Сила пись-

менника була не у рвйних ідейних деклараціях, а в слові — глибоко національному, розкішному, барвистому, яке прагнуло «написати українську душу, український характер». Владу й дратувало саме оце непередбачуване слово — то мрійне, то іронічне, то викривально-гротескне.

Народився Євген Пилипович Гуцало 14 січня 1937 року у селі Старий Животів Іллінецького району на Вінниччині у вчительській сім'ї, де слово і книга були культом. Тому й увібрав у свою душу майбутній письменник пристрасть до читання і зачарування словом.

По закінченні Ніжинського педінституту працював журналістом на Вінниччині, Львівщині, Чернігівщині і сходив їх своїми ногами. Потім була «Літературна Україна» в Києві, видавництво «Радянський письменник».

Найближчий світ, в якому жив Є.Гуцало, — це аркуш паперу, ручка і самотність. Світ цей створювався ще змалку — за хатою у кушах бузку обладнав собі стіл, лаву. А щедра садовина заглядала йому через плече і просилася на папір. Цей світ він свято оберігав від сторонніх впливів, втручань і потім, коли систематично виїздив у будинок творчості в Ірпінь, щоб побути наодинці з собою і з папером. Діячись секретами своєї творчості, Є.Гуцало не раз повторював, що часто, сідаючи до столу і дивлячись на білий аркуш, він ще не знає, про що буде писати.

Може виникнути питання, а як же життя? Його ж треба відобразити? В тому то й справа, що Є.Гуцало володів феноменальною здатністю творити характери, бачити душі, уявно відслідковувати їх у дії. Характери висувалися у життєві колізії, обростали умовами, побутом і ставали людьми серед людей. Недарма його перша збірка так і називалася «Люди серед людей» (1962). Та й відчуженість його була відчуженістю зовнішньою. Він мав спостережливе око, чутливу душу, невтолену радість зустрічі з життям. Ось ви відкрили книжку «Люди серед людей» і вже перше речення пронизує вас відчуттям відкриття чогось доброго, красивого: «Об вицвілу на сонці дорогу — нерівну, вибоїсту — з обох боків хлопали тихим прибоєм жита».

Критика прихильно зустріла книжку. Відзначила її ліризм, поетичні описи природи, багатство мови. В ній — спалахи воєнної пори: безногий Стратіон відштовхує кохання («Просинець»), колишній партизан Гордій вбиває свою дружину за те, що служила німцям («Гордій»).

За першою появилися у світ книжки «Яблука з осіннього саду» (1964), «Скупана у любистку» (1965), «Хустина шовку зеленого» (1966) та ін.

Так як і Гр.Тютюнник, Є.Гуцало спеціально для дітей не писав. Але він зізнавався, що у нього живе «дивне відчуття, наче я й по сьогодні zostався

тією самою дитиною, яка вперше стала усвідомлювати себе в світі». Тому література для дітей прийняла письменника у своє лоно.

Творів, де діють діти, у Є. Гуцала назбиралося чимало. Серед них багато автобіографічних. Тоді вийшли у світ окремими книжками «Олень Август» (1965), «Пролетіли коні» (1966), «З горіха зерня» (1967), «У лелечому селі» (1969), «Дениско» (1973), «За обручем» (1976), «Саййора» (1980) та ін.

Найглибші його дитячі враження — село часів окупації німцями і село після війни. А в селі — діти. Цій темі в українській літературі присвячено багато творів. Але твори Є. Гуцала виділялися серед них своїм ліризмом і психологізмом. В основі їх дослідження, як у цих екстремальних умовах виживання проявляється добро. У світлих, чистих образах дітей з народу письменник розкривав читачеві його кращі риси.

Герої оповідання «Скрипка» вірять, що з порожньої хати, де жив дідусь Тодось, лине музика. Незнищенна музика — символ незнищенності українського роду. Подарована солдатом шапка («Шапка») стала Андрію дорогою. Здавалося, що то не солдат, а батько подарував її. Хлопець ніде її не знімав. Так і загинув у шапці, граючись патронами біля вогнища.

Є в Гуцала оповідання, де ліричний струмінь слабшає. Суворі реальність вимагає строгіших засобів відображення. Голодні діти мріють про хліб («По колоски»). А поки що мусять іти на поле по колоски. Лютий бригадир одбирає у дітей торбинки з колосками. Втрачена мрія. Природа співчуває дітям: на небі з'явилася хмара, в якій «вмерло сонце».

Серед оповідань для дітей є й такі, де виражено відкритий протест брехні. Наприклад, «Олень Август» розвінчує фальш, неправду тогочасної літератури і мистецтва. Сюжет — простий. Хлопчик Женя повертається зі школи. Побачив, що знімається кіно, і став спостерігати. Режисер Альтов проганяє хлопця. Але той знову з'являється у кадрі ще й встигає про себе відзначити, що знімається кіно «не таке, як на екрані», а звичайна «буденна» черга до автобуса. Жені ж хочеться, щоб творилося «щось вагомніше і значніше». Його одухотворене лице привертає увагу режисера.

Альтов пропонує Жені зніматися у кіно й імпровізує сюжет майбутнього фільму, в якому хлопець Олень Август рятує в тайзі золотошукачів. «Ніколи в житті не збирався ставити подібний фільм. У своїй творчості не вмів фантазувати. І зараз, кажучи, неправду, вважав, що його брехня має благородну мету...» Отак офіційна неправда, що пропонувалася як правда, заповонила тодішню пресу, твори літератури й мистецтва.

Женя на відміну від Альтова міг фантазувати. Йому часто ввижалося «те, чого ніде немає». Ось і зараз Альтов завів хлопця на будмайданчик,

де «кругом лежали купи битої цегли, гули бульдозери. Біля незавершених жовтих будинків стояли чорні крани. Пустир нерівний, розритий, у ямах ріс бур'ян». Це — реальність. Але Женя і в ній бачив гіллясті роги оленів, що ходять пустирем, чого не бачив режисер.

Зміна в настроях Альтова (від цікавості до неприязні), оцей пустир, почуте образливе, що в хлопчика «немає ніяких даних» бути артистом, розкрили брехливість режисера, нездатність мріяти і творити.

Логікою розвитку характеру Жені автор підводить читача до думки, що з хлопця виросте митець, який поставить «таке кіно, що всі ахнуть».

В оповіданні «Олень Август» розкрився Є. Гуцало шістдесятник. Естетика правди протистояла ілюстративності, лакуванню дійсності, барабанам і фанфарам. Це вже той Гуцало, що мав повість «Мертва зона», що була надрукована у журналі «Вітчизна» (1968). Вона викликала шалене невдоволення партійної критики, бо, мовляв, автор викривлено, з позицій «абстрактного гуманізму» подав події у селі, що перебувало в мертвій зоні — німці відступали й палили хати, людей, радянські солдати наступали, але не могли своєчасно допомогти. «Мертва зона» перекладалась, виходила у Москві і за кордоном. В Україні з'явилася окремою книжкою майже через п'ятнадцять років.

Та повернемося до творів для дітей.

Драматизм війни глибоко увійшов у душу Є. Гуцала. «Картини післявоєнного життя були такі яскраві в пам'яті, що самі наче просились на папір», — згадує письменник. У книзі «Пролетіли коні» теж є оповідання-спогад про воєнне дитинство. Суворий вчитель Яків Нестерович («Пролетіли коні») пишався своїми учнями, вірив їм. Але й не підозрював, що вони організують спротив німцям. Одного разу він прийшов до школи і в саду побачив своїх учнів вбитими. Він — вражений. Йому згадується довоєнна школа, діти, і здається, що з втратою учнів він втратив життя — «пролетіли коні».

Улюблена тема Є. Гуцала — дитина і великий світ природи. Найтонші порухи душі розкриває письменник, спостерігаючи за своїми маленькими героями і їхніми враженнями від краси лісу, поля. А скільки чеснот зароджується в них, коли вони спілкуються з лелеками, курчатами, горобцями, лисицями. Цілий цикл оповідань присвячений цій темі. Їх об'єднує один герой — Дениско. Ось він, боязкий, йдучи до бабусі, переходить балку, де, як здається йому, живе відьма. Балку переорюють, а Денискові й жаль балки і тих хвилин, коли він очікував тут зустрічі з відьмою. А то — від холоду лисиця забралася у лісову сторожку, уляглася в ногах у Дениска. Він наликався.

Лисицю впіймали, мабуть уб'ють, і хлопець переживає. У Дениска на хаті вмостилися лелеки. Тепер їхні клопоти, виведення пташенят, піклування про них стали життям Дениска. Природа як могутній засіб виховання людини у Є.Гуцала дієва. У гармонійних стосунках людини і природи розкривається сутність буття.

Оповідання про Дениска вийшли окремою книжкою «Дениско» (1973).

1980 року у «Веселці» виходить повість Є.Гуцала «Саййора». А 1985 року видавництво «Веселка» висунула Є.Гуцала на премію ім. Т. Шевченка. Зараз можна прочитати, що ця акція була погоджена в інстанціях. На рівні ініціатора висунення, тобто видавництва «Веселка», ніякого і ні з ким погодження не було. Була тверда впевненість, що за 20 років творчої діяльності, Є.Гуцало досяг у красному письменстві таких висот, які в інших країнах уже давно були б відзначені. Це раз. Друге. Над Є.Гуцалом висіло несправедливе звинувачення у «спотворенні». А тут така нагода — «Саййора». Повість інтернаціонального звучання. З огляду на цей «доказ», на розгляд у Комітет із Державних премій України імені Тараса Шевченка, пішла анотація, що спростовувала звинувачення. Показувала Є.Гуцала у вигідному для влади світлі. Таким чином інтернаціональна «Саййора», а також книжка «Пролетіли коні», і Є.Гуцало — лауреат Шевченківської премії.

Сюжет повісті канікулярний. В Україну у село до бабусі приїздить внучка узбечка Саййора. Загадка й таємниця її в тому, що вона «старанно вимовляла слова» і «дивилась уважними очима».

Коротке канікулярне перебування екзотичної дівчинки в селі письменнику мало дало матеріалу. Воно — дівча — «метке і проворне», схоже на бабусю. То вона біжить, то на городі серед маків, або несе воду від криниці. Хлопчик через це забуває все: ігри, товаришів. Все йому заступила Саййора. Вже й гізда лелече й ластів'яче здаються не такими. У хлопця зароджується почуття симпатії. Разом вони йдуть на риболовлю, вистежують лисячі нори. Згодом захищають їх від бешкетника Шила. На вулиці грають в ігри. А це — вона малює. Малюнки повезе в Узбекистан. Скоро й прощання. Канікули скінчилися. Є.Гуцало щедро переповідає епізод за епізодом, але цього разу менше заглиблюється у психологію героїв. Тому повість дещо хибує на ілюстративність.

Дослідники творчості Є.Гуцала відзначають, що його твори для дорослих демонструють три стильові школи: ліричну, реалістичну і химерно-гротескную. Останню Є.Гуцало називав «ексцентричною». В «ексцентричному»

ключі написано трилогію «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет».

Але у творах для дітей Є.Гуцало лірично-реалістичний.

У січні 1988 року відбувся пленум Спілки письменників України. Тема «Дитяча література і сучасність». З доповіддю виступив Є.Гуцало. Дещо несподівано й інтригуюче. Після традиційних зіставлень фольклор і література для дітей, школа і література, правда реальності і література доповідач раптом заговорив про політичне виховання дітей. «Чи задоволені ми не просто політичним вихованням, а і якістю політичного виховання дітей у школі? Саме в дитячому віці і, зокрема, через піонерську організацію юна душа прилучається до **політичної моделі нашого суспільства**» (підкреслення наше — В.К.). За всю історію пленумів і нарад з питань дитячої літератури це вперше отак поставлено питання. І ким? Шістдесятником. Опозиціонером. Письменником, який не міг не бачити, що «політична модель нашого суспільства» дала тріщину. Письменником, який сам докладав зусиль, щоб показувати ті тріщини людям. Письменником, який уже виношував задум науково-публіцистичного трактату «Ментальність орди», в якому на прикладах з історії доводить, що «політична модель» українського суспільства ніколи не була автономною. Припустимо, що він бачив, і напевне ж бачив містифікацію політичної моделі України радянського часу. Тоді що? Не школі ж і піонерській організації удосконалювати реально існуючу модель політичного ладу?

На жаль, думку свою доповідач не розгорнув...

Є.Гуцало активно перекладався на мови народів світу. Він — лауреат премій Ю.Яновського і міжнародної фундації Антоновичів.

Останньою книжкою для дітей і взагалі останньою у Є.Гуцала була книжка «Діти Чорнобиля» (1995). Вона вражає трагізмом. Атомний вибух Чорнобиля народив нову біологічну і соціальну якість. Це діти, у яких відібрано фізичну радість життя, діти-сироти, яким важко пояснити, чому їхні молоді батьки померли, діти з захворюваннями крові, діти в лікарнях, з яких не повертаються.

Зі сторінок оповідань криком протесту кричать проти чорного мороку смерті опромінені діти, тварини, рослини. Кричить «завтрашній день». Все. Заражену стронцієм собаку Пальму дорослі огороджують від Гриця, який її любить, захищає. Всупереч всьому вона народжує щенят. Помічає, який дивовижний перегук подій, образів! У молодого О.Гончара собака Пальма утверджує право на життя, народжує щенят, своїм існуванням заперечує

руйнівну діяльність людини. Через 50 років ще одна Пальма Є.Гуцала також захищає право на життя і так само протестує проти руйнівної сили.

Страх смерті охопив поліський край. І дівчину Калину, якій «чомусь не ходиться, а лиш сидиться під хатою». І молодята, які лякаються «народжувати мутанта», лякаються за майбутнє, бо може «в третьому, в п'ятому чи в сьомому поколінні» народжуватимуться мутанти.

Та найбільше вражає «Різдвяне оповідання». Дівчинка Катруся, батьки якої померли, живе у діда в лісі. Тітка Онися прийшла, щоб забрати дівчинку на Різдво у село. Та Катруся живе відчужено від реального світу в умовах «чорної ночі», «чорного мороку». Дитина готується до смерті. Дія розгортається біля бабиної скрині, в яку вона ще живою складала чистий одяг на смерть. Катруся перейняла це і теж складає собі на смерть. І як не намагається тітка Онися відволікти дівчинку від печальних думок, показуючи їй її ж новий, красивий одяг, Катруся вперто твердить «те не можна одягати», «то на смерть у мене». Вона не вірить у Бога, бо, якби він був, хіба б звалилося на них таке лихо. Не вірить, що її подругка Ізоolda повернеться з лікарні. Одягнувшись у старе, Катря йде на Різдво, не вірячи у світле свято.

«І день стає ще безпросвітніший, ще чорніший».

Не хочеться вдаватися до містики. Але чи не вловив Євген Гуцало подих своєї смерті? У рік, коли вийшла книжка, 1995 року 5 липня, він помер.

Леонід Тендюк (1931). Коли заходить мова про Леоніда Тендюка, то найперше, що пригадується, його романтичні мандрівки морями, океанами. То він на полюванні тюленів у Берінговому морі. То, зауважимо, що не журналістом, а матросом Леонід Тендюк возить ліс у Японію, гуманітарну допомогу у В'єтнам. Матросом долає океанські простори, побував на п'ятдесяти островах і атоллах⁶¹, відвідав десятки острівних і африканських країн, а також США, Канаду, Пакистан, Шрі Ланку. І як наслідок — понад тридцять книжок. Звідки взявся у цього хлопця-степовика такий непереборний потяг до моря?

Народився Леонід Михайлович Тендюк 1931 року у с. Володимирівка поблизу Кіровограда. Село, сказати б, сухопутне. Крім ставків, більшої води немає. Але й цього було досить, щоб бовтатися в них днями. А потім прийдуть до Леоніда книги, які він любив. Найбільше — мандрівні, про відкриття нових земель і суворі будні мореплавців. Тоді вже з'являться і перші його плоти, ігри в Робінзона, пошуки острова скарбів. Чарував Леоніда і степ. Дитинство було бідне. Тому доводилося допомагати батькам-хлібо-

робам. А степ, як море. З колгоспними пшеницями, баштанами. Вдома — скромна одежа, скромні харчі. Колгоспний трудовдень не давав змоги розкошувати селянинові, тримав його у режимі постійної бідності.

Степові далі, широчінь неба зародили у малого бажання заглянути, а що там за виднокругом, побачити світи. Напевно безмежжя степове Причорномор'я закодоване. Бо ж чому тоді степовики тягнулися до моря? Відомо якими вдатними мореплавцями були козаки-запорожці. Та й пізніші покоління степовиків-українців гордо несли славу корабелів і моряків.

Ось так стихія суходолу і стихія моря вжилися в емоціональній душі Леоніда Тендюка. Про це він зізнається у своїх віршах:

Я — степовик
Та б'ється змалку
Морська стихія у душі.

1956 року він закінчив факультет журналістики Київського університету. Працює деякий час у газеті «Молодь України», виступає із статтями, фейлетонами, друкує вірші. Молодого поета помітили Павло Тичина, Володимир Сосюра. Все складалося у житті благополучно. Та, очевидно, оте бажання «заглянути за виднокруг» було нестримним. Жив він у Києві, на Нивках. Часто можна було бачити Леоніда нав'юченого величезним рюкзаком. То він або вирушав у мандри, або з мандрів повертався.

І ось — щаслива нагода. Відкривається авіамаршрут Одеса — Владивосток. З групою журналістів Л.Тендюк бере в ньому участь. Море, портова напружена суєта, незвичні ритми, нахощі полонили юнака. До Києва він повернувся, щоб розрахуватися, і подався на схід. Влаштується стрільком на звіробійну шхуну. Так починається одісея моряка і письменника Леоніда Тендюка.

А потім буде гідрографічне судно «Ю.Шокальський». На ньому Л.Тендюк — матрос. Далі суховантажні судна «Оренбург», «Острогожськ», дослідницьке судно «Витязь». Роки напруженої морської служби. Багаж вражень накопичувався. Одна за одною виходять його книжки «Одісея східних морів» (1964), «Люди з планети Океан» (1968), «Полінезійське роццо» (1979), «Експедиція "Гондвана"» (1984), «Голова Дракона» (1985), «Слід Баракуди» (1986). Три останні були об'єднані у книгу «Експедиція Гондвана».

1981 року виходить його вибране «Під крилами альбатроса», куди ввійшли повісті ««Буревісник» виходить у море», «Атолл Туамако», «Під крилами альбатроса».

⁶¹ Атолл — кораловий риф кільцеподібної форми, що утворює мілководну лагуну. В основі атолла, як правило, підводний вулкан. *Прим. автора.*

Підводні і надводні спостереження науковців, шторми і штилі, нелегка морська робота матросів, зустрічі з аборигенами островів, — про все це захоплено розповідає письменник Л.Тендюк.

«Море теж чекає на трударів», — це фраза з повісті «“Буревісник” виходить у море». Переповівши підготовку до плавання, зустрічі з друзями моряками, ходіння по службах, що оформляють дозвіл на рейс і «прописку» на корабель, Л.Тендюк (у повісті він Гайовий) дає характеристики «трударям» моря і, звісно ж, своїми діями і вчинками складає самохарактеристику. Письменник розповідає, як він «вживався» у нові умови буття, освоював «морські» закони і порядки. А це і драйти палубу, і нести вахту, і допомагати океанологам і т.д. І все це треба робити швидко і якісно.

Автор детально описує зустрічі з острівними племенами, їхній побут, звичай, вірування. Все це барвисто, емоційно, захоплено, з використанням місцевих легенд, казок.

Л.Тендюк детально описує маршрут мандрівки, наукову мету — вивчення океанських течій, рельєфу дна. Посилається на численні історичні відкриття, події, біографії відомих мореплавців.

Урізноманітнюють повість вкраплені розповіді Л.Тендюка про своє гірке дитинство з «лободою», з якої мати варила суп, з «макухою» — основною повоєнною їжею. Часто згадує стареньку матір одиноку (батька забрав фронт). Згадує село, свій степ: «...ти довіку зрідси із рідним полем — твоє коріння в його землі і крона в його небі. І де б ти не був, зорі яких країн не дивились би тобі в душу, поле невідступно — твоє начало і твій кінець».

З широкого спомину про своє село і дитячі марення морем починає Л.Тендюк повість «Атолл Туамако». У далеких далях згадує він село у ставках і вербах, коваля Федоса, колишнього моряка, з безкінечними морськими історіями. То було наче стартом для матроса океанського флоту Гайового (Тендюка), який вирушає в незвідану морську путь.

На судні Гайового оточують чудові люди. Ось Василь Окань, який говорить віршами або високим стилем, як каже мудрий, досвідчений боцман, «фігурально». Приваблюють ерудованістю науковці Наташа, Паганель. Під час висадки на берег розбивається їхній човен. Але завдяки мужності всі рятуються. Починається робінзонада на острові Кілі-Кілі: пошуки їжі, спорудження житла, зустрічі з хижими сухопутними і морськими тваринами. Нарешті знайомство з полінезійським плем'ям, прийом у вождя, опис обрядів, ігор, несподіванки, сюрпризи. Один з них, коли дочка вождя, танцюючи, одягла на Гайового вінок, а він, не відаючи наслідків, повернув їй. Це означало згоду на одруження. Ледь залагодили непорозуміння.

Але найголовніше, автор підкреслює, це те, як доброзичливість єднає людей. Цікаво, слухаючи пісню аборигенів, Гайовий порівнює її з українською піснею «Розпрягайте, хлопці, коні», дивлячись на танок, порівнює з гопаком. І знову згадується мати, яка ще малому йому заклала перші народні житейські основи: «Кинеш зернину, а виросте колос...» Це про засівання добром...

Мандрівка письменника Тендюка Індійським океаном триває... Наукове судно «Витязь» заходить у різні порти. І першим є порт Нагасакі, на який 1945 року було скинуто американцями атомну бомбу. Наслідки вибуху — «десятки тисяч людей обвуглились за одну мить...» Цю розповідь, як і інші, — наприклад, про Цусимський бій 1905 року, — автор влітає у подорожні нотатки, що стають масштабнішими, глибшими. У них тривога автора за долю світу.

От уже правда, що нашого цвіту по всьому світу. У цьому переконуєшся, читаючи повість «Під крилами альбатроса». У Японії і в Сінгапурі, на Гавайях — скрізь зустрічаються автору українці. По-різному закидала їх доля у ці краї. Драматична вона і у волинянки Олі, яка в час війни була завербована до Німеччини. А зараз вона на одному з Гавайських островів — королева.

Можливо у цьому нагромадженні днів, ночей, облич, деталей, пригод, подій, пристрастей, країн, островів не все запам'ятовується (мандрівні сюжети добре читати і важко переказувати). Зате добре вимальовується образ самого автора (у повістях матроса Гайового), який відкривав для себе світ «за виднокругом» і поділився відкриттями з читачами.

Автор був у полоні матеріалу. Тому слідом за реалістичними повістями він вдався до жанру пригодницького і написав трилогію «Експедиція “Гондвана”». В основі повісті — легенда про існування суші Гондвана, що з'єднувала Індію, Африку і Антарктиду. Експедиція в глибинах Індійського океану шукає слідів Гондвани. Радянський підводний апарат зазнає катастрофи. Підводники з нього рятуються. Опиняються вони на одному з атоллів. Тут довідуються, що це експериментальна база паліїв війни. На ній вже виведені екземпляри риболюдей. Дресируються дельфіни. Все це спрямовано проти людей. Сам атолл пристосований для переховування підводних човнів, зброї тощо.

В одному з інтерв'ю Л.Тендюк говорив, що коли почалась його одіссея, то стільки з ним «траплялось цікавого, яскравого, навіть неправдоподібного, що не треба було й вигадувати». І в повісті «Експедиція “Гондвана”» це відобразилося.

І не можна не вірити в обізнаність Л.Тендюка, герой якого в час американо-в'єтнамської війни під бомбами возив до В'єтнаму вантажі. Очевидно спроба мілітаризувати деякі океанські острови мала місце.

Ну а вже щодо пригод, то їх достатньо долають члени експедиції під водою, в підземеллі, у човні. Вони живуть однією думкою — вибратися на берег, на берег...

І знову згадується Л.Тендюку свій берег: «Згадалося під цим високим і погідним екваторіальним небом село. Я давно не ступав на поріг батьківської хати, не чув шумовиння степів. Та кожна кровинка, що пульсує в мені, єднає з отчою землею».

Олесь Гончар сказав, що Леонід Тендюк — «один з найяскравіших мариністів». Прозові твори письменника передовсім звернені до молоді, виховують у неї почуття мужності й стійкості перед життєвими бурями, вчать гідно нести горде ім'я — українець.

1992 року Леоніду Тендюку присуджено премію імені Лесі Українки за «Вибрані твори» (у двох томах) та збірку «Смерть в океані».

Юрій Ярмиш (1935) можна сказати письменником народився у сні.

По закінченні факультету журналістики Київського університету (1958) він поїхав працювати у Кримське видавництво. Якось приснився йому сон. Та так виразно, з готовим сюжетом і дійовими особами, що, прокинувшись, він взяв ручку і записав. Це була перша казка «Вітерець». І хоч образ нестійкого мінливого вітру відомий у фольклорі та й в літературі знаний («Дума про трьох Вітрів» П.Тичини), Ю.Ярмиш знайшов свій хід. Його вітерець зрозумів, що краще, коли сила робить корисну справу і цим здобуває «добру славу в людей».

Так Ю.Ярмиш став казкарем. І, як всі казкарі, головним героєм своїх казок обрав Добро. З'являються нові й нові його книжки для дітей (а їх аж 75). І кожна з них несе великий виховний заряд, прищеплює високі моральні якості, вчить людяності, щедрості, співчутливості, правдивості, всьому тому, що робить людину людиною.

Письменник-казкар — це відкривач. Він побачив поряд із реальним світом світ незвичайний. І головне — змусив думати, вигадувати, уявляти, мріяти. І життя стало багатшим. Твоя сокровенна мрія починає тебе вести життям. А допомагають її вести звірі, казкові герої, казкові предмети, ситуації, дії, вчинки. У цьому сила казки.

Молодого казкаря помітили й привітали Б.Антоненко-Давидович, Н.Забіла. Незабаром він переїздить до Києва. Працює інструктором сек-

тору преси ЦК ЛКСМУ, головним редактором журналу «Піонерія», головним редактором журналу «Радуга».

Перша книжка казок Ю.Ярмиша вийшла у Криму і називалася «Вітрисько» (1960). Вміщена у ній і та перша повчальна казка «Вітрисько» (пізніше — «Вітерець»). Вітерець, що крутив крила вітряку, грався пшеничними колосками, раптом «став холодний і сердитий». Він ламав дерева, піднімав на морі хвилі. Зупинила його лиходійство Гора. Розбився Вітер об неї і став слабеньким. Зігріло його Сонечко, і полетів Вітер крутити вітряк, і молоти борошно, гойдати пшеничні стебельця, щоб вони запилювалися. Діяльність має приносити користь — така мораль казки.

Героями казок Ю.Ярмиша виступають традиційні зайчики, курочки, лисички, ведмедики, вовки. Часом поштоухом до написання літературної казки служить уже відома казка. Так казка «Ріпка», про те як великим гуртом виривали ріпку, підказала письменнику нову «Казку про ріпку та внучку». У ній ті ж самі дійові особи, але сюжет змінено. Ріпку цього разу не вирвали, бо не прийшла допомагати внучка, а внучка була білоручка.

Все більше задумувався Ю.Ярмиш над жанром казки. Якщо казка, то в ній, думалось йому, мають діяти всі ті предмети, що оточують людину. Так ожили у його казках гвинтик, паличка, люлька, черевики, табуретка, вертоліт тощо. У книжечці «Живі малюнки» (1963) саме так і сталося. Вантажний трамвай («Гомінкий трамвай») возив у Києві рейки, шпали. Страшенно гуркотів. І люди не любили його. Та раптом на ньому поселилися циглі і запропонували трамваю дружбу. Трамвай переродився з гуркотливого у тихого, співучого. Він став їздити без стуку, бо в нього під дашком було гніздо з яечками. А ще — звеселяла всіх пташинна пісня, що линула з трамваю. Гармонізація стосунків, гармонізація настрою — важлива життєва необхідність.

Вертоліт і літак Іл («Далекий друг») знайомляться з дівчинкою з Індії. А коли там сталося лихо: після дощів вода затопила селища, людей, вертоліт і літак Іл доставляють туди гуманітарну допомогу і рятують дівчинку. Вертоліт, Іл, дівчинка спілкуються між собою людською мовою. У казці не відчувається штучності. Все вмотивовано і природно.

Свою поважну роль у житті людей на численних прикладах розкриває Гвинтик із казки «Мій Гвинтик». Він у тролейбусі, у годиннику, у літаку, у телевізорі. Всюди, всюди. І хлопчик Мишко, який придумав нову машину, шукає такого Гвинтика. Автор йому його дарує. Гарний початок у казці про Гвинтика, який стрибнув у ящику високо і упав на землю. Гарне закінчення з хлопчиком-конструктором Мишком. Але то вже буде нова казка, яку ав-

тор обіцяє написати пізніше. Розповідь у казці ведеться від першої особи. Це надає казці більшої достовірності.

А от антагонізм між Черевиками і Туфлями («Робочі черевики»), на наш погляд, авторові не вдалося розв'язати. Урочисто відкривається палац, який будували робочі Черевики. І от на відкриття палацу йдуть Черевики, а на них «цяточка вапна». А Туфлі на урочистості не пустили. Урочистість є урочистістю. Виникає питання, чому робочі Черевики йдуть на свято брудними? А чому не Туфлі? Виклик моді? Чи робітник не заробив на туфлі?

Шістдесяті роки були плідними у житті Ю.Ярмиша. Кожного року виходить книжечка, а то й дві. Поглиблюються ідейні мотиви, ускладнюються композиційні прийоми, розширюється тематика.

Про казковий корабель казкового капітана Вітерлюльченка, його казкову люльку оповідає казка «Капітанова люлька» з однойменної збірки казок (1967). Починається вона по-казковому інтригуюче: «Ще тоді, коли казки з дітьми у квача грали, а веселе сонечко їм усміхалось, плавав по синьому казковому морю-океану казковий корабель під білими казковими вітрилами і водив його знаменитий Іван Вітерлюльченко».

У цій казці письменник максимально вдається до неймовірних пригод, ситуацій, предметів, що роблять казку утаємниченою, пригодницькою. Уже одне те, що на кашкеті у капітана була емблема-краб, який так поблизкував, що «дехто вночі плував того краба з місяцем і повертав свій корабель у дружні обійми казкової команди». Неймовірно, але цікаво! Як і те, що кит мало не перекинув корабель. Саме тоді капітанова люлька випала з рота капітана і опинилася у роті кита, а кашкет — на лобі кита. Відгоді кити почали пихкати димом, а в найстаршого на лобі — кашкет. Наздогнавши китів, Вітерлюльченко гукнув: «Гасіть люльки та мерщій до корабля заворачайте». І запропонував капітан повернути люльку, а їх навчити замість диму водограї пускати. Це сподобалося китам. «І досі кожен кит водограями бавиться!»

У казці іскриться гумор. Ось кити, яким сподобалася люлька, пірнули на дно і попросили крабів наліпити їм усім люльок. А ось матрос «на вершечку щогли у діжці з-під огірків» сидить. Щоб зігрітися, моряки «на палубі гопака вибивають» і т.д.

«Капітанова люлька» — одна з кращих казок Ю.Ярмиша.

1969 р. з'явилася книжка «Слонятко, що любило танцювати». Забавна, весела. Особливо казка про Слонятко. Всім відома примовка — танцює, як слон. Письменник на прикладі з Слонятком, яке дуже-дуже хотіло танцювати, показує, що велике бажання, прагнення дає позитивні наслідки.

Наполегливе Слонятко з своїми танцями потрапляє у смішне становище. З нього глузують звірі, люди. Але мрію свою не полишає. Навіть до балетної школи подалося й дивилося у вікно на урок танців. І от одного разу побачив Слонятко Сивий Чоловік. Він, напевне, угадав мрію Слонятка і забрав його у цирк, де й навчив танцювати.

Дотепно, весело розповідає автор про Слонятко, його переживання, здійснення його мрії. Про одне воно шкодує, що його танець не бачить «найкраща балерина — тіточка Страусиха».

1977 року виходить книжка Ю.Ярмиша «Два майстри». Це вже певний творчий підсумок. Вона досить об'ємна за обсягом. У ній вміщено багато з попереднього доробку. Серед казок і відома «Як Соловейко вскочив у біду». А сталося ось що. Соловейко у лісі наслідував усіх пташок: іволгу, зяблика, вівсянку. Так і ріс, забувши свій солов'їний спів. У казці глибока мораль — не забувати свого співу, своєї мови. У казці «Золотий кораблик» автор розкриває значення мрії у житті людини.

Казки Ю.Ярмиша короткі. І це теж одна з мистецьких особливостей письменника. Праця над словом привела Ю.Ярмиша до притч — алегоричного жанру, в якому виразна мораль викладена у стислій формі. Притча — жанр давній. Пішов він ще з біблійної літератури, здобув поширення серед письменників, філософів. В українській літературі притчі писали Г.Сковорода, Т.Шевченко, І.Франко.

Так з'явилася книга «Два майстри». Ю.Ярмиш вмістив цілу низку притч під загальною назвою «Малесенькі чудесеньки». Для прикладу притча «Календар». Відривний календар висить на стіні. Він невдоволений, бо не знає, що діється сьогодні. А що було двісті років тому знає, бо на звороті листка написано: якийсь-то перукар придумав зачіску «їжачок». Календар не знав, що сьогодні «полетіла ракета до Сонця». Або притча «Жабеня». Воно скаржилося, що мале. На пораду матері, що треба більше їсти, почало ковтати все, що траплялося: комара, гусінь, горобця, зайчика. Ковтало, поки луснуло. Ось до чого призводить зажерливість.

Юрій Ярмиш — літературознавець. Він захистив дисертацію про українську літературну казку. Видав наукові праці «У світі казки» (1975) і «Детская литература Украины» (1982). Дослідження Ю.Ярмиша про українську дитячу літературу — одне з кращих в Україні. Воно відрізняється від інших системністю викладу, незаполітизованістю. Автор розглянув творчість найактивніших представників жанру літератури для дітей від А.Головка до В.Кави, тобто від 20-х до 80-х років.

2006 року Ю.Ярмиш став лауреатом премії ім. Лесі Українки. Твори його включені до шкільних програм.

Нині Ю.Ярмиш — професор Київського інституту журналістики. Читає курс «Жанри сатиричної публіцистики».

Казки, байки, притчі Ю.Ярмиша виходять і зараз. 2004 року з'явилося на світ перевидання книжки «Казка стукає у двері».

В науково-художньому жанрі успішно працював **Анатолій Давидов** (1938-2002). У 80-х роках у нього виходять книжки «Скарб» (1980), «Знай, люби, бережи» (1984), «Голубий патруль» (1983), «Озивайко» (1986).

Після закінчення природничого факультету Ніжинського педінституту ім. М.В.Гоголя Анатолій Іванович Давидов вчителює. Часто уроки свої молодий педагог проводить на природі. Він віддає свої знання дітям, вчить дослухатися до природи, та й сам вчиться у неї мудрості, а спостереження свої занотовує.

Згодом переїздить до Києва. Працює в журналах. Уже складаються й перші твори. Звичайно ж основне коло зацікавлень — світ природи. Тому й не випадково, коли вчені в Україні почали готувати Червону книгу, куди занесли тварин і рослин, що опинилися на межі виживання, видавництво «Веселка» звернулося до А.Давидова створити своєрідну Червону книгу для дітей. Так з'явилися унікальні, в подарунковому оформленні, книги «Знай, люби, бережи» (1979) про фауну і «Знай, люби, бережи» (1984) про флору. Побудовані вони за енциклопедичним принципом. Але існувала ще одна їхня особливість — авторські інтонації, що закликали дітей знати, любити й берегти навколишній світ. Доля цих книг не скороминуща, адже вчителі й учні завжди звертатимуться до них, а надто у часи екологічних проблем, що супроводжують розвиток науки і техніки.

Якщо говорити про кредо письменника А.Давидова, то оці слова — знай, люби, бережи — і будуть головними у всій його творчості. Бо як як вчитель він сіяв знання, прищеплював любов, застерігав від нерозумного поводження з природою.

У перших творах А.Давидова «Експедиція “Сунічка”» (1971), «Без креслень і кельми» (1975) помітна пізнавальність, що властива науково-публіцистичній літературі. Згодом він прагне до художнього відображення дійсності і творить алегоричні образи, казкових істот, працює над сюжетами. Так з'явилася казка «Озивайко» (1986), що пізніше вийшла в новій редакції «Про Озивайка, лісовий люд та їхні незвичайні пригоди» (1990).

Озивайко — казковий герой, який живе в лісі (такий собі лісовичок) і озивається на найменші заклики про допомогу. Озивайко то видимий, то

невидимий, то на землі, то у воді. Він дружить з дітьми-юннатами. У лісі він і вчитель, і екскурсовод, і захисник слабших. Пізнавальної інформації у казці теж чимало: вона в діалогах дітей і Озивайка, в конкретних справах юннатів. Додаткова інформація надходить від «лісового люду». Це дрібні казкові істоти, що сходяться звідусюди, зачувши кличну музику Озивайка. Хто ж вони такі? Це — Дубовички, Сосняки, Бересточки, Кленки.

Цікавою також є мандрівка Озивайка, юннатів і лісового люду в теплі краї, знайомство з іншим тваринним і рослинним світом. Та не дивлячись на його зваби, всі невдовзі затужили за рідною стороною і радісно повернулися додому.

Цими магічними словами — знай, люби, бережи — перейнята і книжка оповідань А.Давидова «Сонечко спить у дзвониках» (1986). Букет квітів — доволі звичний образ в літературі. Несе він радість або печаль, віщує зустріч, несподіванку, загрозу тощо. Букет у А.Давидова набуває нового смислового навантаження — у дзвониках спить сонечко.

Дія відбувається у піонерському таборі. Діти на день народження виховательки вирішили подарувати їй букет дзвоників. Нарвали, загорнули в газетку. Через якийсь час розгорнули, а квіти зів'яли. Вони поставили їх у воду. Вранці разом із сонцем квіти підвели голівки, заясніли дивним цвітом. Казкові промінчики, що спали у дзвониках, пробудили їх, напоїли красою. І ця краса передається дітям, виховательці.

За книжку «Сонечко спить у дзвониках» А.Давидов був удостоєний премії ім. Лесі Українки.

Помер Анатолій Давидов 5 січня 2002 року.

Перебудовчі зусилля видавництва мало що дали. Адже письменники перебували в полоні традицій, схем. Синдром безконфліктності долався поволі.

Україна стояла на порозі нового десятиліття, наближалися соціальні зміни...

А там, у далекій Мордовії, у таборах гибів незламний дух письменника Василя Стуса. Його ламала система.

Та він, як Прометей, не скаржився на свою долю.

На прикладах з життя і творчості Шевченка, Бетховена, Ейнштейна, Лесі Українки, Рильського, Пастернака, Верлена батько-в'язень вчить сина чесності, мудрості, мужності. «Не гріши, сину. Це перше правило.

І, може, єдине. Ні перед ким — ні перед людьми (байдуже — добрими чи злими), ні перед деревом, ні перед птахом. І тоді будеш, як Бог.»

Не прагни, сину мій, а бережись,
Тримаючись вервечки існування,
І научайся саморозсвітання,
І мерехтіти радістю навчись.

«І рости чесним українцем, а не яловим хахлом.»

Почитайте «Листи до сина» Василя Стуса. Не знаю, чи це література для дітей. Але знаю, що вас полонить енергія волі, енергія сили, енергія відданості Україні, енергія мислі й слова... Такі книги виховують.

Помер Василь Стус у карцері табору 4 вересня 1985 року.

А в 1990 році перестав існувати Радянський Союз і система, що 70 років перевиховувала українців...

Література

1. «Веселка»-дітям. Бібліографічний покажчик. — К.: Веселка 1985
2. Гуцало Євген. Пролетіли коні. — К.: Веселка, 1966.
3. Гуцало Євген. Олень Август. — К.: Веселка, 1986.
4. Гуцало Євген. Діти Чорнобиля. — К.: Соняшник, 1995.
5. Давидов Анатолій. Про Озивайка, лісовий люд... — К.: Веселка, 1990.
6. Даєн Леонід. Чорнобиль — трава гірка.. — К.: Веселка, 1986.
7. «Дерево пам'яті». Історичні оповідання в 4-х книгах. — К.: Веселка 1990 — 1995.
8. Ковалевская Любовь. Длинные руки беды. — К.: Веселка, 1989.
9. Стус Василь. Листи до сина. — Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2001.
10. Тендюк Леонід. Під крилами альбатроса. — К.: Веселка, 1981.
11. Тендюк Леонід. Експедиція «Гондвана». — К.: Веселка, 1989.
12. Тютюнник Григор. Однокрил. — К.: Веселка, 1975.
13. Тютюнник Григор. Твори (книга I, II). — К.: Молодь, 1984-1985.
14. Ярмиш Юрій. Казка стукає у двері. — К.: КП «Редакція журналу "Дніпро"», 2004.
15. Ярмиш Юрій. Детская литература Украины. — М.: Детская литература, 1982.

В незалежність із залежностями

Останнє десятиріччя століття...

Оглянімося назад. З чого починала у ХХ столітті наша національна ідея, як трансформувалася і до чого дійшла.

Важко не помітити, як упродовж століть українська ідея ділила націю на благонадійних для влади українців і неблагонадійних. Благонадійні мали слухняно перти плуга, танцювати свій гопак, а неблагонадійних, як правило позбавлялися. За цим дуже пильно стежила Москва в особі губернаторів малоросійського краю, секретарів ЦК Комуністичної партії, міністрів, які час від часу видавали укази про заборону української мови, самих царів, вождів, які достеменно знали, що українцеві слід писати і що малювати.

На початку ХХ століття, поваливши російське самодержавство, більшовики змінюють ідеологію, але не поспішають її змінювати в національному питанні. Радянська влада, на словах визнаючи право націй на само-визначення, на ділі рішуче придушувала будь-яку волю до самостійності, особливо ж української. Ленін не міг змиритися з тим, що саме в Україні існує єдина в комуністичному русі опозиційна до російського сила — партія українських комуністів-боротьбистів. Він домагається її самоліквідації.

Революція пробудила українське суспільство, що шукає ідеали своєї самореалізації, створює свій уряд — Центральну Раду, рухи, партії, комітети, ради на місцях, зосереджуючись на духовних засадах, що формують і об'єднують націю: законотворчість, освіта, наука, друковане слово, творення державного апарату тощо. Треба сказати, що національна ідея періоду революції і зразу після неї була присутня у всіх суспільних рухах і з'явах. Хоч може й не здавалася такою всеохоплюючою.

Вона жила у численних повстанських загонах, що підтримували Українську Народну Республіку і не здавалися новій владі, у відчайдушних походах за волю селянського ватажка Махна, якого більшовики оголосили анархістом. Жила вона у наївних сподіваннях на свою державність. «Сонячними кларнетами» засвітилася вона в поезії молодого Павла Тичини.

Бачачи у цих проявах загрозу неділимій Росії, Ленін і більшовики організують масову ескаляцію російської (жовтневої) революції. Червоні війська розігнали Центральну Раду, а потім пішли гуляти Україною (громадянська війна), придушуючи будь-який опір. Ленін встановлює для України посаду надзвичайного комісара і призначає ним Орджонікідзе. Україна виходить зі складу Російської федерації, щоб будувати свою автономію.

Нарком національностей Сталін був страшенно невдоволений виходом і вже тоді промовив свої знамениті слова: «Досить гратися в уряд і республіку, здається час кидати гру». Цих поглядів щодо України вождь народів дотримувався до останніх днів життя. Такої політики навчав керівні кадри, які приходили до влади в Україні, і тримав їх на рівні «гри» в уряд і республіку. Не більше.

А щоб не дати національним ідеям розвиватися, всі пошуки державних форм правління оберталися в режимі автономізації: нерозривної дружби України і Росії, спільного військового союзу, об'єднання рад народного господарства тощо. Комуністична партія більшовиків України – і та була лише загоном Російської комуністичної партії, отже, й не претендувала на провадження самостійної політики. 1920 року першим секретарем ЦК КП(б)У став посланець Москви В.Молотов. 1922 року створюється СРСР, і Україна остаточно втрачає шанс на самостійний розвиток.

20-і, 30-і роки над Україною висіли жупели «українського буржуазного націоналізму» і «ворога народу». Крізь густе сито сталінських підозр просівалася ціла українська нація: селянство, робітництво, інтелігенція. Всі сфери діяльності без винятку були під підозрою. Періодику заповнили матеріали судових процесів над науковцями, освітянами, письменниками і митцями, партійними і державними діячами, селянами, робітниками.

Ставленники Москви – перші особи в республіці Україна – Каганович, Постишев, Косіор, Хатаєвич, Хрущов (між іншим не українці) робили все, щоб Україна не виходила з сировинного додатку Росії, і тому окремі галузі промисловості спеціально базувалися на комплектуючій мережі, що була розкидана по всьому СРСР. Україна-житниця мала зсипати свій урожай у бездонні засіки Союзу. В ідеології панували формули «Колиска трьох братніх народів» (Україна – одна з трьох), інтернаціоналізм і «партія веде». Все, що не вписувалося у ці формули, оголошувалося ворожим.

Діяльність народного комісара освіти О.Шумського визнається шкідливою. Шумського арештовують, а з «шумкізмом» починають боротися. Під тиском політичного переслідування застрелився письменник М.Хвильовий, який відстоював право українців на самостійність. Творчість його засуджується, а «хвильовизм» виділений у політичну течію. Його розвінчує сам Сталін. Українська самостійність державного діяча М.Скрипника викликає невдоволення членів політбюро ЦК партії. Скрипник стріляється. Його діяльність (участь в українізації, робота над українським правописом, відстоювання української автономії) оформляється у «скрипниківщину», і з нею партія веде нищівну боротьбу.

Незважаючи на русифікаторську (інтернаціоналістську) політику режиму, народжувалися письменники, які бралися за перо і писали українською мовою. І в цьому, попри інші вияви, виражалася і національна ідея.

Друга світова війна українську національну ідею загострила. Батьківська земля заливалася кров'ю. Окупована фашистами, вона продовжувала боротися на фронтах і в тилу. Тема України переважає у творчості письменників. Та вже з 1943 року Москва вирішує пригасити пафос українолюбства. Народ, що був під окупацією, оголошується ущербним. Тих, кого вивезли на примусові роботи до Німеччини, вважали мало не зрадниками. Тих, хто боровся в УПА, ворогами. На очі Сталіну потрапляє кіносценарій О.Довженка «Україна в огні». Твір кваліфікується як націоналістичний, а його автора звільняють з усіх посад і забороняють друкуватися.

У 50-і роки розвінчується В.Сосюра, у 60-і – І.Дзюба, у 70-і – О.Гончар. У 80-і роки ЦК партії розгорнув боротьбу проти найвпливовіших в національному питанні ідеологічних установ – газет «Сільські вісті» і «Радянська освіта», видавництва дитячої літератури «Веселка» і Товариства книголюбів з метою звужити сферу їхнього впливу.

Та ось міняється в СРСР суспільно-політичний клімат. Комуністична партія втрачає контроль над подіями. Національний рух за самостійність охопив Прибалтійські республіки. Активізується громадська думка і в Україні. Створюється Народний Рух України. Організуються нові партії – Українська національна партія, Демократична партія України та ін. 16 липня 1990 року у Верховній Раді приймається Декларація про державний суверенітет. Голодування студентів восени 1990 року у Києві змусило Верховну Раду активізувати свої дії у бік незалежності України.

Так прийшла незалежність. На всенародному референдумі 1 грудня 1991 року було підтверджено правильність рішення Верховної Ради України про самостійність України.

Національна ідея, що привела до незалежності, настрахала владу. Вона розвалює Народний Рух, пихато заявляє, що «національна ідея не спрацювала», плодить партійки і блоки, конфесії і секти, клани мільйонерів і багатіїв з метою не допустити українців до об'єднання і до влади. На місці національної ідеї, що «не спрацювала», спрацюють антинаціональні ідеї: шовіністичні, сепаратистські, сектантські, корупційні та ін. Відновлює діяльність комуністична партія, яка була 1992 року заборонена.

У націонал-патріотів поступово минає ейфорія від незалежності. Все відчутнішими стають залежності в економічній, виробничій сферах, у банківській системі та ін. Навіть така ключова реформа власності, як прива-

тизація, і та виключила національну ідею і провадилася не в ім'я народу, а купки багатіїв, часто не українського походження. Перестало існувати українське кіно, естрада. Інформаційний простір віддано російським джерелам. Все частіше виникає питання, а чи має українська незалежність національний розвиток?

Багато чинників формують її. Але тут торкнемося залежностей тільки в царині книги. Першим відчутним ударом по самостійності була відсутність власного паперу. Це зруйнувало одне з найдавніших в Європі українське книгодрукування, розвалило книготоргівлю, закрило українські видавництва, книгарні, в десятки разів зменшило назви, тиражі українських книг, газет, журналів — носіїв національної ідеї. За даними Книжкової палати у 2000 році близько 200 видавництв видавало літературу для дітей. Загальний річний тираж становив 1 млн. 543 тисячі. Мало. Український книжковий ринок заповнила російська книга. За матеріалами Інтернет-видань в Україну щороку завозиться до 70 млн. примірників іноземних книг. У переважній більшості російських. Водночас, у державних заходах не помічається намагання позбутися цієї залежності. Адже не треба й доводити, що російська книжка, російське друковане слово були головними засобами денационалізації українського суспільства.

Як бачимо, українській книзі, українському друкованому слову, в тому числі й для дітей, держава не створює належних умов розвитку. Книга кинута в ринкові умови. Але ж й ринкові умови приходять не стихійно, їх створюють. Незалежна держава Україна, на жаль, демонструє байдужість до долі української книги, спостерігаючи мовчки за експансією російської, яка виховує читача-українця на «общепонятном языке».

Ледь животіють колись потужні видавництва «Дніпро», «Український письменник».

Видавництво дитячої літератури «Веселка» з 250 назв і 40 мільйонів тиражу на рік опустилася на початку 90-х років до двох десятків назв тиражем 150 тисяч примірників.

Журнал «Малютко» у 1981 році мав тираж 700 тисяч примірників, а у 1992 — 150 тисяч. Журнал «Барвінок» у 1981 році мав понад мільйон тиражу (разом українською і російською мовою), у 1993 — трохи більше 321 тисячі. У 1994 році припинив існування журнал «Піонерія». Зараз виходить під назвою «Однокласник», але досягти тих обсягів, що були у його попередника, так і не може.

Скажете — створилося багато нових видавництв, друкованих органів, що працюють на дітей. Справді багато. Але, як видно з довідника Книжкової

палати «Видавці та книгорозповсюджувачі в Україні (2006)» лише близько десяти з них зорієнтовані на видання книг для дітей. Близько ста видавництв друкують різну літературу в тому числі і для дітей. Та, якщо скласти до купи їхні річні назви і тиражі, то вони не досягнуть назв і тиражів одного видавництва «Веселка» 80-х років. Деякі журнали не мають постійної періодичності, а деякі, зареєструвавшись, не витримали випробувань і припинили існування — «Соняшник», «Терентій», «Чародій», «Біла ворона» та ін. Біля їхньої коліски стояли письменники В.Нестайко, А.Костецький, А.Качан.

Незалежність, що прийшла, окрилила видавців. Змінився зміст темпланів, змінилися підходи до їх складання. Видавництва глибоко зацікавилися історією України, національно-визвольною боротьбою, історико-біографічними творами. До життя повернуто сотні замовчуваних імен державних діячів, учених, публіцистів, які працювали в ім'я України. Мінся акценти освіти наука, а, отже, і проблематика виховання дітей. Масово з'явилися українські абетки, розвідки, статті, книги на мовознавчі теми.

Сам час прагнув національного відродження. Видавництво «Веселка» велику увагу приділяє історичній тематиці. Побачили світ «Біблія для дітей» з ілюстраціями Доре, «Історія України» Іната Хоткевича, «Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 рік», «Великий українець» (про першого президента УНР М. Грушевського) та ін. Вийшла двотомна антологія народної творчості «Закувала зозуленька», та «Калинова сопілка». Засновані «Золота бібліотека учня», в якій вийшли «Золота книга казок» і «Срібна книга казок», серії «Українській дитині», «Гетьмани України», «Відродження» та ін. «Веселка» звернулася також до видань давніх, що у свій час мали суспільно-громадський розголос — це антологія «Акорди», упорядкована ще І. Франком. Через 90 років її перевидано. Звертає увагу тритомна антологія «Дивосвіт "Веселки"» (2004 — 2005), що дає повне уявлення про літературу для дітей, включаючи й твори письменників діаспори Івана Багряного, Леоніда Полтави, Юрія Липи, Катерини Перелісної, Дмитра Нитченка та ін. Повертаються в літературу забуті або й заборонені письменники М. Йогансен, Г. Епik, М. Хвильовий, В. Підмогильний, Г. Косинка.

З 1992 року яскраво і виразно заявило про себе видавництво для дітей А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. Найперше, що вдалося видавництву — це надати книзі для дітей святкового вигляду завдяки художньому оформленню й високотехнологічному поліграфічному виконанню. Почалося видавництво з «Абетки», «Улюблених віршів», «Снігової королеви» Г.К.Андерсена, фольклорних казок. Засновується серія «Міні-диво». А потім з'явилися сім

книг «Гаррі Поттера» Ролінг, «Тореадори з Васюківки» В.Нестайка та ін. Можливо саме талановиті малюнки і поліграфія забезпечили видавництву постійний інтерес з боку читачів і видавців. Книжки А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГИ не раз ставали переможцями на виставках-ярмарках. Має видавництво й унікальний досвід з продажу прав на видання своїх книжок зарубіжними видавництвами, а також на видання їх по кооперації з багатьма фірмами за кордоном. Таким чином українська книга для дітей іде світом.

Звернула на себе читачку увагу продукція видавництв «Старого лева» (Львів), «Країна мрій» (Київ), «Навчальна книга – Богдан» (Тернопіль).

В офіційних інформаціях нам показують зростання назв, обсягів і тиражів книжкових видань. Така інформація служить засобом маскування проблемного стану українського книговидання, в тому числі й для дітей. А вони ж бо і є генераторами національної ідеї...

Дмитро Білоус (1920-2004). Трапляється й таке. Пише людина гумористичні вірші для дорослих, друкує. Стає помітним. Та ось починає писати для дітей. І теж помічають. З'являються книжки «Упертий Гриць» (1959), «Пташині голоси» (1961), «Лікарня в зоопарку» (1962), «Сад на Лисій горі» (1972), «Гриць Гачок» (1986) та ін. Сюжети й образи віршів не виходять за межі традиційних: садіння саду, перевиховання учнів, допомога старшим та ін.

І раптом наприкінці творчого шляху Д.Білоус створює три книжки віршів для дітей «Диво калинове» (1988), «Чари барвінкові» (1994), «За Україну молюся» (2000). Це було щось нове. Це був зовсім інший Білоус. Поет заговорив про національне диво – про мову, про що досі література мовчала.

Попит на книжки Д.Білоуса в стократ зріс. Дитячі садки, школи, просто читачі кинулися на пошуки книжок поета. Автор одержує тисячі листів. Радіо організує передачу про українське слово, яку веде Д.Білоус.

«При сьогоднішньому поверненні школи до українського коріння, – писав один з читачів, – при нинішній повсякденній духовній спразі – це бальзам для дитячих душ...»

Народився Дмитро Григорович Білоус 24 квітня 1920 року в с.Курмани Недригайлівського району на Сумщині в багатодітній сім'ї⁶². І от що цікаво – багато хто з членів його родини виявляв нахил до римування. Серед рим, можна сказати, ставав на ноти й Дмитро.

⁶² Бакуменко Олександр. Зодчий слова. – К.: Альтерпрес, 2007.

Якийсь час він вчиться і працює у трудовій комуні, яку очолював А.С.Макаренко. Школу закінчив у Харкові, де й жив у брата-пота. Захоплення літературою привело його на філологічний факультет Харківського університету. Тут він слухав лекції відомих вчених О.Білецького, Л.Булаховського.

Війна обриває навчання. Д.Білоус добровільно у складі студентського батальйону йде на фронт. У серпні 1941 року на оборонній лінії під Києвом він був тяжко поранений. Після госпіталю потрапляє на радіостанцію, яка вела мовлення для партизанів на окуповану німцями територію. Поет Д.Білоус пише сатиричні вірші – жанр популярний. Майстерність свою шліфує під керівництвом П.Панча.

Після війни поновлює навчання у Київському університеті. Активно друкується у журналі «Перець», працює у журналі «Вітчизна», а згодом стає відповідальним секретарем журналу «Дніпро».

1959 року Д.Білоуса відряджають до Болгарії, де він не тільки досконало вивчив мову і став першокласним перекладачем, а й захопився порівняльним мовознавством: лексичні паралелі, ідіоматичні вирази тощо. За популяризацію болгарської літератури був нагороджений болгарським орденом Кирила і Мефодія I ступеня.

Гумор – випробуваний ключик до читачьких сердець. А до дитячих – тим більше. Він допомагає і розкривати характер (як, наприклад, упертого Гриця з книжки «Упертий Гриць»), і підводити читача до думки, що не варто впертих наслідувати. У книжці «Пташині голоси» автор демонструє свої знання з життя птахів, їхніх звичок. Тут і перепел, одуд, сойка, кулик. А ще – цікавий їхній спів, і поет вдало звуконаслідує їхнім голосам.

Але, на жаль, гумор не врятував поета. Його поеми «Сад на Лисій горі», «Веселий Кут» і «Гриць Гачок» – невправні композиційно. Складається враження, що за окремими епізодами автор не зміг побачити головного сюжетного розвитку і намагається «тягнути далі нить». Саме у такий спосіб говорить один з героїв з дітьми, які залізли в сад:

якщо ж тягнути далі нить –
то потім був ти на донешті...

Знижують художність надумані рими. Як от, щоб порівняти смак вирощеної дітьми груші «ані в Перу смачнішої за нашу беру» немає. Хоч відомо, що наголос у назві країни Перу припадає на другий склад.

Як позитивне в поемах слід відзначити зацікавлення Д.Білоуса філологічними тлумаченнями, що потім він розвине в наступних творах. І що

явить нам абсолютно нового глибокого поета. Ось як, наприклад, розкриває людську доброту:

Мудро кажуть добрі люди —
 руські: «Будьте так добры»,
 українці теж: «Будь ласка»,
 білоруси: «Калі ласка».
 І слова близькі й подібні,
 і подібні неспроста,
 бо людським серцям потрібні
 всюди ласка й доброта.

Та ось виходить у Д.Білоуса книжка «Диво калинове» (1988), що поклала початок новому етапу в його творчості. Поет відкрив свою тему, глибоко пройнявся нею. Він піднісся духовно, йому стали доступні мистецькі вершини. Він вільно володіє віршем, загадкою, шарадою, акростихом, метаграмою.

Академік Л.Новиченко, схвально відгукуючись на поетичні захоплення Д.Білоуса скарбами української мови, писав: «Його поезію, присвячену цим темам, я б назвав у певному розумінні “філологічною”, а почасти (маючи на увазі різні граматико-семантичні загадки, акростихи, метаграми, крутиголовки) — і дидактично-прикладною». А чи вже так раптово прийшов Д.Білоус до «філологічної» поезії, як здається? А чи не були попередні його тридцять років творчої праці для дітей і дорослих школою, що озброїла його знаннями і виробила методику філософського осмислення набутих знань. Почавши зі свого власного родоводу, він дійшов до широкого узагальнення — родоводу української нації з її чеснотами, менталітетом.

На певному етапі й злилися в Д.Білоусові поет, лінгвіст і філософ. І відкрилося перед ним слово як фігурант історії, культури, народознавства, як творець людини, сім'ї, роду, народу.

Чи не обійшлося тут без впливів великого українця Григорія Сковороди, поезію і прозу якого можна вважати філологічною, бо своє «шляхетне слово» випробовував у різних жанрах: поезії, прозі, байках, притчах, піснях, а також у «похвалах», і «розмислах» про знання, книгу, мудрість, етику і естетику? Та й адресація творів Г.Сковороди така ж, як і у Д.Білоуса — дидактично-прикладна, бо зорієнтована на школярів. Працюючи у Переяславському і Харківському колегіумах, вчитель Г.Сковорода відкривав учням великі й складні істини буття в поетичній формі. Його «Сад божественних пісень», як доводить В.Шевчук, є своєрідним підручником з теорії і практики словотворчості.

Дидактизм «Дива калинового» спрямований на збудження уяви учнів, заохочує їх до пошуків у царині історії мови, історії культури, народознавства. Можна з певністю казати, що «Диво калинове» — теж своєрідний посібник для широких читацьких кіл і для уроків мови і літератури у школах і дитячих садках.

Наскрізна думка «філологічних» поезій Д.Білоуса:

Як прислів'я чудове,
 йде від роду й до роду,
 що народ — зодчий мови,
 мова — зодчий народу.

«Слово це — натура», заявляє Г.Сковорода, яку він ділив на матеріальну й духовну. І в тій, і в тій натурі великого значення як будівельному матеріалу надавав він слову. Зодчі властивості слова підкреслює й сучасний поет Д.Білоус.

Спершу у Д.Білоуса, як зізнається він сам, виникла проста думка «написати книжку віршів про українську мову в сузір'ї інших мов». Поштовхом до цього послужила його перекладацька діяльність з болгарської, польської, білоруської, російської та інших мов. Почалося з того, що автор спершу хотів «пояснити» дітям окремі слова, вирази. А потім уже постало й більш серйозне завдання «щоб мова не здавалася сухим предметом» у школі.

«Диво калинове» вийшло тиражем 108 тисяч примірників. Вперше український поет звернувся до такої широкої аудиторії з темою про рідну мову, бо з нею ти живеш, спілкуєшся. Вона оточує тебе в усному, писемному слові, в народній творчості. Вона є засіб мистецького вираження. І головне — мова засіб спілкування.

Поет, сам зачарований рідним словом, змушує й читача відчутти глибинність мовних коренів. Адже в словах і предковичність народу, його історія, і патріотизм, мораль і етика. А який благодатний матеріал для спостережень топонімічних (назви міст), гідронімічних (назви річок)! А імена, прізвища, назви рослин! А діалектні особливості місцевостей, що межують!

У віршах «Вогнище родинне», «Вічно жива», «Рідне слово» Д.Білоус з пафосом говорить про материнську мову, про необхідність плекати її. Ряд віршів демонструють зваби порівняльного мовознавства. Наприклад, як називаються місяці у різних народів. Або назви тварин, птахів, рослин тощо.

Д.Білоус пропонує і свої уроки мови на теми частини мови, відмінювання, мова математики та ін. Робить це він легко, часто вдаючись до ігрових форм.

У книжці «Диво калинове» вміщено цілу низку загадок, шарад, акростихів, жартів на мовознавчі теми. Вони запрошують дітей до гри.

Звичайно в «Диві калиновому» Д. Білоус ще перебуває в тогочасних ідеологічних схемах. І тому мова рідна розвивається ще під прапорами Жовтня і Леніна («Вічно жива»). А Радянський Союз — це одна сім'я. Тому Петро, Рустам, Расул, Реваз, Грицько, Ованес та інші захищають кордони СРСР («Як одна сім'я»). У подальших перевиданнях Жовтень і Ленін замінені на «совість» і «правда». А інтернаціонал прикордонників замінила строфа:

Дух імперський відмер:
сибіряк чи грузин —
Україні тепер
присягає як син.

Час вносив корективи, і добре, що Д. Білоус прислухався до нього.

«Чари барвінкові» (1994) — продовження «Дива калинового». «Як через першу книжку, — пише автор, — проходить образ калини, так через другу — образ барвінку». Побільшало у новій книзі тлумачень фразеологізмів: сміятися на кутні, видно пана по халявах, собаку на цьому з'їв, по саму зав'язку та ін. Все це робить поет легко, часто в діалогічній формі, бесідує з дітьми.

Цікаві його розгадування походження назв міст Полтава, Батурин, Лохвиця та ін.

І знову ціла низка загадок про слова, вирази, розділові знаки, предмети побуту. Всі вони підпорядковані одному — розкрити мудрість і щедрість українського народу, народне бачення ситуацій, подій, вчинків.

Поет творить неологізми: явина, перехлюп, невпопадько, з'явинка, навспак. Не відгонить від них штучність, і сприймаються вони нормально, бо утворені від слів, чи частин слів, що побутують в розмовній мові.

Із захопленням і подивуванням простежуємо у книжках Д. Білоуса характеристики Добру, а це — добромислення, добродійство, добродіячність («Вдячні слова», «Поміж добрих людей», «Чим багаті, тим і раді», «Людська вдача» та ін.). «Що роздав ти людям — вернеться тобі», — стверджує автор. Добротворчістю прославився Славута-Дніпро, який і назву свою добув тому, що по обидва боки його квітла рукотворна і нерукотворна краса («Славутні міста»).

Лінгвістична, народознавча ерудиція Д. Білоуса — багатюща. У короткому вірші він може єднати історичні часи, періоди, їхні подібності і відмінності. Роздумувати над історичною долею народу, його сучасним.

І ще помічаємо, перечитуючи останні книжки, — від книжки до книжки зростає художньо-мистецька й ідейна потужність Д. Білоуса, ширшають обрії, глибшає думка, виразнішими стають соціальні і національні акценти, відкриваються нові й нові філологічні та народознавчі екскурси. Так у збірці «За Україну молюся» (2000) не тільки розповіді про українські народні свята, звичаї, обряди, а щире навернення до віри. Через роки й десятиліття радянської безвіри й атеїзму Д. Білоус звернувся до Бога, а до Бога, як відомо, звертаються молитвою.

Подаємо повністю акростих «За Україну молюся».

За соборну вільну Україну
Аз молюся, Боже мій, до Тебе:
— Україну, мову солов'їну,
Край пшеничний під блакитним небом,
Ріки збережи й сади веселі,
Ароматами медів залиті,
Їх дари солодкі, соковиті;
Ниспошли нам злагоди в оселі,
У Твоїй руці — Твої ми діти;
Миру, ласки дай містам і селам,
Огради од фарисейства й злоби;
Лихо одверни, тяжкі хвороби,
Юрби заздрих, нищих та облесних;
Сподоби розквітнуть на просторах,
Яко на земних, так і небесних.

Коли писався цей вірш, Д. Білоусові було 80 років. І виник він не випадково. Пізнання вічних істин, що ними захопився, зв'язки з народом (поет об'їздив всю Україну), в глибинах якого, не зважаючи на радянський атеїзм, жила віра в християнські благочестя (взяти хоч би народну творчість), привели до переосмислення ідеологічних засад. Це не було показним, це не було переорієнтацією (мімікрією). Це був новий світогляд. Це був новий Д. Білоус.

Молитва поета побудована за зразками молитовного мистецтва: в ній є звернення до Бога, дітьми якого ми є, виклад прохання зберегти Україну, послати злагоду, захистити од фарисейства і од лиха в ім'я збереження со-

борної України. Для стилізації автор використав (мінімально) старі лексичні засоби: аз (я), ниспослати, оградити, сподобити, яко та ін. Це надає віршу певного молитовного забарвлення.

Останньою книжкою, над якою Д.Білоус працював, є «Мандрівка в Країну Чеснот». Як тут знову не звернутися до геніального Г.Сковороди, який першим в українській філософії і літературі ту Країну Чеснот і відкрив! «Прекрасна й велична любов до чеснот», — писав він. До них відносив Віру, Надію, Любов, Добронравність, Добродійність, Liberte (волю), Працю, Розум тощо.

На сучасному етапі з Країною Чеснот продовжив знайомити Д.Білоус. Подібність цих країн вражає. Наприклад, у Сковороди: «любов виникає з любові», у Білоуса: «об'єднує — любов»; у Сковороди: «хто дочекається кінця у вічноплинному джерелі!», у Білоуса: «скорочує наука нам досвід швидкоплинного життя»; у Сковороди: «не роби благим зла», у Білоуса:

Отакого натворили —
Зло приймали за добро.
«Здрастуй, Прип'ять!» — говорили,
а тепер: «Прощай, Дніпро?!»

Як бачимо розробка теми добра і зла у Білоуса самостійна, хоч похідна — зло в образі добра — у них з Сковородою спільна. Або вираз у Сковороди: «сліпі очі, коли затулені зіниці». У вірші «Як друг, товариш і брат» — декларативний вислів радянського часу про ставлення людини до людини — Білоус розгортає у сюжет, в якому незрячий чоловік після зборів чекає, щоб не самому йти додому. Та сусід, на якого розраховував незрячий, шмигнув повз. Мораль вірша:

Погано, як очей нема,
й ще гірше, — як душа незряча.

Країна Чеснот — багата. На прикладах родової української нації (з військових битв, ментальних ознак, родинних стосунків, побутових деталей, звичаїв) Д.Білоус розкриває характерні національні Чесноти. Робить це на високому художньому рівні.

Д.Білоус — невтомний працівник на ниві слова. Недарма називають його зодчим слова.

Чи здогадувався академік Л.Новиченко, що білоусова «філологічна» поезія братиме активну участь у патріотичному вихованні українських дітей? Думається, що ні. А в ній же і філософія, і етика, і историко-героїчна біографія народу. Та й сам філологічний струмінь його поезії — це гордість за українську мову, її гуманітарний сенс.

Творчість Дмитра Білоуса відзначена багатьма літературними преміями: ім.М.Рильського, ім.Олени Пчілки. Найвищими державними відзнаками — Національною премією ім.Т.Шевченка і премією ім.Лесі Українки.

Працював поет посилено над книгою «Мандрівка в Країну Чеснот». Раптом зупинилося серце. З рук випала ручка. 12 жовтня 2004 року не стало Дмитра Білоуса. Як реквієм звучать його поетичні рядки:

Красо материнської мови,
Не вб'ють тебе впливи чужі.
Ти — диво моє калинове,
що вічно співає в душі.
Хай час відпливе і відлине,
та, може, й не даром я жив
і, може, пучечок калини
на віко труни заслужив...

Тамара Коломієць (1935). Перша книжка поетеси «Проліски» (1956) адресувалася дорослим. На Всесоюзному фестивалі молоді і студентів у Москві її було відзначено Золотою медаллю. Та вже через п'ять років вона дарує першу книжечку «Пастушок» (1961) дітям. З того часу дві музи обдаровують її своїм натхненням. Одна це — медитації збагаченої життєвим досвідом людини, в якій є що сказати дорослим про довколишній світ, почуття, настрої. І друга — це щирі материнські поетичні інтонації, звернені до дітей. За 50 років, відколи Т.Коломієць пише для дітей, у неї назбиралася ціла бібліотечка власних книжок. А точніше — понад 30. Серед них «Хиталочка-гойдалочка» (1965), «Помічники» (1966), «Недобрий чоловік Нехай» (1967), «Котилося котильце» (1969), «Червоний пароплав» (1971), «Луговий аеродром» (1972), «Починаються дива» (1973), «Хто розсилав роси» (1975), «Візьму вербову гілочку» (1983), «Пайперша стежечка» (1985), «Пісня джерельця» (1986), «Доцик-накрапайчик» (1988), «Веселе місто Алфавіт» (1991) та ін.

І як кожна матір-педагог, поетеса Т.Коломієць прагнула, щоб її поетична стежечка — радісна, барвиста, весела, запашна — приваблювала діток-слухачів і читачів. Поетичний образ першої стежечки, мабуть, найбільша удача поетеси. А чому вона, та стежечка, така барвиста і весела? Та тому, напевне, що у самої Т.Коломієць дитинство було трудне, напівсирітське.

Її власна перша стежечка пролягала крізь нестатки.

Народилася Тамара Опанасівна 9 квітня 1935 року в м.Корсунь-Шевченківському у сім'ї лікарів.

Далі розповідь продовжить Тамара Коломієць, до якої ми звернулися із запитаннями.

«У статтях про Вас мало біографічного матеріалу. Отож, розкажіть, будь-ласка, про своє дитинство, батьків, школу, а також про перші зустрічі з поетичним словом.»

Належу до покоління офіційно названого “дітьми війни”. Хоч, як заперечила у одному зі своїх віршів Валентина Малишко, у війни дітей бути не може. А ще краще сказала у своїй документальній книжці білоруська письменниця Світлана Алексієвич: “У війни не жіноче обличчя”. Просто більшість із моїх ровесників були “сиротами війни” — це вона постаралася, забравши у нас батьків не тільки безпосередньо в боях, а й (скалічених) уже в мирні дні.

Тож, власне дитинством я можу назвати свої шість передвоєнних років. Пам’ятаю з них три останніх. Знаю, що сім’я переїздила, і з маминих розповідей залишилися згадки про Корсунь (місто мого народження), Моринці, Гельмязів.

Весна в Богуславі постає переді мною найщасливішим часом мого дитинства. Я навчилася читати. У мене в руках дуже серйозна книга “Кобзар”. По його рядках я воджу пальцем, промовляючи (більше напам’ять) те, що співається (навчилася від бабусі), звичайно “Заповіт”. На столику в мене куплені мамою книжечки з малюнками, серед яких Н.Забіли “Ясочка”, Л.Квітко “Киценька”, оповідання О.Копиленка...

У школу я пішла в 1943 році, в селі Білоусівці на Драбівщині. Туди ми перебралися морозною зимою 1942. Їхали ночами на підводі. Сонна, я обморозила руки і ноги, що дошкуляло мені ціле моє життя. З’явилася зі своїми ровесниками до першого класу, та як “сильно грамотна” відразу ж була переведена до другого. Вчитися довелося із старшою на два, а то і на три роки, діворою. Тож часто діставала прочуханку — “щоб не була така розумна!”. Вчительці не скаржилася, відбивалася спочатку кулаками, а потім дражнилками. Придумувала їх сама — це й були мої найперші вірші.

З приходом морозів залягла дома аж до весни. Повернення до школи було радісним, я написала вірш про весну, прочитала його однокласниці, а вона сказала: “Це не твій, ти десь переписала...”

Мені від цього стало так гірко, що більше за вірші я не бралася. Витвір цей, схвалений мамою, так і не зберігся. З фронту прийшла похоронка про батька. І в 1945 році восени знову переїзд. Опинилися в Гельмязові, знаному мамою ще до війни. Там і осіли. Почалося для мами вдовине, для нас із братом сирітське життя. Довелося дорослішати...

Моїм світом стала школа — Гельмязівська середня. Мушу з радістю констатувати, що дві мої перші вчительки з початкових класів — Євдокія Федорівна і Ганна Трохимівна, залишили в душі найтепліші згадки. Перепитавши маму, хто ж мені допомагає писати домашні твори, і діставши заповнення: “Вона сама...”, почали відзначати їх, підбадьорюючи похвалою.

Пощастило мені й з учителькою російської літератури. Олександра Миколаївна Рудічева була дочкою священика, навчалася в свій час в гімназії, була людиною освіченою і фанатично закоханою в літературу. До всіх літературних дат і просто до свят вона випускала шкільну “Літературну газету”. То ж мої вірші почали там постійно з’являтися.

Твори свої я не мала за серйозну літературу — це були просто школярські вправи. Хоч працювала я над ними старанно — точні рими, чіткий ритм.

Так було, доки Олександра Миколаївна не занесла один із моїх, на її думку, найбільш вдалих віршів до редакції районної газети.

Редактор районки Антон Бондар (сам поет, як виявилось) покликав писучу школярку до редакції. Я й прийшла. Він взяв із верхньої кишені кітеля мій опус, позначений галочками червоним олівцем, і запитливо приглянувся: чи не налякав. На його подив я заусміхалася на весь рот. Мені заімпонувало серйозне ставлення до написаного.

З того часу почалися мої відвідини літературного гуртка, членами якого, крім мене, школярки, були шановні люди — сам редактор, кореспондент газети, завуч школи із сусіднього села, інспектор райкому комсомолу... Це була перша моя школа, перші публікації і перша радість од похвали, коли завуч після прочитання весняного вірша розчулено зітхнув: “Ну й гарний же... Тільки такий безідейний”.

Коли тепер вертаєшся думками в дитинство, пам’ять мимоволі одвіває прикрі моменти. А вони ж були... Раптом знімають із підручників і читанок вірші Рильського і Сосюри. І ніяк не можеш збагнути, що в них таке недобре... Чи осуджують роман у віршах Первомайського “Молодість брата”. Шукаєш у ньому “космополітизм” і не знаходиш... І немає поруч нікого, хто б пояснив, що ж це діється. Тільки мама скрушно дивується: і чого це не можна любити Україну так, як навчає Сосюра?

Київ. Факультет журналістики. Середовище: Б.Олійник, В.Симоненко, М.Сом. Літературні вчителі. В колі шістдесятників чи поза колом? Книжка “Проліски”, ставлення до неї сьогодні.

Зустрівшись якось з маминим двоюрідним братом, який працював у Києві, я послухала його порад — збрала віршки з газет своїх віршів, рекомендацію з районної газети і подалася у Київ. Так я стала студенткою відділу журналістики філологічного факультету Київського університету ім.Т.Г.Шевченка.

Коли на минулу мою круглу дату (70), до мене звернулася журналістка одного з видань, яку зацікавило, чи справді так багато письменників було зі мною на курсі, я виписала для неї стовпчиком усіх дванадцятєро. Гордо подала, а вона, переглянувши, усміхається: “А себе забули?..” Отже — я тринадцята. А таки чимало!

А на факультеті писали всі. І це заохочувалося. Були й добрі порадики серед викладачів. Серед них Алла Петрівна Коваль і Матвій Михайлович Шестопап...

І все ж найголовнішими для мене були літстудії — університетська та “Молодь”. Першою керував аспірант Юрій Мушкетик, другою — Михайло Чабанівський. Саме при ньому сформувалося ядро молодих літераторів, яких згодом назвали шістдесятниками. Відбувся ХХ-ий з’їзд, засудження культу Сталіна. Відлига. На студії з’явилися Олесь Бердник та Іван Хоменко, заходили, наїжджаючи з Москви, Ліна Костенко та Микола Вінграновський.

“Молодь” посприяла виходу моєї першої збірки “Проліски”, рекомендувала до Спілки. Дали свої рекомендації Михайло Стельмах та Платон Воронько. Я й зараз вважаю себе зобов’язаною їм і стараюся не осоромитись перед їхньою пам’яттю.

Книжечка була наївною, щирою, нехитрою, цим і виділялася серед канонізованого офіціозу. На свою невелику стипендію і гонорари я почала збирати бібліотеку фольклорних записів і в першу чергу пісень, саме у них черпаючи зразки глибинної простоти.

Мені були дуже цікавими шукання і знахідки моїх ровесників, хоч кроки свої в літературу я робила разом із старшими — Андрієм М’ястківським, Василем Юхимовичем, Дмитром Павличком. Разом з Дмитром Павличком та Іваном Рядченком я потрапила в лауреати фестивалю молоді і студентів 1957 року в Москві.

Та скоро відлига скінчилася. Шістдесятникам стало досить незатишно, а їхнім послідовникам — сімдесятникам — і поготів. Я ж для себе тоді відкрила ще один розстріляний і забутий світлий струмінь в поезії — неокласиків. Адже “не вигадка пуста ця форма, що віки розкрили їй обійми” (Максим Рильський).

Сприяли моїй подальшій роботі в суто класичних формах знайомство і творче спілкування з одним із тих неокласиків, які вижили — Григорієм Кочуром. Пощастило мені й з редакторами. Редактор першої збірки — Михайло Стельмах, другої — Михайло Ігнатенко, далі — Володимир Підпалій... Вони не втручалися в текст, навчивши мене саму правити свої речі. А також — формувати книжку, а не торбу віршів, витрушуючи з палітурок зайве...

Чи було це просто й легко? Ой, ні. Це була робота, яка дала мені змогу, чи не однієї з небагатьох, стати відразу ж на стежу професійного літератора.

Нова стежка — література для дітей. Що спонукало? Авторитети? Поява власних дітей? Внутрішня потреба? Образ гладенької, незапильної стежечки — це образ поетичний. Це — світогляд? А як же бути з нерівною стежечкою, з плачами і болями, дискомфортом, що є на життєвій стежці?

Щодо іпостасі дитячого письменника, то ніякого переходу не було, все було послідовно і логічно. І саме те, що взялася писати я для найменшечких. Війна з дитинства кинула мене відразу ж у дорослий світ, у дорослу поезію. А от підліткова поезія як така для мене і досі поняття аж надто проблемне — підлітковий вік відразу ж тягнеться до дорослої лірики. Дівчатка записують у свої альбомчики популярні пісеньки з кінофільмів і відразу ж беруться за романи про любов.

Я ж не натішилася дитинством, і воно для мене продовжувалося поруч із маленьким братиком, скупе на тепло, бідне на іграшки. Малого я бавила, розказувала казки, мугикала пісеньки, вигадувала всілякі триндички, не маючи це за щось серйозне. Була дитиною. Все, що потрапляло до рук, ставало іграшкою. Соляничниця — конем. Порепаний перезрілий огірок — корівкою. Гарбузень — поросятком. Оживало, бігало та ще й балакало. Палички та дощечки були вітрячками та літачками, вербові гілочки та стручки акації — свистками та пищиками.

Коли народилися свої діти, дитинство мене навідало знову. Я читала, малювала, ліпила разом з ними і вигадувала для них віршики. Написала кілька сценаріїв для їхнього дитсадка. Навіть почала друкуватися у заснованому тоді “Малюнку”.

Зрештою, збрала все придумане, переписавши на аркушики з шкільного зошита. Саме в цей час до мого сусіда по квартирі Миколи Лукаша зайшов сусід по парадному Наум Тихий і паткнувся на ці листочки. Прочитавши, порадив: “Може, треба подавати рукопис збірки для дошкільнят?”

Так і пішла моя збірка під назвою “Пастушок” до “Дитвидаву” і потрапила на рецензію до Марії Пригари. Коли після цього я взяла її в руки, вона аж рябіла від зауважень. Мої вразливі колежанки, мабуть втратили б свідомість, а я збагнула, що література для малят — це дуже серйозна робота. Піднатужилася, і книжечка таки побачила світ. А я після того з усіма проблематичними речами зверталася за порадою до Марії Аркадіївни.

Щодо рівної світлої стежечки для малят, то це не було моє кредо, хоч і писати страшилки для дошкільнят справа не вельми вдячна. От маємо їх тепер досхоchu — і що? Але була загальна установка того часу, і всі колючки з рукописів видавцями старанно обламувалися. І яка-небудь страшилка “Хіп-хап”, що таки пройшла у моїй другій збірці “Хиталочка-гойдалочка”, викликала певні застереження. А коли з’явився недобрый чоловік Нехай (була така у мене казочка, видана, до речі, в 1967 році), то на нараді з питань дитячої літератури керівний товариш різко засудив: “Яку ж таку країну мала на увазі Тамара Коломієць?!”

Але ж і справді мені так хочеться, щоб стежечка для малечі була і рівною, і світлою, і доброю... У мене підросли двійко дівчаток, і хотілося, щоб життя в них було щасливим.

Мама-поетеса в сім’ї. Ставлення. Заохочення, критика.

Отже, у віршах я була перш за все мамою. І то — поміркованою, яка рідко карала і насварялася пальцем, як і в житті. А також не перегодувала своїми витворами, прочитавши і визначивши реакцію на написане, знаходила їм місце. Інколи в корзинці для сміття. Бо навіщо ж пропонувати чужим дітлахам таке, яке не потрібне власним.

А коли навчилися читати, то стали моїми першими критиками. У мене звичка — написавши вірша, передрукувати і покласти поруч з друкарською машинкою. Рядки ще довго крутяться у голові, поліпшуються, правляться, інколи кілька разів передруковуються начисто. Тож дівчатка, прийшовши зі школи, мають можливість поцікавитися, що такого мама вимудрувала.

Реагували не однаково. Старша сприймала вірш як річ цільну, усміхалася чи замислювалася. Менша, пострибавши біля стола на одній ніжці, хапалася за олівець і ставила галочки. І мушу сказати, все позначене я правила. Із старшої виросла багатодітна мама, родина якої закохана в літературу (і поезію теж), а один із внуків моїх нещодавно видрукував у Москві (вони там мешкають) власну збірку лірики. Молодша — журналістка, авторка і лірики, і поезії для дітей. І взялася за гумор.

60-і, 70-і роки. У Ваших творах певна ідилічність. Це — стан душі? Відповіді на вимоги часу? А може впливи ідеології “щасливого дитинства”. Критика Вам мало приділяла уваги. Чому?

Із сказаного вище стає зрозумілим, що ця ідилічність ілюзорна. Справа в тому, що до читача потрапляє видане, а не написане. А ще в тому, що моя творчість була під досить пильним наглядом. Я сподобилася бути в “підписантах” (підпис листа на захист репресованих Чорновола, братів Горенів), водила дружбу із людьми “підозрілими”, не цуралася їх... Не буду називати їхніх прізвищ, вони всім відомі. Було моє прізвище і в дуже, як на мене, підлому списку авторів, яких не рекомендували “пропагувати”. Книжки не рецензувалися в пресі, не з’являлося ім’я і в оглядових статтях. Може тому, що я була, сказати б, аполітичною.

І це при тому, що я й не прагнула бути в опозиції, особливо в поезії для дітей.

Час був непростий, але ж для сумнівів та протестів я мала лірику, а вірші для малят були в мене для радості й злагоди з самою собою і світом. Це був мій один-єдиний цільний творчий простір. І оглядачі моєї творчості, які розглядали то дорослу поезію, то твори для дітей окремо, бачили мій світ однобоко і дещо збіднено.

1977 року Ви заявили, що мрієте “подарувати дітям книжку з цікавим, дотепним, веселим героєм”. Що це за книжка? І що за герой?

У 1975 році з’явилася у “Веселці” знакова для мене збірка “Хто розсипав роси”. Знакова тому, що в ній був один герой — хлопчисько-мізинчик. Почалося це з “Пісеньки про гнома”. Вона мала бути заспівом до збірки, а герой її мав випірнати періодично у певних ситуаціях. Далі цей мізинчик-невидимчик одержував інші казкові назвиська, доки (за порадою і редактора, і рецензента М.Пригари) не став Дбайком. Був він не тільки Дбайком, а й Потішайком, Поспішайком, Посмішайком, тобто істотою досить різносторонньою. Але видавництво поставило в план тоненьку збірку, і всі віршики з героєм вилетіли. Дбайко став особою однозначною.

Чи не здається Вам, що Дбайко — це варіант Помагайка?

Можливо. Але мені здається, що функціональні дії Дбайка набагато ширші. Певно мені не вдалося це відтворити.

Але я не засмутилася, сподіваючись, зрештою, придумати свого знакового героя. Та — не кажи гоп, поки не...

80-і роки. Ставлення до сьогоднішніх пошуків у літературі для дітей? Що дала незалежність? Як же будувати державу Україна, не виховуючи громадянина-будівника? Книжковий ринок.

Далі вийшли ще дві збірки “Жмурки” та “Візьму вербову гілочку”. Потім – затишся, яке скрасила ціла череда тоненьких книжечок. Працювала я також над збірками дорослими. Готувалася до п'ятдесятиріччя. Зрештою вийшла підсумкова “Найперша стежечка”. А в рік Чорнобиля поема “Пісня джерельця” – на захист чистоти наших водних запасів.

З цього й почалася руйнація, нехай незатишного, непривітного, а все ж певною мірою налагодженого і стабільного світу. І вдарила вона по культурі, і в першу чергу по книзі.

Незалежність України не тільки не зупинила цього обвалу, а ще й сприяла йому. Втратили державну підтримку видавництва. Правда, з'явилися приватні, які тут же вхопилися за прибуткову, як їм здавалося, справу – книжки для дітей. Деякі шукали професійних авторів, вийшли й на мене. Приватним став “Граїлик”, для якого я відредагувала кілька рукописів, кілька запропонувала власних. З них вийшла лічилочка “Скільки?”, оформлена і набрана “Абетка” застрягла – видавництво збанкрутувало. Так само пішов у небуття видавничий дім “Економіст”, який задумав цілу серію “Навчалочки-починалочки”. Там у мене вийшла казочка “Наймиліше слово”, а кілька оформлених і набраних рукописів, в їх числі й “Абетка” теж щезли.

Видавництва і видання, газети і журнали з'являються і щезають. Книжечки лежать на прилавках та на розкладках, але мене вражає непрофесійність більшості авторів і художників. Адже оплачувати роботу професіоналам не вигідно. А той новачок, який береться за справу, вважає, що до нього не було нічого путнього, і вдається до порожнього римування.

Як Вам ведеться сьогодні?

Чимало писала на замовлення. Доводилося писати сценарії для дитсадків у журнал “Дошкільнє виховання”. Так, для журналу були потрібні загадки, а в мене були не тільки власні, а й перекладені. Цей жанр Аристотель назвав “добре продуманими метафорами”. Але поки що вони не знайшли видавця, хоч з'являлися чималими добірками в “Пізнайку”, “Барвінку”, “Малятку” та й у деяких газетах.

Маю довести до толку те, що в свій час понаписувала для видавництв, які збанкрутували, а це півтисячі загадок, кілька казок, більше десятка азбук та лічилок... Вийшла несподівано книжечка пісень, написаних разом з

композиторкою Аллою Мігай, тож хочу розібратися ще й з тими, що друкувалися раніше і були написані з іншими композиторами.

А друкуватися?.. Поживемо, якось-то буде...

Успіхів Вам. Нехай Ваша стежечка буде довгою. І на ній квітне життя.

Спасибі за добрі слова!»

Ну от, нам лишається тільки проілюструвати творами те, що сказала поетеса, відчуті ліризм її слова, порадіти жанровому багатству (а це вірші, колісанки, казки, пісеньки, загадки, лічилки), пожити у радісній і сонячній країні дитинства Т.Коломієць, пройтися затишною стежечкою. Вплив народної творчості на Т.Коломієць – великий. Це видно і з образної системи, і з народно-сімейної атрибутики (рости у праці, в допомозі старшим). От як у вірші «Хиталочка-гойдалочка»:

Хиталочку-гойдалочку
Гойдатиму в садку.
Малесеньку Наталочку
Присплю у холодку.

Дотепно обігруються предмети побуту, домашні і дикі тваринки. Все це грає в ігрі: молоток, вербова гілочка, вітрячок, лук, кораблик, луговий аеродром, а також півники, зайчики, гноми, братики, сестрички, бузьки тощо. Грайлива педагогіка Т.Коломієць не нав'язлива, цікава, добра. Ось лічилка:

– Куди ідеш Кудикало?	Сміється-заливається.
– Куди? А в Нікудикало,	Ловитиму-хапатиму,
На гору Неминалицю	Лічитиму-питатиму:
Ловити Небувалицю.	«Чи одуд, чи зозулиця?
Оту, що озивається –	Ховається чи жмуриться?»

Певні застереження, каже Т.Коломієць, були до вірша «Хіп-хан» – це щось таке, що живе у сутні. А як налякали його прутом, то виявилось, що ніякого Хіп-хапа немає.

Добре зображено країну, де живуть лінощі, у казці «Недобрий чоловік Нехай». Вона цікава тим, що з допомогою літер в ній розкриваються дива. І не варто відкладати роботу на потім. Ведмідь, їжачок, куличок допомагають хлопчику Лесіку полюбити книжку з дивами.

Т.Коломієць добре оволоділа жанром загадки. Вони в неї короткі, а метафори легко розгадуються:

Руда, руда рудиця
 Рудим хвостом гордиться.
 З неї шуба-найпишніша,
 В неї вдача — найхитріша.

І ми впізнаємо у цих словах лисичку.

Цілу низку пісенок створила Т.Коломієць: «Я по вулиці іду», «Сонечко малює», «Ми у лісі були», «Співаночка-весняночка», «Краля», «Пжаки» та ін.

Про Т.Коломієць можна сказати, що у творчості для дітей вона традиціоналістка. Але й у традиційності Т.Коломієць має свій неповторний голос. Її вірші досконалі за формою, ритмічні, з точним римуванням, мелодійні. Вона прагне і в короткому віршику дати привабливі образи, використати сюжет, що поцінують діти. Певно через це вірші Т.Коломієць давно вже потрапили у шкільні підручники: «Перша вчителька», «Січень-ткач», «Лютій» та ін.

2009 року творчість Т.Коломієць відзначено премією ім.Лесі Українки

Анатолій Костецький (1948-2005). Народився Анатолій Георгійович у Києві в родині вчителів. Коло інтересів його ще змалку було різноманітне. І винна в цьому мама. Трирічного Толю вона брала на уроки. На останній парті з олівцями і папером йому було не скучно. Тут він не тільки навчився читати й писати, а й засвоїв усі шкільні звички. Почав складати слова у вірш. Поступово захоплення віршуванням зростало. Хлопця вабило словотворче конструювання. Вдома дитячу фантазію збуджувала бабуся, яка знала безліч казок і вміла розповідати.

Після школи він навчався в технікумі радіоелектроніки, потім вступив на факультет кібернетики (відділ математичної лінгвістики) Київського університету ім.Т.Г.Шевченка.

Анатолія Костецького лишають у університеті. Не так часто трапляється, щоб перспективного студента лишали у вузі для подальшої педагогічної роботи. Він читає курс загального мовознавства. Закінчує аспірантуру, виступає з науковими статтями. Захищає кандидатську дисертацію. Перед блискучим лектором і вченим відкривалася дорога в науку. Майже десять років віддав він університету. Але, мабуть, ота остання парта в школі і перші словотворчі чари змінили його долю: він став поетом, а школа стала — головною темою творчості.

А далі на життєвій дорозі Анатолія стрівся Михайло Стельмах. Бесіди з ним були літературно-мистецькими уроками. Прочитавши вірші початківця про природу, він порадив йому спробувати писати для дітей. Спробував.

Вийшло. Журнал «Барвінок» надрукував. Шефство М.Стельмаха над юним поетом тривало. На з'їзді письменників він зачитав вірш Анатолія Костецького і заявив, що вітає його, а в його особі всю талановиту молодь. 1972 року той же М.Стельмах відредагував кілька віршів і без відома автора видав книжечкою під назвою «Джміль про сонечко гуде». Джміль — «велика тепла соня» в негоду перебирається з чорнобривців на підвіконня. Герой звик до джмеля, «як до квітів і неба». Красивий джміль, бо в дощ і вітер «про сонечко гуде». Так само несподіваним і захоплюючим є уявний образ мами сонечка у вірші «Сонечкова мама». Вранці кішка вмиває кошенят, кізка козенят, мама сестричку.

І чистим
 сонечко встає
 щодня
 з-за небокраю!
 Мабуть, і в нього
 мама є —
 бо хто ж
 його вмиває?

Хлопчики й дівчатка гучно, весело заговорили у книжечках А.Костецького «А метеликам — весело» (1974), «Все про мене» (1977), «Лист до птахів» (1979), «Чого плаче хлопчик?» (1983), «Бюро знахідок» (1983), «Де літо живе?» (1986) та ін. Прийшов досвід.

Він уже сам пише статті з питань літератури для дітей, яку на той час глибоко освоїв.

У 1975 році А.Костецького запрошують на Всесоюзну нараду молодих у Москву, де він знайомиться з А.Барто та іншими авторитетами.

1988 року у А.Костецького виходить книжка вибраних творів «Все про тебе та про всіх».

Чи можна полічити усі запитання, які ставлять діти батькам, вчителям, друзям? Здається неможливо. Та ось берете до рук цю книжку і бачите, що веселий і дбайливий поет Анатолій Костецький зробив спробу зібрати до купи силу-силенну запитань: як зробити день веселим, нащо у дерева стільки гілок, що робити, коли лінь приросла, мов тінь, чи ходять кульбаби, чи можуть у тижні всі дні бути вихідні?.. Скільки цих запитань? Безліч. Стільки, скільки їх може бути у житті.

Та й не береться на всі питання поет відповідати. Як вигадливий оповідач він перевтілюється у своїх малих героїв і разом з ними пізнає отой великий і різнобарвний довколишній світ. І виявляється, що для того, щоб

день став веселим, треба, прокинувшись вранці, привітатись з ластівками, сонечком, треба вмитися, підійти до тата й мами і сказати: «Добрий ранок» («Як зробити день веселим»). А якби у тижні були всі дні вихідні, то школярик Сергійко не зміг би потрапити до зоопарку, і транспорт би не ходив, і лікарні були б зачинені, і пошта б не працювала. У грі автор ненав'язливо і мудро підводить читача до думки, що радість і щастя в улюбленій роботі, а не в ледарстві («Казка про сім неділь у тижні»).

Казкові перевтілення, дивовижні пригоди відбуваються наче не з кимось, а з ним, із самим поетом, і, наче не хтось в чарівному бюро знахідок, а сам автор тут, і пропонує ще раз поглянути, можливо на котрійсь із полиць ви знайдете те, що згубили колись. А там, на полицях, і загублена совість, і роззява з роззяв, і час, і загублена чемність, і, навіть, загублена дружба. Певно задумається юний читач, чи варто губити такі важливі й такі необхідні риси характеру, бо ж без них не може бути взагалі сучасної людини («Бюро знахідок»).

Ми вже сказали, що школа мала величезний вплив на А.Костецького. Це видно з книжок. Жодна його книжка не обминала теми школи. Вірші, присвячені школі, моралізаторські. Але веселі. Автор ховає мораль за гумор. Повчання випливає з протиставлення добра і зла, працьовитості і ледарства, вихованості і невихованості. Ось руки, що не хочуть працювати, бояться забруднитися. Зате руки працьовиті, хоч і забруднені, автор щиро тисне, «бо отакі-от руки брудні втричі від чистих дорожчі мені» («Про різні руки»). Школярик Вітько написав і почепив над ліжком план допомоги мамі. Та план висить, а Вітько спить («Нове життя»). Школі також присвячені вірші «Чемний герой», «Що сталося?», «Збори» та ін.

А який безпосередній Анатолій Костецький і його герої на природі — з вітерцем, дощиком, зайчиком, жирафом. Добре, що довгошиї жирафи не носять краваток, а то б скільки на них йшло матерії. І посміхається читач, уявляючи краватку на шиї жирафа («Краватка для жирафа»). Веселого, ігрового, смішного розсипано багато у віршах Костецького. Хіба ж втерпиш, щоб не повеселитися, не посміятися, не побавитися разом з цікавим поетом. Поет вміє грати словом. То він хоче хлоп'ят і дівчат назвати любенята, а бабуся — любуся, а тополю — лопотуля («Імена»).

Поет долучає і свій голос на захист екології. «Стара казка на новий лад» написана для дітей і дорослих. Нерозумне втручання людини в природу, порушення її віковичних зв'язків викликають обурення. Та й казкового у цій поемі нічого немає.

Людина,
бульдозер
та ще
екскаватор
взялися
стареньку ріку
випрямляти.

Випрямили, але не стало біля річки «лугів і лісів», «веселих птахів», «старого села».

У такий спосіб людина показала свою силу і свій волонтаризм, але на шкоду суспільству.

Так, Анатолій Костецький володіє талантом відкривати дитині світ, а, відкривши, разом з нею дивуватися. Зачавши розповідь про «Страшну таємницю», і, нанизуючи таємниці одна одній страшнішу, поет раптом закінчує: «А хто з вас не вірить, нехай перевірить: хай вигадєє сам щось таке... От і все!» З педагогіки знаємо, як важливо збудити фантазію, уяву у дітей, заохотити до творення, до думання.

А ще А.Костецький полюбляє міняти місцями батьків і дітей. Діти стають дорослими, батьки — малюками. Цим досягається гумористичне звучання. У вірші «Батьки-“чомучки”» задають синові багато питань. Висновок школяра:

Треба їх
оддати
до школи —
хай питають
вчителів.

У вірші «Про дорослих» дитина розуміє на тему, що може доросла людина, а що — дитина. І зовсім не заздрить дорослим, бо їхнє життя обмежене віковими умовностями. Вони не можуть бути малими: ганяти м'яча, залізи на клен, метеликів ловити, через паркан тікати і т.д.,

бо я
дорослим —
буду теж,
а він
малим — пізашо!

Вірш А.Костецького не традиційний. Він не дотримується розмірів. Мова близька до розмовної. Рядки – короткі, складаються з одного, двох слів:

З гірки
швидко
я лечу.
(«Гірка»)

На коліні
гарно
в тата.
(«Вершник»)

Вірші насичені паузами, кличними і питальними словами. Часто мають форму діалогу.

Сюжети віршів, конфлікти, мовностилістичні особливості, – все підпорядковує А.Костецький на те, щоб знайти з читачами спільну мову, і не тільки знайти мову, а й запропонувати дружбу.

З кінця 70-х років А.Костецький починає писати прозу, переважно пригодницьку, фантастичну: «Суперклеї Христофора Тюлькіна, або “Вас викрито – здавайтесь!”» (1984), «Мінімакс – кишеньковий дракон. Або день без батьків» (1987) та ін.

Школяр Христофор («Суперклеї Христофора Тюлькіна...») захоплюється хімією. Внаслідок експериментів з різними порошками йому пощастило винайти суперклеї. Ну самі розумієте, яка перспектива цього винаходу.

Наївність, що до неї вдався А.Костецький, підкреслює пародійний характер повісті. Пародія на американські і британські кінострічки того часу, де головні герої Бонди у змаганні з ворогом (найчастіше росіянином) демонструють розум, силу, перевагу.

У повісті «Мінімакс – кишеньковий дракон...» діють Олег і його сестричка Ліза, казковий дракон, що вміє говорити, ворона Креня, що теж розмовляє, кіт Рекс, що все розуміє, а розмовляти «поки що не навчився». Дракон, як і належить драконові, при потребі видихає вогонь, сипле іскри з очей, від обурення роздувається. В сузір'ї Дракона є планета Драконія, яка і є батьківщиною Мінімакса. Переповівши кілька історій з життя драконів, автор влаштує в кінці повісті зоряну ніч і політ Мінімакса на планету Драконію.

Щоб посилити громадянське звучання повісті, автор викриває спекулянтів Ізольду і її сина Бобчика, викриває пияка (дещо поспішно), знайомить з аспірантом-біологом, який спостерігає за довколишньою природою і вчить її оберігати.

Композиційна слабкість, недостатня вмотивованість додаткових сюжетних ходів (спекулянтка, п'яниця, аспірант) знижують художність

повісті. Загалом же, треба сказати, що Костецький-прозаїк, поступається Костецькому-поету.

Кажуть, що письменник, який пише для дітей, тоді цікавий, коли він цікавий і дорослим. Тематика творчості А.Костецького – широка. У віршах, повістях, казках, він зачіпає проблеми виховання дітей удома, в школі, на вулиці. І робить це, як педагог, тонко і розумно. Часто його герой не такий собі гладенький мазунчик. Він може й побешкетувати, і двійку одержати. Але одночасно він твердо переконаний, що може взяти «для себе найгірше, найважче, аби тільки знати, що мама не плаче».

Творчість А.Костецького ґрунтується на естетиці позитивного: гармонія світу, краса природи, краса малої людини з її творчими задатками на добро, з щоденними відкриттями весни, коли «знов починаються дива». А бачили ви, як

З яєчка теплого
у світ
пташа прокльовує
віконце.

Поетові «страшенно гарно», що він з бджолою летять лугом і гукають одне одному: «Привіт!»

Надзвичайно проникливо А.Костецький передає радість творення («Добрій красі не заздрають, а тільки радіють усі»), радість праці («А квітку що радісну я посадив!»). Та й сам автор жив радістю від спілкування з дітьми.

А.Костецький як ніхто з письменників знав світову літературу для дітей. На радіо він вів передачу «Пригоди славнозвісних книг» і кожна з них починалася з довірливої інтонації-звернення до своїх «казкознавчиків та книголюбчиків», які повсідалися послухати улюбленого письменника. Він безмежно любив своїх читачів, часто зустрічався з ними. І зустрічі ці перетворювалися у свята радості.

Книжки А.Костецького видаються, активно читаються батьками і дітьми, не залежуються на полицях книгарень і бібліотек. А коли книжки читаються, вони живуть, іде важливий, відвертий діалог. І поставлені Анатолієм Костецьким питання «про себе та про всіх» – це запрошення до продовження діалогу.

Педагогічні зацікавлення дітьми, письменницький досвід спонукали А.Костецького активно захищати країну Дитинства, літературу для дітей. У статтях поет обстоює важливість думки у творі і засоби її художньо-

го втілення. Працював він у журналах для дітей, видавництві «Веселка». Отже, чимало молодих талантів своїм приходом у літературу завдячують йому. У останні роки життя тісно співробітничав з журналом «Початкова школа».

В одному з останніх інтерв'ю він заявив — «моя партія — це діти... за будь-якого режиму». Це сказано не для красного слівця. А.Костецький жив цією партією.

А.Костецький багато перекладав з інших мов. І твори самого А.Костецького перекладалися одразу по їх виході.

Він тривалий час очолював творче об'єднання письменників, які пишуть для дітей, Спілки письменників України, був членом Всесоюзної Ради дитячої та юнацької літератури.

Анатолій Костецький — лауреат премії імені Лесі Українки. Помер передчасно 2005 року.

Анатолій Качан (1942). Біографи письменників, літературознавці завжди намагаються дати свої версії їхнього народження як митців слова. Вони відстежують якийсь поштовх і стверджують, що саме він, мовляв, і свідчить про те, що поет народився.

Насправді народження поета — таїна. Особливий стап душі дістає він у спадок разом з іншими тайнами від батьків. А вже потім довколишні чинники — домашні, природні, суспільні — пробуджують до життя ту зав'язь, що схована у поетичному зернятці.

Так сталося і з Анатолієм Качаном. Народився він у війну. Дитячі роки минули у важких умовах селянського повоєнного побуту на Миколаївщині. І найперше, найглибше його відчуття — постійне недоїдання.

Про А.Качана пізніше писатимуть, що його виколисав степ, вигоїдали сині хвилі лиману. Це правда.

А ще більша правда в тому, що його вигоїдувало село Новопетрівці, котре в давнину заснували уманські козаки. Серед довколишніх молдавських і болгарських поселень Новопетрівці відзначалися чітким українським облаштуванням. Звичаї, календарні свята, весілля, пісні, одяг, родинні взаємини еднали людей. Старовина вживалася з новими порядками. Недалеко були руїни Буго-Гардівської Січі. В кожній хаті розповідалися історії з козацьких походів.

Батько Анатолія працював токарем у МТС, мати — на каменоломнях. Малий Анатолій лишався під опікою бабусі Настасії Іванівни Радужної, яка знала безліч українських пісень, прикмет, прислів'їв. Вона була бажаною

учасницею всіх обрядових дійств у селі, де вигравало слово — веселе й ліричне, сатиричне й плакальне. Магією слова володіла й артистична бабуся, яка просто вражала уяву хлопця, і він ходив за нею хвостиком. Ось цій своїй дивовижній бабусі присвятить онук-поет вірш «Зелений борщ», в якому чарівна баба Хмара на городі варить борщ.

Анатолій змалку звик до нестатків. Тому рано почав брати участь у добуванні харчів. А де вони? Звичайно в плавнях. Не лінувався ловити рибу. Влітку і зимою. Ти — постачальник. Тебе шанують як помічника. А ще плавні — то ж неймовірна краса, а яка різноманітна живність — тварини, птахи, водяні мешканці, буйний зелений світ. Все це лягало на чутливу душу хлопця. Поетичні картини відбивалися у пам'яті.

І літо в нашій стороні

Тримає тільки павутинка.

У школу Анатолій пішов «зарядженим» на лірику. Він починає писати вірші. І щодалі юний поет опановує літературу, тим виразніше постає перед ним поетичний образ України. Звичайно він має особливий колорит з синіми лиманами, полиновим сухоцвітом, очеретами біля Бугу, з парусами-мріями близького від цих країв Чорного моря. Цим двом стихіям, степовій і морській, віддаватиме поет А.Качан усе найсокровенніше.

По закінченні Одеського університету (українська філологія) А.Качан їде працювати вчителем у м.Вилково — українську Венецію, де вулиці — канали, транспорт — човни, а суша — певеличкі островки. Думається, що цей поетичний куточок поглибив художнє сприйняття поетом дійсності. Тут відчув він себе вчителем. Мабуть, тут прийшла до нього певність, що писатиме для дітей, бо вже обрав їх собі у слухачі й читачі.

У перших поезіях А.Качана переважають пейзажні картини з вкрапленнями настроєвих почувань, пов'язаних в основному за порами року.

Природа — диво, що його відкриває людина все життя. Та найвиразливіші відкриття в дитячому віці. Якщо поет зберіг дитинне зачарування природою, його художнє слово неминуче виявить це. Тоді «весна з рукава зозуль випускає», а грім «перекликається» і море грає «на бандурі», а сад «молоком облитий» і «куличок болотний плаче».

Після першої збірки «Джерельце» (1975) ідейні й образні пошуки розширюються. Збагачений життєвим досвідом поет сприймає життя як нерервне перевесло прощань, чекань і зустрічей. Так з'являється «Причал». А над морем відчинилися для птахів «ворота вирію». Несподіваний і красивий образ прощання. Та є й ворота зустрічей. Вони так само зворушують:

«Ой мати, біля хати
Уже весна стоїть!
Дозволь нам, рідна мати,
Ворота відчинить».

А. Качан — поет з надбужжя, і природно, що в його поезії відображена передусім мала батьківщина з степами і лиманами, чайками і скіфськими курганами. Дніпро, Дунай, Дністер, Десна, Дінець, Чорне море — це частини великої батьківщини, в яку закоханий поет, і зв'язки з якою (історичні, географічні, етнічні) напоюють його життєвою і поетичною снагою.

Глибокі знання народного побуту, хліборобських і рибальських звичаїв, календарних прикмет допомагають поетові узагальнити бачене. Тому й проростання зерна, наливання колоса, сліпий дощ, як і належить у народній педагогіці виростають у символи життя. І все те розмаїття світу, почувань і настроїв А. Качан адресує дітям.

Не байдужий А. Качан до гумору. Поет розуміє, що веселий сюжет, комічна ситуація, дотепне слово сприймаються дітьми з особливим інтересом. Використавши перший рядок народної лічилки «еники-беники», він на його основі побудував вірш, в якому Мурка наїлася лінивих вареників і перестала мишей ловити, а собака — двір стерегти («Ліниві вареники»). Так само з народної скоромовки про грека, якого за руку вхопив рак, поет створив оригінальний вірш-забавлянку «Через річку їхав грек». Викликає усмішку струмок, що літає («Струмок»).

Згодом виходять книжки «Ворота міста» (1977), «Берегові вогні» (1979), «Колос наливається» (1981), «Зелений промінь» (1983), «Світанок року» (1986), «Прощання з літом» (1991).

А. Качану пощастило. Зокрема, він мав дружні стосунки з М. Вінграновським і А. Костецьким, з якими у нього були спільні виступи перед читачами і спільні поїздки Україною. Три різні альма-матері з різними духовними середовищами виховували їх. Українська філологія в Одесі (Качан), Театральний інститут у Києві (Вінграновський), Математична лінгвістика у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка (Костецький). Яке все різне! Але багато й поетичних перегуків. Бо у них одне величне спільне — рідна земля. Вона кликала, як пише Вінграновський,

Плугами чорнокрилим орать,
І тополята в полі поливать,
І поливати землю тополину.

Книжку «До синього моря хмарина пливе» (2001) автор починає зі вступу: «дозвольте слово златоусте сказати любим читачам».

Златоусте слово письменників у літературі для дітей сьогодні зіштовхнулося з телевізором, комп'ютером, компакт-дисками. Дітям пропонуються ігри, комікси, пригоди, фантазі, розваги. Книжка тиражем 1000-2000 примірників не може змагатися з десятками мільйонів телевізорів у квартирах і хатах, програми яких для дітей часто виключають виховні функції і пропонують лише розважальні сюжети, ще й низького художнього рівня.

Література для дітей у таких обставинах вимушена боротися за своє існування, прагне бути конкурентоздатною. Це складно, важко і не кожному вдається. З'явилися десятки підробок під літературу: ремісничче римування, бойовики, еротика, розповіді про зваби грошового світу тощо.

Література для дітей традиційно тримала курс на високу моральність. Але в умовах шаленого розмивання ідеалів совісті, честі, обов'язку, рівності, насаджування культу грошей письменник класичної реалістичної школи, щоб зацікавити юного читача, мусить враховувати сьгоднішні тенденції і працювати над словом так, щоб воно справді ставало златоусте.

Ось чому варта уваги спроба А. Качана розширити коло ігор із словами. Особливо цьому мають радіти вихователі, вчителі, які із задоволенням беруть до свого активу запропоновані ігри.

В А. Качана і раніше помічалось захоплення грою в слова. Гра в слова — народна. Її люблять діти. Вона розвиває кмітливість, увагу, смак до слова.

У книжці «Чари ворожбита» (2005) автор пропонує дітям цілий міх ігор у слова. Тут буквограї (коли загублена буква змінює смисл слова), гра зі словами-двійниками (слова близькі за звучанням — я блукав, яблука), гра зі словами-перевертнями (козак з казок читається у зворотному напрямку козак з казок), вірші з фразеологічними зворотами, з народними прикметами, прислів'ями. Додамо сюди загадки, дражнилки, мирилки, страшилки, нісенітниці. Все це А. Качан зібрав у розділ «Скоро я піду до школи». Разом з ліричними, пейзажними, гумористичними віршами вони й розкривають естетико-виховну сутність сучасного поета, який прагне, щоб його слово було «златоусте», привабливе і цим самим змагалось з «ворожбитом» телевізором.

Із сучасних письменників, які пишуть для дітей, А. Качан напевно найглибше обізнаний з сучасним станом літератури для дітей. У своїх виступах у пресі, по радіо він бореться за її ідейну чистоту та мистецький рівень. У статті «Література для дітей — гіркий плід українського «Книжкового саду»» (словацький журнал «Дукля», № 6, 2006) він пише: «незважаючи на те, що літературу для дітей сьогодні випускають близько 250 видавництва і видавничих організацій, наклади дитячих книжок становлять всього

7,7 відсотка від загальної кількості. А за назвами ще менше — 5 відсотків». Це стало, як констатує автор статті, «наслідком нечіткої, хаотичної державної політики в інформаційній сфері в період переходу до ринкових відносин...» Сумно читати таке.

А. Качан — лауреат премії ім. Лесі Українки, голова творчого об'єднання дитячих письменників Спілки письменників України.

Перше десятиліття незалежності України негативно позначилося на літературі для дітей. Начебто кількість газет, журналів, книг, збільшилася. Але тиражі їх мізерні.

Сьогодні в Україні для дітей і молоді виходить 36 газет: «Кузя» (Донецьк), «Журавлик» (Харків), «Сузір'я» (Львів), «Велика дитяча газета» (Київ) та ін. З них українською мовою — 14, російською — 16, решта — двомовні. Виходить 41 журнал. До знаних «Малютка», «Барвінка», «Однокласника» (колишнього «Піонерія») додалися «Букварик» (Тернопіль), «Живе джерельце» (Черкаси), «Пізнайко» (Київ), «Веселочка» (Київ), «Яблунька» (Київ) та ін.⁶³ З них українською мовою — 21, російською — 15, решта двомовні.

Талановита молодь є. Це — Зірка Мензатюк, Леся Воронина, Олександр Гаврош, Галина Малик, Лідія Повх-Ходанич, Леся Гончар, Любка Дорош та інші. Молоде незнайоме плем'я з ознаками сучасних есемес-технологій бере на себе відповідальність за ідейне, літературно-естетичне і моральне виховання українських дітей.

А дорога стелеться далі, у XXI століття.

Література

1. Білоус Дмитро. Диво калинове. Чари барвінкові. — К.: Веселка, 1994.
2. Білоус Дмитро. Мандрівка в Країну Чеснот. — К.: Альтерпрес, 2005.
3. Качан Анатолій. Чари ворожбита. — К.: Початкова школа, 2005.
4. Коломієць Тамара. Найперша стежечка. — К.: Веселка, 2006.
5. Коломієць Тамара. Де ховає сонце роси. — К.: Школа, 2006.

⁶³ Дані на основі контрольних примірників, що надійшли до Книжкової палати України у 2009 р.

6. Костецький Анатолій. Все про тебе та про всіх. — К.: Веселка, 1988.
7. Костецький Анатолій. Пригоди — ура! — К.: Веселка, 1995.
8. Ярьмш Юрий. Детская литература Украины. — М.: Детская литература, 1982.

Як відомо, стежки виводять на дорогу.

Ось і перед нами літературна і людська дорога завдовжки у сто років. На ній — письменники зі своїми скарбами. Поважний ряд складають поети, прозаїки, драматурги, які зверталися зі своїми творами до дітей.

Звичайно, порівнювати письменників початку століття і кінця не можна. Надто різні характери, темпераменти, обдарування, і доля їхніх творів була різна, історико-політичні умови тим паче неоднакові. І все ж спостерігається певне правило: скарб у того вагоміший, хто у складних умовах зумів зберегти свою внутрішню незалежність. Саме такі митці лишили глибокий слід в історії української літератури ХХ століття. Але й інші — в кого і попула була менша, хто й кон'юнктури бувало не цурався і на певному відрізку часу відзначився активністю й дієвістю, — всі вони зробили **свій** внесок у літературний процес — хто більший, хто менший. Творчість кожного з них була своєрідним фундаментом для наступних поколінь молодих літераторів, що з'являлися і бралися за українське слово, яке впродовж століття зазнавало різноманітних заборон, утисків. І не загинуло, хоч і досі особливих здобутків не має: навіть за роки незалежності так і не утвердило в Україні непорушний статус національної мови титульної нації, не стало, на жаль, словом єднання і державного будівництва.

Дивно, наприкінці ХХ століття в Україні, так само, як і на початку, вирішувалися ті ж проблеми: національної ідеї, духовності, єдності, національної еліти, національного книговидання, преси і мистецтва, мови державного спілкування. Ніби й не було глобальних суспільних потрясінь: української революції 1917-1920 рр., українізації суспільства 20-х років (цього вияву протистояння русифікації), великого всеукраїнського спротиву селян більшовизму періоду колективізації, збройної боротьби Української Повстанської Армії проти радянського поневолення. Не було духовного дисидентства 1960-1970 рр. Не було сотень тисяч розстріляних, замордованих тільки за те, що вони **українці**.

Тож, як наслідок, українське суспільство сьогодні деморалізоване, розшароване, роз'єднане. І світова спільнота й досі не може зрозуміти — нація ми чи ні. І досі Іван Дзюба шукає Україну «в новій ідентичності» (Дзюба Іван. Україна в пошуках нової ідентичності. — К.: Україна, 2006). Минулих ста років було мало, щоб її віднайти...

Криваве ХХ століття, збігаючи, поставило на завершення криваві крапки: у березні 1999 р. було вбито лідера народного руху В'ячеслава Чорновола, а у вересні 2000 р. — речника свободи слова журналіста Георгія

Гонгадзе. І не просто вбито — йому відрізали голову. За слово! А скільки їх, таких, у минулому столітті наклало головою за слово — **українське слово правди!**

Деморалізація українського суспільства триває. На сьогодні, на жаль, відсутня державна ідеологія будівництва України, як відсутня і державна політика в галузі літератури і мистецтва, що мали б відігравати помітну роль у будівництві держави, у вихованні нації, у вихованні громадянина незалежної України.

Українське художнє слово ХХІ століття, вочевидь, і далі буде змушене стояти в обороні своєї національної гідності...

**Лауреати
премії імені Лесі Українки в галузі літератури
(1972-2000 рр.)**

Літературну премію імені Лесі Українки було засновано Урядом Української РСР у 1971 році, коли відмічалось 100-річчя від дня народження видатної української письменниці. З 1972 по 2003 рік нею щорічно відзначався кращий глибокоідейний та високохудожній твір (твори) для дітей.

У 2004 році було затверджено нове «Положення про премію Кабінету Міністрів України імені Лесі Українки за літературно-мистецькі твори для дітей та юнацтва», згідно з яким вона «... присуджується щороку за твори, які сприяють вихованню підростаючого покоління у душі національної гідності, духовної єдності українського суспільства та здобули широке громадське визнання». Крім грошової винагороди, лауреатові (лауреатам) вручається диплом лауреата.

Починаючи з дня заснування головної «дитячої» премії у галузі літератури, її лауреатами стали:

- 1972** **Забіла Наталя Львівна** (1903-1985) — за драматичну казку «Троянові діти», п'єсу-фантазію «Перший крок» та поетичні твори;
- 1973** **Багмут Іван Адріанович** (1903-1975) — за повісті «Наш загін "Смерть фашистам!"», «Щасливий день суворовця Криничного», «Голубе плесо» й оповідання «Шматок пирога»;
- 1974** **Іваненко Оксана Дмитрівна** (1906-1997) — за повість «Рідні діти», роман «Тарасові шляхи» та «Лісові казки»;
- 1975** **Збанацький Юрій Оліферович** (1913-1994) — за роман «Кують зозулі», повісті «Курилові острови», «Ленінка», «Героподвія» та ін.;
- 1976** **Воронько Платон Микитович** (1913-1988) — за збірки віршів «Читаночка», «Сніжна зіронька горить», «Облітав журавель», «Всім по сім», драматичну поему «Казка про Чугайстра»;
- 1977** **Бичко Валентин Васильович** (1912-1994) — за віршоване оповідання «Сімейний альбом» та автобіографічну повість «Благословлялося на світ»;
- 1978** **Познанська Марія Абакумівна** (1917-1995) — за віршовану розповідь «Фортеця над Дніпром» та збірку поезій «Щоб ти був щасливий»;
- 1979** **Пригара Марія Аркадіївна** (1908-1983) — за вибрані твори «Вірші та казки», «Повісті та оповідання» (у двох томах);

Лауреати премії імені Лесі Українки в галузі літератури (1972-2000 рр.)

- 1980** **Тютюнник Григій Михайлович** (1931-1980) — за книги «Климко» та «Вогник далеко в степу»;
- 1981** **Ткач Дмитро Васильович** (1912-1993) — за роман «Шторм і штиль»;
- 1982** **Нестайко Всеволод Зіновійович** (1930) — за повість-казку «Незвичайні пригоди в лісовій школі»;
- 1983** **Малик (Сиченко) Володимир Кирилович** (1921-1998) — за роман «Князь Кий» та твори історико-патріотичної тематики;
- 1984** **Комар Борис Панасович** (1928) — за збірку оповідань «Бджолиний мед» та повість «Мандрівний вулкан»;
- 1985** **Кава Віктор Іванович** (1937-2004) — за повісті та оповідання «Будь обережна, Марійко!», «На те літо, після війни», «Осіння стежка», «Усмішка»;
- Ладижець Володимир Іванович** (1924-1991) — за збірки віршів «Ластівки з Карпат», «Орлиний дом»;
- 1986** **Гриб Кузьма Кіндратович** (1910-1997) — за збірку повістей «Назустріч юності»;
- 1987** **Давидов Анатолій Іванович** (1938-2002) — за збірку оповідань «Сонечко спить у дзвониках»;
- 1988** **Близнець Віктор Семенович** (1933-1981) — за повісті «Звук навутички», «Земля світлячків», «Женя і Синько»;
- 1989** **Скомаровський Вадим Петрович** (1937) — за книгу вибраних творів «Свіжа борозна» та збірку віршів «Завтра в школу»;
- 1990** **Сингаївський Микола Федорович** (1936) — за поетичні збірки «Калиновий вітер», «Ластівоча весна», «Маківка і Перчіна»;
- 1991** **Олійник Микола Якович** (1923-1997) — за роман «Дочка Прометея»;
- 1992** **Харчук Борис Микитович** (1931-1988) — за збірку повістей «Зазимки і весни», збірку казок, оповідань, повістей «Горохове чудо»;
- Тендюк Леонід Михайлович** (1931) — за «Вибрані твори» (у двох томах) та збірку «Смерть в океані»;
- 1993** **Орач (Комар) Олег Юхимович** (1940-2005) — за збірку віршів «Журавликова пісня»;
- Павленко Леонід Оксентійович** (1924) — за збірку легенд «Квіт папороті»;

- Слабошпицький Михайло Федотович** (1946) – за повість «Душі на вітрах» та збірки прозових творів «Озеро Олдан», «Папуга з осінньої гілки»;
- 1994 Жупанин Степан Ілліч** (1936-2005) – за збірку казок, загадок, скоромовок «На високій полонині» та співаник для дітей «Закарпатські візерунки»;
- Костецький Анатолій Георгійович** (1948-2005) – за збірку казкових, фантастичних та пригодницьких повістей «Мінімакс – кишеньковий дракон, або день без батьків», збірки віршів «Як зробити день веселим», «Нас батьки не розуміють», повість «Постукай у моє вікно»;
- Чуб (Нитченко) Дмитро Васильович** (1905-1999), (Австралія) – за науково-художню книжку «Слідами Миклухо-Маклая», збірку оповідань «Стежками пригод», книжку «Живий Шевченко»;
- 1995 Василяшко Василь Федорович** (1939) – за збірку віршів «Чи Україні ти син?»;
- Лучук Володимир Іванович** (1934-1999) – за збірки віршів та казок «Найрідніші слова» та «Казкова орбіта»;
- 1996 Чухліб Василь Васильович** (1941-1997) – за збірки оповідань і казок «Олень на тому березі», «Куди летить рибалочка» та «Колискова для ведмедів»;
- 1997 Білоус Дмитро Григорович** (1920-2004) – за збірку віршів «Чари барвінкові»;
- Бризгун-Шанта Леся** (1920), (Канада) – за збірку казок і оповідань «Золотий горішок»;
- 1998 Стельмах Богдан Михайлович** (1943) – за збірку віршів та казок «Писанка»;
- Яненко Микола Михайлович** (1941) – за збірку оповідань «Цвітуть в океані квіти»;
- 1999 Голод Марія-Анна** (1918), (Канада) – за збірку прозових творів «Люстра пана Севастіяна»;
- Довжик (Должиков) Василь Михайлович** (1943) – за збірку повістей «Уперта хата»;
- 2000 Камінчук Анатолій Семенович** (1939) – за книжку віршів «Котики вербові»;
- Шморгун Євген Іванович** (1940) – за книжку оповідань «Мова зела».
- Айтматов Чингіз 136, 192
Алексієвич С.О. 305
Андерсен Г.К. 15, 31, 73, 119, 196, 224
Андріяшик Р.В. 192
Антоненко-Давидович Б.Д. 286
Ауезов М.О. 142
Ахматова А.А. 112
Білас І.Г. 106
Білоус Д.Г. 195, 297 – 304, 325, 330
Бічер-Стру Гарріет 24, 261
Бічун Н.Л. 260
Бабанський П.Д. 189
Багмут І.А. 115, 175 – 178, 190, 229, 328, 341
Бажан М.П. 130
Баженов В.М. 195, 260
Бальзак Оноре 138
Барто А.Л. 105, 132 – 133, 215, 314
Бедзик Д.І. 75
Бердник О.П. 257, 260, 307
Бережний В.П. 167, 195
Бичко В.В. 100 – 101, 114 – 115, 129 – 131, 159, 165 – 166, 328, 341
Біленко В. 337
Близнаць В.С. 167, 230 – 238, 258 – 259, 269, 329, 337
Божко О.Т. 108
Бойко Г.П. 6, 166, 209 – 215, 223, 225
Бойко Л.С. 194
Большак В.Г. 195
Боровиковський Л.І. 10
Бризгун-Шанта Леся 330
Бухарін М.І. 130
Бучма А.М. 90
Валуєв П.О. 12
Ванченко П.З. 123
Василяшко В.Ф. 330
Василевська В.Л. 132
Васильченко С.В. 30, 45, 51 – 62, 70, 73, 77, 91, 102, 218, 338 – 339, 341 – 342
Вересаєв В.В. 72
Верн Жуль 14, 126, 221
Верхарн Еміль 72
Винниченко В.К. 47, 51, 66 – 67, 69 – 71, 105, 113, 233, 338
Вісікан П.З. 189, 195
Вишеславський Л.М. 165
Вишня П.М. 105, 210
Вільде І.Д. 160
Вінграновський М.С. 143, 167, 187, 191, 243 – 249, 258, 276, 307, 322, 341 – 342
Владко В.М. 104 – 105, 126 – 129, 131
Вовчок Марко 12, 14, 21, 31, 105, 116, 123, 197, 338, 341
Возняк М.С. 162
Вороний М.К. 51, 61, 105
Воронько П.М. 115, 165, 167 – 175, 190, 229, 307, 328, 341
Ворошилов К.Є. 100
Врангель П.М. 79, 124
Врубель М.О. 108
Гагарін Ю.О. 127
Гаско М.Е. 105
Гейне Генріх 21
Ге М.М. 108
Герцен О.І. 14, 108
Гесіод 9
Гете Йоган-Вольфганг 21
Гжицький В.З. 105
Гітлер Адольф 132
Глазовий П.П. 223
Глібов Л.І. 12, 15, 338, 341
Гоголь М.В. 53, 61, 77, 108, 119, 197, 205, 276, 290

Гловацька К. І. 261
 Головка А.В. 75 – 87, 99, 104, 130, 233, 289, 337, 341
 Голод Марія-Анна 330
 Гомер 9
 Гончаренко І.І. 165
 Гончар Леся 324, 342
 Гончар О.Т. 5, 87, 107, 134, 136 – 148, 162, 192, 216, 227, 238, 258, 281, 286, 295, 337
 Гораций 9
 Горбачов М.С. 262 – 263
 Горева Є.А. 263
 Горький О.М. 45, 66, 72, 77, 79, 102, 105, 166
 Гофман Ернест 261
 Гоян Я.П. 249
 Грабовський П.А. 18, 20, 47, 341
 Гребінка Є.П. 10
 Грив К.К. 119, 216, 329
 Гримайло Я.В. 101, 124
 Гримич В. Г. 261, 337
 Грінченко Б.Д. 15, 17, 20, 33, 73, 105, 237, 274
 Грушевський М.С. 20, 49, 339
 Гулак-Артемовський П.П. 10, 31
 Гуцало Є.П. 191, 238, 276 – 282, 292, 337, 341,
 Гого Віктор 15, 30
 Даен Л.А. 264, 292
 Давидов А.І. 229, 290 – 292, 329
 Демченко Г.О. 189
 Десняк О.Г. 130
 Дефо Даніель 11, 24
 Дзюба І.М. 143, 191 – 193, 235, 248, 295, 326
 Дімаров А.А. 260
 Дмитерко Л.Д. 165
 Дністровський І.Д. 75
 Довженко О.П. 5, 51, 87, 114, 135, 142, 166 – 167, 190, 244, 266, 295
 Довжик (Должиков) В.М. 330
 Доде Альфонс 12, 30
 Дольд-Михайлик Ю.П. 189
 Домаров К.В. 195
 Донченко О.В. 133, 151 – 154, 162, 165 – 166, 201, 243, 341
 Дончик В.Г. 204, 260,
 Дорош Любка 324, 342
 Досвітній О.Ф. 105
 Драгоманов М.П. 30, 34, 119
 Драч І.Ф. 143, 187, 191 – 192, 276
 Дрофань А. П. 229
 Дюма Александр 261
 Езоп 9, 15
 Енгельс Фрідріх 102, 118
 Єршов П.П. 11
 Єфремов С.О. 48, 62, 70, 105
 Жданов А.О. 113
 Жиленко І.В. 260
 Житецький П.Г. 31
 Жулинський М.Г. 260
 Жупанин С.І. 330
 Журлива О.К. 51
 Заєць І. Я. 92
 Забіла Н.Л. 75, 102, 104 – 105, 107 – 116, 131, 133, 155, 165, 190, 229, 286, 305, 328
 Забіла П.П. 107, 113 – 114, 341
 Загребельний П.А. 195, 237
 Загул Д.Ю. 105
 Збанацький Ю.О. 115, 165 – 166, 178 – 181, 183, 190, 216, 222, 225, 228 – 229, 275, 328, 341
 Злотополець Вал. 51, 70
 Зошенко М.М. 112
 Іваненко О.Д. 105, 115, 117, 119 – 123, 130 – 131, 164, 195, 229, 275, 328, 341
 Іваничук Р.І. 192
 Івченко М.Є. 105
 Ігнатенко М.І. 308
 Ірчан М.Д. 105
 Іщенко М.Г. 167

Кава В.І. 224, 238, 289, 329
 Камінчук А.С. 330
 Карпенко-Карий І.К. 47, 244
 Кассиль Л.А. 161
 Катаєв В.П. 161
 Качан А.Л. 263, 297, 319 – 325
 Кашенко А.Ф. 18, 33
 Квітко Л.М. 10, 305
 Керрол Льюїс 13
 Кирило 8, 122, 146, 298
 Кирилук Є.П. 75
 Кіліченко Л. М. 341
 Кіплінг Редьярд 30
 Кіров С.М. 90 – 101
 Кобилецький Ю.С. 178
 Ковалевська Л.О. 264
 Коваль А.П. 113, 136, 307
 Ковінька О.І. 197
 Козловський І.С. 142
 Козоріс М.К. 105
 Колесник С.П. 192
 Коллоді Карло 261
 Коломієць Т.О. 260, 304 – 305, 309, 312 – 313, 325
 Комар Б.П. 167, 189, 195, 198, 215 – 222, 225, 329
 Компанієць Л.О. 165, 189, 195
 Конашевич-Сагайдачний Петро 9
 Конвест Роберт 106
 Копиленко О.І. 75, 104, 116 – 119, 131, 197, 201, 305, 341
 Корнійчук О.Є. 86, 100, 130, 165, 185
 Короленко В.Г. 45, 72, 96, 119, 137, 166
 Корольов С.П. 127
 Косарик Д.М. 114
 Косенко В.С. 106
 Косинка Г.М. 51
 Костор С.В. 100 – 101, 105, 294
 Костенко Л.В. 191 – 192, 258, 307, 341
 Костецький А.Г. 260, 297, 313 – 319, 322, 325, 330
 Котляревський І.П. 19, 63, 119, 220
 Коцюбинський М.М. 15, 17, 24, 38 – 42, 47 – 48, 63, 73, 79, 85, 87, 137, 163, 174, 184 – 185, 338, 341
 Кочерга І.А. 123, 130
 Кочур Г.П. 258, 308
 Кравченко У.Ю. 69
 Красіцький Ігнаці 15
 Крижанівський С.А. 168
 Крилов І.А. 15
 Кримський А.Ю. 90
 Кропивницький М.Л. 47
 Крушельницький І.А. 105
 Крюс Джеймс 261
 Кулик І.Ю. 91, 94, 105
 Кульська І.К. 189
 Купер Фенімор 261
 Кучер В.С. 167
 Лагерлеф Сельма 261
 Ладижесь В.І. 189, 195, 329
 Лафонтен 15
 Ле І.Л. 130
 Лебідь М.М. 105
 Ленін В.І. 51, 60, 71, 91, 96, 99 – 101, 118, 129, 166, 187, 252, 293, 301
 Леонтович М.Д. 59, 339
 Лермонтов М.Ю. 30, 73, 98
 Лещенко П. Я. 341
 Лисенко М.В. 31, 69
 Лібкнехт Карл 102
 Ліндгрен Астрід 162, 238
 Лучук В.І. 330
 Любченко П.П. 105
 Люксембург Роза 102, 118
 Макаренко А.С. 120, 202, 298
 Маланюк Є.Ф. 52, 71
 Малик В.К. 189, 195, 238 – 240, 243, 258, 324, 329
 Малиновська М.Ю. 194

Малицький Ф.М. 105
 Малишко А.С. 160, 186 – 188, 190, 260
 Малишко В.А. 186, 305
 Маркс Карл 75, 97, 102, 118
 Маршак С.Я. 105, 215
 Махно Н.І. 50, 79, 293
 Маяковський В.В. 133, 166
 Мефодій 8, 298
 Микитенко І.К. 91 – 94, 99
 Микитенко О. І. 261
 Мирний П.Я. 12, 16 – 17, 21, 39 – 40, 85, 161, 338
 Митрофанов В. І. 261
 Михалков С.В. 132, 215
 Міщенко Д.О. 195
 Мокрицький Аполлон 122
 Молотов В.М. 101, 294
 Мономах Володимир 8
 Моренець В.П. 218
 Мороз А. 337
 Муравйов М.А. 50, 88
 Муратов І.Л. 165
 Мурашко О.О. 59, 339
 Мушкетик Ю.М. 233, 307
 М'ястківський А.П. 263
 Неділько В.Я. 204, 260
 Некрасов В.П. 193, 223
 Некрасов М.О. 77, 166, 228
 Нестайко В.З. 5, 166 – 167, 189, 195 – 198, 200 – 205, 223, 225, 297, 329, 337
 Нехода І.І. 159 – 160, 162, 165
 Нечуй-Левицький І.С. 12, 16, 73, 85, 138, 342
 Немцова Боженна 261
 Ніколаєв А.Г. 127
 Новиченко Л.М. 90, 299, 304
 Носов М.М. 166
 Овідій 30
 Олесь О.І. 17, 33, 47, 51 – 52, 62 – 66, 70 – 71, 94, 105, 134, 338
 Олійник Б.І. 194, 249, 276, 307
 Олійник М.Я. 329
 Ольжич О.О. 65
 Орач О.Ю. 329
 Орджонікідзе Г.К. 51, 101, 293
 Остроградський М.В. 119
 Павленко Л.О. 329
 Павличко Д.В. 165, 253 – 258, 268, 308, 341
 Пагутяк Г. 342
 Палій Семен 98, 242
 Панч П.Й. 79, 104, 114, 123, 130, 138, 168, 185, 298
 Параджанов С.Й. 191, 257
 Пачовський В.М. 51
 Первомайський Л.С. 307
 Петровський Г.І. 130
 Петрусенко О.А. 90
 Пилипенко С.В. 105
 Писарев Д.І. 14
 Письменна Л.М. 189, 238
 Підпалій В.О. 308
 Познанська М.А. 160, 165, 249 – 253, 258, 328
 Поліщук В.Л. 75, 94 – 96, 99
 Попович П.Р. 127
 Попов М.М. 105
 Постишев П.П. 100 – 101, 159, 294
 Потебня О.О. 119
 Потье Ежен 24, 71
 Пригара М.А. 154 – 158, 162, 165, 229, 275, 309 – 310, 328
 Пришвін М.М. 161
 Прістлі Джон Бонтон 148
 Проценко І.М. 341
 Прус Болеслав 261
 Пушик С.Г. 263
 Пушкін О.С. 11, 13, 73, 76, 98, 138, 154, 228
 Пчілка О.П. 15, 30 – 34, 47 – 48, 63, 304, 339
 Разумневич В.Л. 204

Раковський Христо 72
 Распе 11
 Ремарк Еріх 148
 Рильський М.Т. 30, 51 – 52, 64, 87, 90, 106, 114, 123, 142, 160, 164 – 165, 169, 185, 188, 260, 291, 304, 307 – 308, 341
 Родарі Джанні 162
 Роллан Ромен 138, 140
 Романівська М.М. 106
 Росін В.Ю. 195
 Рубашов М.Б. 167
 Руданський С.В. 73, 197
 Рудик Д.П. 105
 Русакієв Симеон 171
 Рядченко І. І. 308
 Самбук Р.Ф. 195
 Сартр Жан Поль 142
 Сверстюк Є.О. 191 – 192, 257
 Світличний І.О. 143, 191 – 192, 257
 Свіфт Джонатан 261
 Сенатовий О.П. 260
 Сент-Екзюпері Антуан 142, 162, 238
 Сенченко І.Ю. 87, 114, 185, 188, 195
 Сенченко Антон 94
 Сенюк О. Д. 261
 Сервантес 15, 26
 Симоненко В.А. 143, 191, 193 – 194, 225, 228, 258, 307, 341
 Сингаївський М.Ф. 329
 Скляренко С.Д. 195
 Сковорода Г.С. 9 – 10, 119, 138, 289, 300, 303
 Скомаровський В.П. 329
 Скоропадський П.П. 58, 78
 Скрипник М.О. 104, 294
 Слабошпицький М.Ф. 330
 Смілянський Л.І. 114, 123, 183 – 186, 190
 Смолич Ю.К. 59
 Содомора А. О. 261
 Соколовський О.О. 123
 Солженіцин О.І. 223 – 224
 Сосюра В.М. 4, 51 – 52, 74 – 75, 79, 87, 101, 130 – 131, 135, 164, 167 – 168, 188, 222, 260, 283, 295, 307
 Сталін Й.В. 66, 100 – 101, 106, 118, 130, 133, 135, 143, 160 – 161, 165 – 166, 185, 187, 189, 192, 224, 293 – 295, 307
 Старицький М.П. 31, 33, 47, 63
 Стельмах Б.М. 330
 Стельмах М.П. 166, 205 – 209, 225, 307 – 308, 314, 337
 Стельмах Я. 342
 Стефанік В.С. 45 – 48, 61
 Стогнут О.О. 178
 Стус В.С. 257, 291 – 292
 Сухомлинський В.О. 197, 225, 263
 Сушинський Б.І. 263
 Тагор Рабіндрнат 142
 Твен Марк 13, 197
 Тельман Ернст 102
 Тендок Л.М. 282 – 286, 292, 329
 Терех О. І. 261
 Тесленко А.Ю. 42 – 45, 47 – 48, 73, 98, 233, 338
 Тихий Н.М. 178, 309
 Тичина П.Г. 51 – 52, 72, 75, 88 – 91, 94, 99, 101, 104, 127, 130 – 131, 133, 160, 224, 249, 283, 286, 293, 341
 Ткач Д.В. 229, 329
 Ткаченко В.Д. 189
 Толстой Л.М. 15, 30, 166
 Топачевський А.О. 260
 Трублаїні М.П. 104 – 106, 124, 126, 131, 341
 Тулуб З.П. 123
 Тургенєв І.С. 116, 166, 228
 Турчинська А.Ф. 131

- Тютюнник Г.М. 167, 223, 259,
265 – 266, 268 – 271, 273 – 277, 292,
329, 337, 341
Українка Леся 2, 15, 17, 20, 31,
33 – 38, 47 – 48, 66, 73, 94, 113,
116, 123, 129, 133, 158, 167, 169,
175, 178, 183, 192, 197, 204, 222,
227, 229, 243, 253, 259, 275, 286,
289, 291, 304, 313, 319, 324, 328,
339, 341
Усенко П.М. 101, 229
Утевська П.В. 229, 260
Уткін В.С. 260
Фадеев О.О. 190
Федів І. 51, 70
Федоров Іван 9, 123, 237
Федькович Ю.А. 12
Фраерман Р.І. 133
Франко І.Я. 15, 17, 20 – 30, 36,
41, 47 – 48, 59, 66, 73, 116, 184,
233 – 234, 253 – 254, 269, 289, 338,
341 – 342
Франко З.Т. 21, 29
Фрейд Зігмунд 79
Хазин Олександр 113
Халимоненко Г. І. 261
Харчук Б.М. 167, 226, 238, 258, 329,
337
Хвильовий М.Г. 51, 100, 294
Хвиля Андрій 103, 192
Хемінгуей Ернест 148
Хмельницький Богдан 52, 123, 241
Холодний Микола 192
Хоменко І.Є. 307
Хоменко О.Б. 193
Хрущов М.С. 87, 161, 164, 187, 201,
224, 294
Цеткін Клара 102
Ціпка В. І. 261
Чабанівський М.І. 167, 222, 307
Чайка Дніпрова 69
Чайковський Б. 337
Чалий Б.Й. 160, 222 – 225, 341
Чендей І.М. 192, 258
Чередниченко В.І. 75, 96 – 99
Черкасенко С.Ф. 33, 51 – 52, 71
Чехов А.П. 45, 61, 197
Чикаленко Євген 47
Чирко І. К. 261
Чорновіл В.М. 192, 257, 310, 326
Чуб (Нитченко) Д.В. 330
Чуковський К.І. 105, 249
Чумак В.Г. 51, 59, 339
Чупринка Грицько 51, 339
Чухліб В.В. 263, 330
Шаблювський Є.С. 121
Шамота М.З. 269
Швець В.С. 165
Шевченко А.Я. 274, 276
Шевченко Т.Г. 11 – 12, 14, 21,
23 – 24, 33, 49, 53, 58, 60 – 61, 73,
75, 77, 98, 103, 108, 121 – 123, 136,
155, 157, 175, 183 – 184, 188, 197,
205, 222, 234, 249, 280, 289, 291,
304, 307, 313, 322, 330, 338, 341
Шевчук В.О. 191, 300
Шестопал М.М. 307
Шиян А.І. 133
Шкаровська І.І. 189, 238
Шморгун Є.І. 330
Шолохов М.О. 142, 188
Шугай О.В. 273
Шумило М. М. 229
Шумило Н. М. 342
Щербак Ю.М. 191
Юхимович В.Л. 42, 308
Япенко М.М. 330
Яновський Ю.І. 87, 114, 137,
148 – 151, 162, 185, 188, 238, 281
Ярмиш Ю.Ф. 194 – 195, 286 – 290,
292
Ячейкін Ю.Д. 195, 204

* * *

Про дитячу літературу радянських часів можна говорити багато й по-різному. Серед її друкованої високими й найвищими тиражами книжкової продукції, певна річ, було чимало читива заідеологізованого; повсюдно впроваджуване виховне «інтернаціональне», а фактично безнаціонально-радянське «начало» давалося взнаки. Але ж багато було й іншого: була класика, вітчизняна й зарубіжна, були А.Головко, О.Гончар, М.Стельмах, Гр.Тютюнник, Є.Гуцало, В.Близнець, Б.Харчук, В.Нестайко... Виходили твори старших і молодших письменників, що працювали винятково для дітей, з'являлися нові й нові дебютанти. І, головне, це була українська книжка, і в тодішньому численному потоці вона – якісно, художньо, змістовно, духовно – превалювала.

Видавництво «Веселка» працювало як потужний завод-комбінат (понад 200 позицій щороку). У бік тодішніх видавництв, зокрема їхніх директорів, головних редакторів, редакторів сьогодні часто лунають докори, звинувачення у виконанні ними функцій гласної цензури тощо. Не спростовуватиму цих закидів, тим більше, що в директорсько-редакторському корпусі таки числилися одіозні постаті, рівні пильнувачі «ідеологічного порядку». Але знаю й інші приклади – Б.Чайковський, А.Мороз, В.Гримич, В.Біленко, нарешті, той же В.Костюченко, які на своїх посадах робили все можливе – і понад те! – щоб підтримувати українське письменство, сприяти розвитку української літератури. Обсяг тактичних і стратегічних обов'язків і завдань у директора видавництва – величезний, від створення здруженого творчого колективу, запрошення до нього авторитетних майстрів слова, створення у видавництві атмосфери високих критеріїв, боротьби за якість, вдумливого укладання щорічних планів, збалансованого добору книжок різних жанрів і піджанрів, що їх мусить мати розвинена література для дітей, пошуку й захоплення молодих талантів (згадаймо, як активно друкувалися у «Веселці» шістдесятники, збагативши своїми творами українську літературу для дітей, чи скільки нових талановитих імен було відкрито видавництвом) до, скажімо, досить актуальної тоді (та й сьогодні так само!) проблеми критики літератури для дітей, привертання до неї уваги не окремих «штатних» критиків, а всіх провідних і непровідних представників цього цеху. «Веселка» ініціювала і впроваджувала понад п'ятнадцять років видавала літературно-критичний збірник «Література. Діти. Час», я (здається, з 1977 року) був головою його редколегії і знаю, що ці «студії» з української літератури для дітей

виявилися справді корисними і щодо поживлення критичної думки, розширення її тематичних обріїв і безумовно для самого письменства.

Мабуть, ті ж мотиви й спонуки керували Віктором Костюченком, коли він брався і за свої індивідуальні студії з літератури для дітей. Що було першопштовхом до цього — достеменно не знаю, але гадаю, що ним було ґрунтовне, уважне й уважливе дослідження літературознавцем прози Степана Васильченка. Саме Васильченко з його маленькими шедеврами, хоч би й такою художньо і психологічно бездоганною маленькою повістю, як «Приблуда», незмірною любов'ю письменника до дітей і щирим прагненням допомогти маленьким українцям стати щасливими людьми в щасливій Україні міг надихнути В.Костюченка на служіння дітям і літературі про них і для них.

Нова його книжка, новий його нарис історії української літератури для дітей ХХ століття «Літературними стежками» ще раз засвідчує не випадковість тієї його пронесеної крізь життя пристрасті. Написана за інших, ніж попередні праці, вільних умов, вона сповна виявляє кращі риси Віктора Костюченка як критика й літературознавця, як історика літератури. Немає зараз заборонених творів і закритих зон, і автор книжки, сумлінний дослідник, вміло відкриває нам справжні художні багатства, надбані впродовж сторіч українськими письменниками. Радіючи сам тим здобуткам, він запрошує радіти й нас. Починаючи від казок («Сорока-ворона», «Колобок», «Рукавичка», «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат» та ін.), колискових, лічилок, небилиць, усього того, що кожен українець вбирав з молоком матері, що ліпило нас, формувало наше світосприйняття, духовність і ментальність, В.Костюченко десятиліття за десятиліттям ніби заново відкриває наші художні шедеври. «Кобзар» Т.Шевченка, оповідання Марка Вовчка, байки Л.Глібова, «Морозенко» Панаса Мирного, «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Коли ще звірі говорили», «Лис-Микита» І.Франка. «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник» М.Коцюбинського, «Школяр» та інші оповідання А.Тесленка, розповідь про малого Тараса «В бур'янах» С.Васильченка, поетичний театр О.Олеся «Івасик-Телесик», «Лісовий цар Ох», «Федько-халамидник» та інші зворушливі оповідання про дітей В.Винниченка, а далі — ціле ХХ століття з багатьма й багатьма непроминушими поетичними і прозовими творами, чудовими книжками, які хвилювали й далі, сподіваємося, хвилюватимуть юні серця. Ця література, твердить В.Костюченко, — наш «золотий запас», одне з найнеобхідніших наших «ідейно-естетичних джерел», — слово, що стало «найавторитетнішим засобом виховання дітей, сім'ї, роду, племені, нації».

Книжка В.Костюченка читається з неослабним інтересом, вільно й легко і передовсім, вважаю, завдяки її насиченості цікавими й здебільше досі малознаними фактами, штрихами, деталями, взятими як із індивідуально неповторних біографій письменників, їхнього складного, сповненого боротьби й напруги життя, — так і самої загальної суспільної, культурної, літературної атмосфери проминулих часів. Аналізуючи той чи той твір для дітей, автор неодмінно подає його у контексті — як усього різножанрового письменникового доробку, адресованого і для дітей, і не для дітей, так і художніх досягнень інших вітчизняних і зарубіжних прозаїків чи поетів, і в контексті доби. Ця схильність і вдатність до конкретики, уникання загальщини чи голослівщини — приваблива риса літературознавчої праці В.Костюченка, основа її не лише цікавості, читабельності, а й наукової переконливості, вищерпності аргументів і свідчень. Чи стосуються вони творчої, громадської діяльності письменника чи характеристики його оточення або часу як такого. У його нарації доцільною і природною виступає і коротка репліка про Михайла Грушевського, який також писав твори для дітей, і докладна, багата на подробиці розповідь про Олену Пілку та Лесю Українку, матір і дочку, родину Косачів і Драгоманових, атмосферу, в якій виховувалися діти, сестри і брат Лесі: українська мова, поезія, книжка, фольклор, народні звичаї, літературні ігри, — до всього цього вони органічно прилучалися; тут же і про те, що менш відоме — байки, п'єси для дитячого театру Олени Пілки; і про її, члена-кореспондента Академії наук України, тяжкі й драматичні, під постійним кадебістським наглядом, роки за радянського часу.

Часто подаються якісь окремі конкретні, скупі й лаконічні штрихи-факти, і цього досить, щоб виразно охарактеризувати ту чи іншу добу, те чи інше явище. Ось як, наприклад, окреслено обставини, що пригнічували й не давали почуватися вільно й радісно класикові української літератури Степану Васильченку, який дожив до «революції» і встановлення «влади трудового народу». «1919 року в Києві був убитий поет Василь Чумак — земляк з Ічні. Він не міг цього не знати. У цьому ж році убито художника Олександра Мурашка, який жив на Лук'янівці — поблизу школи, де працював С.Васильченко. 1921 року від рук агента чека загинув композитор Микола Леонтович, творчістю якого захоплювався письменник. У тому ж році чекісти вбили письменника Чупринку. Офіційно інформація про згадані злочини списувала вину то на денікінців, то на «невідомих» бандитів. Зараз доведено, що більшовицька влада з перших днів свого існування взяла курс на винищення української творчої інтелігенції.»

Сьогодні ведемо мову про назрілість написання нових історій української літератури, про надмір у сучасному літературознавстві теоретичних ро-

зумувань, «голої теорії» і втрату в багатьох молодих дослідників інтересу до праці суто історико-літературної, до джерел, відкриття і освоєння нових фактів і явищ. Актуальність сучасної об'єктивної, цілісної, вибудованої на засадах історичної тяглості й національної ідентичності, без ідеологічної зашореності «Історії української літератури» не викликає сумнівів. Нарис історії літератури для дітей ХХ століття В.Костюченка — це вагомий внесок до такої фундаментальної історіографічної праці, більше того — це вже історія літератури, однієї з її невідомих і важливих частин — художньої літератури для дітей.

Перепрочитуючи її сьогодні — за нових умов і можливостей, з нових позицій — В.Костюченко перепрочитував при цьому і все, що було написано іншими з цієї теми, і себе самого також. Видно з усього, що такий перегляд і переоцінка, доступ до численних раніше заборонених чи замовчуваних явищ, можливість використання найрізноманітніших фактів, промовистих подробиць, акцентування не лише на ідейно-змістовій, а й художньо-стильовій суті, естетичній специфіці текстів (аналіз індивідуального стилю письменників, образних, мовних особливостей творів у В.Костюченка стислий і точний) тішать самого автора. В його праці над книжкою відбилися і його роздуми, думки, і його емоції, переживання. А без емоцій не тільки справжньої літератури, а й науки про неї важко уявити (хоч як нас і повчають завзяті «раціоналісти», надто від політики: «давайте без емоцій»).

Загальний висновок з усього — до банальності очевидний, але його наголошувати треба постійно: чесні й чисті наміри, добра воля, щире прагнення прислужитися рідному слову й рідному народові не пропадають, якщо ти послідовно дієш і вперто йдеш до мети.

Нарис історії літератури для дітей ХХ століття «Літературними стежками» Віктора Костюченка дає досить повну характеристику літератури для дітей в контексті тогочасного літературного і суспільно-політичного розвитку.

Рекомендую «Нарис» В. Костюченка до друку.

Віталій ДОНЧИК
академік НАН України

* * *

Література для дітей — це проблема, що в Україні завжди виявлялася актуальною, бо вивчалася зазвичай вкрай мало. У сімдесятих роках спостерігалися окремі сплески у сфері дослідження літератури для дітей, хоча вони були, що цілком зрозуміло, заангажованими комуністичною ідеологією. Маю на увазі передусім збірник «Література. Діти. Час», що видавався «Веселкою». 1979 р. у видавництві «Вища школа» вийшов друком посібник «Українська дитяча література» (авторський колектив: Л.М. Кіліченко, П.Я. Лещенко, І.М. Проценко). Посібник складається з чотирьох розділів (вступ, усна народна творчість для дітей, українська література для дітей ХІХ століття та українська література для дітей ХХ століття) і був створений на основі програми з дитячої літератури для факультетів педагогіки та методики початкового навчання.

Серед усталеного на ті часи канонічного ряду імен (Т.Шевченко, М.Вовчок, Л.Глібов, І.Франко, П.Грабовський, М.Коцюбинський, Л.Українка, С.Васильченко, П.Тичина, М.Рильський, А.Головко, О.Копиленко, О.Донченко, Н.Забіла, І.Багмут, О.Іваненко, М.Трублаїні, В.Бичко, П.Воронько, Ю.Збанацький, Б.Чалий) не було шістдесятників — ні В.Симоненка, ні Є.Гуцала, ні М.Вінграновського, ні Л.Костенка, ні Д.Павличка, ні Гр.Піотюника, ані авторів подальших десятиліть.

У новітніх історіях української літератури зроблені окремі згадки про національну літературу для дітей, але це становища не рятує.

Рецензована праця В.А.Костюченка «Літературними стежками. Нарис історії української літератури для дітей ХХ століття» — перше ґрунтовне дослідження з окресленої проблеми. Воно позитивно вирізняється повнотою імен (виклад матеріалу подається за десятиліттями), характеристикою суспільних умов, літературного процесу з періодикою для дітей включно і, що важливо, в контексті найголовніших літературних подій, з'їздів, пленумів, нарад. Літературознавче та культурологічне значення «Нарисів історії літератури для дітей ХХ століття» В.А.Костюченка безперечно. Їх слід друкувати, бо це та книжка, що піде до широкого читача, а передусім до студентів вузів та вчителів навзамін попередніх підручників.

Що бажано додати.

З огляду на те, що В. А. Костюченко згадує у своєму тексті зарубіжну перекладну літературу для дітей, слід продовжити цю розмову за рахунок перекладних творів для дітей, що з'явилися в Україні за часів незалежності. Бажано, переглянувши нові програми для школи та відповідні підручники,

згадати, акцентуючи патріотичну ідейність, твори, які досі не вивчалися в школі, зокрема, «Запорожців» І.Нечуя-Левицького, політичну думу-казку С.Васильченка «Ось і Ась». Слід, на мою думку, ввести до контексту загального літературного процесу (адже автор намагається подавати літературу для дітей, не ізолюючи її від літератури для дорослих) твори українських письменників, які досі з політичних міркувань були мало відомими (це передусім поезія І.Франка «Великі роковини»), або написані за недавніх часів («Наливайко» М.Вінграновського). За всієї повноти згаданих імен слід не випускати з уваги вартісних імен молодих, або й середнього покоління (Г.Пагутяк, Я.Стельмах, Любка Дереш, Леся Гончар).

Висновок однозначний. Слід не зволікати з надрукуванням книжки В.А.Костюченка. Вона вкрай потрібна громадськості України за теперішніх нестабільних умов.

Шумило Н. М.,
доктор філологічних наук.

Зміст

Від автора	3
Вступ	7
«Дух, що тіло рве до бою».....	19
Червоні світанки	49
Більшовиченята.....	71
Барабани епохи	100
Тисячоротий змії.....	132
Месники і Помагаї	163
Нові ідеали й старі тіні.....	191
Зазимки і весни	226
«А чорне то – журба».....	259
В незалежність із залежностями	293
Післяслово	326
Лауреати премії імені Лесі Українки в галузі літератури (1972-2000 рр.).....	328
Показчик імен	331
Відгуки.....	337
Зміст.....	343

Науково-популярне видання

Віктор Костюченко

ЛІТЕРАТУРНИМИ СТЕЖКАМИ

Нарис історії української літератури для дітей ХХ століття

Комп'ютерна верстка *Олександра Хомяка*
Дизайн обкладинки *Наталії Мартісової*
На обкладинці – офорт «Вітер» *М. Г. Дерезуса*

Підписано до друку 26.11.2009. Формат 60x84 1/16.
Гарнітура LiteratynaYaC.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 20,00.
Обл.-вид. 21,50.
Зам. 9391

Видавництво «КІС.»
04080 Київ–80, а/с 1, тел. (44) 462 52 69,
<http://books.dovidka.com.ua>
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №677 від 19.11.2001 р.

ТОВ «Дорадо–Друк»
вул. Щорса, 7, м. Сквиря
Київська область, 09000
(44) 501 75 69
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №2600 від 01.09.2006 р.